
PÁRTOK, KAMPÁNYOK, VÁLASZTÓK

FRICZ TAMÁS

A párt nem vész el, csak átalakul?

*A német pártrendszer válságai és átalakulása
a XXI. század elején*

Az alábbi írásomban arra igyekszem választ keresni, hogy azok a válságjelenségek, amelyek napjainkban megfigyelhetők a német pártok és pártrendszer működésében, mennyiben jeleznek előre egy XXI. századi, pártokat érintő alapvető funkcióváltást. E témán belül kiemelt súllyal kívánok foglalkozni a médiával, a médiumok politikában betöltött változó szerepével, mely szerepváltás egyszerre jelzője és inspirálója a változásoknak.

Két korábbi tanulmányomban (Fricz 1994, Fricz 1998) már részletesen foglalkoztam a német pártrendszer 1945–1994 közötti történetével, illetve a '90-es években egyre erősebben jelentkező válságjelenségekkel, a pártokkal szembeni egyre szélesebb körű bizalomvesztéssel, az ún. „pártundorral” (Parteienverdrossenheit). Egy későbbi írásomban (Fricz 1999) pedig az 1998-as német, illetve magyar választási kampányokat hasonlítottam össze, különös tekintettel a média és az újságírók abban játszott szerepére. Ebben az írásban a fenti tanulmányokban megkezdett gondolatokat igyekszem továbbvinni, illetve a legfrissebb jelenségek elemzésével és a témával foglalkozó bővülő német szakirodalom feldolgozásával új összefüggésekre rámutatni.

Először a pártokkal szembeni bizalomvesztés, illetve a válságjelenségek okaival foglalkozom, utalva egyúttal a már tényyszerűen megmutatkozó funkcióváltás legfontosabb elemeire. Ezután a média radikálisan megváltozott szerepére térek át,

mely nélkül a pártfunkcióváltás nem érhető meg. Végül a média átalakult politikai pozícióit és a pártok átalakuló funkcióit igyekszem összefüggésbe hozni egymással.

PÁRTOK: VÁLSÁG, AMELY MÁR ÁLLAPOT?

A német politikatudomány a '80-as évek második felében figyelt fel arra a jelenségre, hogy megbomlott a pártok és a választópolgárok hosszú évtizedekig megszokott kiegyensúlyozott, kiszámítható „panelekre” épülő kapcsolata¹. Olyan új jelenségek mutatták ezt, mint például a választásokon való részvétel csökkenése, a párttagok számának visszaesése, az ingadozó, hol az egyik, hol a másik pártra szavazók számának növekedése (ami egyben az érzelmileg erősen elkötelezett pártszavazók arányának csökkenését mutatta), s egyáltalán a pártokkal szembeni erősödő bizalmatlanság, sőt pártundor megjelenése.

A polgárok egyre gyakrabban vetették a pártok szemére, hogy valóban már nem a választók, hanem a saját érdekeiket képviselik, hogy egyre jelentéktelenebbé válik a pártszervezeti munka, a párttagság értékét veszti, a pártoknak már nem számít más, mint a médiumokban, a választási kampányban és természetesen a választásokon való sikeres szereplés. Azaz: a pártok – legyen az Kereszténydemokrata Párt (CDU), Keresztényszociális Párt (CSU) vagy Szociáldemokrata Párt (SPD) – elszakadtak a hagyományos választói bázisuktól, s sajátos, csak „róluk szóló” logikát követve folytatják tevékenységüket.

Mindez tartalmát tekintve nem jelentett mást, mint a XX. század nagy részében jellemző tömegpárti korszak végét, illetve a '60-as évektől induló néppárti éra jellemzőinek átalakulását, pontosabban ezen változások kezdetét. A '80-as évek második felétől egészen a '90-es évek végéig a német politológusok nagy része komoly, átfogó válságként fogta fel ezt, amely nem pusztán a pártokkal szembeni bizalom megcsappanásáról szól, hanem egyenesen a parlamenti demokrácia alapvető intézményeibe vetett hit megroppanásáról, tehát egy általánosabb politikai válságról.

Nos, az előző, ha tetszik „újedt rácsodálkozás” óta eltelt néhány év, s a német szerzők már másképpen fogalmazzák a szóban forgó probléma mélységét, illetve főleg jelentőségét illetően. A legújabb írások (Pickel, G.-Walz, D., 1997; Niedermayer, O., 1999; Gabriel, O. W., 1999; Hoffmann-Riem, W., 2001.) először is kellő távolságtartással elemzik a pártok és választópolgárok viszonyában kibontakozott változások okait, illetve arra is igyekeznek rámutatni, hogy a válság nem feltétlenül jelent katasztrófát, nem jelenti a politika teljes leértékelődését és a demokrácia végét, hanem sokkal valószínűsíthetőbben a politikai

szféra belső viszonyainak, szerepeinek alapvető átrendeződését, ami egyben egy pozitív megújulás kezdete is lehet.

De először is nézzük meg azt, hogy a német politikatudósok miben jelölik meg a tömegpárti és részben a néppárti korszak befejeződésének okait. Három tényezőt emelnek itt ki: egy társadalmi, egy társadalomtechnikai és egy politikai.

A társadalmi változás lényege, hogy az '50-es, '60-as évektől, a jóléti állam kialakulásától kezdve igen nagy mértékben felerősödött a középosztályosodás, a munkások egyre nagyobb rétegei „szakadtak ki” a „klasszikus” proletárlétből és kerültek be a középosztályba. Ezzel a folyamattal együtt megnövekedett a harmadik szektor súlya is. A társadalom ilyen értelmű, szociális, gazdasági, kulturális „áttagolódása” nagymértékben közel hozta egymáshoz az életformákat, az elvárásokat stb., mindennek pedig az lett a következménye, hogy fokozatosan felbomlottak a hagyományos kommunista, szociáldemokrata, kereszténydemokrata-keresztényszociális pártmiliók, s megindult a társadalmon belül egy erőteljes individualizálódás². Ennek politikai jelentősége abban állt és áll, hogy a polgárok érzelmi, ha tetszik „törzsi” pártkötődései megszűnnek, s megszűnik az erős kollegialitás, kollektivitás iránti vágy is. Mindenki egyenként és egyenként dönt pártválasztásáról, ráadásul ez választási periódusról periódusra változhat is. Mindez pedig döntő mértékben aláássa a tömegpártok működési alapjait.

A társadalomtechnikai változás sajátos módon nagymértékben felerősíti a társadalmi átalakulásban már megjelenő tendenciákat. Itt nem másról, mint a televízió '60-as évek elejétől való megjelenéséről és igen gyors elterjedéséről van szó. A televízió, majd egyre inkább a média világa teljes egészében rátelepedett a mindennapokra, s ez alól a politika sem lehetett kivétel. A média a XX. század utolsó évtizedére alapvetően megváltoztatta a politika, a pártverseny helyzetét, keretfeltételeit³. Amíg korábban a tömegpártok számára elsődlegesen fontos volt a tagságukkal, illetve a választói bázisukkal való személyes érintkezés (nagygyűlések, akciók, tüntetések, közös demonstrációk stb.), addig a médiumok tömegesedésével, szinte minden háztartásba való eljutásával új technikai lehetőség nyílt a kapcsolattartásra. A televízió és a többi médiumon keresztül sokkal könnyebben és gyorsabban, s talán hatékonyabban lehetett eljutni a választókig, mint egy-egy nagygyűlés által.

De ennél többről is volt szó: a média megadta a lehetőséget ahhoz, hogy ne pusztán a „szokásos” választói bázishoz szóljon egy párt, hanem gyakorlatilag az összes választópolgárhoz; felcsillant a remény tehát egy sokkal hatékonyabb pártpolitika és kampány érvényesítéséhez. Márpedig e technikai lehetőség szinte egy időben érkezett azzal, ahogyan a társadalomban elindult a középosztályosodás és az individualizáció, a hagyományos választói miliók felbomlása. A pártok számára tehát meg-

nyílt egy olyan út – kiút –, amely a hagyományos pártbázis felbomlásából egy sokkal szélesebb választói bázis megszervezésének reményével kecsegtetett, s az úgynevezett pártok éltek is ezzel a lehetőséggel. Ebben az összefüggésben beszélhetünk a néppártok (catch all parties, Allerweltparteien) megjelenéséről, amelyek tevékenységük súlypontját a párttagok megőrzéséről áthelyezik a minél több választói voks megszerzésére. Elmar Wiesendahl kifejezésével élve, ekkortól kezdve mint „vote getting parties” jelennek meg a politika színpadán. (Wiesendahl, 1998.)

E folyamat eredménye a pártmunka professzionalizálódása, a választási kampányra és a médiaszereplésekre koncentrálódó pártszervezeti munka, a párthatalom erős koncentrálódása a felső vezetés kezében, a párt egyszemélyi vezetőjének gyakori médiaszereplése által a „perszifikált politika” eluralkodása, s mindezek által a hagyományos pártmunka elsikkadása.

Végül a *politikai változás*, a kommunista világrend bukása 1989–1991-ben tovább egyértelműsítette s markánsná tette a pártok és a választópolgárok viszonyában bekövetkezett változásokat, egyáltalán új dimenzióba helyezte a modern pártverseny jelentőségét, a pártok társadalomban betöltött szerepét és funkcióit.

Mert hiszen mit is jelentett a német pártverseny számára a kelet- és közép-európai kommunista, illetve államszocialista rendszerek bukása? Azt, hogy eltűnt, felszívódott egy olyan illúzió, hit, amely a választópolgárokat feltétlenül egy bal-, avagy egy jobboldali párt melletti szavazásra készítette volna, eltűnt az a – ha tetszik – heroikus meggyőződés, hogy a politikai rendszerelköteleződésnek megfelelően állampolgári kötelesség vagy az SPD-re vagy a Kereszténydemokrata Unióra (CDU) szavazni, hiszen ezzel egy rendszer mellett teszi le az ember a voksát, s ennek súlya van. Azonban a két világrendszer harcának eldőlése a „kapitalizmus”, a polgári demokrácia javára a XIX–XX. századi pártverseny és pártelköteleződés lényegének, azaz az ideológiai harcnak a jelentőségét erodálta.⁴

Amíg ugyanis korábban a „nemes cél” – a rendszer védelme vagy megdöntése – érdekében a pártválasztók tömege hajlandó volt elnézni szeretett pártja hibáit, addig az ideológiai harc megszűnésével, s bizony, a rendszertartalmú bal-jobb szembenállás eljelentéktelenedésével a pártok most már a maguk „sui generis” szervezeti működésükben jelentek meg a választóik előtt. Ha ugyanis a pártok már igazi politikai alternatívákat sem hordoznak, ha tulajdonképpen már szinte semmiben sem különböznek egymástól, akkor már a választó nem nézi el többi hibáikat sem. Ez az a pillanat, amikor már szinte felesleges ragaszkodni a pártokhoz, amelyek egyébként is elszakadtak a választóktól, saját, államon belüli érdekeiket követik, nem foglalkoznak a pártmunkával, a párttagsággal stb.

S valóban, a '90-es évek hozza meg az '50-es, '60-as években elkezdődött változások eszkalálódását, illetve lényegük felismerhetőségét. Ez pedig abban áll, hogy lezárul egy igen hosszú, a XIX. század végétől a XX. század végéig terjedő korszak, amelynek jellegzetessége a nagy társadalmi csoportok (mint a munkásság, a parasztság, a vallásos társadalmi rétegek stb.) politikai emancipálódása, „beemelődése” a fokozatosan – s e folyamat által inspiráltan – létrejövő parlamentáris demokrácia keretei közé. Ebben a folyamatban kulcsszerep jutott a „hagyományos” pártoknak, amelyek felvállalták e nagy társadalmi csoportok aggregált érdekképviselőit, de úgy, hogy e csoportoknak jövőképet, illúziót, ha tetszik hitet is adtak, ezzel lelkesítve őket az egyébként racionális célok érdekében teendő áldozatok (időnként életek feláldozása) meghozataláért. Igen ám, csak hogy e nagy történelmi feladat és tett a XX. század legvégére megvalósult, az osztályok és rétegek emancipálódtak, s nemcsak politikailag, hanem most már gazdaságilag és szociálisan is. (Ami küzdelem megmaradt, az már „elvégezhető” a szokásos érdekképviselő keretein belül, ehhez már nem kellenek víziók, rendszerváltó hitek.) Ezzel párhuzamos, hogy a nagy társadalmi csoportok fokozatosan felbomlanak, széttagozódnak, s a XXI. század társadalmá nyilvánvalóan egy egészen más szerkezetet fog mutatni.

Mi történt tehát? Elmer Wiesendahl kifcjtja, hogy a hagyományos (ha tetszik honorácior, ha tetszik tömeg-, ha tetszik nép-) pártok nagy tömegek képviselőire jöttek létre, ám időközben a tömegek „kiszaladtak” alóluk, vagy légüres térbe kerültek⁵. Másként fogalmazva teljesítették történelmi küldetésüket. Ebből azonban az is következhetne, hogy a pártok fentiekből adódó válsága, a pártokkal szembeni valóságos ellenszenv, bizalomvesztés sőt kialakuló előítélet logikusan elvezet a pártok felszámolódsához, s egyben a XXI. században új típusú politikai szervezetek megjelenéséhez.

Ezzel szemben E. Wiesendahl egyértelműen kijelenti, hogy a pártok válsága nem vezet el a pártrendszerváltásig, avagy a pártok megszűnéséig. Ugyanis a válság egy hosszú folyamat, melynek során mind a pártok, mind a pártok körüli szervezetek, mind a társadalom reagálnak a kihívásokra, mozgásba lépnek, átalakítják tevékenységük jellegét – miáltal az egész helyzet megváltozik, de úgy, hogy sok minden változatlan marad.

Az ugyanis csak az érem egyik oldala, hogy a pártok – a hagyományos tömegpártok – fokozatosan elveszítik stabil társadalmi bázisukat, erősen csökken párttagságuk száma, a társadalmi problémákat képtelenek megoldani, s kialakul körülöttük egy mély társadalmi ellenszenv. Az érem másik oldala viszont azt mutatja, hogy miközben a pártok elszakadnak „forrásuktól”, a civil társadalomtól, egyúttal az állami intézményrendszer szerves részeivé válnak, kormányzati tevékenységet folytatnak,

a közigazgatás és más állami intézmények felett rendelkeznek, széles pártpatronázst⁶ építenek ki, karrierlehetőséget nyújtanak számos polgárnak stb. Nem beszélve arról, hogy éppen csökkenő tagdjai, illetve növekvő állami feladataik okán 1967-től a pártok állami finanszírozásban is részesülnek, fajra, nemre és ideológiára való tekintet nélkül. Ez utóbbi következtében pedig kialakul a kartellpárt jelensége⁷, amikor is a parlamenti pártoknak – ellentétek ide vagy oda – már közös „állami” érdekeik vannak, s ezeket meg is védik, ha támadás érné kívülről a társadalom, a közvélemény felől.

A német pártok tehát a XXI. század elejére egyértelműen „státust” váltottak: *az egykoron a civil társadalomból eredő, majd a civil társadalom és az állam közötti közvetítő politikai intézménnyé váló tömegpártok mára az állam részévé váltak.* Így jöttek létre az állampártok, s a korábbi pártverseny *állampártversennyé* vált. Felmerül persze a kérdés: lehetséges-e válik-e az az eddig képtelennek hit helyzet, hogy a demokratikus keretek között vívott pártverseny állampártversennyé válva elveszti demokratizmusát? Azaz lehet-e egy demokratikus szabályok közt zajló verseny végül antidemokratikus?

E nyilvánvalóan provokatív kérdésekre aligha van válasz, az azonban tény, hogy a nagy német pártok a válság kellős közepette gyorsan azonosultak új szerepükkel, annál is inkább, mert állampárttá válásukkal sokat vesztek, de annál többet nyertek, s ezen pozíciójukat nemigen kívánják feladni.

Nem kétséges persze az sem – s ez a válságfolyamat másik „terméke” –, hogy a választópolgárság, tágabban a civil társadalom is reagált, válaszolt a kihívásokra. A '70-es, '80-as években még csak látszott, a '90-es évekre azonban az egyértelművé vált a közvélemény előtt, hogy a hagyományos pártok nem képesek válaszolni az individualizálódó, új típusú milióket létrehozó, rendkívül színessé és változatossá váló társadalom problémáira. A pártoknak nincsenek receptjei ezekre, mert teljesen új típusú recepteket kellene felírniuk, ám erre képtelenek, mégpedig két okból is. Egyfelől azért, mert e szervezetek a nagy társadalmi csoportok igényeire rendezkedtek be, másfelől mert időközben – szükségből erényt kovácsolva – az állam integráns részévé váltak, s az államokra soha nem volt jellemző a gyors és dinamikus reagálás az új társadalmi problémákra. Így azután, ahogyan a '60-as, '70-es évektől kezdve teljesen új témák és konfliktusok merültek fel, mint például a környezetvédelem, a feminizmus, a homoszexualitás, a migráció, a kábítószer-kereskedelem, új vallási mozgalmak megjelenése, s legújabban a globalizáció, egyértelművé vált, hogy ha a társadalom maga nem talál megoldásokat, nem lesz helyette senki, aki ezeket megtalálja. Ráadásul azt is tapasztalnia kellett az embereknek, hogy a hagyományos pártok nem csupán „befelé”, saját társadalmuk felé nem igazán kreatívak, hanem lassacskán „kifelé”,

a nemzetközi környezetben is elvesztik önállóságukat: a valóságos döntések egyre inkább szupranacionális szintekre helyeződnek át⁸, miáltal a pártok belső mozgástere beszűkül, még kevésbé tudják elhithetni a választókkal, hogy ők és csak ők képesek a gondok megoldására.

A kör tehát bezárult, s nem maradt más hátra, minthogy a civil társadalom gondoskodjon önmagáról. Az utóbbi években, évtizedekben a civil szféra hihetetlen reinkarnálódásának lehetünk szemtanúi, se szeri, se száma az öntevékeny, önszerveződő egyesületeknek, amelyek sajátos értékck vagy érdekek mentén jönnek létre s kezelnek felmerülő társadalmi problémákat⁹. Ugyanakkor az is jól megfigyelhető, hogy ezek az új, állami feladatokat átvállaló civil szervezetek merőben eltérnek a több évtizeddel ezelőttiektől, s erőteljesen magukon hordozzák a XXI. századi posztmodern társadalmak jellemzőit. Azaz: nem szilárd, évtizedeken keresztül változatlan formák és stabil tagság jellemzi őket, ellenkezőleg, az individualizálódó társadalom tarkaságát és változókéességét, ha tetszik illékonyágát tükröző szervezetekről van szó, amelyek egy-egy feladatra (issue-ra) jönnek létre és esetleg utána meg is szűnnek, miközben az egyének egyszerre több egyesülésnek a tagjai. Mindez a szinte a kaleidoszkópszerű, változó miliőtársadalom arculatának adekvát lenyomata, következménye egy alapjaiban megváltozott politikai és társadalmi helyzetnek.

A politikával mint olyannal, az establishmenttel szembeni, annak kritikájából kibontakozó társadalmi, civil mozgalmak gyökerei a '60-as évekig, a '68-as diáklázadásokig, az úgynevezett beatnemzedékig nyúlnak vissza. Lényeges különbség van azonban az akkori szerveződések és a mostaniak „filozófiája” között. A '60-as évek mozgalmai még forradalmi hevülettel rendelkeztek, s bár nem tettek különbséget a bürokratizálódott baloldal és jobboldal között, mégis jellegzetes jelszavuk volt: „menetelés az intézményeken át”. Azaz hittek abban, hogy „dolguk van” a politikai és igazgatási intézményekkel, forradalmi módon meg kell változtatni azokat, szabaddá és demokratikussá, s főleg emberségessé téve működésüket. 30–40 év alatt nagyot változott a világ; a 60-asok illúziói elkoptak, a '90-es évek és főleg a XXI. század fiataljai már azt mondanák (de azt se mondják): „menckülés az intézményektől”. Mondanak pedig azért, mert egyszerűen megszabadultak azoktól az illúzióktól, hogy az állam és a bürokrácia intézményeit meg lehet változtatni, hogy a nagypolitika intézményei emberbaráttá tehető, illetve, hogy ezek az intézmények valaha is képessé válhatnak egy individualizáló társadalom és ennek tagjai gondjainak megoldására. Márpedig ha a pártok – a valahai civil társadalom küldöttei – állami intézményekké váltak és válnak, akkor a pártokkal kapcsolatos esetleges reformillúziók is végképp szertefoszlanak.

Az új, XXI. századi civil szerveződések tehát már nem kívánják harcolni, „birokrata kelni” az állammal és annak intézményeivel, így a pártokkal sem, nem kívánják ezen intézményeket radikálisan átalakítani. Ehelyett teremtenek egy alternatív életvilágot (utóbbi J. Habermas kifejezése), egy, az államtól független tereput, amely a saját törvényei szerint jár el, gondoskodik tagjairól, reagál a társadalmi kihívásokra és a lehető legemberközelibb megoldásokat igyekszik érvényre juttatni. Egy ilyen beállítottágú civil világ létével, működésével lényegében a politizálás, a politika hagyományos kereteit teszi zárójelbe, s egyben megkérdőjelezi az utóbbi autentikusságát, s főként a társadalomban eddig betöltött centrális szerepét. Ha ennek az „új típusú”, XXI. századi civil életvilágnak az elterjedését egy kicsit is komolyan vesszük – s rengeteg okunk van rá, hogy annak vegyük –, akkor felmerül egy olyan társadalmi berendezkedés, amelyben e civil szféra számára a hagyományos, „állami” politika – pártokkal együtt – nem lesz más, mint színező eleme a mindennapi kultúrának¹⁰.

A német politikatudósok általában nem vádolhatók azzal, hogy megmaradnának a jelenségek felszíni elemzésénél, s ne akarnának mélyebb következtetéseket is levonni. Ezúttal sem történt másképpen: a '80-as évek második felétől tíz éven át tartó fejtegetéseiket a pártundorról, a politikától való eltávolodásról, a válságjelenségekről immáron többen igyekeznek kritikailag újraértelmezni. Megteszi ezt például az Alemann-Heinze-Schmid szerzőtrío is, akik kijelentik, hogy a pártoktól való eltávolodás nem jelent általános elfordulást a politikától, sokkal inkább fokozatos lemondást a hagyományos szervezett állami intézményi keretekről, így a párttagságról és a pártkötődésről is. (Alemann et al 1998.) Hozzáteszik még – s ez számunkra a későbbiekben fontossá válik –, hogy a pártok funkcióinak meggyengülése mögött ott áll a médiavilág is, amelyik alapjaiban megváltoztatta a politika környezetét és ezáltal a pártokat is. (Hogy hogyan, arra még visszatérünk.)

Elmer Wiesendahl határozottan kijelenti, hogy a XXI. század elejére a pártokkal való elégedetlenség immáron „normális” jelenség lett, s ez már nem pusztán német, hanem európai s talán tágabban fejlett világbeli jelenség. A „válság” tehát már nem a pártok működésének válsága, hanem a kritika „hangjából” következő hangulat, amely a pártokat mint az állam integráns részeit illeti – nem túl dicsérő jelzőkkel persze. Ám ez egyfelől nem jelenti azt, hogy a pártok végvesztélyben volnának, hiszen mint állami intézményeket természetes módon illeti őket a „civil” kritika, másfelől azt sem jelenti, hogy az emberek „elfordultak” volna a politikától. Ellenkezőleg: a pártkritika éppenséggel a politikával való foglalkozás bizonyítéka (miközben amikor kell, azért a többség ma is elmegy szavazni és leadja voksát az egyik vagy másik „nem szeretem” pártra). Eközben

kialakulóban vannak a civil politikai létformák új keretei. Ha jobban belegondolunk, az internet, mint XXI. századi kommunikációs agóra sem feltétlen távolít el a politika hagyományos formáitól, sőt, megadja a közvetlen véleményformálás valódi lehetőségeit.

Mindezek alapján S. Immerfall kísérletet tesz arra, hogy tipizálja milyen módon változott meg a pártok funkciója a XXI. századra, milyen szerep és feladat hárulhat rájuk a nagy, romantikus pártharcok elmúltával. (Immerfall, 1998.) Állítása szerint a pártok funkciói egyfelől koncentrálnak, ami azt jelenti, hogy sok régi funkciótól „elesnek”. Igaz, már nem is akarják felvállalni azokat, másfelől viszont egyértelműsödnek, racionalizálódnak és az adott kereteken belül elmélyülnek. Három funkciót lát karakterisztikusnak:

1. *Kormányzati funkció*: Az ország irányítása, vezérlése nélkülözhetetlen, s ezt a hagyományos pártok felvállalták. Számukra ehhez állnak rendelkezésre a legjobb feltételek, hiszen az utóbbi évtizedekben mind a baloldal, mind a jobboldal és a centrum – az SPD, a CDU/CSU és az FDP – kipróbálta magát a hatalomban, ismerik a kormányzás művészetét. P. Mair szavaival élve, mint egyfajta „public office holders” jelennek meg a választópolgárok előtt.

2. *Szolgáltató funkció* (Tertiarisierung): A pártok nem pusztán hatalmat gyakorolnak és kormányoznak, de elvárás velük szemben, hogy aki csatlakozik hozzájuk, az „győzelem” – de akár csak erős ellenzéki lét – esetén biztosan számíthassanak karrierre, érvényesülésre. Az ideológiai célok elkopásával nem marad más, mint a haszonelvűség, az individuális érdek, az „üzleti” egyezség. A pártok pedig, mint állami szervezetek, a legjobb feltételekkel rendelkeznek ahhoz – gondoljunk csak az 1967-ben bevezetett állami finanszírozásra –, hogy garantálják a hozzájuk csatlakozók előbbre jutását. A pártok ma már korántsem csak pártok, hanem széles társadalmi-politikai hálózatok, amelyek megjelennek a társadalom legkülönfélébb szféráiban, s saját klientúrájukat juttatják megfelelő pozícióikba.

3. *Demokratikus politikai váltójáték-teljesítő funkció*: A választópolgárok ma már elfogadják azt, hogy két választási ciklus között a hatalomra jutott párt vagy pártkoalíció minden különösebb ellenkezés nélkül végigvigye politikai programját, és mint hálózat elfoglalja pozícióit a társadalomban, ám azt már nem tűrik el, hogy a kormányzás kirívóan teljesítőképtelen legyen, hogy a pozíciószerezés korlátlanul és önmérséklet nélkül eluralkodjon, s hogy ezáltal a korrupció az egekig emelkedjen. Ekkor felerősödik a választópolgárok igénye arra, hogy jöjjön a változás és a váltás, ehhez viszont egy országban legalább két – és általában két! – egyformán erős, a társadalomba széles körűen integrálódott hálózattal rendelkező pártra – ha tetszik állampártra – van szükség. Ha az állampárti verseny nem igazán

szimpatikus és nem is túlságosan demokratikus, mégis, a polgárok tisztában vannak azzal, hogy a civil szerveződések világával nem oldható meg egy ország irányítása. Ebből fakadóan, immáron ki tudja hányadszor a történelemben, a „nép” átruházza a kormányzás felelősségét és terhét a nagy pártokra, de azt elvárja, hogy a végletesen el- és megromlott kormányzatokat leváltassa, és „a” másikat jutathassa hatalomra a demokrácia „hagyományos” eszközei segítségével.

Új típusú kapcsolatrendszer van tehát kialakulóban a nagy pártok és a társadalom tagjai között: ez leginkább egy haszonelvű társadalmi szerződésre emlékeztet, amelyben kölcsönös engedelmények árán kiszámítható munkamegosztás születik. Jó példa erre a 2001. májusi olasz parlamenti választás, amelyet Silvio Berlusconi jobboldali pártszövetsége nyert meg (érdekes fejlemény a pártszövetségek létrehozása is, amelyet éppen az kényszerít ki, hogy ma már feltétlenül erős hálózatú pártkormányzásra van szükség, az ideológiai probléma áthidalható). Berlusconi a kampányban „társadalmi szerződést” kötött az olasz néppel; ha megválasztják, őt pontban „tesz jót” velük és hozza sokkal jobb helyzetbe őket. Tiszta, ha tetszik üzleti beszéd és üzleti kapcsolat, amely jelzésértékű a XXI. századi politikát illetően.

A német pártok és pártrendszer funkcióváltozásában, annak fő irányában nagyjából egyetértenek a politológusok, abban azonban megoszlanak a vélemények, hogy e változások a demokráciát válságba sodorják-e egy új és mély legitimációs válság által, avagy új egyensúlyok alakulnak ki. Abban azonban egyre határozottabban egyetértenek, hogy van egy terület, egy intézményrendszer, amelynek befolyása legerősebben gyakorolhatást a XXI. század politikai arculatára. Ez pedig a média világa, az a világ, amelyik cleinte csak „csendesesen” kínálta fel terénumát a politikának, később azonban „elszemtelenedett”, s egyre inkább diktálni kezdte a politizálás, a pártverseny feltételrendszerét. Lássuk csak, hogyan?

MÉDIA: KERETFELTÉTELBŐL NORMA?

Oskar Niedermayer írja az 1998-as szeptemberi német parlamenti választások és a kampány kapcsán, hogy azok most először teljes mértékben amerikanizálódtak, mégpedig leginkább a kampány minden eddiginél erőteljesebb *mediatizáltsága* következtében (Niedermayer, 1998.). A kampány meghatározó eseményei a média keretei között, több millió néző szeme láttára zajlottak, miáltal a médiumok formai és technikai adottságai, illetve az újságírók normái, követelményei, témaválasztásai, a szerkesztés elvei és gyakorlata kikerülhetetlen követelményeket állítottak a pártok és azok vezető személyiségei elé. Az 1998-

as pártverseny tehát nem pusztán meghatározott keretek között, de a pártok által meghatározottan zajlott, hanem medializáltan, a média sajátos szelekciós és tartalmi elvárásai közepette, ha tetszik, megváltozott játékszabályok között.

Talán nem véletlenül állította H. M. Kepplinger 1999-ben erre: mára odajutott a helyzet, hogy a médiában való eredményesség feltétele a politikában való eredményességnek.¹¹

Tegyük fel azonban a kérdést: vajon hogyan és miért váltott képessé a média egy ilyen diadalmenetre, amely azt sejteti, hogy a XXI. században joggal beszélhetünk majd mediatisztált politikáról vagy egyszerűen csak médiapolitikáról?

A válaszhoz vissza kell utalnunk arra, hogy a televízió azokban az évtizedekben ('60-as, '70-es évek) vált tömegessé, amikor a nagy tömegpártok hagyományos választói bázisa csökkenni, erodálódni kezdett, s ezáltal e pártoknak új szimpatizánsokat, új választókat kellett megnyerniük az egyre szélesedő közeposztályból. A televízió, illetve a média pedig kapóra jött, hiszen mint kitűnő technikai adottság, általa milliókhoz lehetett eljutni a politikai üzenettel, milliók szimpátiáját lehetett egy-egy jól sikerült pártelnöki beszéddel vagy nyilatkozattal megszerezni.

A média tehát, amely eredetét tekintve nem kívánt politikai üzenethordozó lenni, a XX. század végi politika és pártverseny új keretfeltételeit teremtette meg, a pártok ettől kezdve energiáik döntő részét a médiumokban való sikeres szereplésekre koncentrálták, s ennek megfelelően alakították át pártszervezetüket: média-tanácsadókat, marketingcégeket, médiakampánystábokat alkalmaztak, azaz professzionalizálták a médiafellépéseiket, médiapolitizálásukat.

Míndezek következtében a televízió, a médiumok eltömegesedésének első szakaszában a pártok saját céljuk érdekében kezdték használni ezeket az eszközöket, mintegy birtokba vették azokat, meglátva bennük az óriási lehetőséget. A média vezetői, munkatársai pedig tudomásul vették ezt, annál is inkább, mert ebben a kezdeti időszakban szükségük is volt a (párt)politikusokra piaci céljaik elérése, népszerűségük növelése, létük „természetessé tétele” érdekében.

Ez a szakasz azonban – amelyben a pártok és politikusok „használták” a médiát, amely „eltúrte” ezt a technikai szerepet – nem túl sokáig, a '60-as évektől talán a '80-as évek végéig tartott Németországban. A két fél pozíciói ugyanis lassacskán megváltoztak: a média elterjedt, népszerűvé vált, szinte minden háztartásban jelen volt, míg a pártok fokozatosan veszítettek vonzerejükből, attraktivitásukból. Egyre kevésbé volt fontos a médiumok irányítói számára, hogy a pártok igényeit szolgálják ki, s egyre inkább voltak úgy, hogy most már a politikusoknak kell alkalmazkodni az általuk megszabott követelményekhez. Azaz, szerepeljenek úgy és olyan feltételek között, amelyek a

média népszerűségét, nézettségét növelik, hiszen a szereplés elsősorban nekik fontos és nem a szerkesztőknek.

Ez a trendváltás különösen egyértelművé és látványossá vált a kelet- és közép-európai kommunista rendszerek bukása, a kommunista tábor szétesése után. Ezek után ugyanis megszűntek, szétolvadtak a nagy rendszerváltó célok és illúziók, melyeket persze különösen a baloldal dédelgetett, de ez a jobboldal számára is új helyzetet teremtett, hiszen most már a hozzájuk való feltétel nélküli ragaszkodás, elkötelezettség is veszített értelméből. Nem beszélve arról, hogy a korszakváltás Németországban együtt járt a két német állam 1990-es újraegyesítésével (Wiedervereinigung), amely után már a politikának egyértelműen a gyakorlatban kellett bizonyítania képességeit, társadalomjobbító szándékait.

A probléma azonban éppen itt keletkezett: az 1990 utáni Németországban nem valósult meg a Kánaán, gazdasági visszaesés következett be, erőteljesen megnövekedett a munkanélküliség, a keleti tartományok felzárkózása elmaradt, társadalmi feszültségek jöttek létre a bevándorlás körül stb. A nagy pártok – a CDU és az SPD – népszerűsége jelentősen és látványosan csökkent, a pártokkal szembeni évekkel korábbi bizalom szinte semmivé foszlott.

Miért jött szinte „utolsó mentsvárként” a nagy pártok, de részben a többi párt számára is a média? Kettős okból is. Egyfelől azért, mert a korábban hirdetett megváltó ideológiák elvesztették jelentőségüket a választópolgárok előtt, viszont a létrejött úrt pótolni lehetett a pártok szakmai hozzáértésének, kompetenciájának felmutatásával, a problémamegoldó képességük bizonyításával, „életképességük” és gyakorlatiasságuk – ha tetszik pragmatizmusuk – széles körök előtti bizonyításával. Nos, ehhez kínált szinte tálcán terepet a média, amelyben a pártpolitikusok milliók előtt bizonyíthatták be – ha tudták – most már nem ideológiai elkötelezettségüket, hanem gyakorlatias, polgárközeli rátermettségüket.

Másfelől, ha sem az ideológia, sem a program, sem a vízió nem meggyőző, akkor ott vannak a párt személyiségei. Egyének, szerencsés esetben karizmatikus vezetők, akik a maguk hitellességével, bizalomgerjesztő attitűdjeivel és szakmai kompetenciájukkal újra maguk mellé állíthatják a választókat. Így tehát a válságból két, médián keresztül kivezető út, a *pragmatizáció és a perszonalifikáció* mutatkozott a pártok számára. Azonban ez már korántsem teljesen önkényes „választás” volt a pártok részéről: a '90-es évekre már a média „támadásba” ment át, egyre határozottabban megszabta azt, hogy milyen feltételek és tartalmi elemek, tematikák, megjelenési formák, időtartalmak stb. között kerülhetnek képernyőre a pártpolitikusok. A dezideologizáció és ebből következő pragmatizáció, illetve programok helyett a perszonalifikáció már a média

elvárásrendszere volt, amelyhez a pártoknak alkalmazkodniuk kellett. A kétféle cél a '90-es években és napjainkban részben összetalálkozik, részben nem, hiszen az egyik oldalnak szereplésre, népszerűsége van szüksége, a másiknak információra – s ezáltal sajátos „csereszabatos viszony jön létre változó függőségekkel” (Hoffmann-Riem, 1998) a politika és média között – ám a két fél közötti megegyezés, ha tetszik kompromisszum egyben átalakítja a XXI. századi politizálás és pártverseny játékszabályait, s részben tartalmát, tétjét is.

Oskar Niedermayer fejti ki (Niedermayer, 1999), hogy az 1990-es újraegyesítő és rendszerváltó választásokon még – talán utoljára! – nem a média játék- és tematikai szabályai uralkodtak, ugyanis a Wiedervereinigung mint politikai és (még) ideológiai tematika olyan erős történelmi erővel bírt, hogy a pragmatizmus és a perszonalifikáció alig-alig került elő. Ezzel szemben 1994-ben az utóbbiak hatványozottan megjelentek, ám az igazi áttörést mégiscsak az 1998-as választások hozták meg. Ekkorra már a médiakampányban egyre inkább a kancellárjelöltek kerültek a középpontba, szinte „minden” Helmut Kohl és Gerhard Schröder párviadaláról szólt, miközben újra és újra rövid pragmatikus kérdésekkel faggatták őket a riporterek.

A szerző azt is hangsúlyozza, talán nem véletlen, hogy 1994-ben miért a CDU, 1998-ban pedig miért az SPD nyerte meg a választásokat. 1994-ben már mindenki várta a lendületét veszített Kohl-kormányzat bukását, ám mégsem így történt. Az 1994-es kampány során ugyanis a CDU egyértelműen a médiára koncentrált, Kohl még létező népszerűségét igyekezett teljes erővel meglovagolni. Ezzel szemben az SPD – kicsit még XX. századi módon – nem vette igazán komolyan a perszonalifikációt, a programra koncentrált, a baloldali célokra, s nem igazán volt képes dönteni a vezető személyiségek – R. Scharping, G. Schröder, O. Lafontaine – között, inkább – igazi „szociáldemokrata” módjára – a kollektív vezetés tényét hangsúlyozta. Ráadásul a végül is kancellárjelöltté megtett Scharping nem volt igazán karizmatikus figura, nem is beszélve arról, hogy a médiaszereplések helyett kerékpáron járta a tartományokat.

Eredmény: a CDU nagy meglepetésre újra – immáron sorban negyedszer – megnyerte a választásokat.

1998-ra viszont nagyot fordult a kocka: a szociáldemokraták egyértelműen és tudatosan a médiát vették célba, minden energiájukat a jó médiaszereplésekre koncentrálták. Tanulva a négy évvel azelőtti hibából, igen gyorsan „perszonalifikálták” a pártot; Gerhard Schröder lett az egyértelmű jelölt, az egész kampány róla szólt, Lafontaine-t igen tudatosan egy fél vonallal hátrébb tolták. Ezen túl pedig – s ez a legkevésbé sem mellékes! – egy, a baloldali ideologizmust háttérbe toló centrupolitikát hirdettek meg, mely kifejezetten pragmatikus gazdasági és szociális célokra orientálódott. Jelszavuk volt: „innováció és igazságos-

ság”. Schröder plakátjain meghirdette „Az új közép” (Die neue Mitte) hívószavát, amely igencsak erősen asszociált Tony Blair „harmadik út”-koncepciójával. Schröder egy másik kulcsmondata: „nem mindent másképp, de mindent sokkal jobban” kiválóan érzékeltette az ideologikus célok háttérbe tolódását, a folytonosság hangsúlyozását és a pragmatikus javítási-jobbítási szándékot.

Eközben a CDU „nem tanult és mindent elfelejtett”, ugyanis sajátos módon Kohl ekkor inkább közvetlen kapcsolatokat keresett a választókkal, mintsem a médiát vette volna célba. Igaz, ekkorra már láthatóan kifulladás, a médiumokban Schröder minőségileg dinamikusabbnak, meggyőzőbbnek és nem utolsósorban „mediatívabbnak” is hatott.

Niedermayer külön felhívja a figyelmet arra, hogy 1994-től kezdve a pártok már külön reklámügynökségeket alkalmaztak, amelyek mint „külső partnerek” vezették a kampányokat, miközben – ezzel párhuzamosan – a hagyományos kampányszervezetek elhaltak. A CDU is, az SPD is rengeteg média-tanácsadót foglalkoztatott és foglalkoztat, s mindez fokozatosan megváltoztatja a pátszervezeti működés belső súlypontjait. Azt lehet mondani, hogy a pártok a médiakampányokra koncentrálnak, ennek megfelelően professzionalizálják tevékenységüket, ami a pártműködés jellegének nagyfokú átalakulására utal a XXI. században.

Mindezek után próbálunk meg válaszolni a kérdésre: milyen módon, hogyan alakítja át a média a pártpolitizálás, a pártverseny, egyáltalán a pártok működésének jellegét? S mit jelent ez a pártok társadalmi-politikai szerepének átalakulása, esetleges funkcióváltása szempontjából?

A válasz megkísérléséhez W. Hoffmann-Riemet hozom segítségül, aki egy rendhagyó tanulmányt publikált (Hoffman-Riem, 2000). Ő ugyanis jogtudósnak indult, majd egy időre beszállt a politikába – hamburgi szenátor lett –, majd nemrég otthagyta a politikát és ismét jogtudóssá lett. Kiszállva a „ringből”, ezúttal arra vállalkozott, hogy a média és a politika szinte forradalmian megváltozott viszonyát a saját, személyes tapasztalatain keresztül mutatja be. Szellemes írásában sokoldalúan fejti ki, milyen esetei voltak a médiumok vezetőivel, munkatársaival, s ezekből jó néhány fontos tanulságot szűr le.

Az ő megfigyelései, illetve más szerzők¹² munkái alapján teszrek kísérletet arra, hogy sorba rendezzem a média politikai „szerepvállalásának” jellegét. Azaz, hogy milyen elvárásokat hordoz, fogalmaz meg – direkt vagy indirekt módon – a pártok felé, s ezeknek milyen következményeik lehetnek – vagy vannak:

1. *Perszonifikáció.* A vizuális hírközlésben semmi sem számít csak az egyén, a karakter, rajta keresztül válik valamilyen –

például politikai – mondanivaló vagy hitelessé vagy hiteltelenné. A kamera „levetkőztet”, szinte mindent elmond az egyénről, a politikusról. Programok, elvek, ködös célok egyszerű elmondása, felolvasása szóba sem jöhet, mert teljességgel unalmas és semmitmondó. Következmény a pártokra nézve: az a párt, amelyiknek nincs karizmatikus vezetője, s nincsenek erős, meggyőző karakterű másodvezetői, elveszett.

2. *Pragmatizáció.* A média véleménye: az embereket, a választópolgárokat ma már egyáltalán nem érdeklik az ideológiák, sokkal inkább arra várnak, hogy a konkrét életük közzelfogható problémáira adjanak választ a politikusok, a pártok. Ezért a médiumok szerkesztői a pártpolitikusokkal való interjúkat, kerekasztal-beszélgetéseket tematikailag ennek megfelelően építik fel, s mivel mindig az interjút készítő az „aktív”, ő irányítja kérdéseivel a beszélgetéseket, vitákat, ezért a pragmatikus kérdések (adó, szociális ellátás, munkanélküliség, bevándorlás, családi pótlék, táppénz, lakásprogram, bérek stb.) döntővé válnak. Következmény a pártokra nézve: ha sikeresek és népszerűek akarnak lenni, alkalmazkodniuk kell a média által képviselt „népigényhez”.

3. *Egyszerűség, közérthetőség.* A média növelni kívánja a nézettségét, ezért döntően és elsősorban az „átlagnéző” műveltségi és felkészültségi szintje a mérvadó számára. Ebből következik, hogy a politikusokat egyszerű beszédre, szóhasználatra igyekszik kényszeríteni, aminek számos riporter-szerkesztői eszköze van. (Újbóli rákérdezés, eljátszása annak, hogy nem érti a választ stb.) Emellett a rövid és tömör fogalmazás is követelmény, hiszen a politikai műsorok ideje rövid, hiszen a nagyérdemű 10–20 percnél többet nem bír a politikából elviselni. Eszköz: gyakori közbeszólás, belekérdezés, belefajítás, a téma lezárása stb. Következmény a pártokra nézve: tetszik, nem tetszik, a politikai programot és mondandót a médiában is „eladhatóvá” kell tenni, hogy eljusson azokhoz, akikhez a párt szeretné eljuttatni.

4. *Hajlam a populizmusra.* A média igencsak hajlamos – Hoffmann-Riem kifejezésével élve – a „trendszörfözésre”, azaz arra, hogy nagyon gyorsan és kritikátlanul magáévá tegye az éppen aktuális közhangulatot és közvélekedést a legkülönfélébb témákban. (Hoffmann-Riem erre példát is hoz az igazságszolgáltatással szembeni tömegigényből, amely összefoglalható a „Rend és szigor” követelésében.) A „trend” áthatja a nemzetközi szemléletet, az újságírói kérdéseket, s ezzel már voltaképpen egyfajta véleményalakítás-terelés is zajlik. A politikus a korkívánalmakkal szembesül, s ilyen helyzetben igen könnyű elcsábulni, ami egyenes úton vezet a populizmus „karjaiba”. Követ-

kezmény a pártok számára: a média „trendimádata” okán igen keskeny pallón járnak, ha nem kívánnak egyébként bonyolult kérdéseket úgy leegyszerűsíteni, hogy az már ne a valóságot és a valóságos problémát tükrözze.

5. *Hírérték.* A szokásos újságírói szlogen: „nem az a hír, ha egy kutya megharap egy embert, hanem ha egy ember megharap egy kutyát” a politikai műsoroknál is érvényesül. Egy „szimpla” pártmunka, egy szokványos kormányzati tevékenység nem hír, kampányban egy unalmas programbeszéd nem hír. Következmény a pártok számára: a pártoknak eredeti, újszerű, bombasztikus ötletre van szükségük ahhoz, hogy a média kiemelten foglalkozzon velük. Egyszerűen be kell kalkulálni a politikai cselekvésbe a médiát, a média igényeit, s ez új és másfajta felkészültséget igényel. A párteseményeket, a pártevékenységet a médiához igazítva kell menedzselni, mert hiszen mit ér egy sajtótájékoztató, ha arra nem jön el egyetlen újságíró sem?

6. *Vitaszellem.* A médiumok szerkesztői élénkké, élvezetessé kívánják tenni a politikai műsorokat, ezért egyre inkább preferálják a vitákat, a szembenálló pártok képviselőinek „párbaja-it”. Kétségtelen, hogy ez az igény szerencsésen találkozik a demokrácia szellemiségével, a nézetek, értékek és vélemények ütköztetése igényével. Ugyanakkor a vitaszellem „szerkezeti” megrendezése, „strukturálása” meghatározott szerepekbe is kényszerítik a politikusokat. A szereposztás okán – kormányzat-ellenzék, bal-jobb stb. – a feleknek mindig vitatkoznuk kell a másikkal, mert különben nem felelnek meg a szerepnek, és kihullanak a rostán. Ebből pedig egy muszáj-szembenállósdi alakul ki, amely a konfliktust tolja előtérbe, és a lehetséges és szükséges konszenzusok háttérbe szorulnak. Következmény a pártok számára: a pártoknak mindenképp jó debattőröknek kell lenniük, viszont ez néha saját céljaiknak is ellentmond.

7. *Megjeleníthetőség (vizualizálhatóság).* Hoffmann-Riem írja le tréfásan, (Hoffmann-Riem 2001) hogy akkor vált belőle igazi médiasztár, amikor egy sajtótájékoztatót a házi őrizet tartását ellenőrizni hivatott elektronikus szerkezetet illusztrációképpen a saját zoknijára erősítette és kipróbálta. Másnap minden tv-csatorna és napilap erről közölt képeket és erről számolt be, a jelenet minden más tartalmi kérdést háttérbe tolt. Valóban: a média, pontosabban a meghatározó fajsúlyú televízió népi műfaj, így nem nélkülözheti a vizuális látványosságokat – még a politikában sem. Következmény a pártok számára: amikor kampányra készülnek akkor bizony a látványos, jól megjeleníthető akciókat és jeleneteket sem nélkülözheti. Ehhez pedig természetesen új, a pártok táján eddig sosem látott szakértőket

és stábokat (reklám-, berendezési, dizájn-, PR-, marketing-, happening- stb. szakembereket) kell alkalmazniuk, s lassan, a szemérmert félretéve a pártszervezetbe integrálni.

Mindezek a fent leírt követelmények egyre határozottabban és markánsabban jelennek meg a pártok előtt, még akkor is, ha azokat még egyetlen tv-szerkesztő sem fogalmazta meg nyilvánosan. Ahhoz a következtetéshez jutunk tehát vissza, amit Kiplingertől idéztünk, vagyis, hogy a médiában való eredményesség feltétele lett a politikában való eredményességnek.

Ugyanakkor azonban mégse gondoljuk azt, hogy ebben a viszonyban az egyik fél, a média csak nyer, a másik fél, a párt csak veszít. Ez egy olyan csereszabatos viszony, változó függőségekkel (Niedermayer), amelyben ugyan a média igen erőteljes pozíciókat szerzett a pártok népszerűségvesztése okán, de a pártok is lényeges előnyökhöz juthatnak a média felhasználásával.

Kérdés azonban, mit történik a politikával a mediatizált pártverseny és politizálás korában? Kitisztul-e a szemünk, mint Pál apostolé felnőtt korára, avagy kapunk egy képet, amelyen át „tükör által homályosan” láthatjuk a politikát? Nos, a médiaszakértő és politológus Kepplinger szerint a média által előállított valóság tulajdonképpen a média által orientált és csinált valóság, azaz – s ez már a saját fogalmam – „*médiavalóság*” (Kepplinger, 1999). Megítélése szerint a politikai aktorok – a pártok – már rendelkeznek olyan motívumokkal és célokkal, amelyeket a média segítségével kívánnak elérni. Ezért kezdeneyeznek, mediatizálnak olyan eseményeket, amelyek a média számára várhatóan fontosak és érdekesek lesznek, azaz, az újságírók szelekciós kritériumai eleve benne foglaltatnak az elképzeléseikben. Ennélfogva a pártok célzott „eseménymenedzsmen-tet” alkalmaznak.

Kepplinger azonban azt is hozzáteszi, hogy ha így sikereket érnek is el a médiában és ezáltal a közvéleményben a pártok, ez pirruszi győzelem, ugyanis az előállítás, a bemutatás racionalitása túllép az előállított racionalitásán. Mindebből pedig arra a – meglehetősen vaskos – megállapításra jut a szerző, hogy ebben az új állapotban a luhmanni rendszerelmélet megbukik, ugyanis a politika mint alrendszer már nem a társadalmi környezettől, a társadalmi történések által, hanem egyetlen, félig-meddig belső szféra, a média törvényei és elvárásai által vezetelt. Mindez pedig szerinte oda vezet, hogy a politikusok a média hálójában találják magukat, cselekvési szabadságuk korlátozódik.

Hoffmann-Riem tovább boncolja a témát, s arra a következtetésre jut, hogy a mediatudósítások újságírói konstrukciói a valóságosak (Hoffmann-Riem, 2001). Igaz – teszi hozzá – a politika maga is konstrukciója a valóságnak, s inentől kezdve már

nehéz a határokat megállapítani. Tény azonban – állapítja meg –, hogy a média jelenlegi állapotában sokszor akadálya annak, hogy sok fontos információ eljusson az emberekhez a pártokról és a politikáról, a politika árnyaltabb és bonyolultabb működéséről. Ezáltal pedig szerinte a média nem feltétlenül a legjobb információtovábbító, hanem sokkal inkább egy olyan faktor, amely a társadalmi és politikai valóság aktív, néha stratégiaileg alárendelt újraformálását adja, döntően a média piaci elfogadhatósága érdekében.

Hoffmann-Riemnek a médiával szembeni – nem kevésbé szubjektív – erős kritikája igen fontos és tanulságos, ám jómagam némileg árnyaltabban ítélném meg a média és politika új, ha tetszik XXI. századi viszonyát.

Induljunk ki abból: valóban igaz az, hogy a média szerepe és társadalmi pozíciója alapján megváltozott az utóbbi évtizedekben? Igaz az, hogy már nem pusztán játéktere, keretfeltétele a pártversenynek, hanem sokkal több ennél?

Azt hiszem erre a kérdésre megalapozottan lehet igennel válaszolni. A média ugyanis, látva és érzékelve a pártokkal szembeni bizalomvesztést, a pártoktól való elfordulást, s egyben jól felfogott saját érdekei alapján is, kilépett a „háttérből”, s bizonyos értelemben valóban a politikai verseny, a politizálás alakítója, szereplője, részben tartalmi meghatározója lett; olyan öntőformákat alakított ki a politika számára, amelyhez igazítaniuk kell magukat a pártoknak, ha sikeresek akarnak lenni vagy maradni. Ez kétségtelenül meglepő és szokatlan, s nyilvánvalóan sokak számára rémisztő is, ám érdemes azt is figyelembe vennünk, hogy mi áll az egész változás hátterében.

Észre kell ugyanis vennünk, hogy a média nem tett mást, mint felvállalta a visszahúzó, pártoktól elforduló civil társadalom szerepét. Hiszen mi történt? A pártok eredeti forrásai, a civil társadalom csoportjai, a választópolgárok azt tapasztalták, hogy a régi, hagyományos pártok már nem képesek hihető illúziókat adni, sőt az emberek problémáit sem tudják hosszú távon orvosolni – vagyis elvesztették régi funkcióikat, régi képességeiket. Reakcióképpen az állampolgárok egyfelől elfordultak a pártoktól – különösen igaz ez a fiatalokra –, másfelől a hagyományos pártoktól és politikai intézményektől teljesen független politizálási formákat kerestek: civil szerveződések hoztak létre, nem is keresve már kapcsolatot az ő régi-régi „üzenethordozókkal”. Nos, ebbe az ürbe, ebbe a légüres politikai térbe türemkedett be a média, s arra tett-tesz kísérletet, hogy a civil társadalom, az állampolgárok szószólójaként lépjen fel, ha kell szemben a politikával, a pártokkal.

Jó ez így? Helyettesítheti-e a média a hús-vér civil társadalmat? Egyfelől erre az válaszolható, hogy miért is ne, hiszen maga is a civil társadalom része. Másfelől az is mondható – s ráadásul joggal –, hogy a pártok, az állampártok és a társadalom

teljes eltávolodása egymástól hosszú távon bizonyosan legitímációs, sőt rendszerszintű válságokat okozhat (a választásokon túrhetetlenül alacsony részvétel, a törvények kijátszása stb.), s ebből a szempontból a média igyekezete üdvözlendő. S valóban, a média alkalmas arra, hogy új színben jelenítse meg a politikát a nyilvánosságban: a politikusokat emberközelségre hozza, gyakorlatias, életközeli problémákra irányítsa őket, megtanítsa őket a „nép” nyelvén beszélni és így tovább. Ezáltal pedig a média sokat tehet azért, hogy a politikát és a pártokat újra visszahozza a maga jelentőségébe, hogy újra legyen értelme társadalmi vitákat folytatni a közügyekről, a nagypolitikáról.

A média tehát – s ez valóságos előny és erény –, mint kvázi civil társadalmi képviselő, sokat tehet a politika rehabilitálásért, a demokrácia megmentéséért. Igen ám, csak hogy a médiának megvannak a maga sajátos, csak rá jellemző érdekei és céljai, s ez mégiscsak torzítja az elvileg és elvontan támogatható szerepvállalását. A civil érdekképviselőt ugyanis két szempontból torzul. Az egyik abból adódik, hogy a média nem képes a civil társadalmat a maga tagoltságával, érdek- és értékmegosztottságával együtt képviselni. Számára a nézettség növelése mégiscsak a legfontosabb érdek, ezért a „nagy átlag” szempontjait igyekszik megjeleníteni. Létrehozza, megkreálja a civil társadalom egyetlen, hatalmas átlagemberét, s az ő vélt vagy valós érdekeiből, szándékaiból és sztereotípiáiból indul ki. Ebből viszont az következik, hogy szimplifikálja a pártokkal, politikusokkal szembeni elvárásokat, teret ad a populizmusnak, s részben elzárja az utat a politika működésének mélyebb megértése elől. Ami egyfelől előny – mármint a politikusok újbóli közelkerülése a mindennapi problémákhoz, a politika életközelségévé tétele –, az másfelől hátrány, mert óhatatlanul korlátozza a politikával kapcsolatos tisztánlátást, illetve – s ez legalább olyan fontos! – az állampolgárokat is „egy karámba tereli”, felülről szimplifikálja a politikával kapcsolatos igényeiket, korlátozza a több ismeret, árnyalt tudás és látásmód iránti esetleges vonzódásukat. (Sokszor tapasztalhatjuk például, hogy egyes televíziós politikai viták során, a műsorszerkesztés következtében nem is marad más esélyünk arra, hogy eldöntsük, A-nak vagy B-nek van igazsága egy szakpolitikai kérdésben, minthogy külsődleges jegyekre figyeljünk oda: ki érvel hatásosabban, ki a higgadtabb, a megbízhatóbb, ki beszél pontosabban stb. Mindez nyilván a mediatív megjelenés következménye, holott könnyen előfordulhat, hogy „homályosan” látunk: minden külsőség ellenére a rosszabbul beszélőnek, az idegesebbnek, a kevésbé attraktívnak van tárgyyszerűleg mégis igaza. Ám lehet, mire erre rájövünk, már késő.)

A másik torzulás pedig abból adódik, hogy a média óhatatlanul egy folyamatos vizuális alkotás, ha tetszik művészeti ág. Ebből fakadóan pedig a médiának a politikából, pártversenyből is

a nézők számára vizuális élményt kell formálnia, mert enélkül a média mint műfaj meghal. Ebből viszont az következik, hogy a politika valóban show-műsorrá válik, nagy vitákkal, különleges karakterekkel, héroszokkal, populistákkal és pojacákkal, hatalmas kirohanásokkal és látványos beszédekkel – ám a politika valójában tényleg nem alakítható át show-vá, mert olyan társadalmi feladatai vannak, amelyeknek egy része mindenféle show-tól mentes, ha tetszik „nem vizualizálható” aprómunka.

Így tehát az a véleményem, hogy a média civil társadalmi szerepvállalása sok tekintetben pozitívan értékelhető, hiszen egy szakadékot kíván áthidalni, ám e szerepvállalás valószínűsíthetően csak részeredményeket érhet el és el is torzulhat, hiszen e szférának – ha tetszik Parsons és Luhmann után „alrendszernek” – megvannak a sajátos belső céljai és érdekei. Ebből kiindulva pedig a politikát kreálja, alakítja a saját jellemzői felé, illetve azokhoz próbálja domesztikálni. Márpedig, ha abból indulunk ki, hogy a politikai aktorok, a pártok saját hatalmi céljaik elérése érdekében már eleve kreálják a valóságot – a valóság az anyag, hogy e pártpolitikává gyúrnak át –, s ehhez hozzávesszük, melyet a kreált politikavalóságot a média tovább kreálja, s így létrejön a kreáció kreatúrája, akkor tényleg nem lehetünk teljes mértékben elégedettek.¹³

Összegezve megállapítható, hogy a médiavilág volt az, amelyik a német pártok '90-es években felerősödő válságára reagált, illetve az általa is hangoztatott kritikák mellett megpróbált bizonyos gyógymódokat is adni. Mindennek következtében nem alaptalanul beszélhetünk a XXI. század elején a *mediatizált politika, avagy egyszerűen médiapolitika korszakának nyitányáról*. Az is tény, hogy a média a pártok funkcióváltozását is elősegítette, inspirálta; s e törekvésük nagyrészt találkozott a pártok egyébként is meglévő átalakulási törekvésével. Főként két vonatkozásban igaz ez: egyfelől a gyakorlatias, problémaorientált politizálás felé orientálás a pártok állami, kormányzási funkcióját erősítette, illetve a látványos, vitatkozó politikai kultúra erőltetésével pedig a világos politikai alternatívák, a politikai váltójátéknak való megfelelés funkciója felé presszionálta a pártokat – s e két dolog nem volt, nincs a pártok ellenére.

Ugyanakkor viszont az is tény, hogy a média a pártok elkerülhetetlen funkcióváltását részben túlgenerálja, részben más formában, módon eltorzítja. Mind a pragmatikus, itt és most problémamegoldó funkciót, mind a vitaszellemet, versenyt lecsupaszítja, „kilúgozza”, miáltal szinte nem marad hely a jövőképek, hosszabb távú koncepciók, értékek érvényre juttatására, illetve a konfliktusok mellett a megfelelő számú, szükséges és nélkülözhetetlen konszenzusok megkötésére.

A végére eljutottunk tehát a kiindulóponthoz: a médiavilág elősegíti, inspirálja a pártok funkcióváltozásának folyamatát, ám egyben létrehozza a mediatizált politikát, a médiapolitika

uralmát, amellyel egyben új problémákat is kelt a pártok és a társadalom viszonyának XXI. századi történetében.

ZÁRSZÓ

Foglaljuk még egyszer össze igen röviden, hogy a német pártok és pártrendszer jelenlegi válságáról és funkcióváltásáról szóló fejtegetések során milyen következtetésekre jutottunk.

1. A pártok hagyományos pártbázisaik felolvadása, a kommunista rendszer széthullása, illetve saját problémamegoldó képességük látványos megroppanása következtében válságba jutottak, elvesztették hagyományos kapcsolataikat a választópolgárokkal, s fokozatosan állampártokká, állami intézményekké váltak.

2. A választópolgárok minderre reakcióképpen látványosan megvonták bizalmukat a pártoktól, s a politizálás új útjait keresték-keresik a civil szerveződésekben; s ez főleg a fiatal korosztályoknál jellemző. Nem kívánnak harcba szállni a pártokkal, nem kívánják megváltoztatni őket, egyszerűen önállóan keresnek megoldásokat állandó és változó problémáikra.

3. A pártok talán a macskákhoz hasonlítanak, amelyek mindig talpra esnek, ugyanis válsághelyzetükből igyekeznek kikászálódni, mégpedig a „szükségből erényt kovácsolás” módszerével. Sok-sok funkciójukat levetve magukról, mint professzionális kormányzati tényezők, mint nélkülözhetetlen demokratikus aktorok, illetve mint a hozzájuk csatlakozók számára karrierlehetőséget nyújtó szolgáltatóintézmények, társadalmi hálózatok jelennek meg. A választópolgárok pedig nem tiltakoznak a funkcióváltás ellen, hiszen a kormányzáshoz valóban a pártok adott-ságai a legjobbak, a társadalomvezérlés feladatait a civil szféra nem tudná magára vállalni.

4. Az egész válságfolyamat és funkcióváltás „menedzselőjeként” megjelenik és centrális szerephez jut a média, amelyik mint kvázi civil társadalom igyekszik áthidalni a pártok és a polgárok között keletkezett szakadékot, támogatja a pártok pragmatizálódását, emberközelségét, a politika perszónifikációját.

5. Ugyanakkor a média új szerepében gyakran torzítja is mind a pártok, mind a választópolgárok politikáról, annak társadalmi szerepéről alkotott képét, a politika által kreált valóságot tovább kreálja s ezáltal megnehezíti a politikai mozgást és tájékozódást.

Miközben tehát sok minden lassacskán tisztázódik a pártok körül, megszűnnek velük kapcsolatban a régi illúziók, addig ezzel párhuzamosan máris megjelennek a mediatizált politikavilág új tehertételei.

Elkezdődött tehát a XXI. század új „meséje”.

JEGYZETEK

- ¹ Vö.: Alemann et al 1998.
- ² A jelenséget átfogóan kifejti a 3. lábjegyzetben hivatkozott mű is: Immerfall 1998.
- ³ Vö.: Alemann et al 1998. és Alemann 1997.
- ⁴ Elmer Wiesendahl részletesen tér ki a kérdésre: Wie geht es weiter mit den Grossparteien in Deutschland? Aus Politik und Zeitgeschichte, 1998/B1-2.
- ⁵ Id. mű.
- ⁶ A pártpatronázs fogalmi és empirikus kérdéseiről lásd: Köröscsényi 1996.
- ⁷ A fogalom eredeti bevezetésének és kifejtésének helye: Katz-Mair 1995.
- ⁸ Vö.: v. Armin 2000.
- ⁹ E jelenséget két szerző is alaposabban kibontja. Niedermeyer 1999. és Gabriel, O. W. 1999.
- ¹⁰ Erről bővebben: Alemann et al 1997, illetve jómagam is foglalkoztam a problémával: Fricz 2000.
- ¹¹ H. M. Kepplinger téziséét W. Hoffman-Riem (2001) idézi.
- ¹² Az egyre növekvő számú, a média és a politika viszonyával foglalkozó német nyelvű irodalomból ehelyütt hármát emelnék ki. Luhmann, 1996.; Meyer-Kampmann, 1998. és Sarcinelli, 1998.
- ¹³ Ennek a jelenségnek egy egészen eltorzult példája Magyarországon figyelhető meg. Adva van egy kiscgazda vidékfejlesztési miniszter – már nem az –, aki totálisan populistá módszerekkel beszél minisztériuma sikereiről, miközben statisztikai adatok szinte minden állítását nyilvánvalóan cáfolják, a mezőgazdaság látványos fejlődése helyett a szféra visszaesése, válsága a valóságos helyzet. Nos, ezt a már alaphelyzetben is valóságkreatív, valóságtorzító populistá politikust szinte naponta többször szerepelteti a média. Miért? Azért, mert az említett politikus minden elemében megfelel a show, a látványosság követelményeinek: színjász, előad, szenved, humorizál, mennydörög – azaz mindent tesz, amit a színpázi nézőtérén vastappsal honorálunk. A baj csak ott van, hogy a média ezáltal egy politikai bohócnak ad centrikus szerepet, s ezáltal a politikailag kreált képet tovább kreálja: úgy tünteti fel, mintha a kiscgazda pártelnök szavainak súlya lenne, s ezáltal mintha azoknak a valósághoz bármi köze lenne, illetve – ami még rosszabb! –, úgy tünteti fel, mintha a magyar politikuskok „krémje” olyan emberekből állna, mint a kiscgazda pártelnök, sőt mintha ez volna a kiemelendő minta. Csoda-e ezek után, ha a magyar választópolgárok nagy része nevetve és szomorúan fordul el a politikától?

IRODALOM

- Alemann, v. U. –Heinze, G. R. –Schmid, J.: Parteien im Modernisierungsprozeß. Aus Politik und Zeitgeschichte, 1998/B 1-2.
- Alemann, v. U.–Heinze, G. R.–Schmid, J.: Party Research, Goes to Politics. Ein Plädoyer gegen die Kapitulation der Parteienforscher vor der Mediengesellschaft. Politische Vierteljahresschrift, 1997/4.
- Armin, H. H.: Strukturprobleme des Parteienstaates. Aus Politik und Zeitgeschichte, 2000/B 16.
- Bentele, G. –Haller, M. (Hrsg.): Aktuelle Entstehung von Öffentlichkeit: Akteure-Strukturen-Veränderungen, Konstanz, 1997.
- Berber, B: Starke Demokratie. Rotbuch Verlag, 1994.
- Biedenkopf, K.: Politik und Medien – Ein notwendig schwieriges Verhältnis? In: Bentele, G.-Haller, M. (Hrsg.): Aktuelle Entstehung von Öffentlichkeit: Akteure-Strukturen-Veränderungen, Konstanz, 1997.

- Bosshart, L. –Hoffmann-Riem, W. (Hrsg.): *Medienlust und Mediennutz. Unterhaltung als öffentliche Kommunikation*, München, 1994.
- Buer, G.–Reiman (eds.): *Systemwechsel und Demokratisierung*. Westdeutscher Verlag, 1997.
- Fricz Tamás: *Stabilitás és új kihívások. A német pártrendszer útja 1949-től 1994-ig*. Múltunk, 1994/4.
- Fricz Tamás: *Új kihívások a pártok és a választópolgárok kapcsolatában Németországban 1990 után, avagy: hogyan próbálják a pártok újra elnyerni a választópolgárok bizalmát?* In: Johancsik János (szerk.): *Versenyben a voksokért*. Villányi Üri Könyvek, 1998. 11–36. o.
- Fricz Tamás: *Az 1998-as magyar, illetve német választási kampányok tapasztalatai*. In: Sárközy Erika (szerk.): *Rendszerváltás és kommunikáció*. Osiris-Erasmus Közéleti Kommunikációs Intézet, 1999. 33–47. o.
- Fricz Tamás: *Mi lesz a pártokkal?* *Politikatudományi Szemle*, 2000/1–2.
- Gabriel, O. W.: *Demokratie in der Vereinigungskrise? Struktur, Entwicklung und Bestimmungsfaktoren der Einstellungen zur Demokratie im vereinigten Deutschland*. *Zeitschrift für Politikwissenschaft* 1999/3.
- Helms, L.: *Parteiensysteme als Systemstruktur*. *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 1995/4.
- Hoffman-Riem, W.: *Politiker in den Fesseln der Mediengesellschaft*. *Politische Vierteljahresschrift*, 2001/1.
- Hoffmann-Riem, W.: *Massenmedien*. In: Benda, E.–Maihofer, W.–Vogel, H.-J. (Hrsg.): 2. Aufl., Berlin-New York, 1995.
- Immerfall, S.: *Strukturwandel und Stukturschwächen der deutschen Mitgliedparteien*. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1998/B 1–2.
- Katz, R. –Mair, P.: *Changing models of party organization and party democracy: The emergence of the cartel party*. *Party Politics*, 1995/1.
- Kepplinger, H. M.: *Die Demontage der Politik in der Informationsgesellschaft*. Freiburg, 1998.
- Kepplinger, H. M.: *Die Mediatisierung der Politik*. In: Wilke, J. (Hrsg.): *Massenmedien und Zeitgeschichte*. München, 1999.
- Klein, M.–Ohr, D.: *„Unpolitische“ Kandidateneigenschaften und ihr Einfluss auf die Wahlentscheidung bei der Bundestagswahl 1998*. *Politische Vierteljahresschrift*, 2000/2.
- Körösi András: *Demokrácia és patronázs. Politikusok és köztisztviselők viszonya*. *Politikatudományi Szemle*, 1996/4.
- Krause, I.: *Strukturprobleme der Demokratien zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1998/B 29–30.
- Luhmann, N.: *Die Realität der Massenmedien*, Opladen, 1996
- Luthardt, W.: *Abschied vom deutschen Konsensmodell? Zur Reform des Föderalismus*. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 1999/B 13.
- Merkel, W.–Croissant, A.: *Formale und informale Institutionen in defekten Demokratien*. *Politische Vierteljahresschrift*, 2001/1.
- Meyer, T.–Kampmann, M.: *Politik als Theater*, Berlin, 1998.
- Neugebauer, G.–Stöss, R.: *Die PDS. Gesichte-Organisation-Wähler-Konkurrenten*. Opladen, 1996.
- Niclauß, K.: *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*. Schöningh, UTB, 1995.
- Niedermeyer, O.: *Die Bundestagswahl 1998: Ausnahmewahl oder Ausdruck langfristiger Entwicklungen der Parteien und des Parteiensystems?* In: Niedermeyer, O.: (Hg.): *Die Parteien nach der Bundestagswahl 1998*. Opladen, 1999. 9–35. o.
- Niedermeyer, O.–Stöss, R. (Hrsg.): *Parteien und Wähler im Umbruch*. Westdeutscher Verlag, 1995.
- O'Donell, G.: *Illusions and Conceptual Falws*. In: *Journal of Democracy*, 1996/4.
- Pickel, G.–Walcz, D.: *Politikverdrossenheit in Ost und Westdeutschland:*

- Dimensionen und Ausprägungen. Politische Vierteljahresschrift, 1997/1.
- Pridham, G.-Lewis, P. (Hrsg.): *Stabilising Fragile Democracies. Comparing New Party Systems in Southern and Eastern Europe*, London/New York, 1996.
- Sarcinelli, H.: *Politikvermittlung und Demokratie in der Mediensgesellschaft: Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*. Opladen, 1998.
- Schmidt, U.: *Sieben Jahre nach der Einheit. Die ostdeutsche Parteienlandschaft im Vorfeld der Bundestagswahl*. Aus Politik und Zeitgeschichte, 1998/B 1-2.
- Schmitter, P. C.: *The Consolidation of Democracy and Representation of Social Groups*, In: *American Behavioural Scientist*, 1991/4-5.
- Schütte, G.-Staab, J.-F.-Ludes, P.: *Die Visualisierung von Politik*. In: Bentele, G.-Haller, M. (Hrsg.): *Aktuelle Entstehung von Öffentlichkeit: Akteure-Strukturen-Veränderungen*, Konstanz, 1997.
- Sontheimer, K.-Bleek, W.: *Grundzüge des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland*, 1998.
- Taylor, C.: *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*. Fischer Verlag, 1997.
- Unger, F.-Wehr, A.-Schönwälder: *New Democrats-New Labour-Neue Sozialdemokraten*. Elefant Press Verlag, Berlin, 1998.
- Urban, W.-Zeidner, E.: *Vom Umfang und Nutzen der Parteimitgliedschaft*. In: Gerlich, P.-Müller, W. C.: *Zwischen Koalition und Konkurrenz. Österreichs Parteien seit 1945*. Braumüller, 1983.
- Vatter, A.: *Die Wechselbeziehung von Konkordanz- und Direktdemokratie*. Politische Vierteljahresschrift, 1997/4.
- Wiesendahl, E.: *Wie geht es weiter mit den Großparteien in Deutschland?* Aus Politik und Zeitgeschichte, 1998/B 1-2.

SZIGETVÁRI VIKTOR

Tony Blair és az Új Munkáspárt

A MUNKÁSPÁRT VÁLSÁGA

Mivel a Munkáspárt megújulása értelmezhetetlen az 1994-től, Tony Blair pártvezérré választásától napjainkig tartó időszakon belül, a megalapozott vizsgálathoz szükségünk van arra, hogy a párt történetének elmúlt másfél évtizedét is áttekintsük. A három különböző pártvezér irányításával elszenvedett négy választási vereség minden tanulsága hatással volt a párt jelenlegi elitjére politikai stratégiájuk kialakításában.

1979. május 3-án, négyévi munkáspárti kormányzás után a Margaret Thatcher vezette Konzervatív Párt győzött a parlamenti választásokon. A szavazatok 43,9%-át megszerző konzervatívok 339 képviselői hellyel az angol parlament legnagyobb képviselőcsoportját alkották, szemben a szavazatoknak csupán 37%-ával 269 mandátumot elnyert Munkáspárttal. A vesztes miniszterelnököt, *James Callaghand* pártja megválasztotta ugyan az ellenzék vezérének, de 1980-ban helyét *Michael Foot*¹ vette át. Foot vezetése alatt a párt a thatcheri reformokra reagálva erősen balra tolódott. A politikai programon túl ez abban is jelentkezett, hogy a pártban a szakszervezetek sokkal nagyobb befolyást szereztek.²

A Labour az 1983-as választásokra elkészítette a *Britannia új reménysege* című választási kiáltványát (*Labour Party General Election Manifesto 1983: The new hope for Britain*).³ Ez az 1906-ban alapított párt történetének egyik legbaloldalibb programja volt, amit már elkészültekor is sokan anakronisztikusnak

tekintettek.⁴ A program a neoliberais reformokra való reakcióként az állami újraelosztás növelését, a privatizált ipari vállalatok köztulajdonba való visszavételét és a szakszervezetek gazdaságra való befolyásának erősítését tűzte ki célul. A kompenzáció nélküli államosításon túlmenően szigorúbban szabályozták volna a szigetországban megtelepedett multinacionális vállalatokat és a banki hitelezési politikát. Ingyenes szociális és egészségügyi ellátást ígértek az Nemzeti Egészségügyi Szolgálaton (*National Health Service*) keresztül. Győzelmük esetén állami lakásépítési és beruházási programba kezdtek volna és ezzel munkahelyeket is kívántak teremteni. Szigorúbb állami ár-szabályozást követeltek és állami eszközökkel tettek volna rendet a koncentráló tulajdonosi szerkezetű brit sajtópiacra. Sürgették Skócia függetlenítését, a Lordok Házának feloszlását és az Európai Közösség elhagyását. Ez utóbbit leginkább azért, mert tudatában voltak annak, hogy fenti politikai programjuk megvalósítása számos ponton ellenkezett volna az európai integráció alapelveivel (tőkék szabad áramlása, piacgazdaság). A hidegháború ellen teljes és egyoldalú nukleáris leszerelést követeltek, amit – környezetvédelmi és foglalkoztatási okokból – az atomerőművek bezárásával is kiegészítettek volna.

A választásokon a Munkáspárt katasztrofális vereséget szenvedett, amiért csak részben lehet felelőssé tenni a szakirodalom által „Falkland-faktor”-nak nevezett jelenséget. Az 1982-ben kibombantott háború azon túl, hogy hatalmas népszerűségnövekedést eredményezett Margaret Thatcher pártja számára – megosztotta a Munkáspártot. Ugyanakkor a nagyarányú vereségben kiemelt szerepe volt annak, hogy a Munkáspárt félreértette szavazóinak elvárásait és túlzottan radikális, baloldali programot hirdetett. Sok szavazatot veszített a párt azzal is, hogy a belőle kivált szociáldemokraták a Liberális Demokratákkal szövetkezve 25,45%-nyi szavazatot kaptak. A voksoknak csupán 27,6%-át megszerző Munkáspárt 1945 óta nem szerepelt ilyen rosszul parlamenti választáson. A Konzervatív Párt 397 mandátumával, szemben a Munkáspárt 209 képviselőjével, magabiztos többséget szerzett a brit alsóházban.

Sürgős változtatásra volt szükség a párt politikai stratégiájában, erre személyi garanciát Neil Kinnock⁵ jelentett, aki Michael Footot váltotta fel mint a párt vezéré. A párt hagyományos, mérsékelt baloldalához tartozó politikus folyamatosan azért küzdött, hogy pártjának döntéshozó fórumairól kiszorítsa a még Foot idejében odakerült szélsőségesen baloldali politikusokat. Szerencsétlenségére az 1984–85-ös bányászsztrájkok nagyon megosztották pártját, így az 1987-es választásokra képtelen volt egyesíteni és megreformálni azt. Folyamatosan vereségeket szenvedett el Thatchertól, akár a munkavállalói jogok érvényesülésének, akár pedig a Nagy-Londoni Tanács feloszlásának kérdésében.

A választási vereség ellenére a Munkáspárt vezére továbbra is Neil Kinnock maradt, ezzel némi esély nyílt számára, hogy végre hathatós reformintézkedéseket tudjon végrehajtani. Felülvizsgálta a párt politikai irányvonalát (*Document of policy review*), azonban a párt fundamentális ideológiai modernizációja továbbra is elmaradt. Ennek oka leginkább abban keresendő, hogy a párt népszerűsége 1989-re a falklandi háború kirobbantása óta nem látott mértékben megnőtt.⁶ A választásokra készített programnyilatkozatukban az 1987-es középére húzó-dáshoz képest is mérsékeltebb hangot ütöttek már meg. Szó sem volt államosításról és multinacionálistöke-ellenességről. Az *Itt az ideje, hogy Britannia újra dolgozzon (működjön)* (*Labour Party General Election Manifesto 1992: It's time to get Britain working again*)⁷ címet viselő dokumentum a korábbiakhoz képest piacbarátabb intézkedéseket tartalmazott, az állami tulajdon fontosságának hangsúlyozásával szemben előtérbe került az állami gazdasági kontroll szerepe. „*A modern kormányzat stratégiai szerepe nem a piac helyettesítésében, hanem a piac megfelelő működésének biztosításában áll.*”⁸ A hagyományos szociáldemokrata értékek érvényesülése érdekében igazságosabb adórendszert és megnövelt szociális ellátásokat ígértek. A program kulcseleme volt az NHS válságának kezelése, ezt nem privatizációval, hanem plusz források biztosításával és reorganizációval kívánták elérni. A nyolcvanas években még az Európai Közösség elhagyását követelték a munkáspárti politikusok, azonban 1992-ben már határozott – az 1987-es attitűdváltáson túlmenő – európai integrációpártiság jellemezte őket. Nem kilépésre, hanem az integrációs intézményekben való minél hatékonyabb részvételre és az újra „*első osztályú taggá válásra*” van szükség – írták programjukban.

A választási kampányban azonban a Munkáspárt képtelen volt magát kivonni a konzervatívok azon –ekkor már évtizedes múltra visszatekintő – kritikája alól, hogy a munkáspárti kormányzás magasabb adókat, lazább állami költekezést, rosszabbul működő piacgazdaságot jelentene. Nem tudták kezelni azt sem, hogy a párt még mindig nyíltan vállalt szocialista elkötelezettsége miatt a kilencvenes évek kezdetének világpolitikai változásai után a toryk folyamatosan antidemokratikus törekvésekkel vádolták őket. „*Bár a politika ekkor erős középpártot igényelt, sosem sikerült egy koherens centrumalternatívát bemutatni. 1987-ben és 1992-ben, bár a Munkáspárt már helyreállította egységét, a konzervatívok mégis állandóan »visszaporgették« a múltat és kétségbe vonták a Munkáspárt egységének valóságát.*”⁹ Helyzetüket tovább rontotta, hogy Neil Kinnock személyiségének megítélése is vitatott volt, megnyilatkozásai szegényesek, ugyanakkor erőltetettek voltak, a bulvársajtó (különösen a *The Sun*) pedig minden korábbit meghaladó mértékben támadta a párt vezető személyiségeit. Az 1992. ápri-

lis 9-én megtartott általános parlamenti választásokon a Munkáspárt a szavazatok csupán 34,4%-át megszerezve ismét vereséget szenvedett. A toryk mandátumtöbbsége ugyan csökkent, 336 képviselőjükkel szemben már 271 munkáspárti képviselő foglalt helyet. Azonban annak ellenére, hogy a Munkáspárt a nyolcvanas évek romantikus antikapitalizmusától politikájának megújítása által közelített a politikai centrum felé, nem volt képes hitelesen reagálni a megfeneklett neoliberais-konzervatív reformokra és a párt fenti tulajdonságai lehetetlenné tették, hogy a konzervatív pártból kiábrándult bizonytalan szavazókat maguk mellé állítsák.

Második választási veresége után Neil Kinnockot *John Smith*¹⁰ követte a pártvezéri poszton. Ő a kinnocki reformok folytatását ígérte, és – bár sokan vádolták meg azzal, hogy „Kinnock embereként” kerülhetett pozícióba – kezdeti reformintézkedései bebizonyították, ő az, aki győzelemre vezetheti a Munkáspártot. 1993-ban olyan reformokat fogadtatott el a párt kongresszusával, amelyeket egy évtizeden át halogattak. Megharmadolta a párt szélsőbaloldali radikálisainak befolyását és csökkentette részvételüket a párt döntéshozó fórumain.¹¹ A Munkáspárt politikai reformjának részeként Smith sürgette a Skócia és Wales részleges függetlenségének helyreállításához szükséges intézményes reformok végrehajtását. Pragmatikus politikai intézkedései erősen tradicionális stílussal és retorikai fordulatokkal vegyültek. Az intézményes reformokon túl egy sor olyan politikai irányváltást kezdeményezett, amelyek körvonalazták az általa „új munkáspártiságnak” nevezett politikai-ideológiai víziót. A párton belül független vizsgálóbizottságot hozott létre abból a célból, hogy „*koherens elméleti keretet adjon a korábban a választói pragmatizmus által diktált programalkotásnak*”.¹² Bár a *Társadalmi igazságosság. A nemzeti megújulás stratégiái*¹³ címet viselő dokumentum szerzői olyan gondoskodó állam kialakítását javasolták, amelyben (1) a társadalmi válsághelyzet kezelésére nem a „szociális háló” szolgál, hanem az „ugródeszkaként” funkcionáló, esélyeket teremtő újraelosztási rendszer; (2) az oktatási és képzési rendszerek hozzáférhetőségét úgy szélesítik ki, hogy az alkalmas legyen minden polgár tehetségének kibontakoztatására; (3) az állam a választók egész életére szóló esélyeket kínál, megteremtve ezzel az egyensúlyt férfiak és nők, a munka és a család, a szabadidő és a nyugdíjas évek között; (4) újraalkotják a társadalmi tőke újraelosztását, hogy a közérdek képviselőit és érvényesítésére hivatott intézmények valóba megteremthessék az élet nélkülözhetetlen feltételeit.¹⁴ A dokumentum azonban már csak John Smith tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála után került nyilvánosságra.¹⁵ Halála megrázta a pártot, de növekvő népszerűségük miatt nem engedhették meg maguknak egy hosszan elhúzódó vezetési válság kialakulását.

TONY BLAIR ÉS A HARMADIK ÚT

John Smith halálával elfogytak azon munkáspárti politikusok, akik tevékenyen részt vettek a nyolcvanas évek belharcaiban. A politikai irányváltás után a tragikus események következtében generációváltást kellett végrehajtani a párt vezető testületeiben, amely után olyan politikusok kerültek döntési pozíciókba, akik a nyolcvanas években „hátsó padsoros”¹⁶ képviselőkként dolgoztak a pártban, majd pedig az új évtizedben kisebb-nagyobb pozíciókat töltöttek be Neil Kinnock és John Smith árnyékkabinetjeiben. Az utódlás kérdésében három fiatalabb politikusnak volt kiemelkedő szerepe: Tony Blairnek, Gordon Brownnak és Peter Mandelsonnak. Mielőtt továbbhaladnánk a párt történetének leírásában, célszerű részletesebben is bemutatni őket, hiszen pártjuk vezéregyéniségeiként napjainkban is ők hárman alakítják a Munkáspárt politikai stratégiáját.

Tony Blair apja a Durhami Konzervatív Társaság elnöke volt, akinek ekként jó esélye volt arra, hogy tory parlamenti képviselő legyen. Azonban 1963-ban szélütést szenvedett, így le kellett mondania a politikai karrieréről. Fia kitűnő iskolákat végzett, és Oxfordban tanult ügyvédnek. Ebből a konzervatív, vallásos szocializációs közegből jutott el a Munkáspártig, ahol már 1982-ben parlamenti képviselőnek jelölték, miután Beaconfield konzervatív párti képviselője meghalt. Blair szerencsétlenségére az időközi választást április 3-a (a falklandi háború kitörésének napja) után tartották, így bár esélyes jelölt volt, a Falkland-faktor érvényesülése következtében tory ellenfele győzött.¹⁷ 1983-ban azonban Sedgfield képviselőjeként már bejutott a brit alsóházba, ahol azóta is ezt a választási körzetet képviseli, megszakítás nélkül. A nyolcvanas évek második felében kereskedelmi és iparügyi szóvivője volt az árnyékkormánynak, majd pedig energia- és foglalkoztatásügyi miniszter volt Neil Kinnock árnyék-miniszterelnöksége alatt. 1992-től 1994-ig pedig – a kiemelt jelentőségű – árnyék-belügyminiszteri posztot töltötte be immáron John Smith vezetése alatt.¹⁸

Gordon Brown Edinburghban végezte tanulmányait, majd óraadó közgazdászként tanított az Edinburghi Egyetemen. A parlamentbe először 1983-ban jutott be, Kelet-Dunfermline képviselőjeként. 1985-től 1992-ig a kincstárért, a kereskedelmért, az iparért és a gazdaságért felelős árnyékminiszterként vett rész parlamenti frakciójának munkájában.¹⁹ John Smith Brownt jobban kedvelte és képviselőtársai körében is népszerűbb volt mint Blair. Azonban az 1992-es Kinnock–Smith viszálykodásnak éppen Brown volt a legnagyobb vesztese, mivel Kinnock őt tette felelőssé a kudarcért.²⁰ Kinnock egyébként nyíltan mindenki értésére adta, hogy ő Blaiirt kedveli jobban. A font árfolyamának összeomlásakor (1992. szeptember 16.), az ún. „fekete szerdán” a konzervatívok úgy nyilatkoztak, hogy a

válságot még Brown se tudta volna jobban kezelni, hiszen Brown nyíltan támogatta a font árfolyamának konzervatív szabályozási módját. Ennek ellenére Tony Blairrel együtt Gordon Brownt is csélyesnek tartották arra, hogy Smith-t kövesse a pártvezéri poszton.

A királycsináló szerepét Peter Mandelsonra osztották. Ő félve tisztelt, ugyanakkor rettegett szereplője az angol politikai életnek, sokan elragadtatással, sokan pedig utálattal gondolnak rá. Egyetemi tanulmányait Oxfordban végezte, filozófiát, politikatudományt és közgazdaságtant tanult. Az egyetem elvégzése után a szakszervezeti mozgalomban dolgozott közgazdászként, majd 1982-től 1985-ig egy londoni televíziós társaság producereként tevékenykedett. A pártba ugyan már 1969-ben belépett, de a pártnál munkát csak 1985 után vállalt, részt vett a nyolcvanas évek belső pártharcaiban, azonban mindig a háttérben maradva, sosem parlamenti képviselőként. 1985-től egészen 1990-ig a párt kommunikációs és kampányügyeit irányította, jól hasznosítva televíziós ismereteit.²¹ Ő volt az első politikus Angliában, akire a nagy karriert befutott „spin-doctor”²² kifejezést először alkalmazták. Sokak legnagyobb meglepetésére 1992-ben képviselőjelöltté választatta magát, és be is jutott a brit alsóházba, Hartlepool képviselőjeként.

John Smith halála után csak egy modernizációpárti jelölt szállhat be az utódlási harcba, különben a Blair–Brown jelöltkettős megnövelte volna a párt baloldalához tartozók esélyeit. Mandelson volt az, akinek rá kellett beszélnie Brownt arra, hogy ne jelöltesse magát.²³ Az angol sajtó – kis kivétellel – Blairt jelölte meg lehetséges utódként, ugyan Brown is szerepelt a sajtó találgatásaiban, ő azonban nem vállalta a jelöltséget és Blair pártvezérré választását támogatta. Tony Blairt pártvezéri kampányában Peter Mandelson segítette, bár sokan arra intették, hogy tartsa tőle távol magát.

Tony Blairre várt az a feladat, hogy felhasználva elődei munkájának eredményeit, befejezze a Munkáspárt reformját és egységes ideológiát dolgozzon ki, amelynek hatékony felhasználásával pártja mögé állíthatja a brit választók többségét. A több mint egy évtizedes újrapozícionálási folyamat, amely alatt az Új Munkáspárt organikusán fejlődött ki a kilencvenes évek baloldali világmagyarázataiból, a Thatcher-korszak számos elemét is integrálja úgy, hogy egyben reflektál az elmúlt másfél évtized politika és gazdasági változásaira is. Tony Blair pártvezérré való megválasztása után két területen hajtott végre kiterjedt reformokat: a párt politikai programjában és intézményrendszerében. A pártreform folyamán kitüntetett mértékben támaszkodott az Egyesült Államok Demokrata Pártja megújulásának tapasztalataira. Mindezen intézkedéseknek egyetlen célja volt: alkalmassá kellett tenni a pártot a hatalom átvételére és a felelős, szakértő kormányzásra.

A pártreform tartalmi vonatkozásainak szimbolikus erejű lépése volt, amikor megváltoztatták a párt alkotmányának híres és érinthetetlennek vélt negyedik klauzuláját, amely a társadalmi tulajdonlás elősegítéséről szólt. Ez olyan pontja volt a párt alapszabályának, amelyet egyrészt még a korábbi reformista vezetők sem voltak képesek megváltoztatni, másrészt miatta a Konzervatív Párt számára mindig nyitva állt annak lehetősége, hogy a szavazókat a Munkáspárt államosító törekvéseivel ijesztgethesse. A régi, 1918-ban kialakított alapszabály a munkásság képviselőivel és teljes társadalmi emancipációjának kivívásával bízta meg a párt vezetőit és tagjait, felszólította őket arra, hogy jó kapcsolatokat ápoljanak a szakszervezeti tömörülésekkel. Legfontosabb kitételként pedig a záradék 4. pontjában célként jelölte meg „a kétkezi és szellemi ipari munkások által végzett munka gyümölcseinek biztosítását [...] a köztulajdonlás bázisán.”²⁴ Az 1995. április 29-én a pártkongresszus küldötteinek 65%-a által támogatott új változat – kevésbé konkrét megfogalmazással – „dinamikus gazdaság [...] igazságos társadalom, nyílt demokrácia és egészséges környezet”²⁵ kialakítását jelöli ki. Bekerült az alapszabályba az is, hogy a Munkáspárt a szigetország polgárainak érdekeit a Brit Nemzetközösséggel és az európai intézményrendszerekkel együttműködve képviseli. Ebben a munkában – a szakszervezetek támogatásán túl – együtt kívánnak működni a civil szféra és a fogyasztói érdekképviselőtek szervezeteivel is.

Az új szociáldemokrácia kísérletet tesz a keresleti és a kínálati gazdaságpolitika dichotómiájának meghaladására. Szemben a keresleti oldal keynesiánus gazdaságpolitikájával és a minimális állam neoliberais-friedmani filozófiájával, lehetséges egy köztes megoldással is növekedési pályára állítani a gazdaságot. Meg kell őrizni a fiskális szigort, csökkenteni kell az állami elvonás mértékét, de csak annyira, hogy lehetőség legyen a neointervencionista ipar- és foglalkoztatáspolitikai kialakítására.²⁶ Az etatista szociáldemokrácia elosztási és a neoliberalizmus államtanító politikájával szemben – Giddens szerint – lehetséges az „esélyteremtő állam” kialakítása. Az ilyen állam az emberi képességek fejlesztésén, a lehetőségek újraelosztásán keresztül tesz kísérletet az egyenlőtlenségek csökkentésére. Az új szociáldemokrácia nem bízna pusztán a piacra és a civil szervezetekre a szociális kérdések megoldását. A Harmadik út elmélete szerint az univerzális segélyezés helyett célzott segélyekre és aktív kormányzati foglalkoztatáspolitikára van szükség a társadalmi válságok enyhítésének érdekében. A pénzügyi segélyezés vezérelvét „az emberi tőkébe való, minél teljesebb körű befektetés adja, és nem az életben maradás közvetlen gazdasági alátámasztása”.²⁷

Az Új Munkáspártnak a választásokra elkészített kiáltványa az Új Munkáspárt: *mert Britannia jobbat érdemel (Labour*

Party General Election Manifesto 1997: New Labour: because Britain deserves better) címet viselte. Ennek alap gondolatát egy későbbi beszédében így összegezte a pártvezér: „Az 1960-as években az emberek azt gondolták, hogy mindig a kormány jelenti a megoldást. Az 1980-as években az emberek azt mondták, hogy maga a kormány a probléma. Az 1990-es években tudjuk, hogy nem oldhatjuk meg a munkanélküli osztály gondjait a kormány nélkül, de a kormánynak magának meg kell változnia, ha a megoldás része akar lenni, nem pedig a problémáé.”²⁸ A program a jóléti reformon túl alkotmányos reformot és oktatási reformot ígért, bezárással fenyegette meg a nem jól teljesítő iskolákat és elbocsátással a rossz pedagógusokat. Szigorú monetáris politika bázisán kívánták megvalósítani gazdaságélénkítő programjukat, elkötelezték magukat a társadalmi kirekesztés elleni a harc mellett. Nem egyenlő bérezést, hanem valódi egyenlőséget ígértek: „*egyenlő esélyt a kiteljesedésre, egyenlő hozzáférést a tudáshoz és a lehetőségekhez*”.²⁹ Az etatista szociáldemokrácia elosztási és a neoliberalizmus államtanító politikájával szemben – Anthony Giddens szerint – lehetséges az „esélyteremtő állam” kialakítása. A párt kampánydokumentumában a fentebb ismertetett általános reformprogramon túl öt konkrét ígéret szerepelt, ezek: (1) Az öt-, hat- és hétéves iskolások osztálylétszámait harminc alá csökkentik; (2) a fiatal bűnelkövetőket hamarabb ítélik el; (3) csökkentik a kórházi várakozási listák hosszát; (4) 250 000 fiatal munkanélkülit kivonnak a segélyezésből és munkába állítják őket; (5) a fűtés áfáját 5%-ra csökkentik. A kampányban a jövőre koncentráltak és minden politikai megoldási javaslatukat úgy mutatták be, hogy az a „többség és nem a kisebbség” érdekeit fogja szolgálni.

Az állandó adóemelési várakozások ellen 1997. január 20-án Gordon Brown bejelentette, hogy kormányra kerülése esetén a Munkáspárt nem fogja megemlíni a jövedelemadót, és minimum két évig változatlanul hagyják a konzervatívok állami kiadási volumenét. Külön fejezetet szenteltek az NHS korlátozott piacosítással történő reformjának és az állami redisztribúció csökkentésének. Alkotmányos reformra vonatkozó célkitűzéseikben szerepelt Wales és Skócia részleges függetlenítésének végrehajtása, de a döntést az országrészek polgáraitra hagyták. Meg kívánták reformálni a tisztán többségi brit választási rendszert, átalakítva azt egy arányosabb képviselőlet megengedő rendszerre. Megszüntették volna a Lordok Házában az „örökletes peer” (*hereditary peers*) tagságát. Az arisztokratikus elven szerveződő felsőházban a helyüket érdemeik elismerésért elnyert (*life peer*) tagok, az egyházi főrendek képviselői (*spiritual lords*) és a korábbi felsőbbírósi tagok (*law lords*) mellett helyet foglalnak olyan, örökletes főrendi címet viselő családok is (1994-ben 773-an voltak), amelyeknek elsőszülött fiúgyermekai a felsőház tagjainak jó részét kiteszik.³⁰ A prog-

ram további intézkedéseket kívánt tenni a Westminster valódi demokratizálása érdekében, különösen azért, hogy határozott decentralizációt sürgettek az állami döntéshozatalban. A döntéshozatali folyamatok decentralizálásának érdekében a helyi önkormányzatok megerősítését és a londoni főpolgármesteri poszt újbóli létrehozását ígérték. Az európai integráció intézményeivel kapcsolatban hangsúlyozták, hogy az Egyesült Királyság minél aktívabb részvételére van szükség, élére kell állni az európai egyesülési folyamatnak, mivel a globalizálódott világban a nemzetek közötti kooperáció lehet a nemzeti autoritás megerősítésének eszköze.³¹ Az euróövezetbe pedig akkor kell belépni, ha az sikeresnek bizonyul és egyértelműen az ország érdekét szolgálja.

A MUNKÁSPÁRT MINT MÉDIAPÁRT

A klasszikus jóléti állam társadalomátalakító programjának eredményeképpen kialakult, és a nyolcvanas évek neoliberalis-neokonzervatív politikájával átstrukturált társadalmak politikai elitcsoportjainak szembe kellett nézniük azzal a kihívással, hogy – miközben társadalmi politikai szervezhetősége folyamatosan csökkent és államaik legitimitási bázisa is erodálódott – hagyományos politikai gyakorlatuk egyre hatástalanabbnak bizonyult. A differenciálódott, individualizálódott és fogyasztóivá vált társadalmakban az egyre szélesebb közönség elérésére törekvő sajtó botrány- és személyiségközpontúvá vált, a parlamenti tudósítások még a hagyományos napilapokban is megrövidültek. A politikai pártok olyan adaptációs kényszerhelyzetbe kerültek, amelyre a professzionalizálódás választ adtak. Ennek jegyében alakították át a versengő néppárti struktúrába beágyazódott zsákmánypártjaik intézményeit, amelyek így a lehető legszélesebb szavazói csoportok megszólítására törekednek, és ezen tevékenységükben – többek között – a véleménykutatás és a marketing legmodernebb eszközeire támaszkodnak.

A média világában bekövetkezett átalakulásra szemléletes bizonyíték volt az a jelentés, amelyet *Jack Straw* brit munkáspárti képviselő³² készített el 1993-ban, az angol parlamentnek a brit írott sajtóban való megjelenéséről, a tudósítások terjedelmében és mélységében bekövetkezett változásokról az 1980-as esztendő követően.³³ A tanulmány alapvető megállapítása az volt, hogy a nyolcvanas években folyamatosan csökkent a parlamenti tudósítások terjedelme, és ez a tendencia csak erősödött a kilencvenes évek elején. A tradicionális lapok (*The Times*, *Independent*, *The Guardian* stb.) rendre megszüntették kifejezetten a parlamentben elhangzott felszólalásoknak szentelt rovataikat. A szenzációhajhászás, a személyiség- és botrányközpontúság alapvető jellegzetességgé vált. Az írott sajtóban

bekövetkezett változások hatással voltak az elektronikus médi-umokra is, az elmúlt időszak angol kormányainak miniszterei (és ellenzéki árnyékminisztertársaik is) sokkal gyakrabban vá- lasztanak parlamenten kívüli fórumokat politikai kezdeménye- zéseik bejelentésére, hiszen csak így számíthatnak nagyobb nyilvánosságra.³⁴ Tony Blair még 1987-ben (!) kritikus éleslá- tással nyilatkozott a sajtó illetően átalakulásáról: „*Napjaink hí- rei azonnaliak, ellenségesek a bonyolult minősítésekkel szem- ben. Ha nem vagy képes egy mondatba, vagy akár egy frázisba összefoglalni mondanivalódat, felejtsd el! Köss össze két gondo- latot vagy érzést és a tömegkommunikáció nem megismételni fogja őket, hanem választani fog közöttük. [...] Az igazság szin- te kommunikálhatatlanná válik, mivel a teljes nyíltság a tö- megmédiákon keresztül fegyverré válik az ellenfél kezé- ben.*”³⁵

A Munkáspárt intézményes reformjának keretében a párton belül még mindig nagy befolyással bíró szakszervezetek szere- pét erősen szűkítette Tony Blair, korlátozva a szakszervezeti delegáltak arányát a pártkongresszus küldötteinek körében.³⁶ Blair a közvetlen szavazási megoldások általánossá tétele mel- lett (elsődlegesen a szakszervezetek befolyásának csökkentése végett) megnövelte a pártvezetés autonómiáját és hatékonyab- ban működő központi pártszervezetet alakított ki.³⁷ Az új struk- túrában a politika alakításának jelentős része a pártvezéren, il- letve az ő irodáján keresztül történik. Ezen iroda működésébe sokkal kiterjedtebben vontak be a közvélemény felméréséért és az értelmiségi bázis biztosításáért felelős *think-tank*eket és imázsfomálással foglalkozó reklámcégeket. Anthony Giddens kezdettől fogva részt vett a Munkáspárt ideológiai arculatváltá- sának végrehajtásában, az ő tanácsadói csoportja mellett ki kell még emelni az *Institute for Public Policy Research (IPPR)* sze- repét. Az IPPR-nak igen erős befolyása volt és van az Új Mun- káspárt politikai stratégiájának alakítására.

Az új vezetés intenzív és sikeres tagtoborzást kezdeménye- zett, amelynek eredményeként több mint százezer új tag lépett be a Munkáspártba.³⁸ Ennek kettős hozadéka volt, egyrészt elő- segítette a párt tagságának generációváltását, másrészt pedig olyan tagok tömegeivel lepte el az alapszervezeteket, akik nyil- vánvalóan vele szimpatizáltak, hiszen az ő hatására léptek be a pártba. A megújult tagság segítségével a politikai program re- formja is elkezdődhetett. A szakszervezetek befolyásának csökkenése ugyan kevesebb pénzt is jelentett, ugyanakkor a gazdag magánadományozók körében végzett adománygyűjtés és a megnövekedett tagdíjbefizetések pótolták a hiányt. 1986- ban a párt költségvetésének háromnegyedét tette ki a szaksze- rvezeti támogatás, ez 1996-ra 50%-ra csökkent.³⁹

A Munkáspárt intézményes reformjával egy tradicionális néppárt bázisán kellett kialakítani egy olyan modern pártot,

amely közel áll a szakirodalom ideáltipikus médiapártjához, amelyben „a kiterjedt hierarchikus kommunikációt és döntéshozatali struktúrát tekintik hatékony eszköznek a mediatisztázált politizáláshoz”.⁴⁰ Itt a pártvezér határozza meg mind a működést, mind a szerveződést. A tagság szerepe a szórólapok bedobálására, a plakátok felragasztására korlátozódik, és maximum a marketingszakemberek által kidolgozott feladatok végrehajtásában vesznek részt. A kampánykommunikáció szerepe felértékelődött, az előkészítésbe reklámcégeket és sokkal több tanácsadót vonnak be. A közvélemény-kutatás módszerét sokkal kiterjedtebben használják, fókuszcsoporthoz akár napi rendszerességű vizsgálata, a kampányfilmek és dokumentumok tesztelése természetes gyakorlattá vált. A mindent meghatározó cél a győzelem, a hatalom megszerzése és megtartása, minden más ezeknek van alárendelve. A médiapárt belső struktúrája célirányosan a vezér hatalomba juttatásának megfelelően szerveződik, kiemelkedő fontosságot tulajdonítanak a pártvezér kompetenciájának és imázsának. A pártok így szolgáltatást kínálnak a választóknak, az ország kormányzásának szolgáltatását.⁴¹ A kompetitív struktúrájú pártrendszerben nem eléggé hatékony egy olyan néppárt, amelyen belül a bázisdemokrácia túlaradó mértékben van jelen, a párttagság és a platformok túlzott beleszólása kontraproduktív. Ha a hatalomba jutás a legfőbb cél, akkor a legfőbb belső szervezési elvnek a versenyképesség fenntartásának képességét kell tekinteni, a rugalmasság, a hatékonyság, az egységes és dinamikus kommunikáció elengedhetetlen a szavazatmaximalizáláshoz.

AZ 1997-ES PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK

A választási kampány finisében – az 1992-es tapasztalatokból okulva – a Munkáspárt stratégiai óvatosan bántak a véleménykutatások által mért 15–20 százalékpontos előnnyel. Mindvégig építettek a választóknak a 18 éves tory uralomból való kiábrándultságára.⁴² A felkészülésben 1996-tól segítségükre volt *Stan Greenberg* és *Philip Gould*, akik Bill Clinton választási kampányának voltak közvélemény-kutatási irányítói.⁴³ Ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy a választási kampányt az fogja eldönteni, hogy a párt milyen hatékonysággal lesz képes kezelni a „gyengéiket” érő támadásokat. Jól időzített nyilatkozatokkal minden kényes témát sikeresen kizártak a kampány lehetséges témái közül.

A kampányban el kellett hitetni a választókkal, hogy a párt ért a gazdaság irányításához, ennek elérése érdekében Tony Blair számos előadást tartott gazdaságpolitikai kérdésekről, a közoktatásról, a szociális ügyekről és az EU-ról, főleg hezitáló konzervatív szavazók előtt.⁴⁴ *Peter Bull* megvizsgálta, hogy mi-

lyen retorikai eszközökkel és kommunikációs technikákkal tett Tony Blair kísérletet arra, hogy a lehető legszélesebb választói csoportok számára elfogadható formában mutassa be a Munkáspárt modernizációját.⁴⁵ A modernizációs retorika lehetővé tette számára, hogy egyszerre hangsúlyozza a változást és a megőrzést, így büszkén felvállalhatta a véghezvitt reformokat, ugyanakkor ezeket a párt hagyományos értékeinek bázisán volt képes bemutatni. Egyszerre kellett konzisztensnek és koherensnek mutatkoznia, és egyben elkerülnie azt, hogy személyes imázsát és a párt arculatát károsító nyilatkozatot tegyen. Mindezzel az Új Munkáspárt egy társadalmi értelemben véve nagyon nyitott, befogadó arculatot alakíthatott ki magának. A szavazatmaximálást lehetővé tevő retorika megvalósításában kiemelkedő szerepe volt Tony Blair professzionális politikai kommunikációs képességének.

A parlamenti választásokon a szavazók 71,5%-a vett részt. A Munkáspárt a szavazatok 43,3%-át megszerezve 419 képviselőt küldhetett az alsóházban (ez a mandátumok 63,6%-át jelenti). A Konzervatív Párt 165 képviselője (a mandátumok 25%-a) a választók 30,7%-ának támogatását élvezte.⁴⁶ A választások eredményeképpen a Konzervatív Párt mind Walesből, mind pedig Skóciából teljesen kiszorult. A részvételi arányt érintően ki kell emelni, hogy a második világháborút követően ez volt a legrosszabb. *David Denver* és *Gordon Hands* szerint azt a paradox helyzetet, hogy a konzervatív szimpatizánsok részvétele erősen csökkent, de a munkáspárti szavazatok aránya erősen nőtt úgy, hogy a teljes részvételi adatok erősen csökkentek (leginkább a munkáspárti körzetekben, a kétkezi munkások és a kevésbé vagyonosak körében) a következőképpen kell feloldani.⁴⁷ Az alacsonyabb részvételi mutatóknak az az oka, hogy pont a munkáspárti körzetekben élő alsóbb társadalmi csoportokhoz tartozók vesztették el a Munkáspártba vetett bizalmukat, és ezért távol maradtak a voksolástól. Ez a Munkáspárt számára is komoly figyelmeztetés, hiszen e körzetekben pont a szegényebb választók körében esett a támogatottságuk.⁴⁸

A Munkáspárt 43,3%-os támogatottságáról azt mondhatjuk el, hogy a párt 1997-es eredménye a szavazatarányt tekintetbe véve nem egyedülálló. Ez ugyan magasabb az előző hét választásokon elértéknél, de meg sem közelíti a pártnak az 1945–66-ig mutatott teljesítményét. Azonban így megválaszolatlanul hagytuk a következő kérdést, hogyan lehetséges az, hogy a párt ilyen támogatottság mellett a mandátumok 63,6%-át szerezte meg? Hiszen a 419 képviselő egyedülállóan nagy frakciót alkothat és erre 1945 óta nem volt példa. A kimagasló eredményben nagy szerepe volt annak, hogy a Konzervatív Párt támogatottsága fél évszázados mélypontra zuhant. A párt 1992. szeptember 16-a, az ún. fekete szerda óta nem vezetett a véleménykutatásokban.⁴⁹ Előfordult, hogy a Munkáspárt közel negyven száza-

lékponttal vezetett a közvélemény-kutatásokban, és a toryk e hátrányuk behozására soha nem mutatkoztak képesnek.⁵⁰ A választásokon a Munkáspárt támogatottsága országos átlagot tekintve kiegyensúlyozottan magasnak volt mondható, támogatottságát Dél-Angliában és Nagy-Londonban képes volt megnövelni, szemben a konzervatívokkal, akik Dél-Angliában és Nagy-Londonban 12%-os, Walesben és Skóciában pedig 8-10%-os szavazatcsökkenést szenvedtek el. A tisztán többségi választási rendszer sajátos vonása, hogy a „győztes nagyon győz”.⁵¹ Az évtizedes tapasztalatok azt mutatják, hogy az a párt, amelyik a szavazatok 33%-ánál kevesebbet szerez meg, hátrányba kerül, mandátumaránya alul fogja múlni a rá leadott szavazatok arányát.⁵² 1918 óta ez volt a harmadik alkalom, hogy a toryk kárára torzított a választási szisztéma, míg a Konzervatív Párt esetében -5,7 százalékpont volt az eltérés a mandátumok és szavazatok aránya között, addig Munkáspárt esetében ez +20,3 százalékpont volt.⁵³

Az 1997-es választások eredményének kialakulásában a részvételi mutató alakulása és a választási rendszer viselkedése mellett az átszavazó korábbi konzervatív szavazóknak volt komoly szerepük. Az 1992-ben a konzervatívokra szavazók 28,5%-a 1997-ben más pártokat támogatót, 13 százalékpont szavazott át a Munkáspártra, 11 százalékpont a Liberális Demokratákra és a további 4,5 százalékpont jelentős része pedig a Referendum Pártra. A szavazóbázis kiszélesítése a nemek tekintetében is sikeres volt, az új munkáspárti szavazók közel hatvan százaléka volt nő⁵⁴, az első szavazók körében pedig 18%-kal növelte a támogatottságát a Munkáspárt.⁵⁵ Mindez azért volt különösen fontos, mert a brit parlamenti választások az ún. marginális körzetekben (*marginal seats*) dőlnek el (80-100 ilyen van). Ezek olyan körzetek, ahol az erőviszonyok rendszerint kiegyensúlyozottabbak, és a mandátumok sorsa az általános politikai helyzettől függ, szemben azon körzetekkel, ahol évtizedek óta általában ugyanaz a párt adja a képviselőt.⁵⁶ A Munkáspárt – célkitűzésének megfelelően és szemben az 1992-es választásokkal – képes volt kiszélesíteni szavazóbázisát és megnyerte e marginális körzetek többségét. Ameddig képesek lesznek ezen megszerzett szavazatokat megtartani, és a bázisuk erodálódását is meg tudják állítani, addig szinte lehetetlen feladat lesz a Labour leváltása.

TONY BLAIR MINISZTERELNÖK

Megválasztása után Tony Blair magabiztos, 179 fős parlamenti többséggel maga mögött napokon belül megalakította kormányát. Helyettese és az ipari, közlekedési és a régiókért felelős miniszter John Prescott lett, aki azonban csak névleg volt Blair

helyettese. A kancellár (pénzügyminiszter) természetesen Gordon Brown lett, a külügyminiszteri posztot pedig a kitűnő debattőr *Robin Cook* töltötte be. A belügyi tárcaat Jack Straw, az oktatásit pedig a vak *David Blunkett* vezeti. Az egészségügy megreformálásának feladata *Frank Dobson*ra várta, a hadügyminiszter pedig *George Robertson* lett. Peter Mandelson pedig különleges feladatot kapott, tárca nélküli miniszterként a kormányzati politika stratégiai kivitelezéséért és hatékony kommunikációjáért, prezentációjáért felelt.⁵⁷ A kormány további tagjai is a reformisták közül kerültek ki, az itt felsorolt miniszterek alkotják a kormány magját, ők vesznek részt a kormányzati stratégia kialakításában.

A Blair-kormány széles parlamenti többséggel a háta mögött az Egyesült Királyság politikai rendszerét úgy alakította át, hogy a reformban vegyültek a centralizáció és a decentralizáció elemei. A parlamentáris királyság demokratizálásának, decentralizálásának legfontosabb lépései Skócia és Wales részleges függetlenségének megteremtése voltak. Ez kiegészült a Lordok Házának reformjával, amelyben az öröklött lordok szerepét szűkítették, és hosszabb távon olyan, delegáláson alapuló második kamarává alakítják, amelynek összetétele pontosabban leképezi a társadalom politikai és érdektagságát. A kormányzati decentralizációs politika kiemelt jelentőségű eleme volt a Nemzeti Bank függetlenségének megteremtése: ezzel a mindenkori kormány lemondott arról a jogáról, hogy közvetlenül beleszólhasson az irányadó kamatláb meghatározásába. Az elmúlt ciklusban további két nagy jelentőségű törvényt fogadott el a brit parlament: a pártfinanszírozás-törvény újraszabályozása átláthatóbbá és ellenőrizhetőbbé tette a pártok gazdálkodását, az újonnan elfogadott információs törvény pedig a modern adatvédelem elveinek érvényesülését segítette elő.

A személyiségközpontú és mediatizálódott politika kihívásaihoz sikeresen adaptálódó brit Munkáspárt hatalomra jutva ugyanezen kihívásoknak megfelelően centralizálta a brit kormányzati rendszert. Tony Blair erőteljes súlypontáthelyezést hajtott végre. A miniszterelnök hatalma a végrehajtó hatalom rendszerén belül erőteljesen megnövekedett, így Tony Blair minden korábbit meghaladó mértékű befolyással rendelkezik a kormányzati politika alakítására. Ezzel párhuzamosan megerősítették a Cabinet Office szerepét is: az összkormányzati koordinációt végző intézmény politikai és stratégiai befolyása dominálja az egész kormányzati rendszer működését. Az egységes és hatékony kormányzati kommunikáció megszervezése érdekében megnövelték a miniszterelnök irodájának a kimenő üzenetekre gyakorolt befolyását. A kabinetkormányzás érvényesülésének irányából elmozdulás történt a miniszterelnöki kormányzás irányába. A kormányzati döntéshozatalban a miniszterelnök szerepe megnőtt, szerepe szinte kizárólagos a főbb politikai

kérdések és az ideológiai keretek kialakításának területén. A politikai elemzők álláspontja szerint ez napjainkban nagyobb mértékben érvényesül, mint Margaret Thatcher miniszterelnöksége idején.⁵⁸ A kormányülések rövidék és gyakran formális napirend nélküliek. A valódi stratégiai döntéseket a kormány kulcsembereinek részvételével megrendezett – gyakran napi rendszerességű – informális tanácskozásokon hozzák meg. Ezen találkozókon a miniszterelnökön túl rendszerint Peter Mandelson, Gordon Brown, *Alastair Campbell* (a miniszterelnök szóvivője és sajtótitkára) és *Jonathan Powell* (a miniszterelnök kabinetfőnöke) vesz részt.⁵⁹ Nagy felzúdulást keltett, hogy a miniszterelnöki kérdések óráját (*Prime Minister's Question Time*, PMQ) immáron csak hetente egyszer rendezik meg, szemben a korábbi heti két alkalommal, bár hosszát negyed órától fél órára növelték. A PMQ az angol politikai rendszerben a miniszterelnök és az ellenzék vezére szópárbajának rendszeres fóruma, ezért a végrehajtó hatalom ellenőrzésének és kritikájának kitüntetett színtere. További reformintézkedéssel a heti parlamenti ülésének időtartamát mintegy egynegyedével csökkentették.

A brit politikai rendszerben végrehajtott, sok vitát kiváltó változtatások közös jellemzője az, hogy az egységes kormányzati és személyes imázs megformálásába és fenntartásába a politikai rendszer olyan intézményeit is bevonták, amelyek tradicionálisan éppen a rendszeren belüli viták színterei voltak. A parlamenti viták szerepének csökkentése, a kormányzati rendszeren belüli súlypontát helyezések, a kormányülések eljelentéktelenedése és az informális kabinet stratégiai döntéshozatali szerepének megnövekedése mindezen gyakorlat érvényesülésének a következményei. A nem hivatalos fórumokra kiszorult döntéshozatalnak szinte szükségszerű következménye volt a kormányon belüli konfliktusok eszkalálódása, hiszen ezen konfliktusokban mindig olyan kérdések kerültek elő, amelyeket éppen a kormányülésen kellett volna megtárgyalni.

Az 1997-es választások óta eltelt évek folyamán a Munkáspárt népszerűsége folyamatosan húsz százalékponttal multa felül a konzervatívokét. (Csak a 2000 őszi kirobbanó olajjárvány idején rendeződtek át rövid időre a pártpreferenciák.) Tony Blair 2001 áprilisának végére akarta kiírni az általános parlamenti választást, amelyet a száj- és körömfájás járvány miatt azonban csak június 7-én lehetett megtartani. A választásokon csupán a szavazásra jogosultak 59,4%-a vett részt. Ez az elmúlt másfél évszázad (békeidőben) legalacsonyabb részvételi aránya az Egyesült Királyságban. Jelenleg nem állnak még rendelkezésre olyan utólagos véleménykutatói eredmények, amelyek a távolmaradás okainak mélyebb vizsgálatát tennék lehetővé, azt azonban már most meg lehet állapítani, hogy legalább két tényező gyakorolt hatást a részvételi mutatókra: (1) a gyenge és

megosztott konzervatív ellenzék és (2) a munkáspárti szavazóknak a tradicionális munkáspárti egyéni választókerületekben tapasztalható, az országos átlagnál szignifikánsan magasabb távolmaradása. Ad 1.: A ciklus folyamán a Konzervatív Párt nem volt képes a választási vereség feldolgozására. A megosztott, belső vitáktól hangos párt egyetlen pillanatig sem mutatkozott hiteles, újra kormányképes alternatívának. A *William Hague* vezette toryk ugyan érték el részsikereket a kormányzati munka kritikájában, azonban a belső megújulási kényszernek nem engedelmessé váltak, és nem végezték el a thatcheri évtized tanulságainak vizsgálatát sem. Ad 2.: Mint már fentebb rámutattam, az 1997-es parlamenti választásokon a brit Munkáspárt képes volt arra, hogy a korábbiaknál szélesebb szavazói csoportokat integráljon. Ezen politikai újrapozícionálás azonban azzal járt együtt, hogy a párt tradicionális baloldali választói csoportjainak körében lemorzsolódást lehetett tapasztalni. 2001-ben ugyan továbbra is össze tudták tartani ezt a széles szavazótáborot, de a hagyományos munkáspárti körzetekben az országos átlagnál nagyobb mértékű volt a távolmaradás mértéke.⁶⁰

A Munkáspárt ismételten földcsuszamlásszerű győzelmet aratott, 413 képviselőjével szemben csupán 166 konzervatív foglal helyet az alsóházban (ez a leadott szavazatok 40,7%-át, illetve 31,7%-át jelenti, és a parlamentben pedig 62,67%-os és 25,18%-os mandátumarányt eredményez). A Labour mandátumainak száma hattal csökkent (két elnyert és a nyolc elveszített körzet; ez utóbbiból ötöt nyertek el a Konzervatív Párt képviselőjelöltjei), a konzervatívoké pedig eggyel növekedett. A legnagyobb mandátumnyereséget a Liberális Demokraták mondhatják magukénak, nyolc körzetben szereztek meg új mandátumot és csak kettőt veszítettek el (ezen nyolcból hetet a Konzervatív Párttól vettek el).

Az angol parlamentáris demokrácia történetében még nem volt arra példa, hogy egy munkáspárti kormány ki tudta volna tölteni második teljes ciklusát. Tony Blair magabiztos többséggel a háta mögött végrehajthatja ez a történelmi tett, és jó eséllyel indul majd a következő választásokon is. Hiszen a megosztott, vezetési válsággal küzdő Konzervatív Pártnak az elmúlt évszázadok legnagyobb, egyik választásról a másikra történő szavazatnövelését kell végrehajtania ahhoz, hogy újra kormányra kerülhessen.

KÖVETKEZTETÉSEK

A második világháború utáni brit politikai konszenzus a keynesi gazdaságpolitika által irányított jóléti államot, a vegyes gazdaságot és Nagy-Britannia nagyhatalmi szerepének fenntartását foglalta magában, a politikai rendszer releváns szereplő a

fenti kérdésekben egyetértettek. A hetvenes évek gazdasági válságának idején azonban ez a politikai konszenzus bomlásnak indult. Margaret Thatcher neoliberais reformja a második világháború után kialakult politikai konszenzus radikális felrúgását jelentette.

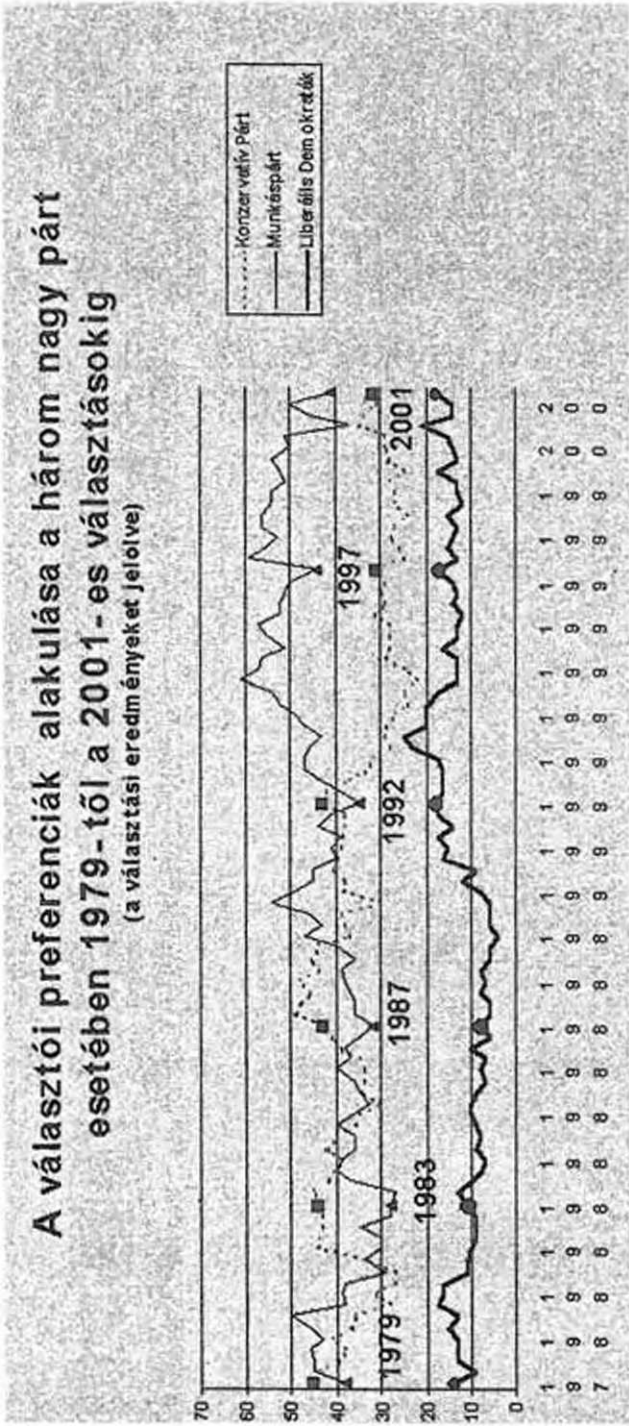
Margaret Thatcher neokonzervatív forradalma az állami beavatkozás és újraelosztás mértékének csökkentését ígerte. Azonban az állami redisztribúció mértékének radikális csökkentése csak ígéret maradt⁶¹ és a társadalmi egyenlőtlenségek is újra növekedésnek indultak, hiszen minden próbálkozás ellenére sem sikerült a GDP 25%-a alá szorítani a jóléti kiadások arányát⁶² és a kilencvenes évekre pedig megháromszorozódott a relatív szegénységben élők száma; ez 1979-ben 5 millió volt, 1992-ben pedig 14,1 millió.⁶³ A Konzervatív Párt kiemelkedően sikeresen kezelte a magas inflációt, ami a hetvenes évek végén évi 22%-os szinten állt. Kisebb megingásoktól eltekintve mind a nyolcvanas, mind pedig a kilencvenes években sikerült alacsony szinten tartani a pénzromlás ütemét, bár ez a G7 tagállamainak átlagos éves inflációs adatainál – két év kivételével – mindig magasabb volt. A fogyasztási mutatók a nyolcvanas években erőteljes növekedést mutattak, azonban ebből a társadalom alsóbb rétegei nem vették ki a részüket. A brit családok átlagos reáljövedelme 1979 és 1992 között 37%-kal nőtt, azonban a legszegényebb tíz százalék reáljövedelme ebben az időszakban 18%-kal csökkent, míg a leggazdagabb tíz százalék reáljövedelme pedig 61%-kal emelkedett.⁶⁴ A jóléti állam szociáldemokrata eszméjének válsága után a neokonzervatív válasz azért került szintén válságba, mert „az általuk követett gazdaságpolitikával szükségszerűen együtt járó társadalmi problémák miatt nem tudtak átűtő gazdasági sikereket elérni”.⁶⁵ A gyarapodó *underclass*, a gazdasági növekedés és a megerősödő középosztály jelentette problémák kanalizálására a nyolcvanas évek folyamán és a kilencvenes évek első felében képtelennek mutatkozott a brit politikai rendszer.⁶⁶

Jelenleg formálódóban van egy új politikai konszenzus, amelynek alapja az, hogy az Új Munkáspárt elfogadta a konzervatív kormányok által 1979 és 1997 között végrehajtott társadalmi és gazdasági reformokat. Konzervatív elődeikhez hasonlóan kiállnak az inflációcsökkentés prioritása mellett és szigorú ellenőrzés alatt tartják a közszféra finanszírozását. A Blair-kabinet elfogadja elődjének szabadpiacpárti politikáját, nem követ klaszszikus intervencionista iparpolitikai elvet és nem kívánja visszaállítani a szakszervezetek korábbi privilégiumait. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy neointervencionista politikai törekvéseivel kísérletet tesz a szigorú neoliberális fiskális politika megőrzésére és a társadalmi egyenlőtlenségeknek a redisztribúció új formái által való csökkentésére. Elhamarkodott kijelentés volna a Blair-kabinetet mint egy tisztán neolibe-

rális politikai gyakorlatot végrehajtó kormányt leírni, mind ideológiájuk, mind pedig napi politikai gyakorlatuk ellentmond ennek. Szociálpolitikai intézkedéseik vizsgálatából arra következtethetünk, hogy „nyilvánvaló – bár relatíve kicsi – lépések történtek az elmúlt két évtizedben kialakult obszcénul nagy társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére, és reális további ez irányú intézkedéseket várni”.⁶⁷

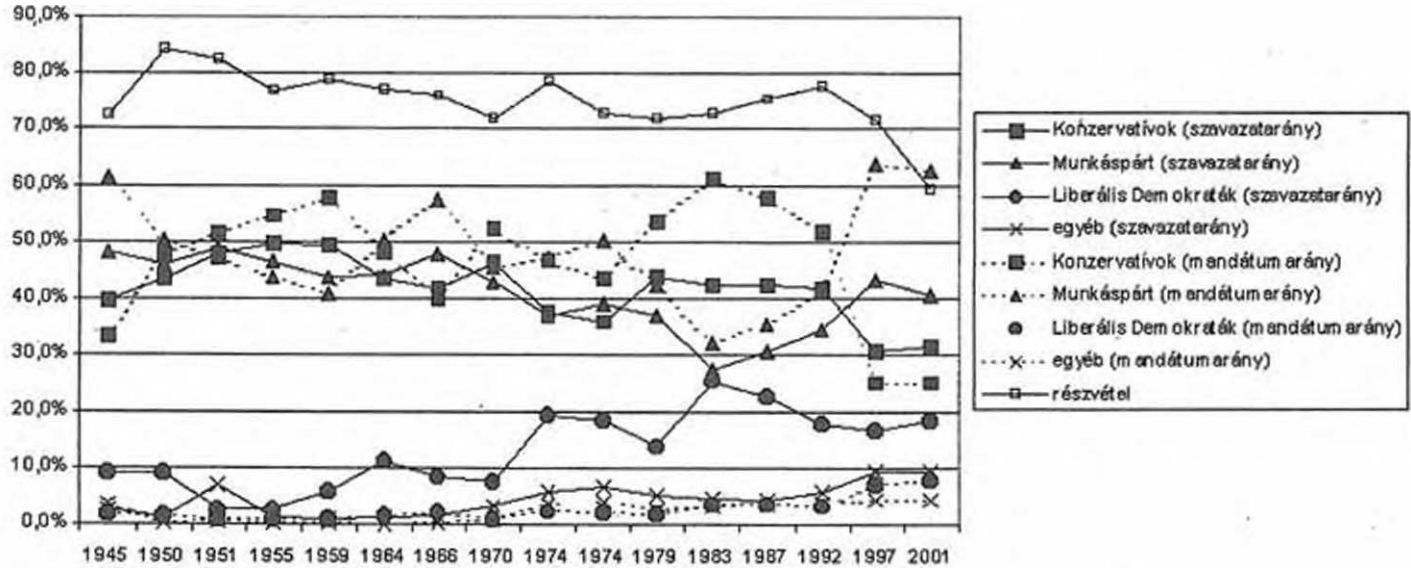
A ciklus végére a munkáspárti dokumentumokból és a vezető politikusok megnyilatkozásaiból eltűnt a Harmadik út említése. Ezt azonban nem a politikai kísérlet kudarcának kell tudnunk, sokkal inkább annak, hogy a kifejezés mint politikai márkajelzés egyszerűen elfáradt. Azonban mindazok a kül- és belpolitikai kihívások, társadalmi és gazdasági válságjelenségek és történelmi tapasztalatok, amelyek előidézték a Munkáspárt politikai programjának radikális átalakulását, nem tűntek el egy csapásra. Továbbra is a konzervatív, a neoliberais és a szociáldemokrata diskurzuselemek egyedi kombinációban történő közös felhasználása adja meg a munkáspárti politika alapvető jellemzőjét.⁶⁸ Az Új Munkáspárt még mindig az 1994-ben kijelölt Harmadik úton jár, legfeljebb nem így nevezi politikai kísérletét.

1. ábra

Az adatok forrása: a MORI (angol) Közvélemény-kutató Intézet archívuma (www.mori.co.uk).

Az angol parlamenti választások eredményei 1945- 2001 (százalékban)

Az adatok forrása: Margetts (1997), Norris (1997) és az angol parlament honlapja (www.parliament.uk).

JEGYZETEK

- ¹ Michael Foot (született 1913-ban) munkaügyi miniszter volt Wilson második kormányában (1974–76), majd a párt alelnökének választották 1976-ban. 1980-tól 1983-ig a Munkáspárt vezére volt. Crowley (1999): 32. o.
- ² Crowley (1999): 6. o.
- ³ Dale (2000): 241–288. o.
- ⁴ Gerald Kaufman (munkáspárti politikus) mondta róla, hogy ez a program volt a világtörténelem leghosszabb (öngyilkosság előtti) búcsúlevele.
- ⁵ Neil Kinnock (született 1942-ben) a Munkáspárt tagjaként első fontos tisztsége a Michael Foot árnyékkormányában betöltött oktatási miniszteri poszt volt. Crowley (1999): 32. o.
- ⁶ Lásd az 1. ábrát.
- ⁷ Dale (2000): 315–342. o.
- ⁸ Dale (2000): 321. o.
- ⁹ Havas (1998): 54. o.
- ¹⁰ John Smith (született 1938-ban) a Callaghan-kormány kereskedelmi minisztere volt, majd pedig Foot és Kinnock árnyékkormányában töltött be tisztségeket (kereskedelmi, munkaügyi, illetve kereskedelmi és ipari árnyékminiszterként). Crowley (1999): 32. o.
- ¹¹ Crowley (1999): 11. o.
- ¹² Crowley (1999): 13. o.
- ¹³ *Social Justice. Strategies for National Renewal*. Report of the Commission of social justice. London, Vintage, 1994. (részletek franciául: Crowley (1999): 17–19. o.)
- ¹⁴ Crowley (1999): 17. o.
- ¹⁵ A pártvezért 1994. május 12-én reggel érte a halál.
- ¹⁶ *Back-bencher* (an.): a kormányban (illetve az árnyékkormányban) tisztséget nem viselő parlamenti képviselő.
- ¹⁷ McSmith (1996): 305. o.
- ¹⁸ *The International Year Book and Statesmen's Who's Who 2000* (1999): 952. o.
- ¹⁹ *The International Year Book and Statesmen's Who's Who 2000* (1999): 970. o.
- ²⁰ McSmith (1996): 327–329. o.
- ²¹ McSmith (1996): 248. o.
- ²² A szó tükörfordításban csodadoktort jelent, ez azonban nem ad vissza semmit valódi jelentéséből (éppen ezért mindvégig meg is hagyom angolul), leginkább a magyar politikai „PR-tanácsadó” fogalmához hasonlítható, annak minden negatív konnotátumát is átvéve. A kifejezést a modern politikai kommunikáció világában azon politikusokra, szövívőkre használják, akik a hírek és információk sajtó számára való tálalásáért felelnek. Feladatuk az, hogy a választók a hírekből ne csak a puszta tényekről értesüljenek, hanem azokat azonnal valamilyen kontextusban is el tudják helyezni. A *spin-doctor* felel azért, hogy egy politikai eseményt rögtön valaki győzelmeként, és valaki más vereségeként tüntessenek fel. McSmith (1996): 250. o.
- ²³ McSmith (1996): 278. o.
- ²⁴ Applebaum (1997): 47. o., (franciául: Crowley (1999): 24. o.).
- ²⁵ Applebaum (1997): 47. o., (franciául: Crowley (1999): 24. o.).
- ²⁶ Ladányi és Szelényi (2000): 4. o.
- ²⁷ Giddens (1999): 134. o.
- ²⁸ Blair (1997).
- ²⁹ Blair (1996b).
- ³⁰ Szente (1998): 77–78. o.
- ³¹ Vö.: Beck (1999), Giddens (1999): 147–171. o., illetve Blair egy későbbi beszéde: Blair (1999d).
- ³² Jack Straw (született 1946-ban) jogász, 1976-tól parlamenti képviselő, a nyolcvanas évek árnyékkormányában oktatási, környezetvédelmi és belügyi

- tisztségeket töltött, be. Tony Blair első kormányának belügyminisztere, jelenleg külügyminiszter. *The International Year Book and Statesmen's Who's Who 2000* (1999): 1381. o.
- ³³ Idézi: Negrine (1996): 52. o.
- ³⁴ Riddell (1998): 8–18. o.
- ³⁵ Tony Blair: *A breakdown in communication*. *The Times*, 1987. november 24. Idézi: Rosenbaum (1997): 78. o.
- ³⁶ Crowley (1999): 23. o., Fishman (1996): 39–62. o.
- ³⁷ Peele (1997): 95. o.
- ³⁸ 1994: 280 ezer fő, 1997: 420 ezer fő, Kavanagh (1997): 534. o.
- ³⁹ Kavanagh (1997): 535. o.
- ⁴⁰ Seisselberg (1996): 719. o.
- ⁴¹ Kiss (1999): 80. o.
- ⁴² Bővebben: Havas (1998): 54. o.
- ⁴³ A kapcsolat még abból az időből származott, amikor 1993 januárjában Blair és Brown Clintonhoz utaztak és a politikai kampány kérdéseiről tárgyaltak.
- ⁴⁴ Norris (1997): 539. o.
- ⁴⁵ Bull (2000): 222–247. o.
- ⁴⁶ Lásd az 1. táblázatot és a 2. ábrát.
- ⁴⁷ Denver és Hands (1997): 731. o.
- ⁴⁸ Denver és Hands (1997): 732. o.
- ⁴⁹ Lásd az 1. ábrát.
- ⁵⁰ Lásd az 1. ábrát.
- ⁵¹ A Liberális Demokratáknak átlagosan 113 987 szavazat, Konzervatív Pártnak 58 127 a Munkáspártnak pedig 32 318 szavazat kellett egy parlamentü mandátum megszerzéséhez. Norris (1997): 529. o.
- ⁵² Dunleavy és Margetts (1997): 735. o.
- ⁵³ Dunleavy és Margetts (1997): 734. o.
- ⁵⁴ Lovenduski (1997): 709. A Munkáspártnak az 1992-es választások után 37 nő képviselője volt a parlamentben, 1997-ben ez a szám 102-re emelkedett.
- ⁵⁵ Norris (1997): 516. o.
- ⁵⁶ Az ilyen körzetekben a pártok sokkal intenzívebben is kampányolnak.
- ⁵⁷ Cabinet Office (1997): 31. o.
- ⁵⁸ *Contemporary British Politics* (1998): 269. o.
- ⁵⁹ Esetenként csatlakozik még hozzájuk Robin Cook (külügyminiszter) is. Uo.
- ⁶⁰ Országos átlagban 12 százalékponttal csökkent a részvétel, míg ezen körzetekben jellemzően 14–15 százalékponttal.
- ⁶¹ Az adófizetők 1996-ban éves jövedelmük 37,2%-át fizették be a kincstárnak, míg 1979-ben csupán 31,1%-át.
- ⁶² Brassloff (1999): 145. o.
- ⁶³ Uo.
- ⁶⁴ Evans (1997): 118. o.
- ⁶⁵ Ladányi és Szelényi (1996): 13. o.
- ⁶⁶ Evans (1997): 115–124. o.
- ⁶⁷ Brassloff (1999): 156. o.
- ⁶⁸ Ezért tévedés a Harmadik út teljes és végleges bukásáról beszélni. Lásd Mándi (2000): 67. o.

IRODALOM

- Andor László (1997): Kormányváltás Nagy-Britanniában. *Társadalmi Szemle*, 52(7).
- Applebaum, Anne (1997): Tony Blair and the New Left. *Foreign Affairs*, 76(2).
- Baudrillard, Jean (2000): *Az utolsó előtti pillanat*. Budapest, Magvető Kiadó.
- Bayer József (1998): *A politikai gondolkodás története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London, Sage Publications.
- Beck, Ulrich (1998a): The Cosmopolitan Manifesto. *New Statesman*, 127(4377).
- Beck, Ulrich (1998b): *Democracy without Enemies*. London, Polity Press.
- Beck, Ulrich (1999): Beyond the Nation State. *New Statesman*, 128(4464).
- Blair, Tony (1996a): Democracy's Second Age. *Economist*. 1996. szeptember 14.
- Blair, Tony (1996b): New world, new left. *New Statesman*. 1996. augusztus 30.
- Blair, Tony (1997): *Welfare reform*. 1997. június 1. (www.number-10.gov.uk)
- Blair, Tony (1998a): More on the „Third way”. *New Perspectives Quarterly*, 15(4).
- Blair, Tony (1998b): *A New International Financial System*. 1998. szeptember 21. (www.number-10.gov.uk)
- Blair, Tony (1999a): *Conference Speech*. 1999. szeptember 28. (www.number-10.gov.uk)
- Blair, Tony (1999b): *Euro Statement*. 1999. február 23. (www.number-10.gov.uk)
- Blair, Tony (1999c): The Fight Against Poverty. *Presidents & Prime Ministers*, 8(6).
- Blair, Tony (1999d): *Speech at the Lord Mayor's Banquet*. 1999. november 22. (www.number-10.gov.uk)
- Bull, Peter (2000): Equivocation and the rhetoric of modernization. An Analysis of Televised Interviews With Tony Blair in the 1997 British General Election. *Journal of Language and Social Psychology*, 19(2).
- Brassloff, Wolfgang (1999): New Labour and the Welfare State. *Wirtschaft und Gesellschaft*, 25(2).
- Butler, David (1997): A Westminster-modell változatal. In: Fábíán György (szerk.): *Választási rendszerek*. Budapest, Osiris Kiadó-Láthatatlan Kollégium. 144–159. oldal.
- Cabinet Office (1997): *List of Ministerial Responsibilities Including Agencies*. London, Cabinet Office.
- Cabinet Office (2000a): *The government's annual report 1999-2000*. London, Cabinet Office.
- Cabinet Office (2000b): *List of Ministerial Responsibilities Including Agencies*. London, Cabinet Office.
- Contemporary British Politics* (1998): Bill Coxal and Lynton Robins (ed.). London, Macmillan.
- Davey, Kevin (1996): The Impermanence of New Labour. In: *The Blair Agenda*. Mark Perryman. London, Lawrence & Wishart: 76–99. oldal.
- Denver, David és Gordon Handa (1997): Turnout. *Parliamentary Affairs*, 50(4).
- Dunleavy, Patrick és Helen Margetts (1997): The Electoral System. *Parliamentary Affairs*, 50(4).
- Esping-Andersen, Gota (1999): Jóléti állapotok az évszázad végén: a munkaerőpiac, a családszerkezet és a demográfiai változások hatása. In: Csaba Iván és Tóth István György (szerk.): *A jóléti állam politikai gazdaságtana*. Budapest, Osiris Kiadó-Láthatatlan Kollégium: 89–111. oldal.
- Evans, Eric J. (1997): *Thatcher and Thatcherism*. London, Routledge.
- Fairclough, Norman (2000): *New Labour, New Language?* London, Routledge.
- Fishman, Nina (1996): Modernisation, moderation and the Labour Tradition. In: Mark Perryman (ed.): *The Blair Agenda*. London, Lawrence & Wishart: 39–62. oldal.

- Giddens, Anthony (1999): *A Harmadik út. A szociáldemokrácia megújulása.* Budapest, Agóra Marketing.
- Habermas, Jürgen (1994): A jóléti állam válsága és az utópikus energiák kimerülése. In: *Válogatott tanulmányok.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó: 283–308. oldal.
- Hale, Jon F. (1995): The Making of the New Democrats. *Political Science Quarterly*, 110(2).
- Hartley-Brewer, Julia (2000): The London mayor: special report. *Guardian*. 2000. május 5.
- Havas Péter (1998): A pártok politikai kommunikációja a társadalommal a brit tapasztalatok alapján. In: Johancsik János (szerk.): *Versenyben a voksokért (Villányi úti könyvek 11.).* Budapest, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány. 11: 37–67. oldal.
- Herrera, Richard (1996-97): Understanding the Language of Politics: A Study of Elites and Masses. *Political Science Quarterly*, 111(4).
- Kavanagh, Dennis (1995): *Election Campaigning.* Oxford, Blackwell.
- Kavanagh, Dennis (1997): The Labour Campaign. *Parliamentary Affairs*, 50(4).
- Kennedy, S. (1998): New Labor and the Reorganization of British Politics. *Monthly Review*, 49(9).
- Kéri László (1998): *Tíz év próbaidő.* Budapest, Helikon Kiadó.
- Kiss Balázs (1999): Álláspontok a marketingpolitikára való alkalmazhatóságáról. *Politikatudományi Szemle*, 8(3).
- Labour Party general election manifestos, 1900–1997 (2000): Dale, Iain (szerk.). In: *British political party manifesto, 1900-1997.* London–New York, Routledge.
- Ladányi János és Szelényi Iván (1996): Vázlat az „esélyteremtő állam” elméletéhez. 2000, 8(12).
- Ladányi János és Szelényi Iván (2000): Az új szociáldemokrácia lehetőségei és korlátai az átalakuló közép-európai társadalmakban. *Kritika*, 29(7).
- Lipset, Seymour Martin (2000): Véget ért a politikai kivételesség? *Politikatudományi Szemle*, 9(1-2).
- Lovenduski, Joni (1997): Gender Politics: A Breakthrough for Women. *Parliamentary Affairs*, 50(4).
- Lowi, Theodore J. (1994): *Democrats return to power: Politics and policy in the Clinton era.* London, Norton.
- Mándl Tibor (2000): A „harmadik út” rövid tündöklése. *Századvég, új folyam*(18).
- Margetts, Helen (1997): The 1997 British General Election: New Labour, New Britain? *West European Politics*, 20(4).
- McNair, Brian (1998): *The sociology of journalism.* London, Arnold.
- McSmith, Andy (1996): *Faces of Labour. The Inside Story.* London, New York, Verso.
- Mucsányi Marianna (1999): Spin doktorok csatája. Interjú Havey Morrisszal. *Élet és Irodalom*. 1999. december 10.
- Negrine, Ralph (1996): *The Communication of Politics.* London, Sage Publications.
- Newman, Bruce I. (1999): *Politikai marketing mint kampánystratégia.* Budapest, Bagolyvár Könyvkiadó.
- Newman, Bruce I. (2000): *A politika tömegmarketingje. Demokrácia a gyártott imázsok korában.* Budapest, Bagolyvár Könyvkiadó.
- Németh Erzsébet (1999): *Közzereplés.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Norris, Pippa (1997): Anatomy of a Labour Landslide. *Parliamentary Affairs*, 50(4).
- Norris, Pippa (1997): Political Communications. In: Patrick Dunleavy–Andrew Gamble–Ian Holliday és Peele Gillian (ed.): *Developments in British Politics.* London, MacMillan Press: 75–88. oldal.

- Peele, Gillian (1997): Political Parties. In: Patrick Dunleavy-Andrew Gamblian Holliday és Peele Gillian (ed.): *Developments in British Politics*. London, MacMillan Press.
- Riddell, Peter (1998): Members and Millbank: the Media and Parliament. In: Jean Seaton (ed.): *Politics & the Media*. London, Blackwell Publishers: 8-18. oldal.
- Rosenbaum, Martin (1997): *From soapbox to sounbite: Party political campaigning in Britain since 1945*. London, Macmillan Press.
- Seisselberg, Jörg (1996): Condition of Success and Political Problems of a „Media-Mediated Personality-Party”: The Case of Forza Italia. *West European Politics*, 19(4).
- Skidelsky, Robert (1997): Megengedhetjük-e magunknak a jóléti államot? 2000, 9(5).
- Stone, Diane (1996): From the Margins of Politics: The Influence of Think-Thanks in Britain. *West European Politics*, 19(4).
- Szente Zoltán (1998): *Bevezetés a parlamenti jogba*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Szigetvári Viktor (2000): Ellenségek nélküli demokrácia. *Múltunk*, 45(3).
- The International Year Book and Statesmen's Who's Who 2000* (1999): East Grinstead, Reed Business Information.
- The International Who's Who 2001* (2000): London, Europa Publications Limited.
- Tony Blair, le nouveau travaillisme et la troisième voie (1999): Crowley, John (ed.). *Problèmes Politiques et Sociaux* (különszám) (824).
- Vasta, Nicoletta (2000): Új Munkáspárt – új nyelv? A modernizátor hagyomány és változás között. In: Szabó Márton et al. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó: 394-420. oldal.
- Wright, Tony (1999): *Régi és új szocializmusok*. Budapest, Napvilág Kiadó.

BIRKÁS ANTAL

Átalakuló pártrendszer

A 2001-es brit választási kampány

BEVEZETŐ

A tanulmányban a 2001-es választásokat megelőző négy hét kampányában megfigyeltek alapján ítélem meg és igyekszem érzékeltetni az átalakuló, „felbomlásban” lévő kétpártrendszert. Az angolszász országok kapcsán (Nagy-Britanniát is ideértve) szinte közhely, hogy ezen országokban alapvetően kétpártrendszer van, hogy ezen országok társadalmi homogénnek mondhatók, és hogy struktúrájukat tekintve egyszerűen megfoghatók¹. Nos, véleményem szerint Angliára nézve mind-ebből semmi nem igaz, és ami az ország pártrendszerét illeti, meggyőződésem, hogy a brit pártrendszer az 1970-es évektől kezdve fokozatosan átalakul elveszítve korábbi bipoláris jellegét.

Tudományos szinten három diskurzus vetekszik egymással a brit pártrendszer „mibenlétét” illetően. Ezek: kétpártrendszer, domináns pártrendszer és a „kettő és fél vagy hárompártrendszer”². Azt kell mondjuk, hogy valójában mindegyik felfogásnak igaza van. A különböző szempontoknak, a vizsgált korszakoknak és a hangsúlybeli eltolódásoknak köszönhetően mindegyik felfogás kiállja a próbát. Hisz kormányzati szinten 1945-től a legutóbbi munkáspárti győzelemig valóban bipolaritásról beszélhetünk: a Konzervatív Párt és a Munkáspárt egyaránt 8-8 választási győzelmet aratott. Azonban ha az 1979-től

az 1997-ig tartó időszakot vesszük figyelembe, igazi domináns pártrendszerrel beszélhetünk, hisz 18 éven át a konzervatívok uralták a politikai életet. Az alábbi táblázat mindezt jól mutatja:

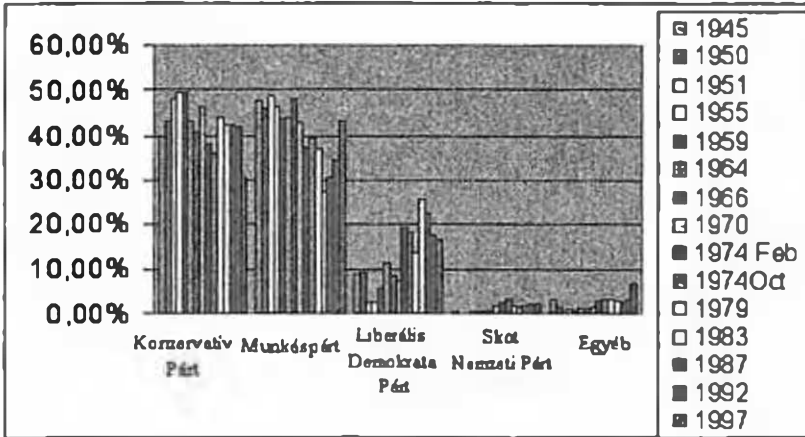
Kormányok Nagy-Britanniában, 1945–1997³

	A kormányon lévő párt	Miniszterelnök
1945–50	Munkáspárt	Attlee
1950–51	Munkáspárt	Attlee
1951–55	Konzervatív Párt	Eden
1955–59	Konzervatív Párt	Macmillan
1959–64	Konzervatív Párt	Home
1964–66	Munkáspárt	Wilson
1966–70	Munkáspárt	Wilson
1970–74	Konzervatív Párt	Heath
1974	Munkáspárt	Wilson
1974–79	Munkáspárt	Callaghan
1979–83	Konzervatív Párt	Thatcher
1983–87	Konzervatív Párt	Thatcher
1987–92	Konzervatív Párt	Major
1992–1997	Konzervatív Párt	Major
1997–2001	Munkáspárt	Blair
2001–	Munkáspárt	Blair

Forrás: Punnet 1994: 37

De nyugodtan beszélhetünk „két és fél pártrendszerrel” is – ahogy azt Alex Wilcock liberális demokrata képviselőjelölt mondta a vele készített interjúban⁴. Ugyanis Anglia „harmadik pártja” (Liberális Demokrata Párt) az 1970-es évek óta sikeresen szerepel a választásokon – legalábbis ami a pártra adott szavazatok „százalékos arányát” illeti. Az 1974-es választások során a nemzetiségi pártok, illetve Nagy-Britannia „harmadik pártjának” előretörése (ha westminsteri szinten nem is, a választási rendszer miatt) „a szavazók szívében” bizonyította a pluralizmust. „A Konzervatív Párt 38, a Munkáspárt 37 százalékát kapta csak a szavazatoknak, miközben a liberálisokra kétszer annyian szavaztak, mint a megelőző ciklusban”⁵. Ezzel „bebizonyosodott” az 1974-es évvel elkezdődött a „rejtett sokpártiság”, ami az az alábbi ábrán jól nyomon követhető:

Az egyes pártok választásokon elért eredményei százalékban (1945–1997)

Az 1979-es, 1983-as, 1987-es és 1992-es választásokon (végig a Thatcher-korszakon) is sikeresen szerepeltek a liberális demokraták. A „rejtett sokpártiság” (ami a felszínen a gyakran emlegetett „két és fél pártrendszereként” jelenik meg) szempontjából az 1983-as parlamenti választást érdemes szemügyre venni. Ez az év a parlament alsóházában nyert mandátumok alapján a konzervatívok legsikeresebb éve volt, míg a munkáspártiak számára a legsikertelenebb. Az előbbieket 397 mandátumot kaptak, míg az utóbbiak 209-et. Ezen a választáson a liberálisokra adott szavazatok száma majdnem elérte a munkáspártiakra adott szavazatok számát, bár ez az eredmény westminsteri szinten nem jelenthetett veszélyt a látszólagos kétpártiságra, hisz így is a parlamenti helyek több mint 90 százalékát (93,2) mondhatta magáénak a Konzervatív Párt és a Munkáspárt együttesen.

Milyen Anglia pártrendszere? – tehetjük fel a kérdést. Kétpártrendszer? Domináns pártrendszer? Vagy a már említett „kettő és fél pártrendszer”? És akkor még nem is beszéltem arról a felfogásról, mely Nagy-Britannia pártrendszerét sokpártrendszernek tekinti: ha nem westminsteri szinten gondolkodunk, hanem a „színpad” előtti állapotot vesszük szemügyre, kijelenthető, hogy valós sokpártrendszerrel állunk szemben. A „kétpártiság” színpala mögött igazi pluralizmus lüktet (Nagy-Britanniában több tucat párt létezik). Az 1997-es választásokon 38 párt versengett a szavazatokért: a valóban jelentős, nagy pártoktól (Munkáspárt, Konzervatív Párt, Liberális Demokraták Párt) a közepes és kisebb pártokon át (Referendum

Párt, Plaid Cymru-Wales nemzeti pártja, Nagy-Britannia Függetlenségi Pártja, Szocialista Párt, Természetjogi Párt, Független Konzervatívok Pártja, Brit Nemzeti Párt) a „mesepártokig” (Félrebeszélő Bolond Szörnyek Pártja és a Szivárvány Álom Jegy Párt).

Nem szeretnék abba a hibába esni, hogy csak nyitott kérdéseket hagyok magam után, de nyilván, a különböző „látásmódok” óvatosságra intenek. Egyet tehetek: sajátos szemszögből, az elmúlt két és fél évtized eseményeit, átalakulásait szem előtt tartva (a konzervatívok 18 éves uralmát is) alkotok véleményt a brit pártrendszer mibenlétéről és a jövőbeni útvjáról. A mostani helyzet megvilágításában a júniusban lezajlott általános választásokat megelőző kampány vizsgálata lesz segítségemre. Elsősorban a pártrendszer „tükröződése”, a kampány során való megjelenése és megjelenítése érdekel, mert ez az, ami a választókhöz eljutott. Lehetséges, hogy egy másfajta vizsgálódási szempont más „ítéletet” eredményezne, én azonban mégis a „mit látott és érzékelt”, illetve „mi van a választók fejében” szempontok alapján vizsgálódom, mert ez az, ami egy esetleges választási reform után megtartott választás során fontos lehet. Az, hogy tudniillik mit tudnak, miről van ismeretük a választópolgároknak, és milyen az a kép (pártokat, politikai „figurákat” stb. tekintve), ami megjelenik a választók tudatában a politika és a kampány szavak „hallatán”.

KAMPÁNYELEMZÉS

A brit parlamenti választásokat ez év májusában tartották volna. Azonban a kora tavasszal kitört – és áprilisban „tetőző” – száj- és körömfájásjárvány miatt Tony Blair kénytelen volt elhalasztani az általános választás időpontját. Március végi nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy bár a vidékkel való együttérzés miatt és a betegség legyőzésére szükséges energiák összpontosítása érdekében a május elejére tervezett választási időpontot elhalasztja: a júniusi választásból nem enged⁶. Tony Blair június 7-ét emlegette ekkor (a későbbi választás időpontja valóban ez is lett). A választás elhalasztása kapcsán fontos megemlíteni, hogy a megmérettetés elhalasztása, annak minél későbbi időpontra való kitolása (akár az őszi hónapokra), mindenféleképpen a konzervatívoknak kedvezett volna. Sőt, a vidéket sújtó betegség elhúzódása és annak kezelhetetlensége is a konzervatívokat segítette volna. Ezért érthető, hogy a Konzervatív Párt reménykedett: az idő nekik dolgozik. Ezért indultak olyan nagy erővel a kampányolásban, ezért tartották még fontosabbnak a hivatalos kampány négy hetét. Ennek a bizonyos négy hétnek fogom az első felét végigkísérni a most következő oldalakon, figyelve a fontosabb „csomópontokra”, események-

re, a pártok által bemutatott manifesztumokra, ígéretekre és az ígéretes körül kialakult vitákra. Közben igyekszem nyomon követni és megvilágítani azt, hogy miként és hogyan jelenik meg a brit pártok és a pártrendszer, a különböző médiumokba, újságokban, napilapokban: *The Times*, *The Sunday Times*, *The Sunday Times magazine*, *Metro*, *Daily Mail*, *Evening Standard* stb.; különböző televíziós csatornáknál: BBC, ITV, Ch4.

A hivatalos kampány Tony Blair miniszterelnök „csatakiáltásával” kezdődött május 8-án. A „*The Times*” c. lap első oldalán Tony Blair látható énekeskönyvvel a kezében, az első nyilvános kampányszereplés helyszínén, egy istentiszteleten. „Blair’s election war cry” (Blair választási „csatakiáltása”) – olvashatjuk. Ezzel kezdetét vette a négy héten át tartó hivatalos kampány. A május 9-i „*The Times*” Election 2001 mellékletében alapvetően három párt jelenik meg. Az első hatalmas, nagy terjedelmű cikk (fényképpel együtt) a Munkáspártról szól. A melléklet következő jelentős cikke a nagy riválissal, a hatalom átvételére egyedül esélyes párttal, a konzervatívokkal foglalkozik. „Nekik még jár fénykép”, bár a William Hague-val és pártjával foglalkozó cikk terjedelme jóval kisebb. Végül egy rövidebb terjedelmű cikket olvashatunk a Liberális Demokrata Pártról – az angolok által csak LibDem-nek hívott – pártról, angliá „harmadik pártjáról”⁷. Mi a tartalmuk, jellegük ezeknek a cikkeknek? Miként jelennek meg a pártvezetők (Tony Blair, William Hague és a liberális demokraták vezére, Charles Kennedy)?

Blair 97-es fő témájához, az akkor oly sokszor hangoztatott jelszavakhoz („education, education, education”) igazodva kampányát egy iskola diákjaival körülölelve kezdte. A diáksereg és a kampány eredményezte a fő mondanivalót, mely nagyjából így összegezhető: „You, the Young people here today... children of the present, makers of the future... are the nation’s potential”⁸. Tony Blair bevonulásakor az iskola kórusa Childi Jarvisnek azt az énekét énekelték (*The Children of the Future*), melyet korábban Nelson Mandelának énekelték, aki nem sokkal a kampány megnyitása előtt járt Nagy-Britanniában, ahol több nagyvárosba is ellátogatott. Tony Blair nyitóbeszéde a helyzetnek megfelelően volt megkomponálva, és igazi őszinteség jellemezte. William Hague szavait az egész nemzethez intézte, és a szokásos magabiztosság jellemezte. Beszédében hangsúlyozta, hogy hisz pártjának győzelmében, annak ellenére, hogy az előzetes felmérések alapján jóval a munkáspártiak mögött vannak. Charles Kennedy a kampány során végig hangoztatott őszinteség fontosságával indította kampányát. „I promise to be honest” („Őszinteséget ígérek”) – mondta az őt kérdező újságíróknak. Ennek megfelelően beszélt a pártvezér, hangoztatta a szolgáltatások minőségének javítását, ami pártjának az egyik „legfontosabb ígérete lesz a kampány során”⁹. Az állami szolgáltatások

színvonalának javítására a fedezetet a különböző adók mérsékelte emelése biztosította volna. Valóban az őszinteség jellemezte Kennedy beszédét a kimértség, a profi retorika mellett: „Őszinték leszünk és nyíltak, és arról fogunk beszélni az embereknek, hogy milyen jó országban élünk, és hogy ez az ország még szebb is lehetne”¹⁰.

Ugyancsak május 9-én a „Metro” c. napilapban Tony Blair biztatja a választókat a kampánynak az interneten való nyomon követésére. Érdekes megjegyezni, hogy az egyoldalnyi cikk (fényképpel együtt) mellett található „internetcímes cikk” címe: „The big three”. „Valódi” pártnak csak a Munkáspárt, Konzervatív Párt és a Liberális Demokrata Párt tekinthetők. Ezek mindegyikének a „honlapjáról” rövid ismertetőt találunk e cikkben. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a „The Other Parties” (Egyéb pártok) címmel a Scottish National Party (Skót Nemzeti Párt), a Green Party (Zöld Párt), az UK Independence Party (Nagy-Britannia Függetlenségi Pártja) és a Monster Raving Loony Party (a már korábban említett „mese-párt”) internetcíme is megtalálható a cikk végén – igaz, mindenféle jellemzés nélkül.

A kampány során a következő fontos esemény a konzervatív „ígéretcsomagnak” (Tory’s Manifesto) a választók előtti bemutatása volt.

A Tory párt manifesztuma, nyilatkozata a megjelenését követő napon, napokban rögtön több ponton is „vereséget szenvedett”. Egyébként a toryk kampánya – véleményem szerint – mindvégig sikertelen volt: egyrészt William Hague népszerűtlensége miatt¹¹, másrészt a rosszul megjelenített „issue”-nak köszönhetően. Külön szerencsétlensége a pártnak, hogy bármely lépését két „ellenség” vette tűz alá: a Munkáspárt és a liberális demokraták. Ez a tény is tükrözi az erőviszonyokat: a „játék” három párt között zajlik, melyek közül kettő (Munkáspárt és a Liberális Demokrata Párt) egymás természetes szövetségeseinek is tekinthetők. Az 1992-es választásokon a két párt valamiféle együttműködése, esetleges koalíciós megoldás is felmerült¹². Mondom mindezt annak ellenére, hogy a Liberális Demokrata Párt a vélemények forgatagában, a politikai diskurzusokban határozottan megkülönbözteti magát a másik két párttól, és a róluk alkotott véleményeiben nem egyszer a Blair által vezetett munkáspártiakat is támadja. Azonban nem olyan keményen, mint a konzervatívokat, és ami a lényeg: kimondva kimondatlanul Tory Blair és Charles Kennedy közös politikai ellenfele a Konzervatív Párt. És nem lehetetlen, hogy az idők folyamán a Konzervatív párt és a Liberális Demokrata Párt a politika színpadán elfoglalt pozícióikat felcserélik, illetve a választási törvény megváltoztatása esetén az akkor majd jóval több „parlamentari mandátumot” szerző Liberális Demokrata Párt a Munkáspárt természetes szövetségésévé válik.

Az „Evening Standard” május 10-i számában olvashatunk a konzervatívok ígéreteiről, melyeket „Tories put the family first” címmel közölt a Patrick Henessy és Jo Revil szerzőpáros. A manifesztum az adókkal, nyugdíjjal, környezetvédelemmel, belpolitikával, Európával, a különböző közszolgáltatásokkal, vidékkel, bevándorlókkal stb. kapcsolatos ígéreteket tartalmaz. A manifesztum szerkezeti felépítettsége alapvetően jó, a választópolgárokat érintő és őket foglalkoztató kérdésekkel foglalkozik: megfelel a média napirend-megállapító és a közvéleményt befolyásoló hatásának¹³. Az emberek többségében „tetszést kellett volna, hogy keltsen”. Azonban a várt hatás elmarad. Ennek minimum két oka van: egyrészt a már említett népszerűtlenség. És ez nem csak William Hague népszerűtlenségét jelenti, hanem a többi konzervatív politikai kulcsfigura népszerűtlenségét is – köztük Michael Portillo népszerűtlenségét is, aki a Blair-kormány pénzügyminiszterének, Gordon Brownnak lett volna „örököse” a Konzervatív Párt győzelme esetén. Másrészt a manifesztum kedvezőtlen „elbírálását” segítette annak a médiában való negatív megjelenítése: itt nem elsősorban magának a manifesztumnak a pontatlan, bíráló megjelenítését értem, hanem az ellenvélemények által szült ellenérzэшullám konzervatívokat ért támadását. Ami egyrészt érthető és jogos, hisz az ígérek jó része betarthatatlan lett volna – ha csak arra gondol az egyszerű, újságot olvasó választópolgár, hogy a liberális demokraták az adók növelésével tudták volna a közszolgáltatások színvonalát emelni, addig a konzervatívok egyszerre ígérték jelentős adócsökkenést és különböző (elsősorban a gyermekes családokat, diákokat, nyugdíjasokat érintő) kedvezményeket a közszolgáltatások „minőségi” emelésével egy időben. Talán még egyszer fontos megjegyezni, hogy nem az a kérdés ebben az esetben sem, hogy mi a „valóság”, hogy az ígerek betarthatóak lettek volna-e. Nem arról van szó, hogy ne érdekelne a „valóság”, az hogy az ígerek maradtak volna-e, vagy sem. Egyszerűen (a sok esetben a valóságot legkevésbé tükröző) diskurzusformálódás a lényeg a későbbi „hitek”, vélemények alakulása szempontjából. Hisz miért ne lett volna lehetséges a konzervatív program megvalósítása az állami bevételek egyidejű csökkentésével párhuzamosan? Ez egy szakmai kérdés. Azonban az, hogy miközben a „sárgák”¹⁴ egyfolytában, négy héten keresztül az adók emeléséről beszéltek, mondván, hogy a szolgáltatások színvonala csak adónöveléssel javítható, önmagában járatta le a konzervatív ígerek jó részét. A konzervatív programcsomag a munkáspártiak részéről is erős kritikát kapott. Tony Blair miniszterelnök május 10-én a BBC esti híradójában (BBC News at 10) a konzervatívok ígérétei kapcsán a következőket mondta: „egyszerűen lehetetlen”, „nem tudják megtartani az ígéréteiket”. Majd a konzervatívok üzemanyagcsökkentési célkitűzése kapcsán¹⁵ a következőt mondta: vannak sokkal fontosabb problémák is ebben az országban.

A kampány menetében egy kicsit továbblépve alapvetően két dolgot szűrhetünk le. Az egyik az, hogy a konzervatívok nagyobb „erőbedobással” kezdték kampányukat, míg a munkáspártiak kissé visszafogottabban. A másik pedig, hogy a kampány során legelőször megjelent ígéretcsomag és az akörül kialakult viták alapvetően meghatározták a kampány további menetét, témáit. A május 10-ét követő napokban csak adókról, „NHS”-ről¹⁷, a konzervatívok ígéreteiről stb. beszéltek. Majd csak jóval később bontakozott ki a kampány új menete, mely aztán szinte végig a „fontról”, a nemzeti szuverenitásról, Brüsszelszéről stb. szólt. A konzervatívok „csomagját”, ígéreteit a liberális demokraták is erősen kritizálták. Charles Kennedy egyszerűen csak ennyit mondott a BBC-nek adott interjújában: „Ez egy olyan pártnak a manifesztuma, amely elhatározta, hogy nem akarja megnyerni a választásokat”.

A kampány megnyitása utáni héten ismét a konzervatívoknak adódtak problémáik. William Hague ellentmondásokba keveredett, és kénytelen volt elfogadni több szakember (bankárok, kutatók és pénzügyi szakemberek) őt és pártjának ígéreteit ért kritikáit. A Channel4 Powerhouse című¹⁸ műsorában Peter Kellner különböző felmérések alapján William Hague népszerűtlenségét elemezte, azét a William Hague-t, aki saját párthívei között is eléggé népszerűtlen volt.

A kampány menetében bizonyos elmozdulást jelentett május közepe. Ekkor a különböző televíziós csatornák újabb témákat vontak be a kampányról folytatott diskurzusaikba. Ekkora már nyilvánosságra került a Liberális Demokrata Párt manifesztuma is, amely adóemelését és a közszolgáltatások minőségének javítását helyezte középpontjába. Az ITV május 15-i esti fél hetes híradójában Tony Blair életútjáról láthatott a választópolgár egy rövid összeállítást, illetve a liberális demokraták programcsomagjáról, ígéreteiről szólt a híradás. A Channel4 este hét órakor kezdődő híradója a konzervatívok adóról szóló elképzeléseit tárgyalta (Michael Portillóval készített nyilatkozata kapcsán). Charles Kennedyyel készített interjú a már általa a kampány elején hangoztatott értékek (szabadság, igazság, őszinteség) megismétlésével és az azokra való hivatkozás keretében tárgyalt adóemelésről és az onnan befolyó pluszbevételek felhasználásáról szólt. A BBC2 arra próbált választ keresni, hogy miképp is lehet szavazókat nyerni egy olyan kampánnyal, mely az adók növelésével próbálja magához „édesgetni” a választópolgárokat. Tény, hogy az emberek többségének nem tetszenek az adók emeléséről szóló hírek (ittthon sem, de Nagy-Britanniában sem), azonban hozzá kell tenni: Charles Kennedy őszintesége könnyen megnyerhette a William Hague által vezetett Konzervatív Pártból és az ígéreteit részben betartani nem tudó kormánypártból kiábrándultakat. Ráadásul Charles Kennedy személyisége Tony Blair személyiségéhez¹⁹ hasonlóan megnyerő,

politikai retorikája tökéletes (Fullbright-ösztöndíjasként az Indiana Universityn tanult és szerzett diplomát; fő szakterülete a politikai retorika volt).

Közben az újságokban véleményeket olvashatunk Tony Blairról és William Hague-ról, és apró betűkkel Charles Kennedyről (talán nem véletlen ez a „véleménymegjelenési forma” sem). Ezek közül csak néhányat szeretnék ismertetni²⁰, hogy érdekelhető legyen a politikai kulcsfigurák körül kialakult hangulat:

BLAIR, a Munkáspárt vezetője

„Idealista, túlságosan jó... nem is tudom, hogy miért politikus”

„Ki nem állhatom..., de a liberálisokra sem fogok szavazni. Felesleges lenne”

„Nekem úgy tűnik, hogy rosszak a tanácsadói...”

WILLIAM HAGUE, a Konzervatív Párt vezetője és a Konzervatív Párt

„Új vezetőre lenne szükségük a konzervatívoknak”

„Nem igazán nyugóz le... sokszor gyerekes”

„Egyre rosszabb a Konzervatív Párt”

„Nem szeretem William Hague-t. Ha más vezetője lenne a Konzervatív Pártnak, jobb, erősebb egyéniség, akkor esetleg visszapártolnék hozzájuk”

CHARLES KENNEDY, a Liberális Demokrata Párt vezetője és a Liberális Demokrata Párt

„Biztosan nem fogják megnyerni a választásokat..., de igazi küzdelem várható a liberálisok és a konzervatívok között”

„Nem elég erősek, de sok embertől hallottam, hogy rájuk fognak szavazni”

„Nem ismerem a liberálisok politikai célkitűzéseit”

„Nem igazán hiszem, hogy erősek lennének”

Május közepe után újabb események kerültek a médiumok napirendjeire: A Munkáspárt „Ígéretcsomaga” és John Prescott esete²¹. Az ígéretcsomag kapcsán annyit érdemes megjegyezni, hogy a már korábban a Konzervatív Párt kapcsán említett témákat taglalja – persze más megvilágításban. Nem célom (a Konzervatív-manifestum esetében sem volt az), hogy a munkáspárti célkitűzéseket ismertessem, csak két mozzanatot szeretnék kiemelni a sok ígéretből, melyek későbbiekben a kampánydiskurzusba „beépülten” formáltak a kampány menetét és a közvélemény hangulatát: az adókkal kapcsolatos célok és az egészségüggyel kapcsolatos ígéret. Tony Blair 1997-ben azt ígérte, hogy nem lesznek adóemelések kormányra kerülésük esetében. Nos, történtek emelések, bár mint sok minden más-

nak a politikában, ennek a kérdése is értelmezés kérdése. A Munkáspárt értelmezése szerint valóban nem emeltek adót: az Egyesült Királyság szövevényes, még a szakértők számára is átláthatatlan adózási rendszere nyújtotta rugalmas értelmezési kereteket kihasználva a mostani kampányban Tony Blair és Gordon Brown az őket ért támadásokkor nem adóemelésnek nevezték a történeteket, hanem azt más névvel jelölve bizonyították ígéreteik betartásának tényét. A közvélemény azonban nem így látta a dolgokat, nem csoda, hogy Tony Blair a kampány során végig próbálta kerülni az adóval kapcsolatos beszédeket, és hogy a manifesztumban is óvatosabban fogalmaztak. A megkérdezetteknek (május második fele – Channel4, Powerhouse) mégis 40 százaléka nyilatkozott úgy, hogy Tony Blairék nem tudják megtartani az adókkal kapcsolatos ígéreteiket, bár itt is hozzátartozik az igazsághoz, hogy a megkérdezetteknek közel 60 százaléka szerint képesek megvalósítani az adókkal kapcsolatos ígéreteket, ha ismét győznek. Ez utóbbi esetben valószínű felmérési hiba történt (amiből egyébként bőven akadt a kampány során²²).

A másik kényes terület az egészségügy kapcsán tett ígérek sora. Mindaz, amit a Munkáspárt 97-ben ígért (várankozólisták „rövidítése”, több orvos, műtő, jobb szolgáltatások stb.), nem teljesült. Illetve, a hivatalos adatok, felmérések alapján a kormány betartotta az ígértét. Természetesen mind a liberális demokráta, mind a konzervatívok mást mondtak. És ami kellemtelenné tette a „betartottuk-e/vagy pedig sem az egészségügy kapcsán tett ígéreteinket” című diskurzuscsatát a kormánypárt számára, az a Tony Blairrel történt esemény volt. A miniszterelnök egyik kórházlátogatása során szembe kellett hogy nézzen egy választópolgár dühödtt kirohanásával. A hölgy, akinek életársát a kórházban²³ ápoliták, szembesítette Tony Blairt a valósággal: nem sikerült betartaniuk az ígéreteiket. Így aztán nem csoda, hogy a kampány hátralévő két hetében az adók körüli diskurzus „elfelejtődésével” az egyik kulcstémává Európa és a közbiztonság mellett az egészségügy helyzete, és az azzal kapcsolatos ígérek váltak.

Május 17-én az ITV esti híradója (ITV EveningNews) kimondottan John Prescott botránnyos cselekedetével foglalkozott („behúzott” egy választópolgárnak, aki tojjással dobta meg őt). Vajon jogos védelem volt-e? Bocsánatot kell-e kérnie vagy sem? Ilyen és hasonló kérdések merültek fel a műsorban. Bárkinek is adunk igazat, tény, hogy a Munkáspártnak nem tett jót ez az eset (hozzátartozik, hogy Tony Blair megvédte miniszterét). Megleppő, hogy ez a kis „baleset” milyen hamar lekerült a napirendről. Talán annak köszönhető ez, hogy a politikusok és az újságírók a diskurzus menetét valós problémák felé irányították, mondván: a valódi problémákra kell összpontosítanunk. Így éreztünk el a kampány második feléhez, mely „figyelmét” „Eu-

rópa", a közbiztonság, az oktatás rendszerében tapasztalható problémák, a bevándorlók és az egészségügy kérdései felé irányította. Ezen témák médiában való megjelenítésüket tekintve nem sokban térnek el a fent jelzettektől. Legyen szó bármely napirendi pontról is, általában a két fő párt véleményei jelennek meg – a liberális demokraták hozzászólásaival kiegészítve –, a nyomtatott sajtóban éppúgy, mint az elektronikus médiában. Így a kampányelemzést június 7-vel folytatom.

ITV – VÁLASZTÁSOK 2001

Kiváló kutatási anyag, a brit pártrendszer mibenlétét tükröző adás volt a választások estéjén a választási eredményeket nyomon követő ITV Election 2001 című műsora, mely a szavazás utolsó óráitól a hajnali órákig közvetítette az eseményeket. Az ITV műsorát ismertetve világossá válik (ahogy azt az újságokból is lehetett érezni), hogy Nagy-Britanniában három jelentős párt van: a Munkáspárt, a Konzervatív Párt és a Liberális Demokrata Párt. Azonban az is érezhetővé válik – itt a kampány estéjén sugárzott, a választási eredményeket nyomon követő adásból még inkább, mint ahogy az az újságokból érezhető volt –, hogy ez a választás, akár csak a korábbiak, a hatalomra kerülés szempontjából két pártról szólt: a Munkáspártról és a Konzervatív Pártról (nyilván a „ki nyerte a választásokat” és a „várákozás feszültsége” még inkább „kiemelte” ezt a látásmódot). Ebben az értelemben valóban kétpártrendszer a brit pártrendszer. Ugyanakkor a választási eredményeket közvetítő műsor precízségének és pontosságának köszönhetően az is nyilvánvalóvá vált: Nagy-Britanniában nem csak „két kormányzásra esélyes párt”, „három jelentős párt” van, hanem jóval több párt létezik. A feldolgozás alapját azok, a több mint ötórás felvétel során megjelenő „mozzanatok” adják, amikor valamely párt vagy pedig több párt együttesen jelentek meg.

Legelőször a kampányközvetítés során nem hivatalos adatok alapján előre jelzett választási eredményeket láthatott a néző. E szerint az előrejelzés szerint a Munkáspárt 417, a Konzervatív Párt 154, a liberális demokraták 58 és a többi párt („others”) 30 mandátumra számíthattak. Ez az előrejelzés a Tony Blair által vezetett Munkáspárt számára 175 mandátumos elsőpró többséget biztosított volna a Parlament alsóházában (House of Commons). Mindezt a „várákozást” „vizuálisan” is megjelenítették, és ezáltal tudatosították is a választópolgároknak, hogy Nagy-Britanniában három párt létezik. A műsor során legelőször – s később többször is – bemutatták az alsóházat, megmutatva a kormányoldal padsorait és az ellenzék padsorait is, az éppen aktuális várákozásnak megfelelő elosztásban csoportosítva a képviselőket.

A következő – számunkra fontos – esemény a közvetítés során az volt, amikor a három fő pártvezér, Tony Blair, William Hague és Charles Kennedy körzeteibe „kapcsoltak” a központi, londoni stúdióból (Sedgefield, Richmond, Ross-Sky & Inverness West választási körzetek, melyek közül a harmadik, Charles Kennedy körzete a legnagyobb Nagy-Britanniában).

Robert Worcester elemzése után (az exit poll eredményei alapján igyekezett levonni az addig történetek tanulságait) John Prescott-tal (Munkáspárt) és egy konzervatív képviselővel készített interjút láthattunk.

Az interjúk után ismét a központi stúdiót kapcsolták, ahol a politikusokról beszélgettek. A beszélgetés során munkáspárti, konzervatív és liberális demokrata kulcsfigurákról volt szó, és a beszélgetést azzal zárták Tony Blair kapcsán, hogy Tony Blair „kicsit mosolyoghatna”.

A műsor során a brit politikai életet foglalkoztató témák közül többet is megvitattak neves politológusok és újságírók, a politikai változásokat elemző szakemberek bevonásával (e témák közül csak egyet szeretnék jelezni, hisz a pártrendszer kampányban való tükröződése szempontjából csak a pártok, illetve a pártokkal kapcsolatba hozható jelenségek ismertetése fontos). A műsor során többször megvitatásra került jelenség a választáson való alacsony részvétel. A megkérdőzettek az alacsony részvétel okára keresték a választ, és a különböző magyarázatok, egymással versengő és vitatkozó „véleménydiskurzusok” közül az alábbiak kerültek ki győztesként:

- † A fiatalok (18–24 év közöttiek) apolitikusak.
- † Családos édesanyák, akik egyszerűen nem tudnak (nem akarnak?) részt venni a választásokon, és akik ezért maradnak távol a politikai csatározásoktól.
- † Az előzetes közvélemény-kutatások a Munkáspárt elsőpró győzelmét jelezték több héten keresztül. Ezek a felmérések az elemzők szerint „minek elmenni, úgysis Tony Blairék győznek; az én szavazatom nem oszt nem szoroz” magatartást eredményezte a szavazók jelentős részénél. Fontos megjegyezni, hogy Tony Blair nem nagyon hivatkozott a közvélemény-kutatásokra a kampány során – egyszerűen nem szereti őket, bizalmatlan velük szemben –, és a polgárokat a választásokon való részvételre kérte.
- † További magyarázat lehet az embereknek a politikában való „hitvesztése”. A kampány során több műsor is szólt a politikának a XXI. században tapasztalható kihívásokkal szembeni tehetetlenségéről. „A politika már nem tudja befolyásolni az eseményeket globális világunkban, így az én életemre sem lehet hatása, minek hát szavazni” – gondolhatták sokan.

† Az alacsony részvételre (a választásra jogosultaknak csak alig több mint fele ment el szavazni) adhat magyarázatot a „kínálat” szegényessége is. Ez egyrészt jelenti a Munkáspártban való csalódottaknak a szavazni nem tudását. A Munkáspártra nem akartak szavazni, azonban a liberális demokratákra való szavazást feleslegesnek tartották, mondván, hogy úgysem nyernek. A konzervatívokra sosem szavaznának. Lehetőségnek a „nem szavazok senkire”, vagy „tudjátok mit, szavazok a zöldekre” maradt. Másrészt jelenti azt a hatalmas konzervatív szavazótábor, akik William Hague népszerűtlenségének köszönhetően a „saját” pártjukra nem szavaztak (igaz, közülük néhányan a Munkáspártra, illetve más kisebb pártokra szavaztak).

A következő fontos esemény az volt, amikor a pártok „hadiszállásaira” kapcsoltak (érdekes módon a Munkáspárt központjába, a Millbank Towerba nem kapcsoltak). Először a Liberális Demokrata Pártnak a kampány estjére a Hyde-park mellett található étterembe költözött „főhadiszállásából” (LibDem Head Quarters) közvetítettek, majd pedig a Konzervatív Párt „főhadiszállásából”, a „Conservative Central Office”-ből.

A körülbelül negyedórás közvetítés után a grafikonokkal megjelentett erőviszonyoknál ismét együtt jelentek meg a pártok. A grafikonon a Munkáspárt, a Konzervatív Párt, a Liberális Demokrata Párt és az a bizonyos negyedik kategória („Others”) jelentek meg a „330-as kritikus mandátumszámot” jelentő vonallal együtt. A biztonságos kormányzáshoz legalább 330 mandátumot kell szereznie a hatalmat magához ragadni akaró pártnak; a műsor elején 415 körüli mandátumot jósoltak a Munkáspártnak, ami 175-ös többséget jelentett volna Tony Blairnek.

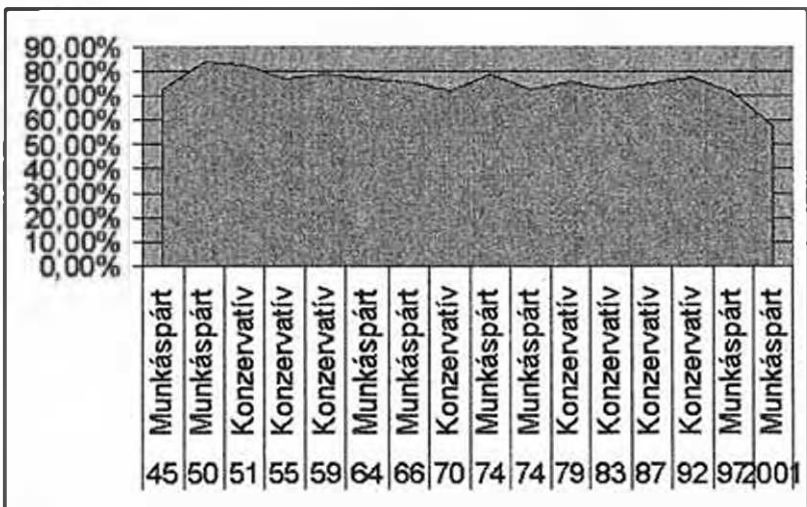
Különböző, más megjelenésű ábrákkal érzékeltették az erőviszonyokat az elkövetkező percekben, melyek a pártrendszer szempontjából hasonló képet jelenítettek meg, mint a fentebb jelzett grafikon (alapvetően a Munkáspártról és a Konzervatív Pártról szóltak, illetve Charles Kennedy és az általa vezetett liberálisok történelmi sikeréről).

Majd egy, a már korábban említett apolitikusságot a megelőző választásokon való részvétei arányokkal modellező filmet láthattunk. Ezt – az amúgy pár perces – bejátszást (és az azt követő elemzéseket) azért tartom fontosnak megemlíteni, mert jól érzékeltetik a már korábban tárgyalt, a választópolgárokat egyre inkább jellemző apolitikusságot. Csak három, a műsor által említett, a brit politika történetét alapvetően megváltoztató választás részvételi adatait közlöm:

- † 1950-ben ez a szám 83,9%
- † 1979-ben 76%
- † 1997-ben 71,4 %

Ami a stúdióban ezen adatok (és az ekkor előzetesen a 2001-es választás választói részvételét jelentő 63%) kapcsán kibontakozó beszélgetés mibenlétét illeti, korábban pontokban szedve minderre már utaltam. A részvétel csökkenéséről és a pártrendszer mibenlétéről kormányzati szinten sok mindent elérülő számokat közöl az alábbi, általam összeállított ábra:

A választásokon való részvétel százalékban, a választás éve és a győztes párt

Legközelebb Skócia kapcsán került párt a diskurzusszövevénybe. A legutóbbi választáson (a 97-es választáson) Skócia egyetlen választókerületében sem sikerült a konzervatívoknak választást nyerniük. A mostani, 2001-es választások alkalmával is csak egy választókerületben (Galloway & Upper Nithsdale) nyertek a konzervatívok, a „Scottish Nationalist” párttól (Skót Nemzeti Párt) szerezték meg a „skót széket”.

Közben lassan megérkeztek az első eredmények, illetve interjúkat és helyszíni közvetítéseket láthattunk-hallhattunk a „hadiszállásokból”. Az első eredmény Sunderland South körzetéből érkezett, mely elsöprő munkáspárti győzelmet hozott (több mint 60 százalékát kapta a szavazatoknak a munkáspárti képviselő). Ennek kapcsán láthattunk ismét grafikonokat (melyek a már megszokott módon a három jelentős pártot jelenítették meg), illetve láthattunk egy élő közvetítést a „Trimdom Labour Club”-ból (annak a választókerületnek a munkáspárti klubjából,

ahonnét 18 éve indult Tony Blair politikai karrierje). A következő jelentősebb eseményt Richmondból közvetítette Juliet Bremner. William Hague választókerzetében ekkor még semmi elkeseredettséget nem lehetett érzékelni [Igaz, a konzervatív klubban lévők még a televíziót sem nézték, csak beszélgettek. A „spin-doctor”-ok („PR-tanácsadók”) szerint maga William Hague sem kísérte figyelemmel az eseményeket].

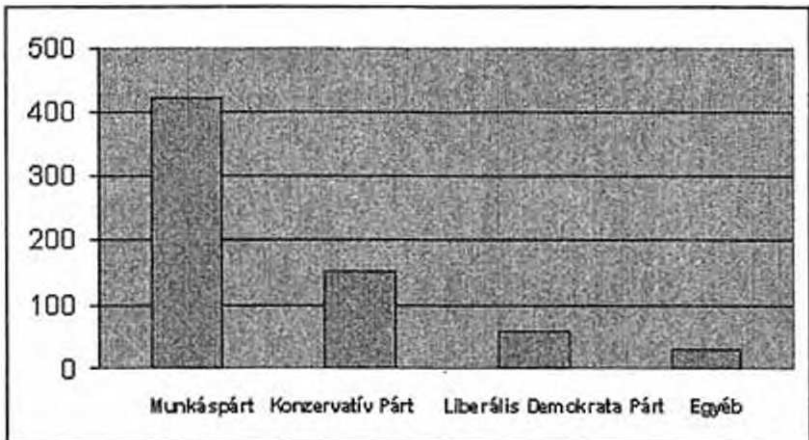
A richmondi közvetítés után David Blunkett munkáspárti politikussal láthattunk egy interjút, majd élőben kapcsolták a Millbank-Towert, a „Labour Party HQ”-t. Majd sorban futottak be a választási eredmények az ITV stúdiójába.

A következő fél órában két fontos esemény is történt. Charles Kennedy kapcsán a liberális demokraták remek kampányáról és Kennedy vezetői képességeiről hallhatunk véleményeket és közben élőben kapcsolták, ahogy Charles Kennedy elhagyta otthonát. A másik fontos esemény a Skót Nemzeti Párt politikusával készített interjú volt. Itt került a televízió (és ezáltal a nézők) figyelmébe legelőször egy olyan párt, amelyik nem tartozik Anglia politikai életét uraló három párt egyikéhez sem.

A következő politikai pártot megjelenítő esemény Gordon Brownnal (Tony Blair pénzügyminisztere) készített interjú volt. A korábbi interjú témáihoz hasonlóan őt is az alacsony részvételtől kérdezték, illetve a vele folytatott beszélgetés kapcsán szóba került az „EMU” (European Monetary Union, Európai Monetáris Unió) kérdése, az egységes pénzhez való csatlakozás időpontja, és az ennek kapcsán tervezett referendum is.

Gordon Brownnal készített interjújuk után ismét élőben kapcsolták a liberális demokrata és a konzervatív főhadiszállást²⁴.

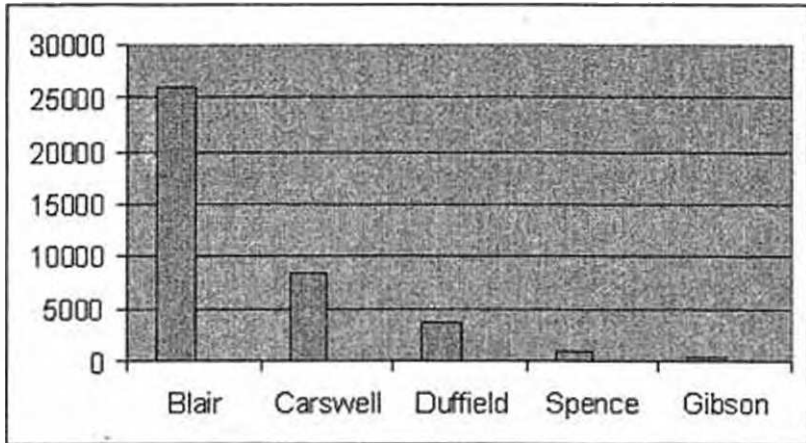
Közben sorban érkeztek az eredmények. Éjfél előtt már az alábbi ábrán látható eredményeket (szerzett mandátumszámokat) jósolták az addig beérkezett adatok és a nem hivatalos „exit pollok” alapján:

Három órája folynak a közvetítések, és szépen sorban érkeznek az eredmények. A kampány során nagyjából a fentiekhez hasonlóan jelennek meg a pártok: adatok, diagrammok, interjúk által. Az éjjel folyamán egyre több beérkezett eredményt jeleztek, és kapcsoltak választókörzeteket. East Ham, Torbay (kulcsfontosságú körzet volt a liberálisok számára²⁵), Hull East (John Prescott választókörzete) stb., majd pedig elérkezett Tony Blair választókörzete is (Sedgefield). A részvételt százalékban mutató ábrából és a legelső táblázatból látható, hogy kormányzati szinten a brit pártrendszer kétpártrendszer. Ami az erőviszonyokat megjósoló „parlamenti padosoros” és más egyéb ábrából (Labour Party, Conservative Party, LibDem és Others „kategóriákkal” dolgozó ábrák) világossá vált az az, hogy Nagy-Britanniában három jelentős párt van. Az eredményközvetítésekből pedig egyértelműen kiderült: Nagy-Britanniában nem csupán három párt létezik. Ennek érzékeltetésére Sedgefield esetét választottam.

Sedgefield Észak-Angliában található, az angliai viszonyokat nézve kis választókörzet. A választókörzet szavazópolgárainak bizalmáért öt képviselő indult: Carswell (Konzervatív Párt), Duffield (Liberális Demokrata Párt), Spence (Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja), Gibson (Szocialista Munkáspárt) és az adott választókörzetben ismét mindenkit maga mögé utasító, a durhami Choristers School, az edinburgh-i Fetters College és az oxfordi St. John's College intézetekben iskolázott Tony Blair. A helyszíni eredményközvetítés alkalmával (akárcsak a többi 558 körzetben) megjelentek a színpadon a képviselők, felolvasták a neveiket és a rájuk adott szavazatok számát. Ez minden alkalommal így zajlott. A televíziós néző számára egyértelművé vált, hogy a három fő párt mellett más pártok is léteznek, még akkor is ha ezek a kisebb pártok közel sem érnek el olyan eredményt a választókörzetek 98%-ban, mint a Munkáspárt, a Konzervatív Párt és a Liberális Demokrata Párt. Egyébként Sedgefield esetében a szavazatok a következőképpen alakultak:

Sedgefield körzetben az egyes képviselőjelöltek által szerzett szavazatok száma

A közvetítések hátralévő bő egy órájában további interjúkat láthattunk a „Millbank-Tower”-ből, Richmondból, Birminghamból miközben szépen sorjában érkeztek az eredmények a központi stúdióban lévő „Result-Centre”-be (eredményeket számláló központ)²⁶. Majd hajnal felé élőben mutatták, miként érkeznek a Munkáspárt kulcsfigurái (Robin Cook, Gordon Brown, John Prescott) a munkáspárti „főhadiszállásra”. Közben Skócia kapcsán beszéltek a Skót Nemzeti Pártról és annak sikertelen szerepléséről (ez volt a második jelentősebb mozzanat, amikor nem a három fő párt valamelyikéről tudósítottak hosszabb időn keresztül), illetve éjjel három órakor közölték az akkori hivatalos adatokat, miszerint a Munkáspárt 357, a Konzervatív Párt 78, a Liberális Demokrata Párt párt 33 és az „Others” 8 mandátumot szereztek. A közvetítés hátralévő ideje az eredmények ismertetésével, a főhadiszállásokról történt interjúközvetítésekkel telt el. Kimondottan a Konzervatív Pártnal, a liberálisokkal és a vége felé egyre inkább csak a Munkáspártnal és Tony Blairrel foglalkoztak az elemzések. Egyértelművé és világossá vált ebből a közel 6 órás közvetítésből, hogy a három szinten megjelenő pártrendszer kormányzati szinten kétpártrendszer, westminsteri szinten hárompártrendszer és a választási kampány négy hetében pedig sokpártrendszer.

VÁLASZTÁSI RENDSZER ÉS PÁRTRENDSZER

Nagy-Britannia pártrendszere kormányzati szinten kétpártrendszer, westminsteri szinten „kettő és fél” pártrendszer és a westminsteri szint előtti állapotot tekintve sokpártrendszer. Én

ezen variációk közül a másodikat tartom relevánsnak a brit pártrendszer jövőbeni fejlődése szempontjából. Igaz ugyan, hogy a Liberális Demokrata Párt 1945 óta kormányzati szinten nem játszott sosem szerepet, és a meglévő választási rendszer maradása esetén talán a közeljövőben nem is fog, de mégis fontos tényező a westminsteri politikát illetően. Elég ha csak arra utalok, hogy a kormánypártnak nem egyszer szüksége volt a liberálisok támogatására (a Blair-kormány alatt is, de annak idején John Major miniszterelnökségi idejére eső maastrichti szerződés alsóházon való keresztülvitelekor is). És könnyen előfordulhat, hogy a választási rendszer megváltoztatásával előálló új helyzetben a liberális demokraták akár kormányzati szerephez is juthatnak (ha nem is önállóan, de mondjuk a Munkáspárt természetes szövetségeseiként a konzervatívok ellenében). Ami a másik két variációt illeti, meggyőződésem, hogy az a fajta változásgazdálkodás, ami oly sokáig jellemezte Nagy-Britanniát, a választási rendszer megváltoztatásával el fog tűnni. A rejtett sokpártrendszer pedig (egy megfelelő küszöbvel) a választási törvény megváltoztatása esetén sem tudna igazán érvényesülni – hacsak nem azt tekintenénk annak, hogy a több mint hatszáz képviselő közül nem 10, hanem mondjuk 20 képviselő tartozna valamely törpepárthoz; igaz, adott esetben egy ilyen párt is lehet a mérleg nyelve.

Nagy-Britannia esetében a választási rendszer megváltoztatása a liberálisok további erősödését jelentené, ami könnyen eredményezhetné valamiféle koalíció kialakításának a kényszerét. Ezért a továbbiakban a választási rendszerről szeretnék írni, melynek megreformálása westminsteri szinten is érvényre juttatná a „rejtett sokszínűséget”.

Jelenleg „az egyéni körzetekben egyszerű többséggel elnyerhető képviselői mandátum” elve alapján folynak a választások (first past the post-elv) ²⁸. Ezen elv pozitívumai mellett (felelősségrevonhatóság; minden választási körzetért egy valaki felelős) fő hátrányairól is fontos szólni (melyeket a választási rendszert megreformálni akarók előszeretettel hangoztatnak):

- † A választási rendszer kapcsán ellenérvként hozható fel annak lehetősége, hogy az a párt alkothat kormányt, amelyik a választás során kevesebb szavazatot nyert. 1945 óta kétszer fordult elő ilyen eset. 1951-ben a munkáspártiak 26 „székkal” kevesebb helyet kaptak a parlament képviselőházában, mint a konzervatívok, pedig összességében több szavazatot kaptak. 1974 februárjában pedig a munkáspártiak kaptak kevesebb szavazatot, mégis ők nyertek több mandátumot.
- † A nyertes jelölt sok esetben az összes szavazatoknak csak töredékét tudhatja magáénak, ami felveti a „képviseltség”, az „elvesztett szavazatok, illetve a figyelman kívül hagyott

szavazatok” problematikáját. Egy egyszerű példa ezt jól megvilágítja

Induló jelölt	Kapott szavazat
A jelölt	20 000 szavazat
B jelölt	15 000 szavazat
C jelölt	12 000 szavazat
D jelölt	8 000 szavazat

Amint jól látszik, az „A” jelölt nyerte a választást, és az elkövetkező maximum öt évben²⁹ ő képviseli az adott körzetet a parlamentben, pedig a szavazóknak csak jóval kevesebb mint a felét tudhatja maga mögött. A többi szavazat mind „elveszett”, parlamenti székekben nem jut kifejezésre. Így érthető a reprezentativitás körüli probléma is, ami a liberálisok fő ütőkártyája.

Pl.: 1992-ben a szavazatok 17,8 százalékát nyerték el, míg parlamenti szinten a „székek” 3,1 százalékát birtokolták csupán; ha az 1983-as évet vesszük alapul, akkor pedig még szembeötlőbb a különbség. Csupán 2 százalékkal kaptak kevesebb szavazatot a munkáspártiaknál, mégis westminsteri szinten csupán pár széket nyertek (míg a munkáspártiak 209 mandátumhoz jutottak).

A választási rendszert ért kritikáknak köszönhetően már több parlamenti ciklus óta komolyan foglalkoztatja a politikusok egy részét – főként a liberálisokat és a munkáspártiakat – a választási rendszer reformja, illetve annak referendum útján történő megváltoztatási lehetősége. És mi a fő érv? Talán egy idézettel tudnám legjobban megvilágítani, amit Alex Wilcock liberális demokrata jelölt mondott a vele készített interjú során:

„*People don't get what they vote for*”³⁰ (az embereket nem az képviseli, akire szavaznak).

Természetesen az a kérdés, hogy a jelenlegi rendszer helyese, vagy sem; meg kell-e változtatni vagy sem: aktuálpolitikai játék, matematikai számítások függvénye. A rendszer melletti és elleni érvek léteznek, kényelmesen megbirkóznak egymással. A kérdés azonban az, hogy létezik-e valamiféle változtatási, megoldási javaslat. Ezzel kapcsolatban szeretném zárásként megvizsgálni a mostani kormány által felállított bizottság javaslatát, az ún. „Jenkins Report”-ot.

1997 decemberében a választási rendszert vizsgáló és reformjavaslatot kidolgozó független bizottságot (The Independent Commission on the Voting System) alapítottak. A Lord Jenkins elnöklete alatt dolgozó testület 1998 októberére készült el egy tervvel, mely egyfajta vegyes rendszert javasolt bevezetni. Ennek értelmében a képviselők 80–85 százalékát

az eddigi elv alapján, míg a képviselők 15–20 százalékát az ún. „Top Up members”-féle listás elv alapján választanák. Más választási elveket, rendszereket is megvitattak a testület, köztük az STV-t (Single Transferable Vote, egyéni átvihető szavazat), illetve különbözőfajta listás megoldásokat. A bizottság munkáját és döntését a reprezentativitás, a szavazók választásának „láthatóvá tétele”, a stabil kormányzás és a választási körzetek nagyságával kapcsolatos elvárások befolyásolták. Végül a vegyes megoldást azért választotta a testület, mert vizsgálódásai során „kimutatták”, hogy önmagában egyik rendszer sem tökéletes. Az STV a már meglévő választási kerületek kapcsán okozna problémákat, míg a jelenlegi elv önmagában nem biztosítja az arányosságot, a pártlistás megoldások pedig a választókerületek kapcsán vetnek fel ismét nehézségeket, illetve a hosszú távú koalíciók kialakulásának kedvezne, ráadásul a bürokrácia manipulációját is lehetővé tenné.

A vegyes javaslat értelmében a „Top Up” rendszert a városokban, illetve Anglia bizonyos megyéiben vezetnék be, és azon a területeken, ahol a skót parlamentbe, ill. a walesi nemzetgyűlésbe szavaznak jelöltek a szavazópolgárok. Eszerint Skóciában 8, Walesben 5 és Angliában 65 ilyen körzet lenne. A javaslat az új rendszernek Észak-Írországra történő átvételét is szorgalmazza (2 körzet).

A Jenkiks-féle javaslat érvénybe lépése esetén átalakítaná a westminsteri politikát. A Munkáspárt és a Konzervatív Párt továbbra is erős pártnak mondhatnák magukat, de mellettük a liberális szárny is megerősödne, és komoly politikai tényezővé válna, akár kormányzati szerephez is juthatna a most hatalmon lévő munkáspártiakkal együtt. Az alábbi táblázatok jól érzékeltetik a változás lehetőségét. A táblázatok a bizottság által javasolt rendszer alapján mutatják a korábbi választások erőviszonyait.

Az 1997-es választási eredményeket mutatja a három fő párt esetében az FPTP, illetve a Top Up elvek függvényében (20 százalékos variáció):

	Konzervatív Párt	Munkáspárt	Liberális Demokrata Párt
FPTP	165	419	46
Top Up	175	360	90

Az 1997-es választási eredményeket mutatja a három fő párt esetében az FPTP, illetve a Top UP elvek függvényében (15 százalékos variáció):

	Konzervatív Párt	Munkáspárt	Liberális Demokrata Párt
FPTP	165	419	46
Top Up	160	378	88

Jól látható, hogy a Liberális Demokrata Párt számára óriási előrelépést jelentene a Jenkins Report-féle javaslat bevezetése. Nem csoda, hogy a liberálisok örömmel üdvözölték a '98-ban elkészült javaslatot. A munkáspártiak a javaslatot illetően erősen megoszlottak; a konzervatívok pedig teljes mértékben ellenzik – a liberálisok előrelépésétől, illetve az esetleges libdem-munkáspárti koalíciótól való félelem miatt. Bár a testület referendum kiírására időpontot nem határozott meg, valószínű, hogy erre hamarosan sor kerül, talán ebben a parlamenti ciklusban (a konzervatívok jövőbeni erősödése esetén a most hatalomra került Munkáspárt taktikai okokból elképzelhető, hogy támogatni fogja a választási rendszer referendum útján történő megváltoztatását).

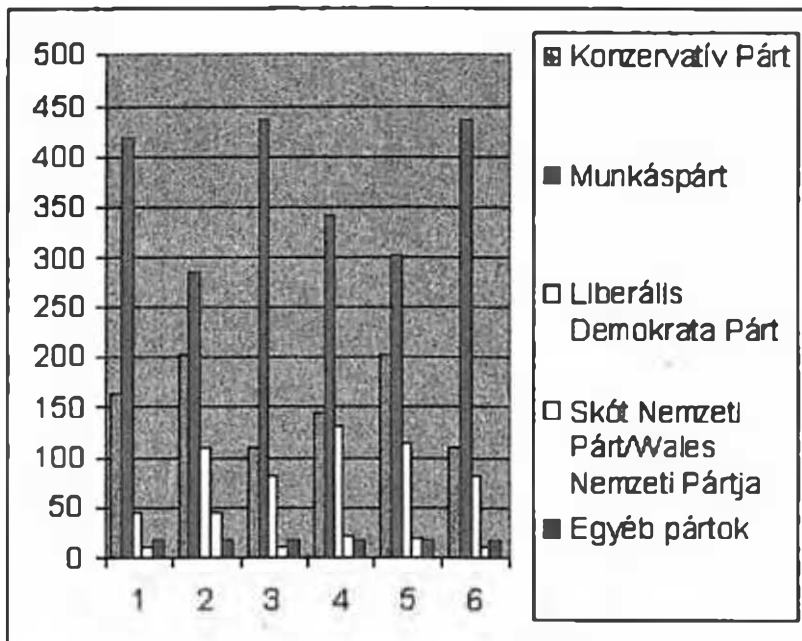
E rész zárásaként egy, a 97-es választási eredményeket minden „variációban” megjelenítő táblázatot közlök annak érzékeltetésére, hogy mik lennének az eredmények egy már megtörtént választás szavazatainak mandátummá való átalakításakor, ha a „játékszabályokat” a választás után megváltoztatnák:

	Plurális választási rendszer	Arányos választási rendszer
Konzervatív párt	165	202
Munkáspárt	419	285
Liberalis Demokrata Párt	46	110
Skót Nemzeti Párt és Plaid Cymru		
(Wales Nemzeti Pártja)	10	46
Egyéb (Észak-Írországot is beleszámítva)	19	18

Forrás: Based on Kellner in The Observer (21 September 1997)

Alternatív szavazás	Egyéni átrihelt szavazat	Vegyes arányos választási rendszer	Supple- mentary vote
110	144	203	110
436	342	303	436
84	131	115	84
10	24	20	10
19	18	18	19

Ugyanez a táblázat diagrammal:

Az egyes választási rendszerek esetén a mandátumok alakulása (1 = plurális választási rendszer, 2 = arányos választási rendszer, 3 = alternatív szavazás, 4 = egyéni átvihető szavazat, 5 = vegyes arányos választási rendszer, 6 = Supplementary vote)

ÖSSZEGZÉS

A brit pártrendszer nem tekinthető klasszikus értelemben vett kétpártrendszernek. Az elmúlt 20–25 év történései (a liberálisok és a nemzeti pártok megerősödése) fokozatosan átstrukturálták a brit pártrendszert. Igaz, hogy ez a politikai megosztottság kormányzati szinten nem jelenhetett meg, azonban az emberek „szívében” sokpártrendszer él. Nagy változást a választási rendszer megreformálása eredményezne, mely westminsteri szinten is felborítaná a jelenlegi „két és fél pártrendszer”, akár koalíciós kényszert is eredményezne.

A 2001-es kampányt elemezve valóban elmondható és igazolható Alex Wilcock liberális demokrata képviselőjelölt állítása, miszerint a brit pártrendszer nem kétpártrendszer, hanem leg-

alább „kettő és fél pártrendszer”. Az egyre erősödő Liberális Demokrata Párt átalakítja a korábbi Munkaspárt/Konzervatív Párt kód mentén működő politikát. Az emberek számára nem ismeretlen a liberális politikai erő, hanem lehetséges és elfogadható alternatíva, amely párt a választási rendszer megváltoztatása esetén akár kormányzati szerephez is juthatna (például koalíciós formában). A megváltozott feltételek esetében már nem csak a szavazatok birtoklásáért folytatott küzdelemben lehetne versenytárs a Liberális Demokrata Párt, hanem a hatalom megszerzéséért folytatott versenyben is. Ekkor lenne elmondható, hogy a brit pártrendszer westminsteri szinten is sokpártrendszer, addig csupán „kettő és fél pártrendszer”, de semmiféleképpen nem kétpártrendszer.

JEGYZETEK

- ¹ Remek tanulmány olvasható minderről (illetve ezen sztereotípiák közül például a társadalommal kapcsolatosnak a „megdöntéséről”) Ilonszki Gabriella: *Westminsteri változatok – Angolszász politikai rendszerek* című könyvének bevezető fejezetében.
- ² In: *Contemporary British Politics*, 145–146. old.
- ³ Az itt közölt táblázat megtalálható a már említett Ilonszki könyv 77. oldalán (2. táblázat).
- ⁴ Alex Wilcock Leyton & Wanstead körzet liberális demokrata képviselőjelöltje volt a 2001-es parlamenti választásokon.
- ⁵ Richard Rose: *Politika Angliában*; in: *Összehasonlító politológia*, ed. By Gabriel Almond-Bingham Powell, Osiris.
- ⁶ Blair tulajdonképpen ekkor, március végén jelezte: június 7-ből nem enged. Ennek oka lehetett „taktikai” (hisz a választás „végtelen távlatokba” való kitolása a Konzervatív Pártnak kedvezett volna), másrészt jelzés akart lenni a külvilág számára: nyugodtan jöhetnek a befektetők, turisták Nagy-Britanniába, hisz nincs katasztrófa, „a helyzet urai vagyunk”.
- ⁷ Maga a kifejezés Stephen Ingle: *Britain's third party* című könyvében található; in: *Britain's Changing Party System*, ed. By Lynton Robins, Hilary Blackmore és Robert Pyper, Leicester University Press.
- ⁸ Tony Blair 1997-es kampányának egyik fő célkitűzése az oktatási rendszer problémáinak orvosolása volt. Ezért hangoztatta oly sokszor – az egyik népszerű angol televíziós műsornak, a „Location, location, location”-nak a mintájára, hogy – „education, education, education”. Beszédének is egyik fő vonulata a fiatalokkal foglalkozott, akik, az általam idézett szavak szerint a „jelen gyermekei, a jövő reményei, és mindenekelött a nemzet igazi ereje”.
- ⁹ Charles Kennedy jól ráértett a szolgáltatások fontosságára, és arra, hogy az ennek kapcsán felvonultatott témákkal jól lehet kampányolni.
- ¹⁰ Kennedy célkitűzése a nyílt, őszinte kampányolás volt. A kampány során nem egyszer jellemezték Kennedyt úgy, mint aki az emberek közé mer menni,

- mint aki valóban „testközlemben” kampányol, Tony Blairrel ellentétben, aki csak „jól előkészített terepen” mutatkozott a legtöbbször.
- ¹¹ William Haguc még a konzervatív pártra szavazók között is népszerűtlen volt. Ennek ellenére még a választás napján is maradása mellett voksolt a legtöbb konzervatív politikus, köztük Portillo is, akit pedig sokan szívesen láttak volna vezetői pozícióban.
- ¹² Egy ilyen „munkás-liberális” koalícióról beszéltek többek között Kavanagh és Butler neves társadalomtudósok is az elmúlt évtized elején.
- ¹³ Általában jellemzi a pártokat, hogy profi módon, sőt, talán már túlságosan is számítóan kampányoltak, taktikáztak. Ennek kapcsán mondta Heath 1970–74 közötti miniszterelnök, hogy a mostani kampány már nem igazi célokkal, politikai meggyőződésekkel dolgozik, hanem „tetszeni” akar. Nem „próféta” többé a politikus, hanem tetszeni akaró „fogyasztási termék”.
- ¹⁴ A Liberális Demokrata Párt színe a sárga, a Munkáspárté a vörös, a konzervatívoké pedig a kék. A többi, „Others” (Egyéb) pártokat zölddel szokták jelölni (a képviselők a kampány során végig a pártjuknak megfelelő színű kártyaszerű „jelvényt” viselnek).
- ¹⁵ A konzervatívok egyik kampányígérete az üzemanyag 6 pennyvel történő csökkenéséről szólt.
- ¹⁶ National Health Service („a brit SZTK”).
- ¹⁷ A „Powerhouse” című műsor a Channel4 televíziós csatorna hétköznaponként délben jelentkező politikával foglalkozó műsora, melyben interjúkat, felméréseket, Peter Kellner politológus elemzéseit láthatjuk, hallhatjuk.
- ¹⁸ Tony Blair mellett talán Charles Kennedy az, aki igazán jól tud bánni a médiával, és akinek a nyilvános szerepléseit általában mindig „szép hangnemből” közvetítik.
- ¹⁹ Az idézetek jól tükrözik az egyes pártvezetőkéről kialakult „hitek” főbb típusait. A leggyakrabban a vezetők alapján ítélik meg a pártokat.
- ²⁰ John Prescott munkáspárti képviselőt a kampány során tojással dobták meg, aki egy ütessel „vizszonozta” azt. Utólag sem kért bocsánatot a képviselő, igaz, a „tojásdobáló” sem.
- ²¹ Ilyen volt például, amikor a hivatalos kampány vége fele egy felmérés, melyet a Metro olvasói láthattak, elsőpró liberális demokrata győzelmet jósolt. Ekkor jelent meg olyan karikatúra, mely a következő feliratot tartalmazta: „LibDem győzelem. Jobb, ha nem tudjuk kik ők”.
- ²² Tony Blairnek Birminghamben tett látogatása alkalmával – amikor először nem tudták úgy biztosítani a körülményeket, ahogy szerették volna – a kórházba menet Sharron Storer „letámadta” Tony Blairt. Sharron Storer élettársát a kórházban ápolták, és elmondása szerint órákat kellett várniuk, mire találtak élettársa számára szabad kórházi ágyat.
- ²³ Nem véletlen, hogy ezeket a szavakat használom: főhadiszállás, csata, legyőzni stb. A közvetítés és a politika nyelvezte eléggé „katonai”. Talán a média által nyújtott lehetőségnek („virtuális csatatér” stb.) köszönhetően. Azonban az is igaz, hogy valóban óriási küzdelem, ha tetszik, „harc” volt a kampány negyete és maga a választás a politikusok számára.
- ²⁴ Torbay választási körzete a további eredmények várakozása szempontjából volt érdekes a liberális demokraták számára. Torbay választóközrete ugyanis könnyen megszerezhető (illetve ebben az esetben megtartható) körzet volt, akárcsak sok más, könnyen „átbillenő” választókerület. Torbayon le lehetett mérni, hogy sikeres volt-e a kampány, és hogy mit várhat a többi, Torbayhoz hasonló választókerületben a párt.
- ²⁵ A központi stúdió hatalmas terme két szintre volt osztva. Az alsó szint volt az ún. „result-centre” („eredményközpont”), míg a felső szinten a műsorvezető és az eseményeket közvetítő politológus irányította a műsor menetét. Az egész éjszakai közvetítés rendkívül profi módon volt megszerveve. A riporterek helikopter segítségével mentek egyik helyszínről a másikra (ha nem

volt az adott helyszínen riporter(ök), állandó kapcsolatban voltak a központtal. Magát az eseményeket interneten, televízió és annak különböző kint elterjedt variációin, teletexten stb. lehetett figyelemmel kísérni.

- ²⁷ Erről összefoglaló tanulmányt olvashatunk a Soltész Erzsébet által magyar nyelvre lefordított „A politikatudomány alapvonalai” című Sartori-könyvben.
- ²⁸ Az idézet az ún. Education Sheet 1-Parliamentary Elections című kiadványban található. Az idézett elv értelmében az egyes választási körzetekben induló jelöltek közül a legtöbb szavazatot kapott jelölt nyeri a parlamenti mandátumot.

TÓTH CSABA

A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya¹

BEVEZETÉS

A pártok és pártrendszerek kutatása egyáltalán nem nevezhető elhanyagolt témának a magyar politikatudományban – Lánczi András szerint pl. e kérdés az elmúlt évtized politológiai irodalmának egyik legmeghatározóbb témaköre (2000:155). A szakirodalomban éppúgy találunk az egyes pártokkal foglalkozó műveket², mint a pártrendszer *egészét* jellemezni próbáló alkotásokat³. A különböző pártok tanulmányozása során a szerzők általában nagy hangsúlyt fektetnek a pártok változására, e változások különböző aspektusaira. A pártrendszerrel foglalkozó alkotások ezzel szemben többnyire kimerülnek a pártrendszer statikus leírásában – illetve, amennyiben a pártrendszer változása egyáltalán szóba kerül, e változás többnyire mint különböző „szakaszok” egymásba való átmenete jelenik meg⁴. A pártrendszerrel foglalkozó munkák nagy részéből nem olvasható ki a pártrendszer átalakulásának az iránya, nem válik megfoghatóvá e változás folyamatjellege.

Azon kevés munka, amely mégis megkísérel a pártrendszer változásának valamilyen irányt tulajdonítani, ezt az irányt a „blokkosodás”, a „kétpólusú rendszer felé haladás” kifejezéssel írja le. E jelenséget legmeggyőzőbben az Angelusz–Tardos szerzőpáros mutatja be (1999), ám főleg a szavazói szintre koncentrálna, és a folyamatot kizárólag 1994 óta vizsgálva. Hasonló vonalon halad Fricz Tamás is, akinek meglátása szerint „két fő pó-

lusra épülő politikai tagoltság" van kialakulóban Magyarországon (1999:75) – ám ezt a tendenciát ő sem, illetve nem következetesen hozza összefüggésbe korábban írt munkáival⁵.

A pártrendszer tízéves fejlődésének irányára reflektáló munkát tehát nem találunk a szakirodalomban. Ennek oka persze az is lehet, hogy *egyáltalán* nincs ilyen irány, vagyis, hogy a pártrendszer – akár a politikai aktorok döntései alapján, akár a választási és parlamenti matematika következményeképpen – „eseti jelleggel” változik, és nem követ semmiféle immanens tendenciát.

Jelen tanulmányban én egy ezzel ellentétes álláspontot igyekszem megfogalmazni. Hipotézisem az, hogy a magyar pártrendszer változásának egyértelműen meghatározható iránya van; a magyar pártrendszer változása az elmúlt tíz évben *folyamatjellegű* volt. E folyamatot leginkább a *koncentráció* fogalmával lehet megragadni; a magyar pártrendszer az elmúlt tíz évben folyamatosan koncentráldott⁶. Az alábbiakban ezt, a magyar pártrendszer koncentrációjára vonatkozó tézist igyekszem kifejteni és igazolni.

Ennek érdekében először a koncentráció fogalmával foglalkozom, majd megpróbálom a koncentráció különböző szintjeit nyugati példák alapján bemutatni. Ezek után térek rá a magyar pártrendszer koncentrációjának feltételezett jelenségére. Ennek során előbb a koncentráció folyamatát, majd annak mértékét és jellegét vizsgálom, választási, illetve közvélemény-kutatási adatok alapján. A munka végén igyekszem röviden összefoglalni a legfontosabb megállapításokat.

E tanulmány elsősorban a pártrendszer változásának leírására, illetve e változás folyamatának értelmezésére törekszik. Nem vállalkozik ugyanakkor oksági magyarázatok felállítására – meggyőződésem szerint ugyanis a jelenség okainak feltárását meg kell előznie a jelenség pontos megismerése, elemzése. Jelen tanulmány ezt a feladatot igyekszik ellátni.

A KONCENTRÁCIÓ FOGALMA ÉS A PÁRTRENDSZEREK KONCENTRÁCIÓJÁNAK SZINTJEI

A koncentráció fogalma többféle jelentést hordozhat. Jelentheti pl. a parlamenti pártok számának csökkenését, a releváns pártok számának csökkenését, a parlamenti pártok súlyának növekedését a parlamenten kívüli pártokkal szemben, vagy a parlamenti pártok közötti erőviszonyok átrendeződését olyan módon, hogy az erősebb pártok tovább erősödnek, a gyengébbek pedig tovább gyengülnek. A fent említett esetek mindegyikében a pártrendszer koncentráldásáról beszélhetnénk; világos például, hogy egy négy releváns párttal rendelkező pártrendszer koncentráltabb mint egy hat releváns párttal rendel-

kezdő. Hasonlóképp, ha a parlamentben két 40%-os és négy 5%-os párt foglal helyet, akkor a pártrendszer koncentráltabb, mint ha hat 17%-os pártot találunk ott.

Az említett esetek tehát mind a koncentráció különböző aspektusait jelölik, ám nem határozzák meg egyértelműen e fogalom jelentését. Márpedig ahhoz, hogy a magyar pártrendszer koncentráltóságáról beszélhessünk, szükséges a koncentráció fogalmának valamiféle operacionalizálása. Az alábbiakban én a következőképpen használom a koncentráció fogalmát: annál koncentráltabb egy pártrendszer, minél kevesebb párt birtokolja a szavazatok minél nagyobb hányadát.⁷

A koncentráció e definíció szerint egy skála, amelyen valamennyi pártrendszer elhelyezhető. A definíció előnye, hogy a skála végpontjai pontosan meghatározhatóak, és viszonylag könnyű a skálán való elmozdulás irányát megállapítani. A skála egyik végpontján található az a pártrendszer, amelyben egyetlen párt kapja meg az összes szavazatot. Ez az elméletileg elképzelhető legkoncentráltabb pártrendszer, amely nem versengő pártrendszerekben – így pl. az 1949 és 1985 közötti Magyarországon – a gyakorlatban is előfordult. A skála másik elméleti végpontját olyan pártrendszer képezné, ahol minden szavazó más és más pártra adja le voksát⁸.

A létező demokráciák természetesen a skála két végpontja közé esnek. E két végpont között elméletileg igen sokféle pártrendszer foglalhatna helyet. Az egypártrendszer felől indulva az első „tisza” típus a kétpártrendszer lenne. A kétpártrendszer a koncentráció fenti definíciója alapján úgy írható le, hogy itt két párt szerzi meg az összes szavazatot. A következő, elméletileg egyértelmű típus a hárompártrendszer, ahol már három párt birtokolja a szavazatok összességét. Az így leírható két- és hárompártrendszer azért nevezhető tiszta típusnak, mert a koncentráció fokában való különbség egyértelműen megragadható; a kétpártrendszer azért koncentráltabb, mint a hárompártrendszer, mert itt kevesebb párt kapja meg a szavazatok ugyanakkora százalékát.

E „tisza” típusok között azonban elméletileg számos olyan pártrendszert találhatunk, amely esetén a koncentráció fokának megítélése annak függvényében változik, hogy a definíció melyik elemére helyezzük a hangsúlyt: a kevesebb pártra, vagy a szavazatok nagyobb hányadának birtoklására⁹. Különösen a különböző „két és fél”, ill. „két és negyed” pártrendszereknek aposztrófált rendszerek koncentrációjának megítélése kapcsán vetődik fel e kérdés.

Mіндеzen nehézségek ellenére a koncentráció fenti definícióját alkalmazhatónak vélem jelen tanulmány számára, mégpedig azon okból, hogy az említett problémák lényegében csak elméleti szinten merülnek fel. Ahhoz, hogy a magyar pártrendszer koncentrációjának fokát megítélhessük, nem szükséges a kon-

centráció összes elméleti típusát ismertetnünk – elegendőnek látszik néhány, a gyakorlatban viszonylag gyakrabban előforduló típus bemutatása. Az alábbiakban ennek ezért igyekszem a stabil demokráciákban létező pártrendszerek néhány különböző – pártrendszerük koncentrációja alapján képzett – típusát bemutatni¹⁰. A cél tehát nem a pártrendszereknek egy mindenre kiterjedő tipizálása, hanem néhány *jellegetes* típus bemutatása annak érdekében, hogy ezekhez hasonlítva a magyar pártrendszer koncentrációjának foka megítélhetővé váljék.

Versengő demokráciában előforduló legkoncentráltabb pártrendszer a „tisztá” kétpártrendszer Egyesült Államokban létező formája. Persze ez a pártrendszer sem elégíti ki tökéletesen azt a kritériumot, hogy a szavazatok összességét két párt birtokolja – ám igen közel áll ahhoz. A következő „tisztá” típusra, a hárompártrendszerre viszont nincs empirikus példa a mai demokráciák között; nem találunk olyan demokráciát, ahol három párt monopolizálná a szavazatok közel 100%-át¹¹. A leginkább ezt a brit pártrendszer közelíti meg, ahol a szavazatok kb. 90%-a oszlik meg a három legnagyobb párt között¹².

Hiba lenne persze a brit pártrendszert hárompártrendszernek minősíteni, hiszen közismert, hogy a konzervatívokhoz és a Munkáspárthoz képest a liberálisok súlya viszonylag csekély. A brit pártrendszer vizsgálatánál nem elég az első három párt szavazatarányát vizsgálni; meg kell nézni azt is, hogy az első két párt a szavazatok hány százalékát szerzi meg. Ez az elmúlt két évtizedben 70 és 80% között mozgott. A brit pártrendszert ennek alapján valóban helyesebb „két és fél” pártrendszernek, vagy, ahogyan a továbbiakban itt utalok rá, „kvázi kétpártrendszernek” minősíteni.

A kvázi kétpártrendszer a koncentráció szempontjából a tisztá kétpártrendszer után a legkoncentráltabb struktúra. A kvázi kétpártrendszerekben az első két párt a szavazatok kb. háromnegyedét, az első három párt pedig 80–90%-át szerzi. Ez a fajta pártrendszer jellemzi – az Egyesült Királyságon túl – pl. Németországot, Görögországot, Spanyolországot és Portugáliát. A kvázi kétpártrendszer természetesen nem mindig „két és fél” pártból áll; egyaránt lehetséges a kettő + egy, a kettő + kettő, vagy a kettő + három felállítás is¹³. A kvázi kétpártrendszert tehát nem a releváns pártok száma különbözteti meg a többi típustól, hanem az a tény, hogy itt két nagy pártot találunk – ez a kevésbé koncentráltabb rendszerektől választja el – , ám e két párt a szavazatoknak csak mintegy 75%-át birtokolja – ami viszont a „tisztá” kétpártrendszertől különbözteti meg e típust.

A pártrendszerek következő típusainak jellemzője, hogy a szavazatok háromnegyedét már nem képes két párt megszerezni – ehhez legalább háromra van szükség. A kvázi kétpárti struktúrájánál kevésbé koncentráltabb pártrendszerek jellemzője, hogy itt a három legnagyobb párt együttesen a szavazatok

mindössze 60–70%-át szerzi meg. E 60–70% megoszlása azonban eltérő lehet; bizonyos pártrendszerekben ez többé-kevésbé egyenlően oszlik meg három vezető párt között, más rendszerekben azonban egy párt egyértelműen kiemelkedik a háromból.

Ez utóbbi típust nevezhetjük „kvázi domináns” pártrendszernek. Azért domináns, mert a vezető párt képes a szavazatok legalább 35%-át megszerezni, és így a három legnagyobb párt szavazatainak több mint felét egyetlen párt birtokolja. A „kvázi” jelzőt indokolja viszont az, hogy az eredeti sartori kritériumok szerint a domináns pártrendszerben a győztes párt abszolút többséget szerez és/vagy legalább 10%-kal előzi meg a második helyezettet (Sartori 1976). Ez a feltétel a kvázi domináns pártrendszerek esetében azonban ritkán teljesül. A kvázi domináns pártrendszerek jellemzője, hogy az első párt a szavazatok több mint 35, az első kettő kb. 50–60, az első három kb. 60–70%-át szerzi meg. Az ilyen pártrendszerekben tehát egy nagy párt van, amely önmagában is elkülöníti a kvázi kétpártrendszerektől (ahol kettő), és a később ismertetett típustól (ahol egy sincs). Kvázi domináns pártrendszer a skandináv országokban fordul elő leginkább – Svédországban, Dániában, Norvégiában –, de ilyen jellegű pártrendszerrel találkozunk pl. Kanadában is.

A koncentráció szempontjából negyedik típust az jellemzi, hogy ez első három párt a szavazatok legfeljebb 60–70%-át szerzi meg, és e szavazatok az első három párt között nagyjából egyenlően oszlanak meg. A „nagyjából” kifejezés itt annyit jelent, hogy nincs olyan párt, amely egyedül a három első pártra jutó szavazatok több mint felét megszerezné – vagyis e negyedik típusban sem kizárt, hogy a három párt támogatottsága között jelentős különbségek legyenek. A sokpártrendszerben nem találunk egyetlen kiemelkedő pártot sem – az első párt szavazataránya itt általában nem éri el a 30%-ot. E típus egyébként az előzőeknél sokkal heterogénebb kategóriát alkot; bár az itteni pártrendszerek jellemzője, hogy az első három párt a szavazatok legfeljebb 60–70, az első kettő legfeljebb 50–60%-át szerzi meg, ez esetenként eltérően alakulhat. A kategória, mint látható, lefelé nyitott, és elméletileg tovább részletezhető. Ehelyütt azonban ez szükségtelen, hiszen célom nem az, hogy mindenre kiterjedő tipológiáját alkossam meg a demokratikus pártrendszereknek, csupán az, hogy a koncentráció szempontjából létező különbségekre rávilágítsak. E negyedik típuson belül – amelyet a továbbiakban némiképp pongyola módon egyszerűen sokpártrendszernek nevezek – több altípust lehetne alkotni, ám ezek a koncentráció szempontjából nem különböznek egymástól lényegesen. Mivel pedig itt a koncentráció képezi a vizsgálat tárgyát, ezért ezekkel a lehetséges altípusokkal nem is foglalkozom.

A fentebb ismertetett négy típus koncentráció szempontjából jól elkülönül egymástól. Természetesen nem lehetséges valamennyi létező vagy létezett versengő pártrendszert e típusok valamelyikébe besorolni – ám jelen munka szempontjából ez nem is szükséges. Elegendő e típusok közötti különbségek ismertetése, majd annak vizsgálata, hogy a magyar pártrendszer az elmúlt tíz év folyamán mikor melyik típushoz állt legközelebb.

A négy típus legfontosabb jellemzőit – néhány konkrét példán keresztül, illetve „ideáltipikus” formában ábrázolva – az 1. táblázat foglalja össze. A táblázat a már elemzett jellemzőkön – első, első két és első három párt által kapott szavazatarányok – túl két további adatot tartalmaz minden ország esetében: az ún. effektív pártok számát¹⁴ és az 5%-ot elért pártok számát. E két adat előnye, hogy egyetlen számmal jellemzi a pártrendszer egészét. Vagyis annak a lehetőségét kínálja, hogy egyetlen számba lehessen sűríteni az eddig viszonylag részletesen taglalt jellemzőket¹⁵. Ennek persze feltétele, hogy ezen adatok a besorolásokkal valamilyen összefüggést mutassanak, vagyis adekváтан tükrözzék a típusok koncentrációja közötti különbségeket. Az 5%-ot elért párt kategóriája egyébként a parlamenti párt kategóriáját helyettesíti – mivel a parlamenti küszöb országoként eltérő, célszerűbb egy konkrétan meghatározott százalékarányt elért pártok számának vizsgálata. Az effektív pártok száma pedig a szakirodalomban – a Rae-index mellett – leginkább bevett indikátora a pártrendszer fragmentációjának. Elvileg mind az 5%-ot elért, mind az effektív pártok számának vizsgálata alkalmas lehet a pártrendszer koncentrációjának mérésére.

1. táblázat. Pártrendszerek tipizálása koncentráció szempontjából¹⁶

Típus	Példa	Első párt szavazataránya	Első két párt szavazataránya	Első három párt szavazataránya	Effektív pártok száma	5% feletti pártok száma
Tiszta kétpárt- rendszer	USA	47,9	95,8	97,6	2,17	2
	<i>Ideáltípus</i>	50	99	99	2	2
Kvázi kétpárt- rendszer	Nagy-Britannia	43,2	73,9	90,7	3,18	3
	Németország	40,93	76,1	82,8	3,29	5
	<i>Ideáltípus</i>	40–45	70–80	80–90	3–3,5	
Kvázi domináns	Kanada	38,4	57,8	76,7	4,09	5
	Svédország	36,4	59,3	71,3	4,53	5
	<i>Ideáltípus</i>	35–40	50–60	70–80	4–5	–
Sokpárt- rendszer	Finnország	22,9	45,5	66,4	5,89	6
	Olaszország	20,6	40,3	54,4	7,24	6
	<i>Ideáltípus</i>	<i>max. 30</i>	<i>max. 50</i>	<i>max. 70</i>	<i>min. 5</i>	<i>min. 5</i>

Az 1. táblázat adatainak legtöbbje tekintetében az egyes típusok jól elkülöníthetők. Kivétel ez alól az 5%-ot elért párt kategóriája, amely csak kevéssé tükrözi vissza a típusok közötti különbségeket¹⁷. Az effektív pártok száma ezzel szemben láthatóan jól megragadja a különböző típusok közötti különbségeket, és ezért hasznos indikátornak tűnik a pártrendszer koncentrációjára vonatkozóan.

Az egyes típusok jellemzőit még egyszer összefoglalva: a legkoncentráltabbnak a tiszta kétpártrendszer tekinthető. Itt az effektív pártok száma kettő, és két párt képes a szavazatok majdnem 100%-át megszerezni. A kvázi kétpártrendszerben az effektív pártok száma 3 körüli; az első párt itt a szavazatok kb. 40,

az első két párt 75–80, az első három 80–90%-át szerzi. A kvázi kétpártrendszer 3 és 5 közötti releváns párttal működik. A kvázi domináns pártrendszerben egy párt kiemelkedik a pártrendszerből, és a szavazatok 35%-át szerzi. Meg kell jegyezni, hogy ez elmarad a kétpártrendszerek első pártjának teljesítményétől. Az első két párt 50–60, az első 60–70%-át szerzi a szavazatoknak. Az effektív pártok száma 4 és 5 között mozog, a releváns pártok száma 5–6. A sokpártrendszerekben az első három párt által kapott szavazatarány maximuma nem különbözik a kvázi dominánstól, mint ahogyan a releváns pártok száma sem. Különbözik viszont abban, hogy az első párt itt az első három párt szavazatának kevesebb mint felét, legfeljebb 30%-ot kap. Az effektív pártok száma 5 fölött van.

Mi szükség volt a demokratikus pártrendszerek ilyen részletes tipizálására? Egyrészt, a magyar pártrendszer koncentrációja – ha létező jelenség – könnyebben megragadható, amennyiben e tipológia rendelkezésünkre áll. A következő fejezetben ugyanis az itt ismertetett mérőszámok segítségével a magyar pártrendszer koncentrációjának fokát különböző időpontokban vizsgálhatjuk, és ezáltal empirikus mérőszámok segítségével is tesztelhetővé válik a koncentráció feltételezett trendje. Az 1. táblázattal való összevetéssel továbbá nem csak a koncentráció jelensége, de annak mértéke is megállapíthatóvá válik.

Másrészt, ha feltételezzük, hogy a magyar pártrendszer és a magyar pártverseny jellege nem különbözik minőségileg a demokráciákban szokásostól, akkor a fenti tipológia megmutatja azt is, hogy a magyar pártrendszer milyen irányba fejlődhet. Erre vonatkozóan az 1. táblázatból egy dolgot érdemes mindenképpen megemlíteni: a koncentráció növekedése egyben a blokkosodás növekedését is jelenti. Ez *elméletileg* nincs szükségképpen így – a *gyakorlatban* azonban ezt láthatjuk. Vagyis, minél koncentráltabb egy pártrendszer, annál több szavazatot kap a két vezető párt, a többi pedig egyre kevesebbet. A koncentráció folyamata persze egyáltalán nem szükségszerű – egy pártrendszer bármelyik állapotban megállhat, és dekoncentrállódhat is. Ám *ha* a koncentráció folyamatos, *akkor* az egyben a blokkosodást is jelenti – a legkoncentráltabb pártrendszerek a kétpártrendszerek. Nincs arra példa, hogy egy pártrendszer úgy érjen el egy bizonyos koncentrációs fokot, hogy ne alakuljon ki két vezető párt¹⁸. Mindez pedig a tipológia hosszas részletezésének második oka: mivel a létező demokráciák pártrendszereit áttanulmányozva az a következtetés adódik, hogy a koncentráció blokkosodással jár együtt, feltételezhetjük, hogy *amennyiben* a magyar pártrendszer fejlődésének a koncentráció egyik jellemzője, akkor az blokkosodással *kell* hogy együtt járjon.

A MAGYAR PÁRTRENDSZER KONCENTRÁCIÓJA

A magyar pártrendszer koncentrációjának folyamata, illetve e koncentráció mértéke akkor válik összehasonlíthatóvá az eddig elemzett nyugati példákkal, ha az ismertetett indikátorokat a magyar pártrendszer vonatkozásában is megvizsgáljuk. Erre szolgál a 2. táblázat, amely a három eddigi választás adatai alapján – azaz a három választás idejére vonatkozóan – mutatja be a magyar pártrendszer koncentrációjának fokát.

2. táblázat. *A magyar pártrendszer koncentrációjával kapcsolatos mutatók az 1990-es, 1994-es és 1998-as választások alapján*

	Első párt szavazat-aránya	Első két párt szavazat-aránya	Első három párt szavazat-aránya	Effektív pártok száma	5% feletti pártok száma
1990	24,73	46,12	57,85	6,70	6
1994	32,99	52,73	64,47	5,47	6
1998	32,92	62,40	75,55	4,46	5

A koncentráció ténye a 2. táblázat alapján egyértelműen megállapítható; a magyar pártrendszer 1990 óta valamennyi mutató szerint koncentráltabbá vált. Míg 1990-ben az első három párt a szavazatok mindössze 58%-át szerezte meg, addig 1998-ra ez a szám 76%-ra változott. Az effektív pártok száma 1990 óta 2-vel csökkent. Az első párt 1998-ban mintegy 8, az első két párt 16%-kal kapott több szavazatot, mint 1990-ben.

A koncentráció mértékének vizsgálata ennél nehezebb feladat. Az világos, hogy az 1990-ben kialakult pártrendszer sokpártrendszer volt. Az 1990-es adatok az 1. táblázatból leginkább a finnhez állnak közel, azzal a különbséggel, hogy nálunk az első három párt némileg kevesebb szavazatot kapott, mint a finn példa esetében. Ettől függetlenül a pártrendszer koncentrációjának indikátorai 1990-ben megfeleltek a sokpártrendszert ideáltípusan jellemző adatoknak.

A magyar pártrendszer 1994-re a sokpártrendszer felől a kvázi domináns rendszer felé mozdult el; ugyan nem érte el a kvázi domináns pártrendszerekre jellemző koncentrációs fokot, ám szinte minden mutató tekintetében koncentráltabbá vált a sokpártrendszerek ideáltípusánál. Az előző fejezetben a kvázi domináns pártrendszer és a sokpártrendszer közötti fő különb-

ség lényegét abban igyekeztem megragadni, hogy az előbbiben az első helyezett párt az első három párt által megszerzett szavazatok több, mint felét birtokolja. Ez Magyarországon 1994-ben – éppen hogy – teljesült: az első helyezett párt szerezte az első három párt összes szavazatának 51,17%-át. Ugyanakkor az első helyezett párt nem érte el a kvázi domináns pártrendszerekben jellemző 35%-os szavazatarányt, és az effektív pártok száma is inkább a sokpártrendszerekre jellemző 5,47-es szinten állt. A 35% persze némiképp önkényes – tulajdonképpen éppen úgy lehetne 34 vagy 36 is. Az effektív pártok számát pedig erősen befolyásolja a kisebb pártok szavazataránya – amely viszont nem feltétlenül releváns, ha a kvázi domináns és a sokpártrendszer közötti különbséget kívánjuk érzékeltetni. A kvázi domináns pártrendszer azon jellemzője, hogy pontosan egy nagy párt található a pártrendszerben, kétségkívül jellemezte az 1994-es magyar helyzetet. Mindezek alapján – ha a fenti indikátorokat nem mechanikusan, hanem értelmezve próbáljuk alkalmazni – talán elmondható, hogy a magyar pártrendszer 1994-ben leginkább a kvázi domináns pártrendszerek ideáltípusához állt közel.

1998-ra további koncentráció ment végbe – ez a 2. táblázat adatai alapján nyilvánvaló. Nem érte el azonban a pártrendszer koncentrációja a kvázi kétpártrendszerekben szokásos szintet. A legtöbb mutató szerint az 1998-as magyar pártrendszer a sokpártrendszer és a kvázi kétpártrendszer között „félúton” áll – de nem a kvázi domináns pártrendszer állapotában, hiszen nem egy, hanem két párt emelkedik ki a többi közül. Az első, az első két és az első három párt által szerzett szavazatarány magasabb, mint a sokpártrendszerekben szokásos, de nem éri el a kvázi kétpártrendszerekre jellemző szintet. Ugyanez mondható el az effektív pártok számáról is. Úgy tűnik tehát, hogy a koncentráció az 1994-es állapothoz képest folytatódott; a magyar pártrendszer elmozdult a kvázi kétpártrendszer irányába – erre utal a tény, hogy az 1994-es állapottal ellentétben nem egy, hanem két párt emelkedett ki a pártok közül –, de azt 1998-ra nem érte el.

Nem pusztán Magyarországon találkozunk egyébiránt a 90-es évek végén ezzel a fajta pártrendszerrel – a 90-es évek utolsó választásának adatai alapján ilyen pártrendszert találunk Csehországban és Lengyelországban is. A három ország pártrendszerének koncentrációjára vonatkozó adatokat a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat. Néhány kelet-európai ország pártrendszerének koncentrációja a 90-es évek végén

	Első párt szavazataránya	Első két párt szavazataránya	Első három párt szavazataránya	Effektív pártok száma	5% feletti pártok száma
Cseh ország, 1998	32,3	60,0	71,0	4,71	5
Lengyelország, 1997	33,8	60,9	74,3	4,59	5
Magyarország, 1998	32,92	62,4	74,55	4,46	5

Jól látható a három pártrendszer hasonlósága, és mindhárom elkülönülése az 1. táblázatban bemutatott típusoktól. Vajon ez az állapot stabilizálódik majd, vagy a pártrendszerek tovább koncentrálnak? Erre vonatkozóan pontos válasz nyilván csak több választás után lesz adható. Ám már most is lehetséges valamilyen hipotézist megfogalmazni, ha nem kizárólag a választások alkalmával, hanem a választások között is vizsgáljuk a pártrendszerek koncentrációját – hiszen ezáltal az 1998 óta történt változásokról is képet kaphatunk. A pártrendszerek koncentrációjával kapcsolatos adatok választások között a különböző pártpreferencia-vizsgálatokból érhetőek el; a továbbiakban ezért ezekkel az adatokkal foglalkozom.

A MAGYAR PÁRTRENDSZER KONCENTRÁCIÓJÁNAK FOLYAMATA A KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSI ADATOK TÜKRÉBEN

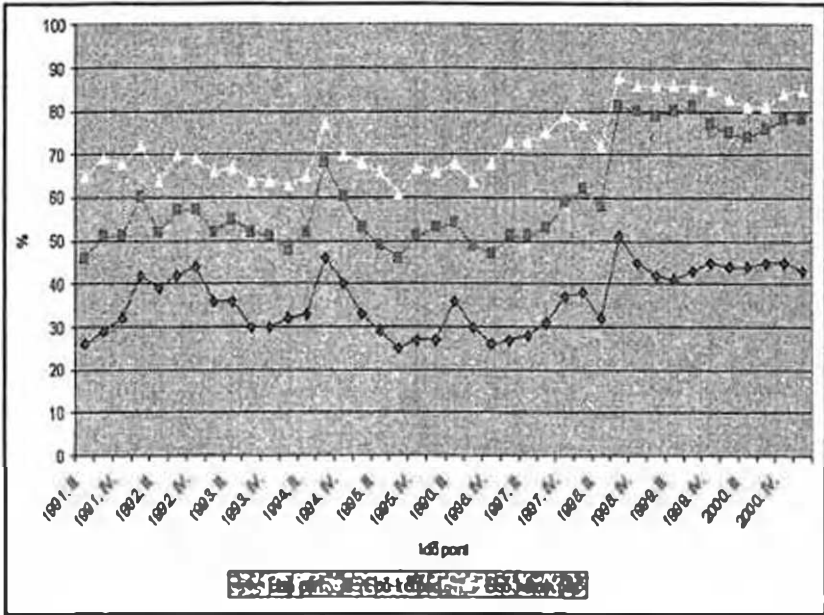
A pártpreferenciákat vizsgáló közvélemény-kutatások előnye, hogy a pártrendszer alakulásának folyamatát a választások között is érzékeltetni képesek. Van azonban egy hátránya is ezen vizsgálatoknak. Éppen a valós választási szituáció hiánya miatt nem tudhatjuk, hogy a közvélemény pártpreferenciái a választások között mennyiben tükrözik a pártrendszer tényleges állapotát¹⁹. A magyar demokrácia elmúlt tíz évében kétszer is előfordult, hogy két választás között egy párt igen gyorsan igen jelentős támogatottságra tett szert – majd legalább ilyen gyorsan e támogatottságot elvesztette. 1992/93-ban a Fidesszel, 1995/96-ban az FKGP-vel történt ez meg. Vajon mennyiben célszerű a pártrendszer koncentrációja szempontjából ezeket a „hullámokat” figyelembe venni?

Megítélésem szerint a pártpreferencia-vizsgálatokból – a pártrendszer koncentrációjára vonatkozóan – csupán az egyértelmű tendenciákból érdemes következtetéseket levonni. Ahol a tendencia nem egyértelmű, és a pártok támogatottsága – a pártrendszer koncentrációjának fokával együtt – hullámzik, ott semmiféle következtetést nem tudunk levonni a közvélemény-kutatási adatokból. Nem tudjuk ugyanis eldönteni, hogy e hullámok a pártrendszer strukturális változását jelölik, vagy csupán a pártrendszer változásának szempontjából elhanyagolható, rövid távú tényezők hatására következnek be.

Mindezt szem előtt tartva érdemes az alábbi 1. diagramot vizsgálni – ld. a következő oldalt –, amely a magyar pártrendszer koncentrációjának folyamatát a közvélemény-kutatási adatok alapján próbálja érzékeltetni. A diagramon az első, az első két, illetve az első három párt támogatottsága látható, ahogyan azt az adott időben a Szonda Ipsos közvélemény-kutató cég mérte. A grafikus forma választása az előző bekezdésben részletezett megfontolások eredménye: nem annyira a konkrét számadatok itt a lényegesek, hanem a tendenciák. A két szaggatott vonal az 1994-es és az 1998-as választás időpontját jelöli.

A diagramból első ránézésre leolvasható, hogy egyértelmű tendenciáról – a közvélemény-kutatási adatok alapján – csak 1998 óta beszélhetünk. 1998-at megelőzően a pártrendszer koncentrációja hullámzott, különösen ami az első és az első két párt szavazatarányát illeti – az első három párt szavazataránya viszonylag stabilabbnak volt mondható. Az 1991 és 1998 közötti időszakban igen rövid időn belül igen eltérő pártrendszertípusokat figyelhetünk meg a közvélemény-kutatási adatok alapján. Míg pl. 1994 végén Magyarország közelített a kvázi kétpártrendszerhez, addig alig másfél év múlva a sokpártrendszerekre jellemző állapotban volt. Ezek a hullámok feltehetően nem a pártrendszer koncentrációjának valós állapotát mutatják, hanem az aktuális politikai vitáknak, a kormány aktuális megítélésének hatását a pártpreferenciákra. Mint említettem, egyértelmű tendenciák hiánya esetén hiba lenne bármilyen, a pártrendszer koncentrációjára vonatkozó következtetést a közvélemény-kutatási adatokból levonni.

1. diagram. A pártrendszer koncentrációjának néhány mutató-
ja közvélemény-kutatási adatok alapján²⁰

1998 után ezzel szemben egyértelmű trendet láthatunk. Az addig megszokott hullámok eltűnnek, és mindhárom mutató stabilizálódik. Stabilizálódik a diagramon fel nem tüntetett effektív pártok száma is; 1998. IV. negyedéve és 2001. I. negyedéve között egyetlen esetben sem esik 2,98 alá, vagy emelkedik 3,39 fölé – szórása tehát jelentősen csökken²¹.

Ha megvizsgáljuk, hogy hogyan alakultak 1998 után a magyar pártrendszer koncentrációját jellemző mutatók, akkor a kvázi kétpártrendszer felé való elmozdulás tényét konstatálhatjuk. A diagramon jól látható, hogy az első és az első két párt támogatottsága közötti távolság minden eddiginél nagyobb az 1998-as választások óta – az első két és az első három párt közötti távolság ezzel szemben minimálisra csökkent. Ez azt jelenti, hogy míg a pártrendszer harmadik pártjának szerepe lecsökkent, addig a másodikik megnövekedett – éppen úgy, ahogyan az a kvázi kétpártrendszerekre jellemző.

A közvélemény-kutatások szerint a magyar pártrendszer ma a kvázi kétpártrendszer állapotában van. 2001. I. negyedévében az első párt támogatottsága 43%, az első kettőé 78%, az első háromé 85%. Az effektív pártok száma 3,15, az 5% feletti pártok száma pedig 4. A pártok közül kettő egyértelműen kiemelkedik.

Ezen jellemzők *mindegyike* megfelel az kvázi kétpártrendszer 1. táblázatban leírt ideáltípusának. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy az 1998-as választásokkal létrejövő pártrendszer ideiglenes jellegű volt, és a választásokat a pártrendszer további koncentrációja követte.

A közvélemény-kutatási adatokból levonható következtetésekkel persze akkor is óvatosan kell eljárni, ha azok egyértelmű tendencián alapulnak. A kvázi kétpártrendszer kialakulását és az 1998-as pártrendszer elhagyásának tényét teljes bizonyossággal csak a 2002-es választásokat követően lehet majd megállapítani. A közvélemény-kutatási adatok arra sem adnak választ, hogy ez a kvázi kétpártrendszer mennyire lesz stabil. Nincs arra vonatkozóan szabályszerűség, hogy egy pártrendszer milyen állapotban stabilizálódjon. A magyar pártrendszer akár tovább is koncentrálódhat – vagy a koncentráció folyamata visszajára fordulhat, és egy dekoncentráltabb rendszer jöhet létre. A közvélemény-kutatási adatokból mindössze annyi állapítható meg, hogy az 1998-as állapothoz képest a további koncentráció jelensége konstatálható, továbbá, hogy a magyar pártrendszer immár több, mint két éve folyamatosan a kvázi kétpártrendszer jellegzetességeit mutatja.

A MAGYAR PÁRTRENDSZER KONCENTRÁCIÓJÁNAK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

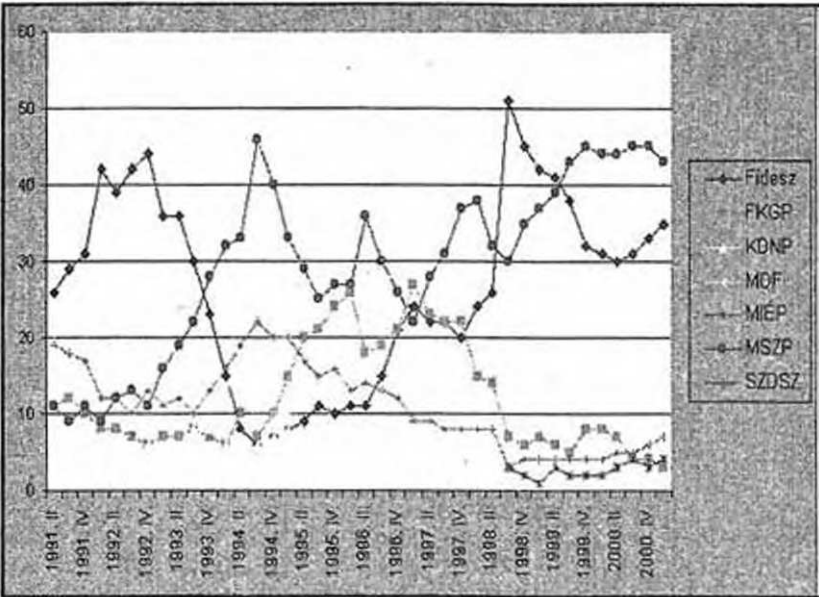
A magyar pártrendszer koncentrációjának – és ezzel együtt blokkosodásának – ténye az eddig elmondottak alapján egyértelműen leszögezhető: a magyar pártrendszer a kezdeti sokpártrendszerből a kvázi kétpártrendszer állapotába jutott. További kérdések merülnek azonban fel a koncentráció mikéntjének kapcsán.

Azt már megállapítottuk, hogy a koncentráció blokkosodással jár együtt – a blokkosodás pedig azt jelenti, hogy két párt emelkedik ki a többi közül, és szerzi a szavazatok egyre nagyobb hányadát. Ez a „kiemelkedés” azonban több különböző úton is végbemehet. Egyrészt úgy, hogy a két párt kiemelkedése *fokozatos*: viszonylag korán eldől, hogy melyik két párt lesz a pártrendszer két vezető ereje, és mindkét párt fokozatosan növeli támogatottságát a többi párt rovására²². Ám történhet ez másképp is: a két, kezdetben vezető párt közül az egyik, vagy akár mindkettő eltűnhet, és helyüket más, kezdetben gyengébb vagy egyáltalán nem is létező pártok vehetik át²³.

Azt, hogy Magyarországon hogyan ment végbe a koncentráció, a különböző pártpreferencia-vizsgálatok alapján lehet a legjobban nyomon követni. A pártpreferenciákra vonatkozó adatok alapján ugyanis a választási adatok vizsgálatánál pontosabban megállapítható, hogy mikor és miként emelkedett ki

Magyarországon a két vezető párt a többi közül. Ezt illusztrálja a 2. diagram, amely a parlamenti pártok támogatottságát 1991-ig visszamenőleg, negyedévi bontásban ábrázolja.

2. diagram. Parlamenti pártok támogatottsága, 1991–2001²⁴

A 2. diagram alapján a magyar pártrendszer koncentrációjának módjára vonatkozóan három igen fontos következtetés adódik. Egyrészt, a diagramról leolvasható az a közismert tény, hogy a rendszerváltás két vezető ereje nem tudta megőrizni pozícióját; az MDF és az SZDSZ támogatottsága ma együtt is alig éri el a 10%-ot. Magyarországon tehát nem az történt, hogy e kezdetben is vezető két párt szívta volna el a többi párt támogatóit. Ehelyett azt látjuk, hogy az 1990-ben még 10% alatti erők váltak a pártrendszer legfontosabb erőivé.

Másrészt, a diagramról egyértelműen látszik, hogy az MSZP és a Fidesz kiemelkedése nem volt párhuzamos. Először a Fidesznek volt esélye arra, hogy a többi pártot maga mögött hagyva a pártrendszer meghatározó erejévé váljon: támogatottsága 1992-ben 40% felett volt. Ám e támogatottság az 1994-es választások következtével rohamosan csökkent, és 1994-re a Fidesz ismét kis párt lett. Az MSZP ezzel szemben éppen 1992 után kezdett megerősödni. 1993 vége után az MSZP a legerősebb magyar párt lett, és ezt a pozícióját hosszabb időre csak 1998-ban veszítette el – ám ekkor is csupán a második helyre szorult visz-

sza. 1994 óta mindössze egyetlen negyedév akadt, ahol az MSZP nem volt az első két párt között – 1997. I. negyedéve –, és 1994 és 1998 között ez volt az egyetlen olyan alkalom is, hogy ne az MSZP lett volna az első párt. Az MSZP szavazótáborának mérete 1994 és 1998 között ugyanakkor nem nőtt, vagyis az 1994-es ugráshoz képest nem növelte támogatóinak számát a többi párt rovására.

Míg az első párt pozícióját 1994 és 1998 között az MSZP monopolizálta, addig a második párt pozíciójában több változás is történt. 1995-ig az SZDSZ, majd 1997 végéig az FKGP volt ezen a helyen. A Fidesz csak 1998 eleje óta jött föl a második helyre, ekkortól azonban mindvégig az első két párt között volt található. Mindebből adódik a koncentráció mikéntjére vonatkozó második lényeges következtetés: nevezetesen, hogy a két vezető párt kiemelkedése aszinkron módon, mintegy 4 év eltéréssel történt.

A pártrendszer koncentrációjának harmadik jellemzője a középpártok fokozatos eltűnése a kispártok fennmaradása mellett. Ha a középpártok alsó határának a 10%-ot tekintjük, akkor azt látjuk, hogy 1994 és 1998 között ez a kategória teljesen kiürült. Először 1995 végén az MDF, majd 1997 elején az SZDSZ, végül pedig az 1998-as választásokat követően az FKGP is e 10%-os határ alá süllyedt. Ennek következtében ma nincs egyetlen középpárt sem Magyarországon; a két nagy párt mellett kizárólag kicsi, 5%-ot alig elérő pártokat találunk. Hangsúlyozni kell, hogy a középpártok eltűnése nem szükségszerű velejárója a kvázi kétpártrendszereknek; Nagy-Britanniában a liberálisok rendszeresen 15% felett teljesítenek a választásokon, de elfordult már 20%-ot meghaladó eredmény is.

Létezik viszont Magyarországon viszonylag sok, 5% körüli párt – négy olyan párt is akad, amely az elmúlt egy év valamely időpillanatában elérte az 5%-os küszöböt²⁵. A kis pártok jelenléte – vagy hiánya – éppen úgy nem szükségszerű jellemzője a kvázi kétpártrendszereknek, mint a középpártoké: Nagy-Britanniában nincsenek kisebb pártok, míg pl. Németországban a legutóbbi választáson három párt is az 5 és 10% közötti sávban teljesített.

A magyar pártrendszer koncentrációjának folyamatára tehát a két, kezdetben legnagyobb párt fokozatos visszaesése, a két vezető párt felemelkedése közötti aszinkronitás és a középpártok eltűnése volt jellemző. Mindez a folyamat pedig az alábbi lépésekben ment végbe:

1. Az 1990–1994 eleje közötti periódus a pártrendszer képlékenységének időszaka. Az első választások két vezető erejének támogatottsága hamar lecsökken. A Fidesz gyors felemelkedése, majd gyors visszaesése mellett a sokpártrendszer fennmaradása, a középpártok jelenléte jellemző.

2. Az 1994 eleje és az 1997 vége közötti periódus egy párt – az MSZP – kiemelkedése, a kvázi domináns pártrendszer kialakulásának időszaka. Az MSZP egyértelműen a legerősebb párt, a verseny a második pozícióért – az MSZP kihívójának pozíciójáért – folyik az FKGP és a Fidesz között. A Szocialista Párt ugyanakkor az 1994-es ugrást követően nem növeli támogatottságát – vezető pozíciója annak tudható be, hogy ellenfelei megosztottak. Megkezdődik a középpártok eltűnése.
3. Az 1998 eleje óta tartó periódus a második nagy párt – a Fidesz – felemelkedésének, a kvázi kétpártrendszer kialakulásának időszaka. Mind az MSZP, mind a Fidesz növeli támogatottságát a kisebb pártok rovására, akik így – bár megmaradnak – alig-alig érik el az 5%-ot. A középpártok teljesen eltűnnek a politikai palettáról.

A koncentráció jellegéről elmondottak alapján úgy tűnik, hogy bár a koncentráció folyamatosan, megszakítás nélkül jellemezte a magyar pártrendszer változását, az, hogy melyik két párt emelkedik ki majd a többi közül, véglegesen csak 1997/1998 fordulóján dőlt el. Az, hogy végül az MSZP és a Fidesz „szelektálódott ki”, mint a pártrendszer két meghatározó ereje, éppúgy lehet a pártelitiek tudatosan megválasztott stratégiájának eredménye, mint a pártrendszer struktúráló törésvonalak, illetve az erre épülő pártverseny természetes – esetleg szükségszerű – következménye. Megítélésem szerint egyébiránt ennek a problémának a vizsgálata közelebb vihet nem csupán a pártrendszer koncentrációjának, de a magyarországi pártverseny inherens logikájának megértéséhez is. Mint azonban a bevezetésben jeleztem, jelen tanulmány nem kísérletezik oksági magyarázatok felállításával, ezért e problémát itt nem megoldani, csupán – a későbbi megválaszolás igényével – jelezni kívántam.

KÖVETKEZTETÉSEK

E tanulmány bevezetőjében azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a magyar pártrendszer változása leginkább a koncentráció fogalmával ragadható meg. A ismertetett adatok egyértelműen alátámasztották e hipotézist; a magyar pártrendszer a tíz évvel ezelőttihez képest a koncentráció valamennyi – itt vizsgált – indikátora szerint koncentráltabbá vált. Az eddig mondottak a koncentráció tényének leszögezésén túl annak mértékére és jellegére vonatkozóan is hasznos információval szolgáltak. A dolgot azonosító legfontosabb következtetéseit a könnyebb áttekinthetőség végett az alábbiakban, pontokba szedve összegzem.

1. A magyar pártrendszer változásának fő iránya az elmúlt tíz évben a koncentráció volt – a magyar pártrendszer az egymást követő választások alkalmával egyre koncentráltabbá vált. A közvélemény-kutatási adatok szerint a koncentráció folyamata az 1998-as választásokat követően – ám az 1998-as állapotnál koncentráltabb szinten – megállt. A pártrendszer koncentrációjának foka 1998/1999 óta lényegében nem változott.
2. A magyar pártrendszer koncentrációjának három fő szakasza volt. Az első szakaszban a magyar pártrendszer a sokpártrendszerekkel mutatott rokonságot – egyetlen párt sem emelkedett ki egyértelműen a pártrendszerből. Ezen az állapoton változtatott az MSZP felemelkedése, aminek következtében 1994-ben a magyar pártrendszer a kvázi domináns pártrendszer jellegzetességeit öltötte magára, és őrizte azt – kisebb megszakításokkal – egészen 1998-ig. 1998-ban a Fidesz felemelkedésével a pártrendszer tovább koncentrálódtott, és 1999 elejére a kvázi kétpártrendszer sajátosságait mutatta. A magyar pártrendszer azóta ebben az állapotban van.
3. A koncentráció minden esetben blokkosodással jár együtt – a koncentráció folyamatának előrehaladtával két párt fokozatosan kiemelkedik a többi közül. Nincs arra vonatkozó adat, hogy valamennyi felsorolt típus érintése szükséges lenne a pártrendszer koncentrációja folyamán – bár a magyar esetben így történt –, ám a koncentráció egy bizonyos foka csak kvázi kétpárti struktúrában fordulhat elő. A blokkosodás ennek megfelelően a magyar pártrendszer koncentrációjával is együtt járt. A magyar pártrendszer koncentrációjának jellegzetessége, hogy a két nagy párt kiemelkedése aszinkron módon történt, és a középpártok eltűnését hozta magával.
4. Végül talán érdemes megemlíteni, hogy mivel jár és mivel nem jár a pártrendszer koncentrációjának az a foka, amelyen Magyarország a közvélemény-kutatási adatok szerint ma található. A kvázi-kétpárti struktúra azzal jár, hogy az első párt a szavazatok legalább 40%-át, az első két párt pedig legalább 70%-át szerzi meg. Ez azt jelenti, hogy a második párt is legalább 30%-át birtokolja a szavazatoknak. Az első három párt együttesen sem birtokolja ugyanakkor a szavazatok több, mint 90%-át, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a harmadik párt szereplése nem haladhatja meg a 15%-ot – azt viszont elérheti, mint ahogyan Angliában ténylegesen el is éri. Attól tehát, hogy a rendszerben akad egy 15%-os harmadik párt, a kvázi kétpárti jelleg még megmarad. Nem függ a koncentráció a releváns pártok számától sem; az 1. táblázat szerint a sokpártrendszerben sincs, vagy legfeljebb csak eggyel van több párt, mint a kvázi két-

pártrendszerben. A releváns – az itteni használatban: 5%-ot elérő – pártok számának csökkenése tehát nem szükségszerű velejárója a koncentrációnak; a kvázi kétpártrendszer elérhető három, de öt – elméletileg akár hat – releváns párttal is.

Jelen tanulmány nem vállalkozott arra, hogy a koncentráció jelenségének, illetve egyes jellemzőinek okát felderítse. Kitekintés gyanánt azonban jelezni kívánom, hogy a lehetséges okok között feltehetőleg szerepelnek intézményi, társadalmi és strukturális tényezők éppúgy, mint a politikai elit(ek) tudatos viselkedése. Ám azt, hogy ezen lehetséges okok közül melyek milyen arányban járultak hozzá a pártrendszer koncentrációjához, illetve e koncentráció említett jellemzőihez, csak további kutatás derítheti fel.

JEGYZETEK

- ¹ E dolgozat első változatának kritikai véleményezéséért hálával tartozom Csizmadia Ervinnek, Körösi Andrásnak és Török Gábornak.
- ² Csak néhány, viszonylag újabb keletű, vagy nagyobb lélegzetű művet említve: Enyedi 1995; Ripp 1995; Kéri 1998:12–33; Lakner 1998; Török 2000. Magyarország politikai évkönyveiben – főként Csizmadia Ervintől –, ill. a választások után kiadott politikai-szociológiai körképekben (pl. Bóhm et al. 2000:119–181) is rendszeresen olvashatunk az egyes pártokkal foglalkozó írásokat.
- ³ Ld. pl. Fricz 1996; Bihari 1996:127–169; Enyedi 1998; Angelusz-Tardos 1999, 2000 (főként a szavazói szintről), ill. Fricz Tamás írásai a politikai évkönyv kötetekben. A pártok – „party unit” – és a pártrendszer – „party system” – szintje közötti megkülönböztetéshez ld. Sartori 1976.
- ⁴ Ilyen szakaszokról beszél pl. Körösi (1998:109–112), ám az elemzés hangsúlya itt is a pártrendszer keresztmetszeti leírásán van. Szakaszokkal találkozunk Kéri László munkájában is (34–41), ahol viszont a szakaszok közötti átmenet vizsgálata teljesen hiányzik; a szakaszok itt látszólag minden összefüggés nélkül követik egymást.
- ⁵ Fricz Tamás 1996-ös munkájában még ötpólusú rendszerről beszélt (1996:120), és elfogadja Ágh Attilának a pártrendszer „közepesen fragmentált” voltára vonatkozó elképzelését (1996:116). Ehhez képest legújabb munkájában két fő pólusról beszél (1999:75) és bár az egy-két éven belüli változásokat a politikai évkönyvekben megjelent munkáiban igyekszik értelmezni, a pártrendszer egészének tízéves fejlődési irányára nem reflektál.
- ⁶ A jelenségre egyébként találunk utalást a szakirodalomban: Szoboszlai György egyik tanulmányában (1998) említi a koncentráció tényét, ám ez nála leginkább mint a választási rendszer következménye merül fel – mint ahogyan a munkája is a választási rendszer és a pártrendszer összefüggését, nem pedig a pártrendszer változását elemzi.
- ⁷ A szavazatok helyett a mandátumok birtoklását is tartalmazhatná a definíció. A két dolog arányos választási rendszerű országokban nagyjából megegyezik, ám többségi rendszerekben eltér. Amennyiben nem a szavazatok, hanem a

mandátumok birtoklását vennék alapul, akkor pl. Nagy-Britannia pártrendszere sokkal koncentráltabbnak tűnne. Bár lehetne érveket hozni amellett, hogy a parlamenti mandátumok megoszlása pontosabban tükrözi a pártrendszer koncentráltóságát – hiszen a döntéshozatalra való befolyása egyes pártoknak a mandátumaik, nem a szavazataik számán múlik –, én mégis a szavazatokat veszem alapul e dolgozatban, hiszen a pártok tényleges támogatottsága a szavazataikban jelenik meg.

- ⁸ Ilyen pártrendszer a gyakorlatban persze soha nem fordul elő.
- ⁹ Nehéz lenne pl. megítélni, hogy egy 50%-os és két 25%-os, vagy két 40%-os és egy 20%-os pártból álló rendszert tekintsünk-e koncentráltabbnak. Mindkét pártrendszer hárompártrendszer abban az értelemben, hogy a szavazatok 100%-a három párt között oszlik meg. Ha ezek után azt tekintjük, hogy az első két párt a szavazatok hány százalékát szerzi, akkor a második pártrendszer tekinthetjük koncentráltabbnak – ha viszont az első párt által megszerzett szavazatokat hasonlítjuk össze, akkor az elsőt. A két pártrendszer koncentrációja közötti különbség megítélésének nehézsége nem csak a definíció problémája – elfogadható érveket lehetne felhozni akár az első, akár a második pártrendszer koncentráltabb volta mellett.
- ¹⁰ Az itt alkotott tipológia egyébként némileg emlékeztet egy régebbi, Jean Blondel által alkotott tipológiára (1990). Blondel munkája is négy típust különböztet meg, és a típusok elnevezése is hasonló – ám a tipológia alapja főleg az első két párt szavazataránya; kevésbé foglalkozik a szerző az első, ill. az első három párt szavazatarányával (aminek következtében pl. az első két típus közötti választóvonal meglehetősen önkényesnek tűnik). Mivel pedig az ott használt adatok többsége a 60-as évek állapotát tükrözi, mára több ország besorolása is megváltozott.
- ¹¹ Ezt a tényt Jean Blondel az 1945–65 közötti pártrendszerek vonatkozásában is megállapítja (Blondel 1990:305), és igaznak bizonyul akkor is, ha a mai nyugati demokráciákon végzünk keresztmetszeti vizsgálatot.
- ¹² Az 1950–70-es években a brit pártrendszer egyébként megközelítette azt az állapotot, hogy a három vezető párt a szavazatok 100%-át birtokolja. Legközelebb 1951-ben voltak ehhez, amikor a három legnagyobb párt a szavazatok 99,1%-át kapta a választásokon. A rendszer azonban ekkor sem volt „tisztá” hárompártrendszer – mivel két párt egyértelműen kicmelkedett.
- ¹³ Két nagy és egy kisebb párt van pl. Nagy-Britanniában és Spanyolországban, két nagy és két kisebb Portugáliában, két nagy és három kisebb Németországban. Párt alatt itt persze csak a releváns pártok értendő; minden említett országban találunk további, országosan csekély jelentőséggel bíró pártokat.
- ¹⁴ Az effektív pártok száma az a szám, amennyi elméletileg alkotott egyenlő nagyságú párt lenne az adott pártrendszerben oly módon, hogy ezen elméletileg egyenlő nagyságú pártok pontosan akkora hatással bírjanak a pártrendszer fragmentációjára, mint a ténylegesen létező nem egyenlő nagyságú pártok (Laasko-Taagepera 1979:4). Képlete: $N = 1/SP_i^2$, ahol P jelöli az 1 párt által elért szavazatarányt. E dolgozatban én mindig az effektív választási pártok számával dolgozom – kivétel esetét külön jelzem –, hiszen a koncentráció definíciójánál is a szavazatokat, nem a mandátumokat vettem alapul.
- ¹⁵ A pártrendszer jellemzőit egy számba sűrítli a Rae-index (Rae 1972:126–129), a Pedersen-index (leírásához ld. Lijphart 1994:70), vagy a választási illékonyosság is. Én e dolgozatban csak az N-nel foglalkozom, és e három másik lehetséges indikátorral nem. Ennek oka, hogy az első kettő N-ből meghatározható, így sok extra információt nem hordoz, a választási illékonyság pedig alapvetően a pártrendszer stabilitását, nem annak koncentrációját méri.
- ¹⁶ Az adatok a legutóbbi (pontosabban: a 2000 áprilisa előtt tartott legutolsó) választásokra vonatkoznak. Ahol többkamarás a törvényhozás, ott az adatok az alsóházra vonatkoznak. Az effektív pártok számának (N) számításánál az 1%-alatti pártok eredményét összeadtam, és egy pártnak tekintettem, ami így ala-

- csonyabb N-t eredményez, ám az eltérés sehol nem haladja meg a 0,1-et. Németország esetén a CDU és a CSU eredményeit összegeztem, és a két pártot egynek tekintetem (hiszen a pártok egymással nem versengenek).
- ¹⁷ A kvázi kétpártrendszeren belül pl. nagyobb különbségeket találunk e mutató szerint, mint a kvázi domináns és a sokpártrendszerek között.
- ¹⁸ Ismét hangsúlyozni kell, hogy ez elméletileg lehetséges lenne – éppen ezért lényeges, hogy a gyakorlatban nincs rá példa. Elméleti példa egyébként könnyen előállítható: Ha A párt 40, B 30, C 25%-ot kap, a többi párt pedig együtt 5%-ot, akkor kiszámítható, hogy egy ilyen pártrendszer elérné a kvázi kétpártrendszerekre jellemző koncentrációs szintet – kettő helyett három meghatározó párttal (az effektív pártok száma e példában 3,17).
- ¹⁹ A választások között a közvélemény-kutatások valószínűleg inkább pártszimpátiát jelölnek; azt mutatják, hogy valakinek mennyire szimpatikus egy adott párt politikája – ami adott esetben eltérhet attól, hogy mennyiben tartja alkalmasnak az ország vezetésére.
- ²⁰ A diagram valamennyi adata a Szonda Ipsos felmérésein alapul, és a pártok támogatottságát a biztos szavazó pártválasztók körében mutatja, negyedévenkénti bontásban. Az adatok forrása: 1991–1998. II.: Závecz 1998:813. Az 1998. III.–2000. III. adatok a Szonda Ipsos honlapjáról származnak. A 2000. IV. évi adatok a Népszabadság 2000. dec. 17-i, a 2001. I. adatok a Népszabadság 2001. március 26-i száma alapján készültek, a havi eredmények átlagolásával.
- ²¹ Erre az időszakra az effektív pártok számának szórása mindössze 0,13 – szemben az első ciklusra vonatkozó 0,58-cal, vagy a második ciklust jellemző 0,55-tel. Az effektív pártok számát a közvélemény-kutatások alapján a már ismertetett képlettel határoztam meg. Ám mivel az „egyéb” kategória a közvélemény-kutatások során mindig nagyobb, mint a választásokkor (hiszen a közvélemény-kutatók minden nem parlamenti pártot „egyéb”-nek sorolnak be), ezért az „egyéb” kategóriát 3 pártnak tekintetem az effektív pártok számolásakor olyan módon, hogy az „egyéb” szavazatainak 25–25% alkotott 2 pártot, a maradék 50% pedig egyet.
- ²² Ez történt például a háború utáni Németországban: már a háborút követő első, 1949-es választáson a CDU és az SPD volt a két legerősebb párt, ám ekkor együtt még csak a szavazatok 60,2%-át szerezték. Ezt követően mindkét párt növelte támogatottságát – előbb a CDU, majd az SPD –, aminek következtében a 80-as/90-es években a szavazatoknak már kb. 75%-át szerezték. (Körösnéyi 1993:126-128)
- ²³ Spanyolországban pl. a kezdetben vezető két párt – a Demokratikus Centrum Unió (UCD) és a Szocialista Munkáspárt – közül csak az egyik tudott vezető párt maradni; az UCD megszűnt, és Munkáspárt mellett a másik nagy pártát a Spanyol Néppárt vált. (Hopkin 1999)
- ²⁴ Az adatok forrása megegyezik az 1. diagrammal.
- ²⁵ Az 1. és 2. diagram alapjául is szolgáló Szonda Ipsos-felmérések szerint e négy párt az FKGP, az MDF, a MIÉP és az SZDSZ.

IRODALOM:

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1999. A választói erőtér blokkosodása, 1994–98. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 619–636.

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2000. Hitek, pártok, politikák. Ideológiai átrendeződések Magyarországon. In: uők: *Pártok között szabadon*. Budapest, Osiris; 165–181.
- Bihari Mihány 1996. *Magyar politika 1945–1995*. Budapest, Korona.
- Blondel, Jean 1990. Types of Party Systems. In: Mair, Peter (szerk.): *The West European Party System*. Oxford University Press.
- Bóhm Antal et al. (szerk.) 2000. *Parlamentari választások 1998. Politikai szociológiai körkép*. Budapest, MTA-PTI – Századvég.
- Broughton, David–Donovan, Mark 1999. Party System Change in Western Europe: Positively Political. In: uők (szerk.): *Changing Party Systems in Western Europe*. London – New York, Pinter; 255–274.
- Csizmadia Ervin 2000. A liberalizmus és a liberális pártok az 1998-as választások után. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 70–77.
- Enyedi Zsolt 1995. Az ésszerűtlen nem-rationális párt. *Politikatudományi Szemle*, (IV), 3.
- Enyedi Zsolt 1998. Pártrendszer és politikai konszolidáció. *Politikatudományi Szemle* (VII), 3; 5–32.
- Fricz Tamás 1996. *A magyarországi pártrendszer 1987–1995*. Budapest, Cserépfalvi.
- Fricz Tamás 1998. Mennyire stabilizálódott a párttagoltság 1997-ra? In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 138–147.
- Fricz Tamás 1999. Kétpártrendszer vagy két fő pártrendszer Magyarországon? A politikai tagolódás iránya az 1998-as választásokat követően. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 70–77.
- Hopkin, Jonathan 1999. Spain: Political Parties in a Young Democracy. In: Broughton, David–Donovan, Mark (szerk.): *Changing Party Systems in Western Europe*. London–New York, Pinter; 207–231.
- Kéri László 1998. *Tíz év próbaidő*. Budapest, Helikon.
- Kőrösnéyi András 1993. *Pártok és pártrendszerek*. Budapest, Századvég.
- Kőrösnéyi András 1998. *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris.
- Laakso, Markk–Taagepera, Rein 1979. „Effective” Number of Parties. A Measure with Application to West Europe. *Comparative Political Studies* (12), ápril; 4–27.
- Lakner Zoltán 1998. Az MSZP arculata és helye a magyar politikai tagoltságban. *Politikatudományi Szemle* (VII.), 4; 31–60.
- Lánczi András 2000. A politikatudomány helyzetéről és állapotáról. *Századvég*, 18; 141–162.
- Lewis, Paul–Pridham, Geoffrey 1996. Introduction: Stabilising fragile democracies and party system development. In: uők (szerk.): *Stabilising fragile democracies. Comparing new party systems in southern and eastern Europe*. London – New York, Routledge; 1–22.
- Lijphart, Arend 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1970*. Oxford University Press.
- Rae, Douglas 1972. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press.
- Ripp Zoltán 1995. *Szabad Demokraták*. Budapest, Napvilág.
- Sartori, Giovanni 1976. *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szoboszlai György 1998. Pártrendszer és választások a rendszerváltás után. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988–1998. A rendszerváltás. I. kötet*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 302–324.

- Takesi, Hirata 2000. A pártrendszer kialakulása és a választási illékonyság Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle (IX)*, 3-4; 75-96.
- Török Gábor 2000. Témák és pozíciók: az SZDSZ két éve ellenzékben. *Politikatudományi Szemle (IX)*, 3-4; 197-241.
- Závecz Tibor 1998. A közvélemény és a pártok, 1988-1998. In: Kurtán Sándor-Sándor Péter-Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988-1998. A rendszerváltás. II. kötet*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány; 805-813.

TÓKA GÁBOR

A szavazói magatartás kutatása¹

1. A PSZEPHOLÓGIA² HELYE A POLITIKATUDOMÁNYBAN

A választói magatartás a 20. század negyvenes-ötvenes éveiben vált rendszeres, tudományos igényű vizsgálódások tárgyává. Kutatói természetesen az *egyének megfigyelt viselkedését* (nem pedig valamely intézmények és különösen nem törvények vagy népek vélt „szellemét”) próbálták *általános törvényszerűségek* keretei között megérteni. Elméleteiket gyakorta más társadalomtudományokból kölcsönözték, és nagy műgonddal megválasztott módszerekkel tesztelték. E törekvéseik folytán a „*behavioralista forradalom*”, és ezen belül is a statisztikai és kísérleti módszerek alkalmazásának úttörői lettek a politikatudományban. A klasszikus pszephológiai munkákra így aztán sokat hivatkoztak a szűkebb szakterület határain messze túl is, főként mint annak bizonyítékára, hogy a politikatudományban is lehet „igazán tudományos” műveket alkotni. Ma sokkal kevésbé van reflektorfényben e tudományág, de irodalma – különösen a nagy teljesítményű számítógépek tömeges elterjedése óta – évtizedről évtizedre megsokszorozódik.

A pszephológia nagy kérdései jórészt ugyanazok minden demokráciában. Például: meddig terjed ki a szavazók politikai emlékezete akkor, amikor döntenek egy kormány sorsáról? Képesek-e figyelmen kívül hagyni egy politikai szempontból lényegtelen, de szórakoztató értéke folytán a hírekben agyontárgyalt eseményt, és figyelembe venni az esetleg ritkábban szóba kerülő, de lényegesebb fejleményeket? Netán mindig a korábbi beidegződések, vagy éppen társadalmi környezetüktől gondol-

kodás nélkül átvett klisék alapján alakítják ki véleményüket, könnyedén átugorva a politikai információk nehezen feldolgozható sokaságát? És tényleg olyan rosszul teszik, ha így járnak el? Nem lehet, hogy éppen ez a lehető legésszerűbb, amit egyáltalán tehetnek?

A kognitív pszichológiától a politikai gazdaságtanig számos tudomány képviselői foglalkoznak ilyen kérdésekkel. Kifejezetten politikatudományi hozama mindenekelőtt akkor van a szavazói magatartáskutatásának, ha mond valamit arról, *miként is működik a demokrácia*.

Az utóbbi szempontból első ránézésre csak annyi biztos, hogy a szavazói magatartás jellemzői így vagy úgy befolyásolják a választott képviselők tetteit. A választások kormánypolitikára gyakorolt befolyását mérlegelő kutatások ugyanis sokkal inkább a zavarba ejtő kérdéseket, mintsem a magabiztos általánosításokat szaporítják.³ Ez azonban nem mond ellent annak, hogy a politikusok részben azért olyanok, amilyenek, mert éppen így számíthatnak választási sikerre. Ha például a kormányváltások nem vezetnek jelentős közpolitikai változáshoz, az könnyen magyarázható a Hotelling-Downs tézissel (ld. alább), tehát, hogy bizonyos körülmények esetén minden versengő párt a *mediánszavazó* ízlésének megfelelően politizál.⁴ A szavazói akarat így akkor is nagyhatalmú lehet, ha magukon a választásokon látszólag semmi sem dől el. A választói viselkedés megértése nélkül aligha tisztázhatjuk, hogy áldást vagy csapást jelent-e a démosz uralma.

2. A PSZEPHOLÓGIA MÓDSZEREI

2.a) Ökológiai elemzések

Az 1850-as években jelentek meg az első tudományos közlemények, amelyek a hozzáférhető választási adatok módszeres feldolgozására törekedtek. Ökológiai elemzésnek nevezzük az olyan vizsgálatokat, amelyek *egyes területi egységek különféle jellemzői közti összefüggéseket vizsgálják*: például hogy korrelál-e a kóbor ebek és a polgármester ellen indított perek száma az egy főre jutó átlagos jövedelemmel. A módszer kimagasló úttörői a politikai magatartás vizsgálatában a francia André Siegfried és az amerikai Charles Beard szinte egyszerre (1913-ban) megjelent történelmi monográfiái voltak.

Az ökológiai elemzések fontos előnye a választási adatok *könnyű hozzáférhetősége*. A módszernek két fő gyengéje van. Egyrészt mindig fenáll az *ökológiai tévkövetkeztetés veszélye*. Ez azt jelenti, hogy egy ökológiai összefüggés elvben semmit nem mond arról, hogy mit tesznek az egyes szavazók. Például az 1998-as magyar választáson a MIÉP-re és az SZDSZ-ra adott

szavazatok száma a helyi lakosság iskolázottságával arányosan nőtt, mégis hiba lenne pusztán ennek alapján biztosra venni, hogy mindkettőt a magasabb végzettségűek támogatták. Talán igen, talán nem: csak az egyének választói viselkedésére vonatkozó adatok alapján zárhatnánk ki az alternatív magyarázatokat, például hogy mindkét párt pont a jómódú környékek iskolázatlan lakói között volt népszerű.

Az ökológiai elemzések másik súlyos korlátja az, hogy a kutató *készen kapott adatokból* dolgozik. Kénytelen olyan, a választói döntés okaival általában csak távoli kapcsolatban álló tényezők vizsgálatára szorítkozni, amelyekre történetesen talál népszámlálási vagy egyéb adatot. Ez megakadályozhatja abban, hogy a szavazói magatartás elméleti vagy gyakorlati szempontból legfontosabb meghatározóira koncentráljon, vagy legalább kontrollálja ezek hatását. Az amerikai Louis Bean (1948) például csak úgy tudta vizsgálni a második világháborús részvétel hatását Roosevelttámogatottságára, hogy összehasonlította az elnök 1940-es és 1944-es szavazatarányát olyan vidékeken, ahol viszonylag sok, illetve ahol viszonylag kevés német származású választó élt. Az ötlet zseniális, de messze elmarad még a releváns kérdések puszta feltételétől is.

Ezért a kortárs politikatudományban már csak olyan problémák esetén alkalmaznak tisztán ökológiai elemzéseket, ahol más adat nemigen áll rendelkezésre: pl. hogy kik szavaztak Hitler pártjára, vagy hogy milyen törésvonalak osztják meg egy-egy különösen elmaradott ország (netán kisebb régió) választóit. Kiemelkedő művek születnek azonban az ökológiai és más módszerekkel nyert adatok vagy következtetések kombinálásával, mint például Gary Cox (1997) méltán ünnepezt műve a választási rendszerek befolyásáról a szavazók és politikusok viselkedésére.

2.b) Idősoros elemzések

Az ökológiai tévkövetkeztetéshez hasonló csapdákat akkor is óvatosan kell kerülgetni, amikor nem földrajzi, hanem más természetű aggregátumok kerülnek összehasonlításra. Ez a helyzet például az *idősoros elemzésekben*, tehát amikor azt vizsgáljuk, *milyen események nyomán változik valami* (például egy párt támogatottsága a közvélemény-kutatásokban).

Jelenlegi ismereteink szerint a választási évben mért gazdasági növekedés például gyenge pozitív összefüggést mutat azal, hogy miként változott a legkönnyebben beazonosítható⁵ kormánypártok szavazataránya a megelőző választáshoz képest. Ebből könnyen juthatnánk arra a következtetésre, hogy a szavazók saját anyagi helyzetük alakulása szerint jutalmaznak vagy büntetik a pártokat (egocentrikus szavazás). A kérdőíves

kutatások viszont rámutattak, hogy sokkal inkább az ország gazdasági helyzetéről kialakult képük irányítja a szavazatukat (*szociotropikus szavazás*).⁶ Mi több, az idősoros adatok alapján még az se biztos, hogy a szavazókat egyáltalán befolyásolja-e a gazdaság helyzete. Lehet, hogy a gazdasági siker több önkéntes pénzadományt, netán jobb képviselőjelölteket teremt a kormánypártoknak, és szavazatarányuk pusztán a drágább kampány és a vonzóbb jelöltek miatt nő meg (Jacobson 1991). Nem szabad tehát pusztán az aggregált adatokból az egyéni viselkedésre következtetni.

A makrogazdasági helyzet választási hatását már a harmincas-negyvenes években is elemezte egy-egy szerző, így a már említett Bean is. Az ötlet azonban visszhang nélkül maradt a politikatudományban egészen Goodhart és Bhansali, illetve Gerald Kramer 1970–71-es tanulmányainak megjelenéséig. Ezután már Richard Nixon 1972-es újraválasztási kampánya is lelkesen finanszírozott ilyen háttérelmézéseket, és ezek eredményein felbuzdulva bőségesen költött az adminisztráció arra, hogy a választás napján minél több amerikai érezze, mennyi készpénzt köszönhet az elnöknek.

Azóta sok száz publikációt felvonultató iparaggá nőtte ki magát a pongyola kifejezéssel „gazdasági szavazásnak” hívott jelenség elemzése, és a mai kutatók jóval árnyaltabban látják a kérdést, mint annak idején Nixon tanácsadói. Például felhívják a figyelmet arra, hogy a politikai hatalommegosztás magas foka (pl. korporatista érdekegyeztetés, az ellenzék jelentős törvényhozási befolyása, és koalíciós kormányzás) esetén nagyon elhomályosulhat a kormányzat gazdasági szerepe, és a választási eredmények összefüggése a gazdasági folyamatokkal gyakran teljesen el is tűnik. Azt is kimutatták, hogy a fejlett kapitalista demokráciákban nem minden kormánypártot érint egyformán az infláció és a munkanélküliség alakulása. Inkább az a helyzet, hogy – korábbi tapasztalatok vagy valami más miatt – az adott gazdasági *probléma kezelésére alkalmasabbnak tartott pártok* szavazata nő meg az adott gazdasági probléma súlyosabbá válása nyomán, függetlenül attól, hogy kormányon vagy ellenzékben voltak-e a az adott időszakban (ld. Anderson 1995; Powell és Whitten 1993; Saunders 1995; Whitten és Palmer 1999). Ahol ez a helyzet, ott az átlagos szavazó *inkább a közpolitikai kínálat, mint a politikai felelősség alapján dönt*, azaz „policy-”, nem pedig „incumbency-oriented”. Pusztán a gazdasági élet tényei már csak azért sem határozzák meg a szavazatokat, mert a múltbeli gazdasági tapasztalatok részben a jövővel kapcsolatos, nem gazdasági tényezők által is színezett várakozásokon át befolyásolják a voksokat – tehát a szavazás nem teljesen *múltba tekintő (retrospektív)* aktus.⁷

Az idősoros elemzések egyik legnagyobb problémája a figyelembe vehető *magyarázó tényezők szűk köre*.⁸ A gazdasági sza-

vazás jelensége sem amiatt áll a vizsgálatok középpontjában, mintha olyan jól magyarázná a választási eredményeket. Inkább arról van szó, hogy a választói magatartás sokféle lehetséges meghatározója közül sokszor csak a gazdasági folyamatokról állnak rendelkezésre használható adatok. Az idősoros vizsgálatokban csak egyetlen másik lehetőséget használnak fel még viszonylag gyakran, ti. azt, hogy a sajtóról, illetve a politikai hírekről napi vagy heti bontásban készített tartalomelemzési eredményeket hasonlítanak össze a pártok népszerűségét mérő közvélemény-kutatások adataival. Azonban ilyenkor is nehéz eldönteni, hogy pontosan mi befolyásolta az egyes szavazót: a *pártok kampánykommunikációja, a valós élet tényeinek a médiaüzenetekben való tükröződése, vagy „a média” hatása?* (Ld. Kleinnijenhuis és Rietberg 1995.)

A módszer alkalmazásairól szólva meg kell emlékeznünk még a *szavazatingadozásról* („electoral volatility”), tehát közvetve a szavazók párthűségére vonatkozó vizsgálatokról. Ezek során először is azt számítjuk ki, hogy az előző választáshoz képest az összes szavazatok hány százalékát veszítették vagy nyerték el az egyes pártok. E százalékok abszolút értékét összegezzük és kettővel elosztjuk, hogy megkapjuk az aggregált szavazatváltozás mértékét. Bartolini és Mair (1990) megmutatták, hogy a nyugati demokráciákban e mutató értéke függ a pártok számától, a pártrendszer korától, a jelentősebb választójogi reformok időpontjától, a társadalom etnikai és vallási sokszínűségétől, a szakszervezetek és a baloldali pártok taglétszámától stb. Munkájuk megjelenése óta főleg az új demokráciákról szóló irodalomban kapott figyelmet a szavazat-ingadozás, ami ezekben az országokban rendszerint sokkal magasabb (Magyarországon például közel négyszerese) a nyugati demokráciák 1945 és 1985 közötti történetében mért 8,5 százalékos átlagértéknek (ld. Tóka 1998).

2.c) Kérdőíves kutatások

Az ún. „survey” módszer előzményeit kis jóakarattal a bibliai népszámlálásig is visszavezethetjük. Két dolog tette alkalmassá arra, hogy a választói viselkedés kutatásának legkevésbé nélkülözhető eljárása legyen. Az első a valószínűségszámítás elméletének kialakulása volt a 18. században, amely becsülhetővé tette az olyan paraméterek statisztikai hibahatárát, amelyeket egy nagyobb sokaságból (mint például az összes választó) *véletlenül kiválasztott minta* adatai alapján számítottunk ki (ld. Rudas 1998). A második az *interjúszituáció és a kérdőív sztenderdizálása* volt. Ezáltal összehasonlíthatókká váltak a különböző megkérdezett válaszai.

Jelen ismereteink szerint az első véletlen mintát egy norvég statisztikus, Anders Kaier alakította ki 1891-ben, politikai atti-

tűdkérdéseket pedig elsőként egy német munkásvezető, Adolf Levenstein tett fel egy 1907 és 1911 között végzett életmódvizsgálat során. A véletlen mintavétel technológiája és a *beállítottságok* (attitűdök) vizsgálata a két világháború közötti Egyesült Államokban jutott arra a fejlődési szintre, amellyel a mai magyarországi közvélemény-kutatásokban találkozhatunk. Ugyanott már 1824 óta próbálkoztak egyes napilapok azzal, hogy kezdetleges kérdőíves vizsgálatok alapján előre jelezzék különféle helyi választások és népszavazások kimenetelét. Miután az 1936-os elnökválasztás látványosan igazolta a lakosság sokszínűségét céltudatosan leképező mintákon végzett vizsgálatok meglepő eredményességét a választási eredmények előrejelzésében,⁹ minden akadály elhárult az elől, hogy a módszert a pszephológia szolgálatába állítsák.

Témánk szempontjából a *Paul Lazarsfeld* által a Columbia Egyetemen létrehozott Bureau for Applied Social Research 1940-es és 1948-as vizsgálatait játszották az úttörő szerepét. A húszas években még a bécsi rádió hallgatóságának vizsgálatával foglalkozó kutató az amerikai elnökválasztásokat inkább csak egy nagyszerű alkalomnak tekintette az emberi döntéshozatal általános jellemzői, illetve a különböző kommunikációs csatornák hatásának feltárására. Munkatársaival ezért a kampány során havonta mérték fel pár száz megkérdezettjük politikai beállítottságait, pl. hogy melyik párt jelöltjére szavaznak majd a közelgő választáson. Az ilyen felméréseket, amikor ugyanazokat a megkérdezetteket egynél több alkalommal keresik fel részben vagy egészében ugyanazokkal a kérdésekkel, a minta jellemzőitől függetlenül *panelvizsgálatnak* hívjuk.

Lazarsfeldék másik alapötlete az volt, hogy a kérdőíves vizsgálattal egyidejűleg nagy mennyiségű információt gyűjtöttek a megkérdezettek közvetlen társadalmi környezetéről, a helyi kampányról, és így tovább. Ez persze csak úgy volt lehetséges, hogy *egy megyére, illetve kisvárosra korlátozták a mintavételt*.

A panelvizsgálatok elvben kitűnő alkalmat teremtenek annak feltárására, hogy mely beállítottságok alakulnak ki egy döntés meghozatala előtt, és melyek utána. Gyakorlatilag viszont Lazarsfeldék – a többszöri megkérdezés költségessége miatt eleve viszonylag kicsire méretezett – mintáin belül olyan *kevésen változtatták meg a szavazói preferenciájukat*, hogy nem lehetett komoly statisztikai elemzéseket végezni a változások egyéni szintű meghatározóiról. Lazarsfeldéket amiatt is sok bírálat érte utóbb, hogy egy-egy környékre vonatkozó megfigyeléseiket az egész országra általánosították, és hogy nem tudták bevonni a helyi kampányra vonatkozó információikat a kérdőíves adatok elemzésébe.

Az ötvenes évektől kezdve ezért az országos mintákra alapozott adatfelvétel, és a személyenként általában két interjú (egy a választás előtt, egy pedig rögtön utána) vált általánossá a vá-

lasztáskutatásban. Az 1948-at követő fél évszázadban a pszephológia zászlóshajója a michigani egyetem egyik kutatóintézte által 1952 óta minden amerikai elnök- és törvényhozási választás alkalmával lefolytatott *American National Election Study* lett. A választópolgároktól nyert adatokhoz néhány évben a jelöltekkel készült interjúkból származó, illetve a megválasztott képviselők kongresszusi szavazataival kapcsolatos információkat is hozzákapcsoltak, és így a politikai képviselet problémájára is kiterjesztették a vizsgálódást.

Az ANES és hamar színre lépő skandináv, brit, német, holland, ausztrál, új-zélandi és kanadai megfelelői sajátos nemzeti intézményekké váltak, amelyek elsődleges feladata az egyes választások minél alaposabb dokumentálása az utókor számára. Ennek megfelelően viszonylag stabil pénzügyi és intézményi bázisuk alakult ki, és a belőlük származó adatok ingyenesen hozzáférhetővé váltak minden kutató számára (ld. Mochmann *et al.* 1998).

A *kérdőíves módszer előnye* kettős. Egyrészt közvetlenül az egyes cselekvők szintjén tárhatjuk fel az összefüggéseket, másrészt teljes egészében elméleti feltevéseink határozzák meg azt, hogy a cselekvők mely jellemzőire nézve gyűjtünk adatokat. A módszer hátrányai ehhez képest eltörpülnek, habár számosak. Így például az adatok egy többé-kevésbé mesterséges interjúszituáció, nem pedig „a valós élet” termékei, és nehézséget okoz annak megállapítása, hogy a megkérdezett válaszaiból kibontakozó beállítottságok közül melyik lehet a többiek oka, és melyik amazok következménye.

Ezért az oksági kapcsolatok feltárását legújabbán már inkább a kísérleti ellenőrzéstől és a *longitudinális vizsgálatoktól* várják a kutatók. Az utóbbiak során ugyanazokat a kérdéseket más-más időpontban a megkérdezettek összehasonlítható, de nem átfedő mintáinak teszik fel. Például úgy, hogy egy nagyobb mintának a választási kampány minden napján vagy hetében egy-egy véletlenszerűen kiválasztott szeletét kérdezik meg. Ez az ún. *görgetett keresztmetszeti vizsgálat*. Elnevezése arra utal, hogy a teljes népeiséget reprezentáló mintát kapunk minden időegységre, és e minták mérete igény szerint növelhető is a közvetlenül megelőző és közvetlen utána következő napok (illetve hetek) megkérdezetteivel. Az így a választói reakciókról keletkezett idősort összekapcsolhatjuk pl. a kampányeseményekre, médiatartalmakra vonatkozó információval is, hogy jobban megértsük, ezek miként befolyásolták a szavazói magatartást.

A kérdőíves módszer kiegészíthető kísérleti elemekkel is (ld. Piazza, Sniderman és Tetlock 1990), például úgy, hogy egyes véletlenszerűen kiválasztott *almintáknak részben eltérő kérdéseket* teszünk fel. Ezzel a módszerrel azt is ellenőrizni lehet, hogy különféle megfontolások felmerülése egy beszélgetés so-

rán milyen irányban befolyásolja egy politikus vagy párt értékelését különféle megkérdezettek körében.

2.d) Kísérletek

A kísérleti módszer első pszefhológiai alkalmazásának dicsősége valószínűleg Harold Gosnellé (1927), aki a húszas években az vizsgálta, hogy miként lehetne növelni a választási részvételt Chicagóban. Ennek során egyebek között egy levéllel próbálkozott, amelyben néhány véletlenszerűen kiválasztott háztömb lakóit nyomatékosan emlékeztette az 1924-es elnökválasztás közeledtére és az ezzel kapcsolatos állampolgári teendőikre. A mesterségesen *előidézett benyomásnak* kitett kísérleti csoportban 8 százalékkal többen szavaztak az adott évben, mint a *kontrollcsoportként* szolgáló többi lakótömbben.

Növeli a kísérleti eredmények érvényességét, ha valós élet helyzetben zajlanak az események, és feltételezhetjük, hogy a kísérleti csoport tagjai csak a kutatói beavatkozás miatt különböznek a kontrollcsoporttól. A talán legmeghökkenőbb példákat erre Shanto Iyengar vizsgálataiban találhatjuk arról, hogy miként befolyásolják a valódinak tűnő, ám a kutató által célirányosan megváltoztatott tévéhírek és választási hirdetések a kísérleti személyek politikai véleményét (Iyengar 1991; Iyengar and Kinder 1987).

A kísérletekből levonható következtetéseket ugyanakkor korlátozza is a valóság imitálása, pl. ha a kísérlet adottnak tekint olyan dolgokat, amelyek a valós élet viszonyai között valóban nagyjából állandóak. Lau és Redlawsk (1997) például úgy vizsgálták a politikai tudásszint hatását a választói döntésekre, hogy egy olyan számítógépes adatbázissal való hosszas játszadózásra vették rá kísérleti csoportjuk tagjait, amiből tetszés szerint bármilyen (valós) információt lehívhattak tényleges képviselőjelöltjeikről. Az eredmény az volt, hogy a kísérlet kezdete előtt mért személyes jellemzők és politikai beállítottságok ugyanúgy függtek össze a választói döntésekkel a kísérleti, mint a kontrollcsoportban. Ebből arra következtettek, hogy a kortárs amerikai szavazóknak egy telített politikai információs piaccal van dolguk. Talán semmit se változtatna már döntéseiken, ha hirtelenjében sokkal több őket érdeklő információ birtokába jutnának. Más szóval, a szavazók csak az idejüket pazarolnák politikai ismeretanyaguk további hizlalásával, hiszen máris úgy szavaznak, mintha tökéletesen informáltak lennének.

Nem nyilvánvaló azonban, hogy Lau és Redlawsk vajon minden releváns tényező hatását kontrollálta-e: vajon a „tökéletes informáltság” eléréséhez nem szükséges-e a szavazók motivációját és információfeldolgozó képességét is megváltoztatni? Ha

igen, akkor a kísérleti eredmény nem igazolja a következtetést, hogy a szavazók máris annyira informáltak, mint amennyire egyáltalán lehetnek. De kutatásuk így is nagyszerűen illusztrálja, mekkora segítséget adhatnak a kísérletek éppen a legérdekesebb kérdések megválaszolásában, vagy legalább pontosításában.

2.e) Formális modellek

Tulajdonképpen a kísérleti vizsgálódás egy sajátosan tiszta típusát jelentik a deduktív levezetések. Ezek persze nem empirikus kutatások, de felfoghatók egyfajta elképzelt kísérletként, amelyek nem hús-vér cselekvők részvételével zajlanak le, hanem pusztán a kutató fejében. Valamilyen elméleti szempontból érdekes problémát ilyenkor úgy járunk körül, hogy kitalálunk egy, a probléma jelentős vonásait leképező helyzetet, amiben kitalált, kizárólag az általunk neki tulajdonított tulajdonságokkal rendelkező szereplők tetszés szerint meghatározott körülmények mellett próbálják elérni a célt, amit nekik tulajdonítunk.

A képzelt szereplők egymást követő lépéseit a kiinduló feltételekből logikailag vezetjük le. A következtetések esetleges hibáin kívül nincs semmi, ami megzavarhatná egy ilyen „kísérlet” kimenetelét. Kizárólag a „kísérletvezető” által a modellbe emelt körülményektől függ az eredmény.

A módszer előnye ugyanaz, amire a kísérletezés során mindig is törekszünk: pontosan megállapíthatjuk, hogy a végeredmény miként függ a kiinduló állapottól. Hátránya is ugyanaz, mint bármely kísérleté: a vizsgálat csak leegyszerűsítve, stilizáltan, tehát eltorzítva mutatja be a valós helyzeteket. Az előny és a hátrány elválaszthatatlan egymástól, hiszen éppen a leegyszerűsítés segíti elő az oksági kapcsolatok tisztázását.

A választói viselkedés tanulmányozásában formális modelleket mindenekelőtt a *játékelméleti megközelítések* használnak. Ezek abból indulnak ki, hogy a végeredmény mindig valamilyen célfüggvényt maximalizáló racionális lények egyéni döntéseitől függ. Maga a név is arra utal, hogy játékelmélet a szereplők stratégiájával és sikerességével foglalkozik, a *preferenciákat viszont adottnak tekinti*, azaz semmilyen további magyarázatot nem keres rájuk. A *racionalitás feltevése* sem arra utal, hogy a játékosok motívumai ésszerűek, hanem hogy mindig a rendelkezésre álló információ alapján legoptimálisabbnak tűnő eszközöket választják céljaik elérésére.

A játékelméleti modellek a közgazdaságtanból származnak, de a legváltozatosabb emberi érintkezések megértésére használták már őket, a nemzetközi konfliktusok lezajlásától kezdve a kormánykoalíciók formálódásán át a választási versengésig.

Témánk szempontjából legnevezetesebb eredményük a *duopolisztikus versenyben részt vevő pártok közötti indifferencia tézise*, ami eredetileg Harold Hotelling (1929) cikkéből származik, és Anthony Downs (1957) nagy hatású monográfiája révén vált közkinccsé a politikatudományban.¹⁰ Az emiatt Hotelling–Downs-tézisként ismert levezetést itt csak erősen le-
rövidítve foglalhatjuk össze. Eszerint ha (1) csupán két párt vesz részt egy demokratikus választási versengésben, amelyek (2) maximalizálni akarják szavazatarányukat, miközben (3) a szavazók a politikai következményekkel kapcsolatos személyes preferenciáikhoz legközelebb álló politikát ígérő pártra szavaznak, (4) e preferenciák valamiféle (például a baloldaltól a jobb-
oldalig terjedő) kontinuumot alkotnak és (5) a választók és a pártok egyaránt tökéletesen informáltak, akkor mindkét párt a mediánszavazó preferenciáját kénytelen képviselni.¹¹

A formális modellezés előnye az, hogy bemutathatjuk, miként változna meg az eredmény, ha egyik-másik előfeltevést feloldanánk. Ha például a (2)–(5) feltétel változatlan marad, de nem két, hanem háromnál több párt verseng a szavazatokért, akkor bizonyíthatóan az válik az egyes pártok optimális stratégiájává, ha az ideológiai spektrumban valamelyest szétszóródnak egymáshoz képest (cf. Cox 1990; Shepsle 1991). Ha viszont csak a (2)–(4) feltételek maradnak változatlanok, és az egyes szavazók gyakran tévednek az egyes pártok valódi arculatának megítélésében, akkor még egy sokpártrendszerben is igaz maradhat az, hogy az összes párt a mediánszavazó kegyeiért kénytelen versengeni (cf. Coughlin 1991). A formális modellek értéke tehát nem annyira a bennük szereplő előfeltevések realizmusától függ, hanem hogy feltárnak-e olyan újszerű összefüggéseket, amelyeket empirikus eszközökkel talán nem is vizsgálhatnánk.

3. MODELLEK A VÁLASZTÓI MAGATARTÁS KUTATÁSÁBAN

3.1. A mérlegelő Robinson

A racionális választások elmélete persze nem csak módszer. Jellegzetes előfeltevéseiben számos kutató nem annyira a szellemi kísérletezés eszközeit látja, mint inkább egy olyan univerzális elmélet építőköveit, amiből empirikusan tesztelhető általánosítások vezethetők le. Ennek a vitatható elgondolásnak mind az elmélet hívei, mind ellenfelei között számos képviselője van, és emiatt szokás a szavazói magatartás „közgazdasági” vagy „racionális” modelljéről beszélni.

Valójában több, egymással részben ellentétes, részben pedig egymástól független *racionális szavazó modellről* beszélhetünk. A legismertebb talán az, amelyet *tematikus szavazásnak*

hívhatnánk magyarul.¹² Eszerint a választó összehasonlítja saját álláspontját az aktuális politikai kérdésekben a különféle pártok (illetve jelöltek) kínálatával, és ennek alapján dönt szavazatáról. Természetesen megeshet, hogy különböző kérdésekben más-más pártot tart a legvonzóbbnak, de ez nem akadályozza meg a döntéshozatalban, mert képes a különféle kérdéseket *szubjektív fontosságuk szerint súlyozni*.

A tematikus szavazás modelljének számos alváltozata ismert. Ezek mindenekelőtt azt ábrázolják más-más módon, hogy milyen algoritmust használnak a szavazók a pártálláspontok értékelésére, illetve a különféle kérdések súlyozására. A legismertebb a *súlyozott közelségi modell* (vö. Enelow és Hinich 1984). Eszerint a szavazó elvben végtelen számú kérdést képes egyidejűleg értékelni. Legalább a megérzések szintjén mindegyikre kiszámítja, hogy az egyes pártok álláspontja mennyire áll messze a sajátjától. Ezeket a távolságokat a szóban forgó kérdések szubjektív fontosságával súlyozza, és minden egyes pártra külön-külön összegzi. Arra a pártra szavaz, amelyik esetében a súlyozott távolságok összege a legkisebb. Ha két vagy több párt között holtverseny alakul ki az első helyen, akkor (de csak akkor) a szavazó az aktuális politikai kérdéseken túl pótlólagos információkat is mérlegel a döntéshozatal során: pl. azt, hogy miként teljesítettek az egyes pártok a múltban.

Ez a modell hatja át a játékelméleti ihletésű elemzések javát, így Anthony Downs opuszát is. Az empirikus vizsgálatok eredményei azonban gyakran ellentmondanak neki. Utóbbiakból az a kép kerekedik ki, hogy *az egyes szavazó csak viszonylag kis számú kérdést vesz figyelembe egy időpontban, és ezek viszonylagos súlya között csak igen-igen szerény mértékben differenciál* (vö. Budge és Farlie 1983; Kelley 1983; Taber and Timpona 1994). Mi több, a szavazók *korántsem irtóznak annyira a tőlük „távol” eső pártoktól, mint ahogy azt a közelségi modellek feltételezik*. Ehelyett előszeretettel szavaznak olyan pártra, amely az általuk támogatott irányban módosítaná a fennálló viszonyokat, ám – legalábbis szándéka szerint – valamivel nagyobb változást vezetne be, mint amit az adott szavazó maga kívánatosnak tartana (Iversen 1994; Macdonald, Listhaug és Rabinowitz 1991; Madsen 1996; Rabinowitz és Macdonald 1989). E viselkedés oka lehet racionális kalkuláció, de elterjedése akkor is megkérdőjelezi a Hotelling–Downs-tézis empirikus érvényességét.¹³

De még az sem nyilvánvaló, hogy egy racionális szavazó modellnek feltétlenül a tematikus szavazás fontosságát kell hangsúlyoznia. Downs egyik legfontosabb felfedezése éppen az volt, hogy a racionális választó szükségképpen „*ésszerűen tudatlan*” marad. Az ok nem a választó szellemi képességeiben vagy az elérhető közelségben lévő politikai információ mennyiségében rejlik. Inkább arról van szó, hogy *egy-egy szavazatnak végtelen*

nül kicsi súlya van a választási végeredmény meghatározásában.

Ezért bármilyen fontosnak érezze is a szavazó, hogy neki tetsző kormány alakuljon a választás nyomán, rá kell jönnie: nem térülne meg az az erőfeszítés, amit további politikai tájékoztatóba fektetne, mert úgysem múlik szinte semmi az ő egyetlen szavazatán. Egy ésszerűen viselkedő szavazó tehát egyetlen pillanatig sem fog pusztán annak érdekében tájékozódni, hogy okosabban szavazzon. Ez nem jelenti azt, hogy teljes tudatlanságban marad: de csak abból a politikai információból gazdálkodik, ami amúgy is ráragadt, amíg a tévé előtt bóbiskolt, adóbevallását készítette, vagy mondjuk egy fogorvosi váróban próbált beszélgetéssel úrrá lenni retentő félelmén (Fiorina 1990).

Az ésszerűen tudatlan szavazó aligha fogja az egyes pártok aktuális álláspontját aprólékosan összehasonlítani saját véleményével – az utóbbit többnyire ki sem alakítja. Ehelyett inkább *gondolatmankókra* („cognitive shortcuts”, illetve „heurisztikák”) támaszkodik. Ezek révén kis erőfeszítéssel is gyakorta (bár nem mindig) ugyanarra a végeredményre jut, mint ha emberfeletti erőfeszítések árán tökéletesen tájékozott súlyozott közelségi szavazóként járna el (Popkin 1991). Például megfigyeli azt, hogy a vélhetőleg hozzá hasonló politikai ízléssel rendelkező ismerősei körében melyik párt a legnépszerűbb, és arra szavaz. Vagy úgy dönt, hogy drámai újdonságok hiányában mindig arra a pártra fog szavazni, mint az éppen megelőző választáson. Ha az első megoldást választja, akkor tulajdonképpen úgy fog viselkedni, ahogy a választói magatartás szociológiai modellje állítja; ha a második megoldást választja, akkor pedig nagyjából a michigani „pártos szavazó” modell szerint.

A racionális viselkedés premisszája tehát önmagában véve még nem definiál valamilyen sajátos modellt, és a szavazói döntés költségeivel és hasznával kapcsolatos realisztikus feltevések mellett előrejelzései kísértetiesen hasonlítanak más modellekéhez. A racionális szavazó modellek legújabb határeseteként a szavazó egyáltalán nem is törődik szavazata politikai következményeivel, választása pusztán csak a lelkiállapotát fejezi ki. Az *expresszív szavazó modelljében* a választó megérzi, hogy az ő egy szavazata a saját jó lelkiismeretén kívül az égvilágon semmit nem fog befolyásolni, és ezért nem csak a politikai informálódás és a választási részvétel, de még a legelemibb pártpreferencia kialakításának a pszichológiai költségeit is csak akkor vállalja, ha abból valamilyen nem politikai haszna származik. Ez a haszon származhat például abból a jó érzésből, amit valamilyen (vélt) kötelesség teljesítése, vagy más jótett végrehajtása okoz. De az is lehet, hogy néhány szavazó kedvét leli abban a közösség elleni szimbolikus agresszióban, amit egy különös közutálatnak örvendő párt támogatásával követ el. Még az is elképzelhető, hogy valakinek pont az a legjobb szórakozása, hogy

minden politikai kérdésben örökké maximálisan tájékozott, és pont az tölti el büszkeséggel, hogy milyen jól átgondolta, kire is szavazzon.

A szakirodalomban kimondva-kimondatlanul legtöbbször az expresszív szavazás valamilyen megnyilvánulásával magyarázzák azt, hogy egyáltalán bárki is elmegy szavazni az országos választásokon, annak ellenére, hogy a részvétel nem kötelező, és nem is jár érte fizetség.¹⁴ Szinte semmit nem tudunk azonban még arról, hogy milyen következményekkel járhat a pártversengésre és a választási eredményekre az, ha – mint a fenti példákban – a pártválasztást is expresszív motívumok irányítják.¹⁵

3.2. A társadalmi lény

A pszephológiai összefoglalók a „racionális” választó modelljét rendszerint a michigani (ld. alább) és a „szociológiai” *modellel* állítják szembe (ld. pl. Dalton és Wattenberg 1993; Harrop és Miller 1987: 130–62). Az utóbbi képviselői a választók társadalmi csoporttagságának a szavazói döntésekre gyakorolt hatását hangsúlyozzák. Az irányzat klasszikusa a „Columbia-iskola”, amely a negyvenes-ötvenes években érte fénykorát. Ők úgy találták, hogy a választási kampány során ingadozó szavazók végső voksát kevésbé lehetett előre jelczni egy-egy politikai véleménykérdésre korábban adott válaszaik, mint foglalkozásuk, felekezetük, illetve a közvetlen társadalmi környezetük pártpreferenciái alapján (ld. Lazarsfeld *et al.* 1944; Berelson *et al.* 1954).¹⁶ További megfigyeléseket is számításba véve ebből arra a következtetésre jutottak, hogy a szavazó személyes véleménye a napi politikai kérdésekről többnyire csak *utólagos racionalizációja* egy már korábban meglévő szavazói preferenciának, amelyet viszont a *társadalmi helyzet és a környezet* határoz meg. Ezért a pszephológiának talán nem is az egyének, mint inkább az egyes csoportok viselkedésének szabályszerűségeit kell vizsgálnia.

A szociológiai modell ezen alaptételei napjainkban inkább csak a társadalmi rétegződés és mobilitás vizsgálata felől érkező (Heath *et al.* 1991; Manza és Brooks 1999), illetve a személyközi információáramlás politikai következményei iránt érdeklődő kutatók (Huckfeldt és Sprague 1995) között népszerűek. A modell érvényességét mindenekelőtt *az utóbbi évtizedek politikai attitűdvizsgálatai kérdőjelezik meg*. Ezek szerint az átlagszavazó jó néhány politikai kérdésben kialakít olyan, társadalmi jellemzőitől és tartós pártpreferenciájától kevésbé függő beállítottságokat, amelyek nagy hatást gyakorolnak a pártválasztásra (ld. pl. Himmelweit *et al.* 1985). Azaz a 3.1 pontban megismert *tematikus szavazás modell a szociológiainál jobban magyarázza a választói döntéseket*.

Az utóbbi kérdésfeltevései ennek ellenére fontosak maradnak. Egyfelől arra tanítanak, hogy nem szabad a racionális választás elméletének korlátait elfogadva előre *adott kiindulópontnak* tekinteni az egyéni preferenciákat: azok *eredetét* is meg kell érteni. Jó példa erre *Ronald Inglehart* elmélete a politikai magatartás változásáról a modern társadalmakban. Az elmélet három, a társtudományokból átvett feltevésből indul ki:

1. A felnőtt egyén szükséglet-hierarchiája és értékrendje jó részt a gyermekkorban alakul ki (szocializációs elmélet).
2. Minél ritkább egy értékesnek tartott jószág, annál többet ér szemünkben, és minél bőségesebben áll rendelkezésre, annál kevésbé törődünk megszerzésével – gondoljunk csak az oxigén példájára (csökkenő határhaszon-elmélet).
3. A fizikai biztonságot és az anyagi jólétet általában fontosabbnak tartjuk, mint az önkifejezést és önmegvalósítást (Maslow szükséglet-hierarchia-elmélete).

Inglehart mindebből arra következtet, hogy a nagyobb fizikai biztonság és anyagi jólét közepette felnőtt generációk politikai értékrendjében háttérbe szorulnak az országuk katonai biztonságával és gazdasági jólétével kapcsolatos megfontolások, és előtérbe kerül a személyes szuverenitás és önkifejezés igénye. Ezért a második világháború után született generációk másoknál aktívabban vesznek részt a politikában a választásokon kívül, szavazói viselkedésüket pedig a hagyományos törésvonalak helyett inkább az ún. *posztmaterialista értékek* befolyásolják.

Az elmélettel kapcsolatos vitákat nem idézhetjük itt fel. Elég annyi, hogy Inglehart és követői jelentős változásokat fedeztek fel a nyugati demokráciákban, miközben továbbra is a hagyományos szociológiai modell keretein belül maradván *a preferenciák eredetét magyarázták, nem pedig a mechanizmust*, amelyek a preferenciákat szavazói viselkedéssé alakítják (ld. Inglehart 1990, 1997; van Deth és Scarbrough 1995).

A szociológiai modell másik vonzereje az, hogy *egyszerűen kivitelezhető és gondolatébresztő összehasonlításokat* javasol országok, illetve történelmi korszakok között a pártválasztás, illetve a társadalmi osztály, az iskolázottság, a vidéki vagy nagyvárosi lakóhely, az etnikum, a felekezet, a vallásosság, a nem és az életkor összefüggéséről. Megtudhatjuk például, hogy a skandináv országokban és Nagy-Britanniában mindenekelőtt az *osztályhovatartozás*, a kontinentális Európában pedig elsősorban a *vallásosság mértéke* függ össze a pártválasztással. Van olyan országok, ahol a kettő közül egyik sem gyakorol jelentős befolyást a szavazói döntésekre (pl. Írország, Kanada, Egyesült Államok), de olyanok is, ahol mindkettő hatása számottevő – vagy legalábbis az volt (Ausztria, Franciaország). Az angol, német és holland nyelvterületen játszanak még jelentékenyebb

szerpetet a *felekezeti különbségek*, míg Kelet- és Közép-Európában általában a vallásosság, az életkor, a lakóhely városiasassága, az iskolázottság, és helyenként a nemzetiség differenciálják a szavazótáborokat (ld. Rose 1974; Franklin *et al.* 1992; Tóka 1996).

Mindezen összefüggések ereje általában gyenge-közepes, és – legalábbis a nyugati demokráciák utóbbi negyvenéves történetében – *csökkenő tendenciát mutat* (Franklin *et al.* 1992; Nieuwbeerta 1995). Hiába lenne azonban ennek magyarázatát az egyes társadalmi konfliktusok élességében, vagy a társadalmi csoportok közötti mobilitás, keresztbeházasodás és napi érintkezés mértékében keresni. Ezek általában csak lassan, fokozatosan változnak, míg a szavazói magatartásban az egyes törésvonalak szerepe inkább hirtelen, oda-vissza bakugrásokkal változik. Pillanatnyi mértéke és a nagyobb változások időpontja is sokkal nagyobb változatosságot mutat a nyugati demokráciákban, mint azt a társadalomszerkezeti különbségek alapján várhatnánk.

A pszephológiai irodalom megfigyelései ezért nem valamilyen általános társadalomfejlődési törvényszerűség, hanem inkább a *politikai szervezetek aktív szerepét* sejtetik abban, hogy mikor milyen konfliktusok artikulálódnak a választási arcnában. Ez volt az alapgondolata Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan (1967) rendkívüli befolyású történelmi esszéjének is a nyugat-európai pártrendszereket alakító törésvonalakról.

Törésvonalakon olyan társadalmi választóvonalakat értünk, amelyek tartósan megkülönböztetik a releváns politikai táborokat. Lipset és Rokkan esszéje azt igyekezett megmutatni, hogy a modern államszerveződés, a reformáció, a demokratizálás és a gazdaságfejlődés folyamatai az egyes nyugat-európai országokban sajátos konstellációit hozták létre a különböző politikai törekvések közötti harcoknak és szövetségeknek. A pártalternatívák pontos jellemzésében központi szerepet tulajdonítottak a szavazótáborok társadalmi összetételének.

Híres, de rendkívül homályosan megfogalmazott „*befagyás-hipotézisük*” voltaképpen egy szimpla megfigyelés volt. Eszerint az általános választójog kialakulása körüli időre nagyjából eldőlt, hogy mely nyugat-európai országokban szerveződtek önálló párttá az agrárius, regionalista, keresztény-szocialista, szociáldemokrata stb. törekvések, ezek milyen társadalmi-földrajzi bázisra támaszkodtak, és a létrejött pártok között milyen *szövetségi rendszerek* alakultak ki. A már *intézményesedett pártrendszerek* nagyfokú *nehézkedési ereje* miatt a nyugat-európai országok jellegzetes kormányzati alternatíváit hosszú időre az 1920-as évek pártrendszere, illetve ennek révén a jelen politikai küzdelmek szempontjából már jórészt irreleváns történelmi esetlegességek határozták meg (Mair 2001).

Lipset és Rokkan történelmi elemzései tulajdonképpen semmit sem bizonyítottak be – talán nem is volt ilyen céljuk. Gazda-

gon illusztrálták azonban, hogy minden párt sajátos történelmi helyzetek által lehetővé tett érdekszövetségek megtestesítője. Bármilyen is volt elemzésük célja, hihetővé tette azt is, hogy *a szociológiai modell jól megfér azzal, ha a szavazó társadalmi jellemzői nem teljesen determinálják pártválasztását, és a pártrendszer nem egyszerű tükörképe a társadalmi érdekellentéteknek.*

Lipset és Rokkan sem orvosoltak azonban egy problémát, aminek nyomán a szakirodalomban még az is vitatott, hogy *egyáltalán létezik-e egy önálló elméleti alapokkal rendelkező szociológiai modell a választói magatartásról.* Ez a „modell” ugyanis csak annyit állít, hogy a szavazók társadalmi jellemzői valamennyire összefüggnek pártválasztásukkal. Mivel *a modell nem kötelezi el magát egy sajátos magyarázat mellett arra, hogy miért is jött létre ez az együttjárás, ezért édeskeveset mond arról, hogy milyen körülmények között milyen erős lesz egyes társadalmi jellemzők összefüggése a szavazattal.*

Elvileg legalább négy *mechanizmus* hozhat létre ilyen korrelációt, és például a Columbia-iskola munkáiban hol az egyikre, hol a másikkra találhatunk hivatkozást:

- 1 A szavazó viselkedése lényegében a *tematikus szavazás* (ld. fent) modelljét követi: gondosan összehasonlítja a pártok ajánlatát személyes preferenciáival, ám az utóbbiak a társadalmi csoporttagság által meghatározottak.
- 2 A szavazó a racionális modell „gondolatmankós” változatának megfelelően viselkedik, és történetesen az alapján dönt szavazatáról, hogy a saját magához hasonlóknak tartott emberek körében milyen párt mutatkozik népszerűnek. Bernard Berelson halhatatlan mondása szerint az ilyen szavazó politikai bölcsessége nem abban áll, hogy óriási tudásanyag mozgósításával önállóan megállapítja, mi is lenne neki a legjobb, hanem abban, hogy *jól választja meg tanácsadóit.* Mivel a szavazó így nagy valószínűséggel valamilyen hozzá hasonló jövedelmi helyzetű, nemzetiségű stb. személy (például politikailag tájékozottabbnak hitt házastársa) választását követi, ezért egy-egy társadalmi csoport tagjai közül sokan szavaznak hasonlóképpen.
- 3 A szavazó az egyes választások alkalmával nem is mérlegeli tudatosan, hogy mely pártra szavazzon, de egyebekben a fenti mintát követi. Születésétől fogva ezernyi benyomás éri azzal kapcsolatban, hogy a számára pozitív, illetve negatív érzelmi töltéssel rendelkező személyek milyen politikai szereplőket kedvelnek vagy utasítanak el. Ennek alapján öntudatlanul kialakul (és állandóan felfrissül) benne valamilyen beállítódás az egyes pártokkal kapcsolatban. Szavazata voltaképpen nem is választás, hanem *öntudatlanul eltanult beállítódások pillanatnyi állásának kifejeződése.*

4 A szavazó valós társadalmi nyomás, vagy éppen saját konformista ösztöneinek hatása alatt dönti el, hogy mely pártra szavazzon. Családtagjai, kártyapartnerei, munkahelyi előljárói stb. (vélt) akarata dönt arról, hogy kire adja voksát. Ennek az elgondolásnak egy változata Elisabeth Noelle-Neumann (1984) hazánkban ismeretlenül is sokat hivatkozott, ám logikailag inkoherens, a releváns empirikus vizsgálatok eredményeivel (ld. pl. Mutz 1998; Shamir és Shamir 2000) legalábbis hadilábon álló elmélete a „hallgatás spiráljáról”. Eszerint annyira fontos számunkra a személytelen, közvetlen nyomást gyakorolni képtelen társadalmi átlaghoz való igazodás, hogy az ezzel kapcsolatos információkra még akkor is kinyilvánított véleményünk konformista megváltoztatásával reagálunk, ha az információ bizonytalan, sőt téves.

A szociológiai modell önállóságát az kérdőjelezi meg, hogy az első két mechanizmus a „racionális”, a harmadik pedig a michigani „pártos szavazó” modellekhez vezet. A negyedik mechanizmus megalapozhatná ugyan egy sajátosan szociológiai elméletét a szavazói viselkedésnek, de éppen a szociológiai modell kortárs képviselői mutattak rá arra, hogy a konformizmus szerepe a választói magatartásban – legalábbis a titkos szavazás körülményei és egy individualista politikai kultúra mellett – a jelek szerint elhanyagolható (Huckfeldt és Sprague 1995).

Igen szerény tehát az esélye, hogy egy sajátosan szociológiai modellel magyarázzuk meg a preferenciák és a szavazói viselkedés kapcsolatát. Viszont egyedülálló szerephez juthat a szociológiai érvelés a preferenciák eredetének vizsgálatában. Inglehart révén akár még azt is megmagyarázhatja, hogy a társadalmi csoporttagság egyre kevésbé irányítja a szavazói viselkedést.

3.3. A pártos szavazó

A pszephológia michigani iskoláját a szociálpszichológus Angus Campbell, a politikatudós Warren Miller és Donald Stokes, valamint a mindkét tudományban nagy hatású Philip Converse teremttették meg, mindenekelőtt *Az amerikai szavazó* című közös művük révén.

E korszakalkotó könyv Berelsonék vagy Downs provokatív sziporkáival összehasonlítva száraz olvasmány. Alapgondolata az, hogy a szavazói döntések megértését az őket legközvetlenebbül befolyásoló attitűdök felől kell kezdeni:¹⁷ tehát hogy mit gondol a szavazó a versengő pártokról és jelöltekről. Aztán ezeket kell visszavezetni a pártokkal kapcsolatos tartósabb beállítottságokra, majd mindezt az illető társadalmi jellemzőire,

gyermekkori szocializációjára, és más, a múlt kódébe vesző tényezőkre. A teljes értékű magyarázat elemei egy oksági tölcserű („funnel of causality”) alkotnak, amelynek kimeneténél kis számú közvetlen ok, bemeneténél viszont a közvetett okok végtelen sokasága található, amelyet egészében nem is lehet már feltérképezni.

Ez a módszertani krédó és egy sarkalatos *empirikus általánosítás* együttesen alkotja a michigani modellt. Az általánosítás szerint a szavazat voltaképpen nem is választás, hanem az egész élet során felhalmozódott, és *mindenekelőtt a különféle választások között a kapcsolódási pontot biztosító pártokkal kapcsolatos beállítódások pillanatnyi állásának kifejeződése*. Az egyegy párttal kapcsolatos pozitív beállítottság a szavazó énképébe körülbelül úgy épül be és válik racionális érvekkel nehezen kikezdehetővé, mint mondjuk a felekezeti hovatartozás. A szavazó tehát *azonosul egy párttal* – innen származik a „pártidentifikációs modell” kifejezés.

A michigani kutatók vizsgálatai szerint a szavazó tartós pártkötődése nem olyan stabil, mint a felekezeti hovatartozás, és *nem teljesen determinálja a mindenkor szavazatot*. Viszont *időben stabilabb minden más politikai beállítottságnál, sőt még a szavazatnál is*, és nagy mértékben befolyásolja a politikai világ érzékelését, a véleményeket, meg persze a szavazatot. A michigani iskola leghatásosabb műve kifejezetten arra a következtetésre jutott, hogy a közpolitikai alternatívákról kialakított állampolgári vélemények márcsak azért sem gyakorolnak nagy hatást a voksokra, mert a legtöbb ember egészen alapvető politikai kérdésekben sem alakít ki véleményt (Converse 1964).

Az utóbbi évtizedek kutatásai sokban finomították ezt a képet, mindenekelőtt azzal, hogy a tematikus szavazás hatása sokkal nagyobb, mint amit Converse és társai annak idején észrevettek (vö. Rusk 1987). Mindenekelőtt módszertani okokkal magyarázzák azt, hogy a klasszikusok annak idején jócskán alábecsülték azt, hogy egy-egy közpolitikai kérdésről hány állampolgár formál – meglehetősen roppant elnagyolt – véleményt, és mennyire maradnak tartósak az ilyen beállítottságok (Feldman 1990). Rámutattak arra is, hogy nem csak a pártok és ideológiai pozícióik alapvető változása, hanem akár még egy-egy politikai vezető személyes varázsa, *a politikai tematika vagy a gazdasági helyzet rövid távú változása is átrendezheti a tartós pártpreferenciákat* (ld. pl. Fiorina 1981; Markus és Converse 1979; Miller 1986; Page és Jones 1979). *A gyermekkori szocializáció hatása viszont jóval szerényebb, mint ahogy azt a hatvanas évek elején feltételezték* (Niemi és Jennings 1991). Kiderült az is, hogy az Egyesült Államokon kívül *nagy nehézségekbe ütközik a tartós pártpreferencia mérésének elkülönítése a pillanatnyi szavazati szándéktól*, és ezért talán nem is értelmes a különbségtétel (Thomassen 1976).

A legfőbb nívum persze az, hogy *a pártos szavazók száma a legtöbb nyugati demokráciában a hetvenes-nyolcvanas évek során fokozatosan csökkent, az új demokráciákban pedig eleve rendkívül alacsony, és a michigani elmélet feltevései ellenére nem nő együtt a pártok életkorával* (Schmitt és Holmberg 1995). Egy, a hetvenes-nyolcvanas években népszerű elmélet szerint ennek az az oka, hogy a pártosság olyan gondolatmankó, amire csak a viszonylag rosszul informált, iskolázatlan szavazóknak van szüksége. Mivel a szavazók hírfogyasztása és iskolázottsága hosszú távon nő, egyre kevésbé van szükségük a pártosság mankójára, és inkább önálló véleményük alapján, tehát egyre inkább *tematikusan* szavaznak (vö. Dalton 1996; Franklin 1985). Ennek persze ellentmond az a körülmény, ami a kezdetektől fogva visszaköszön szinte minden választási vizsgálatban: ti. hogy a pártos szavazók jobban informáltak és inkább mutatják jelét tematikus szavazásnak, mint mások. A tematikus szavazás mértékét érintő empirikus kutatások pedig inkább csak a pártrendszer meghatározó szerepére találtak bizonyítékot, arra viszont eddig még nem, hogy a lakosság iskolázottsága is befolyásolná mértékét (Carmines és Stimson 1989: 169–80; Heath *et al.* 1991: 32–51; Jagodzinski és Kühnel 1990; Tóka 2002).

Egy rivális elgondolás szerint a pártosságra mindig is szükségük lesz a szavazóknak ahhoz, hogy ne futó, csaloéka benyomások, hanem *a hosszabb távú tapasztalat szűrőjén* átment megfontolások alapján válasszanak pártot. A pártosság a múltbeli tapasztalatok tárolásának leghatékonyabb eszköze, csökkenése így sokkal inkább az irracionalitásnak, mint a szavazói preferenciák hűségesebb kifejeződésének nyit teret (Berelson *et al.* 1954: 309–18). Mivel javarészt a pártok közötti ideológiai polarizáció hanyatlására vezethető vissza (Schmitt és Holmberg 1995), aligha lehet párhuzamos a tematikus szavazás növekedtével.

Egy harmadik elgondolás eleve nem gondolatmankót lát a pártosságban, hanem az *expresszív szavazás* (ld. fent) egy-egy alesetének tekinti mind a tematikus szavazást, mind a michigani modell leírásának megfelelő választói viselkedést. A szavazó nem azért szavaz, mert valamit el akar érni voksával, hanem mert maga a cselekedet jól esik neki, miként focidrukkernek a megjelenés csapata meccsein. Tehát nem annyira a választási eredmények várható politikai hatásaival kapcsolatos preferenciái alapján szavaz (tekintetbe véve egy-egy szavazat elhanyagolható súlyát, ennek nem lenne sok értelme), hanem aszerint, hogy minek a támogatása tölti el valamilyen kellemes érzéssel. Ha szerencsés a szavazó, kétfajta voksa egybeesik – de nem mindenkinek van ilyen szerencséje. Mivel a vonatkozó kutatások gyerekcipőben járnak, nem lehet még megmondani, hogy e modellben a pártos vagy a tematikus szavazás vezethet-e erősebb megfelelésre a szavazók expresszív döntései és a kö-

zött, amit tökéletes politikai információk birtokában tennének, ha az expresszív megfontolások helyett kizárólag a választások közpolitikai következményeit mérlegelnék.

Az eredeti michigani modellt is elmarasztalhatjuk abban, hogy nem tisztázta világosan, e három interpretáció közül melyik talaján áll: olcsó gondolatmankó-e a pártos érzület, vagy csak a hosszú távú emlékek tárolóedénye, vagy pedig annak jele, hogy a szavazói viselkedést a drukkermentalitás irányítja? A michigani iskola talán legfőbb zászlóvivőjének mondható Warren Miller utolsó munkái, s a modell mai híveinek többsége is, jobbra a második elgondolást képviselik, és feltételezik azt, hogy egyes tartós értékorientációk, ideológiai azonosulások hasonló szerepet töltenek be a választói magatartás formálásában, mint a pártosság (Miller and Shanks 1996). Utóbbit magát pedig már is nem látják olyan könnyen levezethetőnek a gyermekorból, és a michigani modell, illetve a gondolatmankóra támaszkodó Robinsonok „racionális” világa között sem látnak áthidalhatatlan szakadékot. Sokan látják úgy, hogy nem is szabad egyetlen modellre esküdni: eltérő helyzetekben, különféle szavazók viselkedése más-más modellel írható le legjobban (vö. Miller *et al.* 1976; Rivers 1988).

4. VÉGSZÓ

A modellek és módszerek körüli utazásunk végén ismét beláthatjuk, hogy bizonyosságot csak az érzelmek és a hitek adnak, a társadalomtudomány sose. Viszont az utóbbi évtizedek kutatásai alapján néhány állítás mégis valószínűbbnek tűnik, mint annak előtte. Zárszóként a politikai képviselő szempontjából adódó főbb következtetéseket adhatjuk hozzá mindehhez.

A szavazók nagy része természetesen csúfosan elbukna a leg-
elemibb politikai ismeretvizsgálaton is. Viszont éppen az a demokrácia lényege, hogy ennek ellenére politikai befolyáshoz jusson minden egyes polgár. A választások két varázsszerrel kezelik ezt a problémát. Miként Condorcet több mint kétszáz éve felfedezte, az egyes szavazók tévedései kiolthatják egymás hatását, és ezért a kollektív ítélet bölcsőbb lehet az egyéni döntések átlagánál (ld. Page és Shapiro 1992).

Másrészt az ellenérdekű pártok közötti verseny és saját leleményük révén a szavazók számos olyan gondolatmankóhoz jutnak hozzá, amelyek segítségével végül is majdnem úgy viselkedhetnek, mintha tökéletesen informáltak lennének.¹⁸ Mindez persze csak a lehetőséget teremti meg a népakarat pontos kifejeződésére, és a tényleges eredmény messze elmaradhat ettől, ha a versengő pártok nem egyformán ügyesek, ha a verseny nem egészen tiszta, vagy a szavazók információs költségei túl magasak (vö. Ferejohn és Kuklinski 1990).

Nem meglepő hát, ha az ideológiailag differenciált pártok közötti versengés eredményesebb e tekintetben, mint az egyes személyiségek közötti versenyfutás. Míg a politikai pártok által képviselt álláspontok és átlagszavazóik véleménye között elég szoros korreláció figyelhető meg, addig az egyéni választókerületek képviselőinek és a kerület átlagos lakójának véleménye között jóval gyengébbek az ilyen összefüggések (ld. Dalton 1996: 239–57). A közeljövő legfontosabb pszephológiai kutatásai alighanem azok lesznek, amelyek segítenek megérteni, pontosan milyen intézményi megoldások segítik elő legjobban, hogy a szavazó pontosan tudja kifejezni akaratát.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a tanulmány egy, a *Bevezetés a politikatudományba* (szerk. Török Gábor, Láncai András, Gallai Sándor) című, az Aula Kiadónál megjelenés előtt álló tankönyv számára készült fejezet kis mértékben átdolgozott változata, amely a kötet egészének ízelítőjeként jelenik itt meg. A fejezet sokat javult Csaba Iván, Enyedi Zsolt, Reszkető Petra és Tardos Róbert bírálatai nyomán, amelyeket ezúton is megköszönök.
- ² A szavazói magatartás tudományos vizsgálatának elnevezése a kavicsokra (psephos) utal, amelyekkel az ókori Athén népgyűlésein szavaztak.
- ³ Ld. Alesina, Roubini és Cohen (1997).
- ⁴ A medián (azaz középső) szavazó az, akitől számítva bármelyik irányban pontosan ugyanannyi szavazó helyezkedik el a választói preferenciák éppen vizsgált dimenziójában. Egy-egy ilyen dimenziót alkothat pl. az, hogy ki mennyire szeretné növelni vagy csökkenteni a jövedelmi egyenlőtlenségeket, vagy hogy milyen széles körben alkalmazná a halálbüntetést.
- ⁵ Pajdam (1991) bemutatta, hogy az OECD-országok parlamenti demokráciáiban csak a stabil parlamenti többséget maguk mögött tudó kormányokban részt vevő pártok szavazata mutat pozitív összefüggést a gazdasági eredményekkel. Wilkin, Haller és Norpoth (1997) 38 országot átfogó ökológiai elemzése ezt azzal módosította, hogy csak a kormányban részt vevő legnagyobb párt szavazatarányára igaz az összefüggés.
- ⁶ A szavazói egocentrizmus ritkaságára ld. Kiewiet (1983), valamint Sears és Funk (1991) összefoglaló szintéziselt.
- ⁷ MacKuen, Erikson és Stimson (1992) tanulmánya nyomán élénk, de egyértelmű végszót mindmáig nem hozó vita alakult ki a múltba és a jövőbe tekintő (prospektív) vélekedések egymáshoz viszonyított jelentőségéről.
- ⁸ Budge és Farlie (1983) úttörő könyve messze túllépett ezen a korláton, de cserébe számtalan leegyszerűsítő feltevést kellett elfogadnia a különböző tényezők választási hatásáról.
- ⁹ Történelmi érdekesség, hogy az 1936-ban oly nagy sikert arató Crossley-, Roper- és Gallup-előrejelzések a mai elvárások szerint elfogadhatatlanul pontatlanok voltak, és nem a ma szinte kötelező véletlen, hanem az ún. kvótás mintavétellel biztosították azt, hogy elegendő számban legyen a mintában férfi és nő, gazdag és szegény, valamint falusi és városi lakos.

- ¹⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy a szóban forgó könyv egy Kenneth Arrow téma-vezetésével írt közgazdaságtani disszertációként keletkezett, és Downs maga se előtte, se utána nem foglalkozott politikatudományi problémákkal.
- ¹¹ A későbbi irodalom számos további feltételegyűttest is felfedezett, amelyek esetén a mediánszavazó pozíciójának elfoglalása valamennyi párt számára a legvonzóbb stratégia marad akkor is, ha a preferenciák többdimenziósak vagy a pártok száma kettőnél nagyobb.
- ¹² Az eredeti angol kifejezést („issue voting”) nehéz idegen nyelvekre lefordítani, ezért több nyelvben (így a németben is) az angol kifejezés honosodott meg.
- ¹³ E szerzteágazó kérdések legjobb összefoglalója Merrill és Grofman (1999).
- ¹⁴ A részvelelre vonatkozó kutatások legjelentősebb darabja és szintézise André Blais (2000) könyve.
- ¹⁵ A legelső ezzel kapcsolatos elemzés Brennan és Hamlin (1998) cikke.
- ¹⁶ Ezeket a megfigyeléseket a későbbi kutatások nem igazolták.
- ¹⁷ Emiatt a michigani modellt (szociál-)pszichológiainak is szokták nevezni.
- ¹⁸ Ezt Arthur Lupia (1994) demonstrálta a leghatásosabban. Vizsgálata egy kaliforniai népszavazásra vonatkozott, amelyen az autóbiztosítások rendjével kapcsolatos különböző indítványokról kellett döntenie a polgároknak. A döntési alternatívák zömét az autógyártók vagy a biztosítási ügyvédek érdekelt szem előtt tartó érdekcsoportok javasolták, egyiküket viszont egy ismert fogyasztóvédelmi szervezet proponálta, és ez kifejezetten a fogyasztók érdekeit tartotta szem előtt. Lupia survey-adatokal vizsgált a szavazókról, akiket tíz csoportba sorolt aszerint, hogy pontosan mennyit is tudtak a szóban forgó téma rendkívül összetett részleteiről. Lévéen az állampolgárok szinte mind fogyasztóként voltak érdekeltek a kérdésben, preferenciáik szempontjából egyformának voltak tekinthetők, hiszen csak elhanyagolható volt köztük a biztosítási perekben ténykedő ügyvédek, illetve az autógyártásban érdekeltek száma. A tíz tudásszintcsoporton belül Lupia további két-két csoportot különített el aszerint, hogy tudtak-e arról, melyik döntési alternatívát támogatta a fogyasztóvédők szervezete. Kimutatta, hogy a szavazatok megoszlása a tudásszint növekedésével egyre inkább a fogyasztóvédők által támogatott alternatíva felé mozdult el, ámde azok körében, akik tudták, melyik javaslatot támogatták a fogyasztóvédők, az általános ismeretszinttől függetlenül ugyanolyan volt a szavazatok megoszlása, mint a minden részlet tekintetében legjobban tájékozott egytlzed körében. Tehát egyetlen, a tévés hirdetésekben könnyen megtudható információ birtoklása révén már ugyanúgy szavaztak a polgárok, mintha a részletekben is roppant járatosak lettek volna

IRODALOM

- Alesina, Alberto, Nouriel Roubini, and Gerald D. Cohen 1997. *Political Cycles and the Macroeconomy*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Anderson, Christopher 1995. *Blaming the Government: Citizens and the Economy in Five European Democracies*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Bartolini, Stefano, and Peter Mair 1990. *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilisation of the European Electorates 1885–1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bean, Louis H. 1948. *How to Predict Elections*. New York: Alfred A. Knopf.
- Berelson, Bernard R., Paul F. Lazarsfeld, and William N. McPhee 1954. *Voting: A Study of Public Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Blais, André 2000. *To Vote or Not To Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.

- Brennan, Geoffrey, and Alan Hamlin 1998. „Expressive Voting and Electoral Equilibrium. ” *Public Choice* 95: 149–75.
- Budge, Ian, and Dennis J. Farlie 1983. *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen & Unwin.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, and Donald Stokes 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.
- Carmines, Edward G., and James A. Stimson 1989. *Issue Evolution: Race and the Transformation of American Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Converse, Phillip E. 1964. „The Nature of Belief Systems in Mass Publics. ” in *Ideology and Discontent*, ed. by David Apter. New York: Free Press, pp. 206–61.
- Coughlin, Peter J. 1991. *Probabilistic Voting Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cox, Gary W. 1990. „Multicandidate Spatial Competition. ” in *Advances in the Spatial Theory of Voting*, ed. by James M. Enelow and Melvin J. Hinich. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 179–98.
- Cox, Gary W. 1997. *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dalton, Russell J., and Martin P. Wattenberg 1993. „The Not So Simple Act of Voting. ” in *Political Science: The State of the Discipline II*, ed. by Ada W. Finifter. Washington DC: American Political Science Association, pp. 193–218.
- Dalton, Russel J. 1996. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, 2nd ed. Chatham, NJ: Chatham House.
- Downs, Anthony 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Enelow, James M., and Melvin J. Hinich 1984. *The Spatial Theory of Voting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feldman, Stanley 1990. „Measuring Issue Preferences: The Problem of Response Stability. ” in *Political Analysis Vol. 1*, ed. by James A. Stimson. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, pp. 25–60.
- Ferejohn, John A., and James H. Kuklinski eds. 1990. *Information and Democratic Processes*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Fiorina, Morris P. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fiorina, Morris P. 1990. „Information and Rationality in Elections. ” in *Information and Democratic Processes*, ed. by John A. Ferejohn and James H. Kuklinski. Urbana, IL: University of Illinois Press, pp. 329–42.
- Franklin, Mark 1985. *The Decline of Class Voting in Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Franklin, Mark N., Thomas T. Mackie, Henry Valen, with Clive Bean et al. 1992. *Electoral Change: Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goodhart, C. A. E., and R. J. Bhansali 1970. „Political Economy. ” *Political Studies* 18: 43–106.
- Gosnell, Harold Foote 1927. *Getting Out the Vote: An Experiment in the Stimulation of Voting*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Harrop, Martin, and William L. Miller 1987. *Elections and Voters: A Comparative Introduction*. London: Macmillan.
- Heath, Anthony, John Curtice, Roger Jowell, Geoffrey Evans, Julia Field, and Sharon Witherspoon 1991. *Understanding Political Change: The British Voter 1964–1987*. Oxford: Pergamon.
- Himmelfelt, Hilde T., Patrick Humphreys, and Marianne Jaeger 1984. *How Voters Decide*. Philadelphia, PA: Open University Press.
- Hotelling, Harold 1929. „Stability in Competition. ” *Economic Journal* 39: 41–57.

- Huckfeldt, Robert, and John Sprague 1995. *Citizens, Politics, and Social Communication: Information and Influence in an Election Campaign*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Iversen, Torben 1994. „Political Leadership and Representation in West European Democracies: A Test of Three Models of Voting.” *American Journal of Political Science* 38: 45–74.
- Iyengar, Shanto 1991. *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Iyengar, Shanto, and Donald R. Kinder 1987. *News That Matters: Television and American Opinion*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Jacobson, Gary C. 1991. „The Economy in U.S. House Elections.” In *Economics and Politics: the Calculus of Support*, ed. by Helmut Norpoth, Michael S. Lewis-Beck, and Jean Dominique Lafay. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, pp. 33–48.
- Jagodzinski, Wolfgang, und S. M. Kühnel 1990. „Zur Schätzung der relativen Effekte von Issueorientierungen, Kandidatenpräferenz und langfristiger Parteibindung auf die Wahlabsicht.” in *Wahlen, Parteiliten, politische Einstellungen: Neuere Forschungsergebnisse*, hrsg. K. Schmitt. Frankfurt: Peter Lang, pp. 5–63.
- Kiewiet, D. Roderick 1983. *Macroeconomics and Micropolitics: The Electoral Effect of Economic Issues*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Kelley, Stanley, Jr. 1983. *Interpreting Elections*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kleinnijenhuis, Jan, and Ewald M. Rietberg 1995. „Parties, Media, the Public and the Economy: Patterns of Societal Agenda-setting.” *European Journal of Political Research* 28: 95–118.
- Kramer, Gerald H. 1971. „Short-Term Fluctuations in US Voting Behaviour, 1896–1964.” *American Political Science Review* 65: 131–43.
- Lau, Richard R., and David P. Redlawsk 1997. „Voting Correctly.” *American Political Science Review* 91: 585–98.
- Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson, and Hazel Gaudet (1944) 1948. *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*, 2nd ed. New York: Columbia University Press.
- Lipset, Seymour M., and Stein Rokkan 1967. „Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: Introduction.” in *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, ed. by Seymour M. Lipset and Stein Rokkan. New York: The Free Press, pp. 1–64.
- Lupia, Arthur 1994. „Shortcuts versus Encyclopedias: Information and Voting Behavior in California Insurance Reform Elections.” *American Political Science Review* 88: 63–76.
- Macdonald, Stuart Elaine, Ola Listhaug, and George Rabinowitz 1991. „Issues and Party Support in Multiparty Systems.” *American Political Science Review* 85: 1107–31.
- MacKuen, Michael B., Robert S. Erikson, and James A. Stimson 1992. „Peasants or Bankers? The American Electorate and the U.S. Economy.” *American Political Science Review* 86: 597–611.
- Madsen, Bart 1996. „Directional Theory of Issue Voting: The Case of the 1991 Parliamentary Elections in Flanders.” *Electoral Studies* 15: 53–70.
- Mair, Peter 2001. „The Freezing Hypothesis: An Evaluation.” in *Party Systems and Voter Alignments Revisited*, ed. by Lauri Karvonen and Stein Kuhnle. London: Routledge, pp. 27–44.

- Manza, Jeff, and Clem Brooks 1999. *Social Cleavages and Political Change: Voter Alignment and U.S. Party Coalitions*. Oxford: Oxford University Press.
- Markus, Gregory B., and Philip E. Converse 1979. „A Dynamic Simultaneous Equation Model of Electoral Choice. ” *American Political Science Review* 73: 1055-70.
- Merrill, Samuel, III, and Bernard Grofman 1999. *A Unified Theory of Voting*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, Arthur H., Warren E. Miller, Alden S. Raine, and Thad H. Brown 1976. „A Majority Party in Disarray: Policy Polarization in the 1972 Election. ” *American Political Science Review* 70: 753-78.
- Miller, Warren E. 1986. „Party Identification and Political Belief Systems: Changes in Partisanship in the United States 1980-84. ” *Electoral Studies* 5: 101-21.
- Miller, Warren E., and Merrill Shanks 1996. *The New American Voter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mochmann, Ekkehard, Ingvill C. Oedegaard, Reiner Mauer et al. 1998. *Inventory of National Election Studies in Europe 1945-1995: Belgium, Denmark, France, Germany, Great Britain, Hungary, The Netherlands, Norway and Sweden*. Bergisch Gladbach: Edwin Ferger Verlag.
- Mutz, Diana C. 1998. *Impersonal Influence: How Perceptions of Mass Collectives Affect Political Attitudes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niemi, Richard G., and M. Kent Jennings 1991. „Issues and Inheritance in the Formation of Party Identification. ” *American Journal of Political Science* 35: 970-88.
- Nieuwbeerta, Paul 1995. *The Democratic Class Struggle in Twenty Countries 1945-1990*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Noelle-Neumann, Elisabeth 1984. *The Spiral of Silence: Public Opinion - Our Social Skin*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Page, Benjamin I., and Calvin C. Jones 1979. „Reciprocal Effects of Policy Preferences, Party Loyalties and the Vote. ” *American Political Science Review* 73: 1071-89.
- Page, Benjamin I., and Robert Y. Shapiro 1992. *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preferences*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Paldam, Martin 1991. „How Robust Is the Vote Function? A Study of Seventeen Nations over Four Decades. ” In *Economics and Politics: the Calculus of Support*, ed. by Helmut Norpoth, Michael S. Lewis-Beck, and Jean Dominique Lafay. Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, pp. 9-32.
- Piazza, Thomas, Paul M. Sniderman, and Phillip E. Tetlock 1990. „Analysis of the Dynamics of Reasoning: A General-Purpose Computer-Assisted Methodology. ” In *Political Analysis Vol. 1*, ed. by James A. Stimson. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, pp. 99-119.
- Popkin, Samuel L. 1991. *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Powell, G. Bingham, Jr., and Guy D. Whitten 1993. „A Cross-National Analysis of Economic Voting: Taking Account of the Political Context. ” *American Journal of Political Science* 37: 391-414.
- Rabinowitz, George, and Stuart Elaine Macdonald 1989. „A Directional Theory of Issue Voting. ” *American Political Science Review* 83: 93-121.
- Rivers, Douglas 1988. „Heterogeneity in Models of Electoral Choice. ” *American Journal of Political Science* 32: 737-57.
- Rose, Richard ed. 1974. *Electoral Behavior: A Comparative Handbook*. New York: The Free Press.
- Rudas Tamás 1998. *Hogyan olvassunk közvélemény-kutatásokat?* Budapest: Új Mandátum Kiadó.

- Rusk, Jerrold G. 1987. „Issues and Voting.” *Voting Behavior II. Research in Micropolitics* Vol. 2, ed. by Samuel L. Long. Greenwich, CT: JAI Press, pp. 95–141.
- Saunders, Peter 1995. „Privatization, Share Ownership and Voting.” *British Journal of Political Science* 25: 131–43.
- Schmitt, Hermann, and Sören Holmberg 1995. „Political Parties in Decline?” in *Citizens and the State*, ed. by Hans-Dieter Klingemann and Dieter Fuchs. Oxford: Oxford University Press, pp. 95–133.
- Sears, David O., and Carolyn L. Funk 1991. „The Role of Self-Interest in Social and Political Attitudes.” in *Advances in Experimental Social Psychology* Vol. 24, ed. by Mark P. Zanna. San Diego, CA: Academic Press, pp. 1–91.
- Shamir, Jacob, and Michal Shamir 2000. *The Anatomy of Public Opinion*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Shepsle, Kenneth A. 1991. *Models of Multiparty Electoral Competition*. Chur: Harwood Academic Publishers.
- Siegfried, André 1913. *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Paris: Colin.
- Taber, Charles S., and Richard Timpone 1994. „Pictures in the PC: Computational Modeling and Political Psychology.” in *New Directions in Political Psychology. Research in Micropolitics* Vol. 4, ed. by Michael X. Delli Carpini, Leonie Huddy, and Robert Y. Shapiro. Greenwich, CT: JAI Press, pp. 31–56.
- Thomassen, Jacques 1976. „Party Identification as a Cross-National Concept: Its Meaning in the Netherlands.” in *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*, ed. by Ian Budge, Ivor Crewe, and Dennis Farlie. London: John Wiley & Sons, pp. 63–80.
- Tóka, Gábor 1996. „Parties and Electoral Choices in East Central Europe.” in *Stabilising Fragile Democracies*, ed. by Paul Lewis and Geoffrey Pridham. London: Routledge, pp. 100–25.
- Tóka Gábor 1998. „A pártpreferenciák stabilitásának meghatározói.” *Századvég. Új folyam*, 9: 3–26.
- Tóka, Gábor 2002 (megjelenés alatt). „Issue Voting and Party Systems in Central and Eastern Europe.” in *Bürger und Demokratie in Ost und West. Studien zur politischen Kultur und zum politischen Prozess*, hrsg. Dieter Fuchs, Edeltraud Roller, and Bernhard Wessels. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- van Deth, Jan W., and Elinor Scarbrough eds. 1995. *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press.
- Whitten, Guy D., and Harvey D. Palmer 1999. „Cross-National Analyses of Economic Voting.” *Electoral Studies* 18: 49–67.
- Wilkin, Sam, Brandon Haller, and Helmut Norpoth 1997. „From Argentina to Zambia: a World-Wide Test of Economic Voting.” *Electoral Studies* 16: 301–16.

KARTELLPÁRT

RICHARD S. KATZ–PETER MAIR

A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia*

A KARTELLPÁRT MEGJELENÉSE

A politikai pártokkal foglalkozó irodalom egyik közös vonulata lényegében Ostrogoski (1902) óta az – ami megtalálható a tipológiai és (normatív és empirikus) elemzések nagy változatosságában is –, hogy a pártokat a civil társadalomhoz fűződő viszonyuk alapján kell osztályozni és megérteni (lásd például Duverger, 1954; Neumann, 1956; Panebianco, 1988). Ennek két következménye volt. Az egyik, hogy a tömegpárt modelljét hajlamosak voltak olyan standardnak beállítani, amelynek tükrében kell minden mást megítélni (Lawson, 1980; Sainsbury, 1990). A másik pedig annak alábecsülése volt, amilyen mértékben a pártok közötti különbségek az államhoz fűződő viszonyuk szerint is értelmezhetők.

Azt állítjuk, hogy mindkét értelmezés helytelen. Bemutatjuk, hogy a tömegpárt modellje a demokrácia bizonyos értelmezéséhez kapcsolódik (lásd még: Pomper, 1992), valamint a társadalmi struktúra konkrét, ma már elavult eszményéhez, amelyek egyike sem jellemző a poszt-indusztriális társadalmakra. Mi több, a tömegpárt modellje a pártfejlődés lineáris folyamatát tételezi, amely, még ha figyelembe veszi is a közelmúlt fejleményeit (például Kirchheimer gyűjtőpártja, vagy Panebianco választási professzionális pártja), sugall egy végpontot, ahonnan a lehetséges opció a stabilitás vagy a hanyatlás, és ami – hasonló-

* A tanulmány megjelent a Party Politics 1995. 1. számában.

an a fejlődés végének összes hipotéziséhez – lényegét tekintve gyanús. Ezzel szemben mi azt állítjuk, hogy a nyugati demokráciákban a pártfejlődés dialektikus folyamatot tükröz, amelyben minden új párttípus további fejlődést ösztönző reakciót vált ki, ami azután elvezet egy újabb párttípushoz, a reagálások másik csoportjához és így tovább. Ebből a perspektívából nézve a tömegpárt egyszerűen csak egy folyamat állomása.

Azt is állítjuk, hogy ezt a dialektikát elősegítő tényezők nem csupán a civil társadalom változásaiból származnak, hanem a pártok és az állam viszonyának alakulásából is. Különösen, mivel a közelmúltban érvényesül a pártok és az állam egyre szorosabb szimbiózisának tendenciája, ami azután megteremti egy új párttípus kibontakozásának a kereteit, amit „kartellpártnak” nevezünk. A korábbi párttípusokhoz hasonlóan a kartellpárt a demokrácia meghatározott felfogását tételezi; mi több, ugyancsak a korábbi párttípusokhoz hasonlóan további reakciókat vált ki, és elveti a további fejlődés magját.

A TÖMEGPÁRT ÉS A GYÚJTÓPÁRT

A tömegpárt modelljére helyezett hangsúly két feltételezést von maga után. Az egyik a demokrácia lényegi értelmére és intézményi előfeltételeire, a másik pedig a választási siker szervezeti előfeltételeire vonatkozik. Mindkettőt a legteljesebben Duverger (1954) dolgozta ki, de jól látható a Beer (1969: 3. fejezet) által leírt brit demokrácia modelljében is, amit „szocialista demokrácia” álnéven említ, valamint a „felclós pártkormányként” azonosított amerikai demokrácia változatos receptjeiben (Ranney, 1962).

Az archetipikus tömegpárt modelljében a politikai élet alapvető egységei az előzetesen és jól meghatározott társadalmi csoportok, amelyek tagsága kötődik az egyén életének minden vonatkozásához (Neumann, 1956: különösen: 403). A politika elsősorban e csoportok versengéséről, konfliktusairól és együttműködéséről szól, és a politikai pártok azok a cselekvők, amelyeken keresztül e csoportok – és így a tagságuk is – részt vesznek a politikában, követeléseket támasztanak az állammal szemben, és végső soron megkísérlik megszerezni az állam feletti ellenőrzést azzal, hogy a saját képviselőiket juttatják a kulcsfontosságú hivatalokba. Mindegyik csoportnak megvan a saját érdeke, amit „saját” pártjának a programja fejez ki. A program nem csupán politikai célok batyuja, hanem koherens és logikailag összekapcsolt egész. Ezért a pártegység és pártfegyelem nem csupán gyakorlatilag hasznos, hanem normatívan legitim is. Ez a legitimitás viszont az embereknek a pártprogram kialakításában való közvetlen részvételétől függ, és – szervezeti szempontból – azt jelenti, hogy szükség van az alapszervezetek és sejtek

kiterjedt tagságára ahhoz, hogy a párt politikaformálási folyamatában a tömegek hozzájárulásának meg legyen az útja, és azért is, hogy meglegyen a parlamenten kívüli párt szupremáciája, ahogyan azt konkrétan a pártkongresszus testesíti meg.

Az egyéni választói döntést korlátozza a szavazói tömegek bezáródása valamelyik, a pártok által képviselt szubkulturális csoportba, ezért a választási politika nem annyira az átlépések közötti differenciális arányokról szól, hanem a mozgósítás különbségéről. A rendszer szintjén azonban a szocialista/tömegpárt modellje lehetőséget kínál a politika fölötti lakossági ellenőrzés megszerzéséhez, amennyiben a szavazók az egyik vagy a másik pártot és jól definiált programját támogatják, és a szavazatok többségét megszerző párt (vagy pártkoalíció) kerül hatalomra. E nézet szerint a pártok nem az egyik, hanem a legfontosabb kapcsolatot teremtik meg a polgárok és az állam között (Lawson, 1988: 36). Ez magába foglalja a szervezeti célszerűség bizonyos felfogását is. Mivel a választási verseny elsősorban a mozgósításról szól és nem az átlépésekről, valamely sikeres párt számára alapvető kíváncsi az azoknak az elkötelezettségét, akik már amúgy is hajlanak a támogatására, más szóval akik a „természetes” társadalmi választói bázisának tagjai. Ezért mind a legitimitás, mind pedig a célszerűség miatt arra számítottak, hogy „a baloldal metelye” hatni fog, tehát a társadalom egyéb érdekekeit/rétegeit képviselő pártok kénytelenek átvenni a szocialista/tömegpárt modell alapvető vonásait és stratégiáját, mert különben megsemmisülnek (Duverger, 1954: XXVII). Ebből a megközelítésből a tömegpártot a jövő pártjának tartották.

Annak megjelenése, amit Kirchheimer (1966) „gyűjtőpártnak” nevezett, erősen megkérdőjelezte a párt mint a társadalom előzőleg meghatározott részeinek képviselőjét. Először is az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején a hagyományos társadalmi határok elmosódása a korábban markánsan elkülönülő kollektív identitások gyengülését hozta, és már nem volt annyira könnyű meghatározni a választópolgárok egyes szektorait és feltételezni a hosszú távú közös érdekeiket. Másodszor a gazdasági növekedés és a jóléti állam fokozott fontossága megkönnyítette olyan programok kidolgozását, amelyek már nem voltak szükségképpen megosztóak vagy pártjellegűek, hanem azzal az igénnyel léptek fel, hogy mindenkinek vagy majdnem mindenkinek az érdekeit szolgálják. Harmadszor, a tömegtájékoztatás fejlődésével a pártvezérek kezdtek élvezni, hogy a választók teljes köréhez szólhatnak, egy olyan szavazókból álló táborhoz, akik egyre inkább fogyasztóként és nem aktív résztvevőként viselkedtek.

Ennek lett az új pártmodell az eredménye, és ezzel összefüggően a demokrácia új felfogása is kialakult, amit a megfigyelők olykor, bár rendszertelenül, az európai politika „amerikanizáló-

dásának” tartottak. Immáron a választások inkább a vezetők, nem pedig szakpolitikák vagy programok kiválasztásáról szölettek, miközben ama politikák vagy programok kialakítása inkább lett a pártvezetés, mint a párttagság előjoga. A lakossági ellenőrzést és számonkérést többé már nem a világosan meghatározott alternatívák alapján előretételezve kellett biztosítani, hanem inkább utólagosan, a tapasztalatok és a teljesítmény szerint (pl. Fiorina, 1981). Többé már nem tartották úgy, hogy a szavazói magatartást a rokonszenv határozza meg, hanem a választási lehetőség (Rose és McAllister, 1986). Többé már nem hangsúlyozták a szavazók mozgósítását, sőt még a megnyerésüket sem, mivel mindkét folyamat az érzelmi lojalitás veszélyeztetését jelenthette, ehelyett azt gondolták, hogy a szavazó szabadon lebegővé és el nem kötelezetté vált, hozzáférhető lett és fogékony is bármelyik, illetve valamennyi versengő párt irányában.

Ezzel az új modellel az volt a gond, hogy míg a pártok korábbi felfogása szerint szerepüket a demokrácia működése szempontjából nélkülözhetetlennek tartották és ezért szervezeti fennmaradásukat adottnak vélték, a pártok és a demokrácia új felfogása sokkal esetlegesebbnek tartotta a szerepüket. Így, bár a módoszat megváltozhatott, a pártot továbbra is elsősorban a párt és a civil társadalom kapcsolatának tükrében értékelték, holott pontosan ez a kapcsolat lazult meg. Innen a „párt hanyatlásával”¹ foglalkozó terjedelmes irodalom és innen fakadnak a különféle erőfeszítések, amelyek igyekeznek megmagyarázni, miért is lehetnek képesek a pártok túlélni egy ilyen változást (pl. Pizzorno, 1981). Ha ehelyett a figyelmet a párt és az állam kapcsolatára irányították volna, akkor a pártszervezetek fennmaradása és fejlődése is könnyebben érthető lett volna.

A PÁRTFEJLŐDÉS SZAKASZAI

Az eddig tárgyalt pártmodellek élesen megkülönböztetik a pártokat az államtól. A klasszikus tömegpárt a civil társadalom pártja, amely a választók szektoraiból ered, be akar nyomulni az államba és módosítani kívánja az állami politikát, mégpedig a párt szavazótábora hosszú távú érdekeinek megfelelően, akiknek beszámolni tartozik. A gyűjtőpárt, amely nem a civil társadalom pártjaként jelenik meg, hanem olyan, amely a civil társadalom és az állam között áll, ugyancsak kívülről akarja befolyásolni az államot azzal, hogy ideiglenesen az állami politika letéteményese kíván lenni, hogy kielégítse gyakorlatias fogyasztóinak rövid távú szükségleteit.² Röviden, a civil társadalommal meglévő, nyilvánvalóan eltérő viszonyuk ellenére mindkét párt kívül van az államon, amely lényegileg megmarad semleges, pártoktól mentes színtérnek.

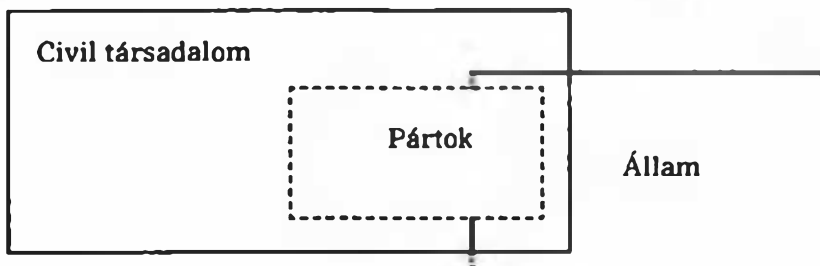
Az a feltételezés, hogy a politikai pártok világosan elkülönültek az államtól, felettebb szokásos és közhelyszerű, mindazonáltal csak a történelem bizonyos időszakaira volt jellemző. Ahogy a határvonal a párt és a civil társadalom között változik az idővel (élesedik a gyűjtőpárt idején, és elmosódik a tömegpárt esetében), ugyanúgy változhat a határvonal a párt és az állam között is. Egyszerű és statikus hármasság (párt, állam, civil társadalom) helyett inkább evolúciós folyamatot látunk, ami nagyjából a XIX. század közepétől napjainkig tart, egy sor külső hatás és rájuk adott válasz hajtja, és megváltoztatta mind a pártok, az állam és a civil társadalom viszonyát, mind pedig az őket elválasztó határvonalakat is. A folyamat négy elkülönülő szakaszra egyszerűsíthető.

E négy szakasz közül az első a XIX. század végének és a XX. század elejének liberális *cenzusos rendszere*, amikor a szavazati jogot feltételekhez kötötték és a vagyontalanok politikai tevékenységét másképpen is szabályozták. Érvényben volt ugyan a fogalmi megkülönböztetés a civil társadalom és az állam között, de a gyakorlatban sokkal kevésbé érvényesült. Eltekintve a szavazati jogtól (valamint a társadalmilag és politikailag megfosztottak mozgalmaitól, azok, akik a civil társadalom politikailag számító elemeit alkották, és azok, akik az állam hatalmi pozícióit foglalták el, a családi kötelek és az érdekek révén oly szoros kapcsolatban álltak egymással, hogy a két csoport nem csupán egyszerűen azonos értelmű volt, hanem erőteljesen át is fedte egymást. Ezt a korszakot a politika olyan felfogása jellemezte, amely egyetlen nemzeti érdeket feltételezett, és aminek a megnevezése és végrehajtása a kormány dolga, és ebben az összefüggésben a kibontakozó politikai pártok természetesen vélték úgy, ahogy Burke leírja: „férfiak” csoportja, akik a köz érdekéért munkálkodnak – vagy talán a magánérdekükért, ahogy a történelem kevésbé jótékony olvasata sugallja. Ebben az összefüggésben nem volt szükség formális vagy erősen strukturált szervezetre. A választáshoz szükséges erőforrásokat, amelyek között gyakran legalább annyira szerepelt a helyi státus vagy kapcsolatok, mint bármi más, ami megfogható, helyi szinten teremteték elő és azok, akik olyan helyzetben voltak, hogy az állammal szemben követeléseket támaszthattak, nem szorultak közvetítőkre.

Természetesen az érdekek összhangja az elméletben nyilvánvalóbb volt, mint a gyakorlatban, az uralkodó osztály perspektívájából inkább, mint a kirekesztettekéből. Hasonlóképpen hamarosan világossá váltak a szervezés előnyei a viszonylag sok burzsoá és kispolgári választóval rendelkező területeken (pl. Joseph Chamberlain birminghami párthatalmi csoportja), és az is, hogy a parlamentben összehangoltan kell cselekedni, ami hatástalanította a korszakra jellemző pártellenes szellemet. Ebben a felfogásban a pártok mégis megmaradtak a káder- vagy

caucus jellegű típusnál és sematikusán az 1. ábrán látható módon kellene őket ábrázolni az állam és a civil társadalom metaszetében. Más szóval a pártok alapvetően azoknak az embereknek a bizottságai voltak, akik közösen alkották mind az államot, mind pedig a civil társadalmat.

Az iparosodás és a vele járó urbanizáció előrehaladt, növekedett azoknak a száma, akik képesek voltak megfelelni a választójogi cenzus követelményeinek, bár igaz, hogy közben ezek is enyhültek. Továbbá a munkásosztály szervezeteinek korlátozását egyre inkább összeegyeztethetetlennek tartották a burzsoá állam liberális alapjaival, és különben sem voltak képesek megakadályozni a munkásosztályt a szervezkedésben, illetve abban, hogy akciókat kezdeményezzen mind a politika, mind pedig a munka világában. Ezek a folyamatok együttesen sokkal egyértelműbben szétválasztották az államot és a civil társadalom addigra összehasonlíthatatlanul nagyobb, politikailag releváns részét. Ez utóbbi most már nagy számban fogadott be olyan embereket, akik személyesen nem voltak kapcsolatban az államot irányítókkal, és akik az államban inkább „őket” és nem „magukat” látták.

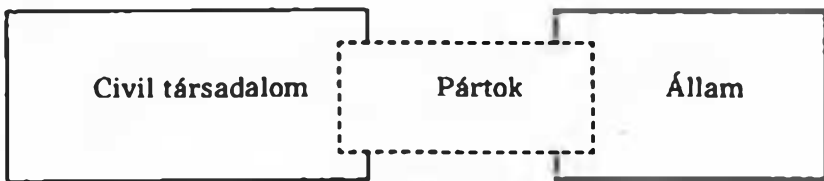

1. ábra. Káder- vagy caucus típusú pártok

A tömegpárt szervezett tagságával, formális struktúráival és gyűléseivel stb., a pártok, az állam és a civil társadalom kapcsolatának második szakaszára jellemző forma. A tömegpárt elsősorban a civil társadalom újonnan aktivizált, gyakran szavazati jog nélküli elemeinek körében bontakozott ki annak a (végül sikeres) küzdelemnek az eredményeképpen, hogy hallassák a hangjukat és végül szerezzék meg az ellenőrzést az állam uralkodó struktúrái fölött. Ahol a régi káderpárt a támogatók minőségére alapozott, ez az új párt azok számára támaszkodott, és igyekezett a sok szerény tagsági díjból pótolni azt, amit a nagy egyéni hozzájárulások formájában nem kapott meg; a szerve-

zett tagsággal és kollektív cselekvéssel pedig az egyéni befolyás hiányát; végül a pártsajtó és más párttal összefüggő kommunikációs csatornák segítségével pótolni, hogy nem jutott hozzá a kereskedelmi sajtóhoz.

A politikai „külsők” eszközeiként ezekben az új pártokban természetesen domináltak azok, akiknek fő bázisuk a párt volt és nem a kormány. Erejük a formális szervezetben volt, ez a dominancia azáltal, amit később parlamenten kívüli pártnak neveztek, egyre formalizáltabb lett és elvi kérdésként maradt fenn még azt követően is, hogy az új pártok először megnyerték a szavazati jogot támogatóik számára, végül pedig a kormányzati hatalmat is. Ezek a pártok, tükrözve a sokkal inkább aktivista politikai napirendet, támogatóik élettapasztalatát és a küzdelem ethosát, természetesen jobban hajlottak a kikényszerített pártösszetartozásra és fegyelemre, mint a burzsoá caucus jellegű pártok. Ebben a tekintetben az a legjelentősebb, hogy ezek voltak az első olyan pártok, amelyek kifejezetten csak a társadalom egy szegmensének érdekeit képviselték. Következésképpen a képviselő feladata kevésbé a nemzeti érdek megnevezése volt, hanem inkább az „ő” társadalmi szeletének ügynökeként kellett cselekednie, annak az érdekeit érvényesítenie. A politikai párt volt az a fórum, ahol az általa képviselt társadalmi csoport politikai érdekeit megfogalmazták. Ezért tehát nem csupán gyakorlatilag és tapasztalatilag volt helyes, ha a párt fegyelmezett volt, hanem normatívan kívánatos is.

2. ábra. A tömegpártok az állam és a civil társadalom közötti kapocsként tevékenykednek.

Ilyen értelemben a tömegpárt kibontakozása, végül pedig az általános választójog összefüggött annak az újabb meghatározásával, hogy politikailag mi a helyes. A választójog kiterjesztése csaknem valamennyi felnőtt állampolgárra nem csupán egy oligarchikus rendszert tett demokratikussá, hanem megváltozott az állampolgárok/szavazók – akár sokan voltak, akár nem – és az állam közötti megfelelő viszony felfogása is. A választások a

meghatalmazottak helyett inkább küldöttek kiválasztását jelentették, és ahelyett hogy a polgárok a szavazatukkal hozzájárultak volna a megválasztottak által történő kormányzáshoz, a választás lett az eszköz, amelynek segítségével a kormány felelt a népnek. És a politikai pártból lett az a mechanizmus, amely mindezt lehetővé tette. Sematikusan a 2. ábra mutatja meg a pártok, a civil társadalom és az állam viszonyát a politikának ebben a felfogásában, ahol az állam és a civil társadalom egyértelműen elkülönül, és a pártok hidat, kapcsot alkotnak a kettő között. A pártok azonban továbbra is világosan a civil társadalomban horgonyoztak, még akkor is, ha az államigazgatás posztjaira patronázs alapján kapott kinevezések és miniszteri tisztségek elfoglalása révén behatoltak az államba.

Mind a demokrácia tömegpárti modellje, mind pedig a tömegpárt mint szervezeti forma kihívást jelentett a megszilárdult pártok számára, amire a saját szervezetüknek, amilyen éppen volt, reagálnia kellett. Egyfelől a milliós és nem ezres nagyságrenddel mérhető választók körében a caucus jellegű, klikkszerű párt informális hálózatai nem tudtak kampányt szervezni, mozgósítani és megszervezni támogatóikat. Másfelől pedig a demokrácia tömegpárti modelljének növekvő elfogadottsága (a kormány fölött az egységes pártok közötti választással gyakorolt lakossági ellenőrzés) a támogatásukat még a természetes választási bázisukon is aláásta a régi pártok hagyományos szervezeti és kormányzati stílusa miatt.

Egy válasz nyilvánvalóan nem állt a hagyományos pártok vezetőinek rendelkezésére, nevezetesen az, hogy szőröstül-bőröstül átvegyék a tömegpárti ethoszt. Különösen azt a gondolatot nem tudták elfogadni, hogy a pártok a társadalom jól körülhatárolt szegmenseinek képviselői céljából léteznek, ugyanis a nekik megmaradó szegmensek (farmerek, iparosok stb.) nyilvánvalóan egyre inkább állandóan a kisebbséget jelentenék. Hasonlóképpen az a gondolat, hogy a parlamenten kívüli szervezet domináns legyen, nem volt vonzó a kormányzatban már berendezkedettek számára. Továbbá meg kellett ugyan szervezniük és mobilizálniuk a választási támogatókat, de anyagi erőforrások miatt nem nagyon függték tőlük; a felső és a középosztályok pártjaiként még mindig nagy egyéni hozzájárulásokból meríthettek; kormányon lévő pártokként az állam sok erőforrását saját előnyükre hasznosíthatták; a rendszer pártjaiként kiváltságos hozzáférésük volt a velük rokonszenvező kommunikáció „nem pártok iránt elkötelezett” csatornáihoz.

Ennek eredményeként a hagyományos pártok vezetői hajlottak olyan szervezetek megteremtésére, amelyek formailag tömegpártnak látszottak (rendes tagság, alapszervezetek, pártkongresszus, pártsajtó), de amelyek a gyakorlatban továbbra is hangsúlyozták a parlamenti párt függetlenségét. Ahelyett, hogy hangsúlyozták volna a parlamenti párt, mint a tömegszervezet

meghatalmazottjának szerepét, a tömegszervezetet a parlamenti párt támogatójának tartották. Ugyanennyire fontos, hogy miközben ezek a pártok tagokat toboroztak, a gyakorlatban nem tudták és nem is korlátozták a tevékenységüket bizonyos osztályok megnyerésére, hanem szélesebb körökhöz szóltak, igyekezvén támogatókat nyerni minden osztályból, noha a siker arányai számottevő különbségeket mutattak az osztályokat elválasztó vonalak mentén. Ideológiai értelemben tehát fenn tudták tartani az egységes nemzeti érdek iránti korábbi elkötelezettség eszméjét, amely áthatol a szektorok határain.

Amikor a jobboldal régebbi pártjai magukévá tették az új „gyűjtőpárt” modelljét, számos egyéb tényező is megjelent, amely aláásta a tömegpárti modellt mint normatív eszményt és mint gyakorlati szükségszerűséget is. Sok tekintetben a tömegpárt modellje a saját sikerének esett áldozatául. A politikai és szociális jogokért folytatott „nagy csaták” úgy egyesítették a tömegpártok kialakuló választói bázisát, ahogy tovább már nem lehetett fenntartani, míhelyt kivívták a kívánt jogokat. A szolidaritás iránti igény tovább csökkent, amikor az állam kezdte egyetemes alapokon nyújtani azokat a jóléti és oktatási szolgáltatásokat, amelyek korábban a párt és *pareutela* feladata volt. Mi több, a szociális körülmények javulása, a megnövekedett mobilitás és a tömegtájékoztatás fejlődése csökkentette az egykor jól körülhatárolt szociális bázisok tapasztalatainak különbözőségét (pl. Einhorn és Logue, 1988). Továbbá, nem csupán a tömegpárt szociális és politikai előfeltételei erodálódtak, de amint egyszer belekóstoltak a hivatalba, különösen pedig ha egyszer saját hatalomra tettek szert, az eredeti tömegpártok parlamenti vezérei is kezdték vonzóbbnak találni a gyűjtőpárti modellt. Azt követően, hogy élvezték a választási győzelem gyümölcseit, amibe beletartozott a politika számukra és választási támogatóik számára kívánatos vagy hasznos megváltoztatása, ezek a politikusok természetesen továbbra is nyerni akartak és ezért érdeklükben állt az eredeti *classe gardée* határain túl kiszélesíteni a választók megszólíthatóságát. Továbbá, amint hivatalba kerültek, rájöttek, hogy a gyakorlati kormányzás korlátjai és követelményei további kompromisszumokat követelnek, és kénytelenek olyan csoportokkal együtt munkálkodni, amelyek korábban a választási ellenzéküket alkották.

Mindez pedig elvezetett a fejlődés harmadik szakaszához, amikor a régi tömegpártok elkezdtek utánózni a régi pártoknak a felemelkedésükre adott válaszaikat, és így megindult mind a hagyományos baloldal, mind pedig a hagyományos jobb konvergenciája a gyűjtőpárt modellje felé. Ezeknek a pártoknak (továbbra is) lehet tagsága, de már nem törekszenek komolyan a megnyerésükre; ehelyett a párttagság egy lett a független tagságok sorában, amelyekkel az egyén rendelkezhet és amelyeket fenntarthat. A társadalmi homogeneitás hangsúlyozása helyett

a párt elfogadja a tagokat, bárhonnan jöjjenek is, sőt a politikával való egyetértés, nem pedig a társadalmi identitás alapján toborozza őket. A tömegpárt védekező választási stratégiája helyett, amely a fő hangsúlyt a korlátozott választói bázis mozgósítására és megtartására helyezte, a párt immár offenzív stratégiát követ, és felcseréli „a mélységi hatékonyságot a szélesebb közönségért és a közvetlenebb választási sikerért” (Kirchheimer, 1966: 184). Miközben folyik ez az átmenet, elhalványodik a pártok ideológiai és/vagy politikai különbsége, és a növekvő politikai konszenzus kibontakozása tovább gyengíti a különálló szavazótábor fenntartásának szükségletét és képességét. Továbbá a tömegkommunikációs rendszerek változása, különösen pedig a televízió mint a politikai információ legszélesebb körben használt forrásának elterjedése megerősíti azokat a feltételeket, amelyek lehetővé, sőt szükségessé teszik, hogy a pártok egyetemes mondanivalóval közvetlenül forduljanak a szavazókhoz és ne elsősorban a szilárd támogatóikhoz szóljanak és azok révén kommunikáljanak.

Ezzel egyidejűleg a pártok és az állam közötti kapcsolat is változik, és olyan új modellt sugall, amelyet a 3. ábra illusztrál. Ebben a modellben a pártok nem annyira az államra ható és abba behatoló civil társadalom képviselői, hanem inkább alkuszok a civil társadalom és az állam között, és a kormányon lévő párt (azaz a politikai kormányzat) létezése szükségképpen Janus-arcú. Egyfelől a pártok összesítik és prezentálják az állami bürokráciának a civil társadalom követeléseit, másfelől viszont a bürokrácia képviselőjében a lakossággal szemben ők védelmezik a politikai célokat.

3. ábra. A pártok alkuszként tevékenykednek az állam és a civil társadalom között

A tömegpártok is ellátják ezeket a funkciókat, de alapvetően megváltoztak, miután a gyűjtőpárt hatására meglazultak a kötelek az egyes pártok és a társadalom meghatározott szegmensei között. Az egyes pártok különbségei megmaradnak abban a tekintetben, hogy mennyire érzékenyen reagálnak a különböző

csoportok hozzájárulásaira, továbbá, hogy mely politikát hajlandók védelmezni, tehát még mindig van különbség aszerint, hogy éppen melyik párt van hivatalban (pl. Castles, 1982), a legtöbb csoport elvárja, illetve elvárják tőle, hogy képes legyen kooperálni bármelyik hatalmon lévő párttal. Ezért például miközben megmaradhatnak bizonyos formális kapcsolatok a szakszervezetek és a szociáldemokrata pártok között, a szakszervezetek nem csak hogy közvetlenül intézik ügyeiket a polgári pártokkal, ha éppen azok vannak hatalmon, hanem igencsak ugyanúgy folytatják ezt, amikor szociáldemokrata pártok vannak kormányon. És megfordítva: a szociáldemokrata pártok abban a helyzetben találhatják magukat, hogy szakszervezet-ellenes politikát védelmeznek, amit a láthatóan tőlük független körülmények tettek szükségessé.

Különösen helyénvaló az a gondolat, hogy a pártok alkuszként cselekednek a demokrácia pluralista felfogásának tükrében, ami melleleg nem véletlenül ezzel együtt fejlődött (Truman, 1951; Dahl, 1956). E nézet szerint a demokrácia lényege elsősorban a függetlenül szervezett érdekek közötti alku és meg egyezés. A pártok ezen érdekek között állandóan mozgó koalíciókat építenek, és a kompromisszumteremtői funkciójuk és egyik csoportnak a másik által való indokolatlan kizsákmányolásával szembeni garantáló szerepük szempontjából létfontosságú, hogy mindegyik párt minden érdek előtt nyitott legyen. A választások inkább vezetői csoportok között történnek és nem zárt társadalmi csoportok vagy kötött ideológiák versenyét jelentik. A régi tömegpárt, ahogyan Michels (1962 [1911]) felvette, sokkal inkább állt a vezetés uralma alatt, mintsem hogy az igazi demokráciát testesítette volna meg, amit ideológiája képviselt, de a demokráciának ebben az új felfogásában a pártoligarchia inkább erény, mint hátrány. Ezért a gyűjtőpárt nem csupán a párvezérek önérdékű perspektívájából nézve vonzó, hanem normatívan is kívánatosnak bizonyul.

A pártok mint alkuszok modellje számos potenciálisan fontos következménnyel jár a pártok természetének és tevékenységének további fejlődésére. Először is a pártok mint alkuszok pozíciója a civil társadalom és az állam között arra utal, hogy maguknak a pártoknak is lehetnek a klienseikétől eltérő érdekeik a viszony mindkét felén. Mi több, valójában jutalékot szedhetnek szolgálataikért. Általában ugyan nem pontosan ezekkel a szavakkal, de a hivatal, mint személyes elismerés szerepe például a racionális politika downs-i modelljében (Downs, 1957), megfelel a szolgálatokért kapott jutaléknak.³ A jutaléknak nem kell egyének anyagi elismerésére szorítkoznia (pl. hivatal és a vele járó juttatások), hanem kiterjedhet a pártnak mint szervezetnek folyósított kifizetésekre, a párt vagy konkrét egyének politikai preferenciáinak védelmére is. Másodsorban a párt azon képessége, hogy ellássa az alkuszi funkciót, nem csupán attól

függ, hogyan szólítja meg a választókat, hanem attól a képességtől is, hogyan tudja manipulálni az államot. De ha egy párt képes manipulálni az államot a civil társadalomban lévő kliensei érdekében, akkor arra is képes, hogy az államot a saját érdekeinek megfelelően manipulálja. Ezért, ahogyan Epstein (1986: 171) megjegyezte az amerikai „pártok mint közhasznú társulások” modelljével kapcsolatban, elképzelhető, hogy „a pártok mint sok szabályozott üzleti vállalkozás, (sikerrel) használják az állam hatalmát a saját érdekeik védelmére”.

Ami a legfontosabb, amikor az 1–3. ábrát dinamikusnak és nem három elszigetelt pillanatfelvételné szemléljük, felvetődik a lehetőség, hogy a pártok mozgása a civil társadalomtól az állam felé oly mértékben folytatódhat, hogy a pártok valósággal az államapparátus részévé válhatnak. Mi azt állítjuk, hogy pontosan ez az az irány, amerre az elmúlt két évtizedben a modern demokráciák politikai pártjai tartanak.

A PÁRTOK ÉS AZ ÁLLAM

Sokféle társadalmi, kulturális és különösen politikai fejlemény idézhető, amely megkönnyíti, sőt bátorítja is ezt a mozgást, hogy végül a pártok lehorgonyozzanak az államon belül. Köztük van a párttevékenységben való részvétel és érdeklődés szintjének általános hanyatlása, mivel a polgárok erőfeszítéseiket inkább másra fordítják, különösen olyan csoportosulásokra, ahol aktívabb szerepet játszhatnak és ahol a kérdések szőkebb körén belül valószínűbb a teljes egyetértés, továbbá ahol úgy érzik, hogy kifejthetik hatásukat. Ezért aztán a közvetlenebb, helyi jótéktér vonzóbbá válik, mint a távolabbi és nehézkes nemzeti porond, s közben a nyitott, egy ügyű csoportok (single issue groups) izgalmasabbak, mint a hagyományos, hierarchikus pártszervezetek (pl. Lawson és Merkl, 1988; Dalton és Kuechler, 1990). Ennek az egyik eredménye az, hogy a párttag-ság puszta nagysága és elkötelezettsége általában nem képes lépést tartani egyfelől a választói tábor növekedésével, másfelől pedig a párttevékenység gyorsan növekvő költségeivel.

A pártok ezért kénytelenek voltak másutt keresni forrásokat, és ebben az esetben kormányozókként és tervényhozókként könnyű volt az államhoz fordulni. A követhető stratégiák között a fő szerepet a politikai pártoknak nyújtott állami szubvenció juttatása és szabályozása játszotta, amely, bár országonként más és más, napjainkban gyakorta jelenti az egyik fő pénzügyi és anyagi erőforrást, amelynek segítségével a pártok folytathatják tevékenységüket mind a parlamentben, mind pedig a szélesebb társadalomban (l. Katz és Mair, 1992; Mair, 1994).

Az állami szubvenció növekedése az elmúlt két évtizedben és várható további bővülése a jövőben jelzi annak a környezetnek

a legjelentősebb változását, amiben a pártok tevékenykednek. Ugyanakkor azonban hangsúlyozni kell, hogy ez a környezeti változás a pártok oldaláról nézve messze nem külső, hiszen maguk a pártok és kormányzati szerepük felelős végső soron mind az állami szubvenció szabályozásáért, mind pedig a pénzüsszegekért és erőforrásokért, amelyek a rendelkezésükre állnak. Mi több, azt is szükséges hangsúlyozni, hogy mivel ezek az állami támogatások gyakran összekapcsolódnak a korábbi pártteljesítménnyel vagy pozícióval, akár a választási siker vagy a parlamenti képviselő határozza meg azokat, segítenek fenntartani a meglévő pártokat, de egyidejűleg korlátokat is állítanak új csoportok felemelkedése elé. Hasonlóképpen, az elektronikus médiához való hozzájutás szabályai, amelyek a korábbi nyomtatott médiával szemben jelentős állami ellenőrzés és/vagy szabályozás alatt állnak, olyan eszközt jelentenek, amelyet a hatalmon lévők privilegizáltan használhatnak, míg a peremhelyzetűeket negligálni lehet. A szabályok ebben az esetben is országonként eltérőek, és egyes esetekben egyértelműen kevésbé korlátozóak és fontosak, mint másutt; mégis, egyfelől az elektronikus média, mint a politikai kommunikáció eszközének fontossága, másfelől az a tény, hogy ezeket a médiumokat az állam szabályozza, azaz a pártok az államon belül, a pártoknak korábban elképzelhetetlen erőforrást kínál.

Röviden az állam, amelyet meghódítottak a pártok és a pártok által meghatározott szabályok, az erőforrások kútforrásává változott, és általa a pártok nem csupán a saját túlélésüket biztosítják, hanem növelni tudják azon képességüket is, hogy ellenálljanak az újonnan mozgósított alternatívák kihívásainak. Ebben az értelemben az államból a támogatás intézményesített struktúrája lesz, fenntartja a belül lévőket és kizárja a kívülállókat. A pártok többé már nem egyszerű alkuszok a civil társadalom és az állam között, hanem az állam részévé válnak. Attól kezdve, hogy előbb a megbízottak szerepét játszották, majd később küldöttek voltak és még később, a gyűjtőpárt fénykorában vállalkozók lettek, mára félállami ügynökségekké váltak.

Ennek a stratégiának azonban van kockázata, a legfontosabb az, hogy a párt függ az olyan forrásokhoz való folyamatos hozzáféréstől, amelyek elvben kívül esnek az ellenőrzésén. Különösen annak a veszélye áll fenn, hogy a kormányból kimaradt pártot a forrásokból is kizárják. A párt korábbi modelljei esetében a választás megnyerése vagy elvesztése nagy különbséget jelenthetett a párt politikai célkitűzései szempontjából, de fennmaradását alig érintette, mivel a szervezetének fenntartásához szükséges erőforrásai a saját támogatói táborából származtak. Ezzel szemben az új megközelítésben a győzelem vagy a veszteség kevésbé befolyásolja a párt politikai céljait, mivel nincsenek nagy politikai csaták, ám igencsak nagy batással lehet a pusztta fennmaradására, mivel az ahhoz szükséges erőforrások

egyre inkább az államtól származnak. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy a pártoknak nem kell ugyanúgy megküzdeniük a fennmaradásukért, mint amikor egykoron a politika meghatározásáért csatáztak, ugyanis amíg egyszerre csak egy politika létezhet, valamennyi párt fennmaradhat. Ebben az értelemben váltak a feltételek ideálissá a kartell alakításához, melynek keretében minden párt osztozik az erőforrásokon és mindegyik fennmarad.

A KARTELLPÁRT KIALAKULÁSA

Valójában a győztesek és vesztesek anyagi helyzetének különbségei drámai módon lecsökkentek. Egyfelől a „kormányzó pártok” garnitúrája ma már nem olyan korlátozott, mint egykor volt. A túlzott általánosítás veszélye mellett ma már valamennyi számottevő párt kormányzó pártnak tekinthető. Mindegyik hozzájuthat hivatalhoz. Kétségtelen, hogy létezik a szélsőséges kisebbségi pártok változatos csoportja, ők mindig is a hatalom peremén maradnak, beleértve a dán és a norvég Haladás pártokat is; de az ilyen kivételek teljes listája egyszerűen csak arra jó, hogy hangsúlyozzuk: milyen kevés jelentős párt következetesen kirekesztett, különösen ha a regionális és az országosnál alacsonyabb szintű kormányzást is figyelembe vesszük. Másfelől viszont még ha egy párt nem is vesz részt a kormányzásban, vagy még akkor is – mint a brit Munkáspárt esetében –, amikor egy párt hosszú ideig ellenzékben vegetál, ez ritkán jelenti azt, hogy nem jut hozzá az állami zsákmányhoz, vagy ne részesedne legalább pártfogói kinevezésekben. A médiához való hozzáférést többnyire nem befolyásolja, ha egy pártnak nincs kormányzati szercepe. Az állami támogatáshoz való hozzájutást sem befolyásolja, sőt egyes rendszerekben, mint amilyen Írországból és az Egyesült Királyságból van, az éppen ellenzékben lévő pártok a valóságban pontosan azért kapnak nagyobb szubvenciót, mert nem rendelkeznek azokkal az erőforrásokkal, amelyeknek a kormányon lévők a birtokában vannak.

Látjuk tehát egy új párttípus, a kartellpárt kibontakozását, amit a párt és az állam egymásba hatolása, továbbá a pártközi összejátszás mintája jellemez. Ebben az értelemben talán helyesebb kartellpártok kialakulásáról beszélni, hiszen ez a fejlődés állítólagos versenytársak összejátszásától és együttműködésétől függ és olyan megállapodásoktól, amik szükségképpen megkívánják valamennyi vagy csaknem valamennyi releváns résztvevő hozzájárulását és kooperációját. Mindazonáltal, míg egy bizonyos szinten ez a fejlődés érinti a pártrendszer egészét, egyúttal a kartellen belül minden egyes párt szervezeti profilját érintő fontos következményekkel jár, ezért van értelme egyes számban beszélni a kartellpártokról.

Ez a folyamat azonban egyelőre kezdeti szakaszában tart. Mi több, ha figyelembe vesszük a kartellpártok kibontakozását elősegítő feltételek természetét, az is egyenetlen, nyilvánvalóbb azokban az országokban, ahol a pártok állami segítése és támogatása a leghangsúlyosabb és ahol a párttámogatás, a *lottizzazione* lehetőségei és az ellenőrzés a legfejlettebb. Végül pedig olyan folyamat ez, ami várhatóan ott fejlődik a legkönnyebben, ahol a politikai kultúrát a pártok közötti együttműködés és alkalmazkodás jellemzi. Ezért szorosabb és alaposabb vizsgálódástól függően ugyan, de becslésünk szerint a folyamat valószínűleg a legelőrehaladottabb olyan országokban, mint Ausztria, Dánia, Németország, Finnország, Norvégia és Svédország, ahol a pártközi együttműködés hagyományához a pártok mai bőséges állami támogatása társul, és ahol előnyben részesítik a pártokat a támogatói kinevezések, hivatalok stb. tekintetében. Másfelől viszont a folyamat valószínűleg ott a legkevésbé előrehaladott, például az Egyesült Királyságban, ahol a szembenálláson alapuló politikai hagyományhoz a pártszervezetek viszonylag korlátozott állami támogatása társul és ahol a támogatás lehetőségei, bár bővülnek, ugyancsak viszonylag korlátozottak.⁴

A KARTELLPÁRT JELLEGZETESSÉGEI

Mint fentebb említettük, a pártok különböző modelljei között – elit- vagy kádrcpárt, tömegpárt, gyűjtőpárt és most a kartellpárt – a legnyilvánvalóbb különbség abban a konkrét társadalmi és politikai összefüggésben mutatkozik, amiben ezen pártok mindegyike kibontakozott, és amit az egyszerűség kedvéért bizonyos időszakokhoz köthetünk (lásd az 1. táblázatot, ahol a négy pártmodell különböző jellegzetességeit egymás mellett helyeztük el). Ugyanakkor azonban messze nem ez volt az egyetlen, ami befolyásolta a pártfejlődést, mert mint láttuk, konkrét párttípusok gyakran túlélték a kezdeti felemelkedésüket előmozdító körülményeket. Így a tömegpártok nem váltották le rövid úton az elitpártokat, hanem mindkettő fennmaradt egymás mellett még az általános választójog bevezetése után is ugyanúgy, ahogyan a tömegpártok is tovább léteztek azt követően, hogy kifejlődött a gyűjtőpárt, és a gyűjtőpártok is tovább működnek a kartellpártok megjelenése ellenére. Mi több, a mai pártok nem feltétlenül kartellpártok, mint ahogy az előző generációk elitpártjai vagy tömegpártjai, gyűjtőpártjai sem feleltek meg teljesen a típusoknak. Ezek a modellek sokkal inkább képviselnek heurisztikusan kényelmes, sarkított típusokat, amelyekhez az egyes pártok bármilyen adott időpontban többé vagy kevésbé közelítenek.

1. táblázat. Pártmodellek és jellegzetes vonásaik

Jellegzetes vonások	Elitpárt	Tömegpárt	Gyűjtőpárt	Kartellpárt
Időszak	XIX. század	1880-1960	1945-	1970-
Szocio-politikai bevonás mértéke	Korlátozott szavazati jog	Szavazati jog megadása, tömeges választójog	Tömeges választójog	Tömeges választójog
A politikailag releváns erőforrások szétosztásának szintje	Erősen korlátozott	Viszonylag koncentrált	Kevésbé koncentrált	Viszonylag diffúz
A politika fő céljai	Kiváltságok elosztása	Társadalmi reform (vagy annak ellenzése)	Társadalom jobbítása	A politika mint foglalkozás
A pártverseny alapja	Öröklött státus	Képviselői teljesítmény	Szaktolitikai hatékonyság	Menedzseri készségek, hatékonyság
Választási verseny sémája	Kezelt	Mozgósítás	Kompetitív	Korlátok között tartott
A pártmunka és a pártkampány természete	Irreleváns	Munkaintenzív	Mind munka-, mind tőkeigényes	Tőkeigényes
A párt erőforrásainak fő eredete	Személyes kapcsolatok	Tagsági díjak és hozzájárulások	Hozzájárulások a források nagy változatosságától	Állami szubvenció
Az egyszerű párttagok és a párteit kapcsolatai	Az elit azonos az „egyszerű” tagsággal	Lentről felel az elit köteles beszámolni a tagságnak	Főntről lefelé; a tagság az elit szervezett vezérszürkolói	Stratarchia; kölcsönös autonómia

A tagság jellege	Kicsi és elitisztikus	Nagy és homogén; aktívan toborozzák és megkötik; a tagság az identitás logikus következménye; a hangsúly a jogokon és kötelességeken van	A tagság nyitott mindenki előtt (heterogén) és bátorítják; a jogokat hangsúlyozzák, de a kötelességeket nem; a tagság az egyéni identitás szempontjából marginális	Sem a jogok, sem a kötelességek nem fontosak (elhomályosul a különbség a tag és a nem tag között); a hangsúly a tagokon mint egyénekre és nem mint szervezett testületen; a tagokat értékelik, mert hozzájárulnak a mítosz legitímálásához
A kommunikáció pártcsatornáit	Személyközi hálózatok	A párt megteremti a saját kommunikációs csatornáit	A párt versenyez a pártoktól független kommunikációs csatornákhöz való hozzájutásért	A párt kiváltságos hozzájutást szerez a kommunikáció állam által szabályozott csatornához
A párt helyzete a civil társadalom és az állam között	A határ az állam és a politikailag releváns civil társadalom között nem világos	A párt a civil társadalomhoz tartozik, kezdetben mint a civil társadalom újonnan releváns szegmensének képviselője	Pártok mint a civil társadalom és az állam közötti versengő alkuszok	A párt az állam részévé válik
Képviselési stílus	Megbízotti	Küldötti	Vállalkozói	Az állam ügynöke

A pártok legfontosabb és az idők folyamán változó jellegzetességei között vannak azok, amelyek a pártok közötti versengés alapján a politikai célokat érintik. Abban az időszakban, amikor az elitpárt volt az uralkodó, a politikai célok és konfliktusok jobbra az előjogok elosztására összpontosultak, és a pártok a követőiknek tulajdonított státus alapján versengtek egymással. A tömegpárt kifejlődésével a politikai szembenállás lényege a társadalmi reform (vagy annak ellenzése) volt, és a pártok képviseleti képességük szerint vetélkedtek. A gyűjtőpárt megjelenésével a politikai célok zömükben tudatosak voltak, de inkább a társadalom jobbítására és nem az átfogó reformra irányultak, miközben a pártok nem annyira képviseleti képességük alapján, hanem politikaformáló hatékonyságuk szerint versengtek egymással. Végül a kartellpárt megjelenésével elérkezett egy olyan korszak, amikor – legalábbis most – a politikai célok egyre inkább önmagukra vonatkoztatottak, a politika pedig foglalkozássá vált, mégpedig szakképzettségen alapuló foglalkozássá, és a kialakuló, korlátozott pártközi verseny alapját az az igény képezi, hogy az egyes pártok a hatékony és tényleges irányítást a maguk képességének tartják.

Ezért tehát a választási verseny sémái is különböztek. Az elitpártok közötti versenyt hatékonyan kezelték és ellenőrizték. Ezt a sémát radikálisan aláasta a választójog kiterjesztése és a tömegpártok megjelenése. Ezek a pártok a lakosság mozgósítása alapján akartak győzni. A választási verseny új stílusát a legjobban, ha nem is mindig a legtipikusabban a tömegpártok azon próbálkozásaiban érhetjük tetten, amikor igyekeztek a szavazókat kizárólagos választói táborokkal megosztani, és amit Lipset és Rokkan (1967: 51) a „támogatói piac beszűkítésének” nevez. A gyűjtőpárt esetében a választási stratégiák fokozott versenyt hoztak. Szavazatokat kellett nyerni, és a pártok érdekesnek tartották megszerezni még akkor is, ha ennek a versenynek az alapját már nem fontos kérdések alkották, hanem inkább a politikai hatékonyság körül forgott. Ma már azonban elmondható, hogy ezt a sémát is megkérdőjelezte a kartellpárt megjelenése, mert nyomában a versenyt ismét csak keretek között tartják és kezelik. Nem vitás, hogy a pártok még mindig versengenek, de abban a tudatban, hogy versenytársaikkal osztoznak a kollektív szervezeti fennmaradás kölcsönös érdekében és egyes esetekben még a verseny korlátozott ösztönzése helyébe is a versengés elkerülésének pozitív ösztönzője lépett. Ezt talán semmi sem példázza jobban, mint a juttatások megosztása a főbb olasz pártok között, beleértve időnként még a kommunistákat is, akik – úgymond – ellenzékben voltak. Más nyilvánvaló példák között van a mandátumok feletti osztozkodás és a Svájci Szövetségi Tanács elnöki tisztségének rotációja a négy fő párt között, a polgármesteri kinevezések felosztása Hollandiában és sok ameri-

kai államban a „hatalmon lévők védelmében” körzethatár-módosítással elért új kinevezések gyakorlata.

A választási verseny új stílusa következményekkel jár, de részben a következménye is a pártok forrásalapjaiban, valamint a pártmunka és kampányigények típusában történt változásoknak. Az elitpártok, mint említettük, pénzbeli és egyéb forrásaik nagy részét személyes kapcsolataikból merítették, és csekély figyelmet szenteltek a kampányigényekre. A tömegpártok munkaigényes szervezeteket építettek ki, és tevékenységüket tagdíjából és hozzájárulásokból finanszírozták, továbbá saját kommunikációs csatornákat alakítottak ki. Ez kevésbé volt nyilvánvaló a gyűjtőpárt esetében, amely bár nagymértékben a tagságára támaszkodott mind a finanszírozás, mind a kampány tekintetében, a források szélesebb köréből kezdett hozzájárulásokat gyűjteni és elmozdult a tőkeigényesebb kampány irányában. Ezek az új pártok kevesebb súlyt helyeztek a saját, független kommunikációs csatornákra és egyre nagyobb erőfeszítést fejtettek ki a pártoktól mentes kommunikációs hálózatok megnyeréséért folytatott versenyre, továbbá mind több erőforrást fordítottak a hivatásos publicisták és médiaszakértők foglalkoztatására (Pancbianco, 1988: különösen a 12. fejezet). Ez utóbbi mintát a kartellpártok átvették, kampányaik ma már csaknem kizárólag tőkeigényesek, professzionálisak és centralizáltak, továbbá egyre inkább az állam által nyújtott szubvencióból és egyéb juttatásokból, előjogokból merítik támogatásukat.

Mindez hatással van a párttagság, valamint a párttagság és a pártvezetés kapcsolatának jellegére is. Az elitpárt esetében természetesen csak a pártvezérek a tagok, ebben az esetben tehát ezek a kérdések fel sem merülnek. Ezzel szemben a tömegpárt esetében létezik a nagy és homogén tagság, amely jogot formál a pártelit ellenőrzésére és akiknek a nevében a pártelit cselekszik. Ám miközben a párttagokat aktívan toborozzák és a párton belül jogokat és kiváltságokat élveznek, a tagság számottevő feladatokat és kötelezettségeket is jelent. A gyűjtőpárt is hangsúlyozza a tagságot és a szervezeten belül tagjainak jogokat biztosít, de sorait a támogatók szélesebb köre előtt nyitja meg és nem kívánja meg az elkötelezettség azonos szintjét. A vezetők többé már nem elsősorban a tagságnak tartoznak elszámolással, hanem a választók szélesebb körének. Ebben az értelemben a tagok inkább vezérszurkolók, és az autoritás sémája a fentről lefelé és nem a lentől felfelé mozgást mutatja. Végül a kartellpárt tagjainak ugyan több joguk lehet a gyűjtőpárt tagjainál, helyzetük mégis kevésbé privilegizált. Elhomályosulhat a különbség a tagok és a nem tagok között, mivel a pártok minden támogatót várnak, legyenek akár formálisan tagok, akár nem, hogy részt vegyenek a párt tevékenységében és döntéseiben. Ami még ennél is fontosabb, amikor a tagok jogait gyakorol-

ják, sokkal inkább egyénekként teszik és nem küldötteik révén. Ezt a gyakorlatot a legegyszerűbben a jelölógyűlések és pártkongresszusok helyett a postai szavazás révén történő jelölt- és vezetéválasztás mutatja. A párttagság ilyen atomizált felfogását tovább erősíti, hogy az embereknek megengedik a központi párthoz való közvetlen tartozást, megkerülve a helyi szervezeteket és a helyi szervezőket is. Így lehetővé válik egy olyan párt, amely minden ügyét egyetlen központból intézi, egyszerűen választókerületekre, régiókra vagy városokra osztja fel levelezési listáját, amikor jelöltek bizonyos csoportját kell kiválasztani vagy amikor számottevő politikai döntést kell jóváhagyni.

Az eredmény olyan vezetés, amely a párton belül és kívül is legitimálja a pozícióját azzal, hogy nagy és formálisan felhatalmazott tagságot tudhat maga mögött. Ugyanakkor megnövekedett az autonómiája, hiszen az atomizált tagság kisebb valószínűséggel támaszt kihívásokat, és a helyi aktivisták mint szükséges közvetítők pozíciója is megingott. A pártoknak persze még mindig szükségük van a helyi tisztségviselőkre, akik gondot okozhatnak a központi pártnak, amennyiben olyan politikákat vagy stratégiákat képviselnek, amelyek ellentétesek az országos vezetés által támogatottakkal. Mindemellett azonban a helyi vezetők mindig vonakodni fognak attól, hogy beavatkozzanak az országos ügyekbe, mert tudják, hogy az országos vezetőség ilyen kihívás esetén közvetlenül a tagokhoz fordul. Ami pedig a helyi ügyeket illeti, mindkét fél érdeke bátorítani a helyi autonómiát. A helyi tisztségviselők szempontjából mindig kívánatos, ha viszonylag szabad kezet kapjanak, a központi párt részéről pedig az autonóm helyi párt inkább képes felébreszteni az érdeklődést, ösztönözni a részvételt, és nagyobb valószínűséggel teszi a pártot vonzóvá a potenciális tagok és támogatók előtt. Ezért tehát mindkét fél érdeke, hogy szabad kezet biztosítson a másiknak. Ennek eredménye a stratarchia.

DEMOKRÁCIA ÉS A KARTELLPÁRT

Ahogy a pártszerveződés valamennyi korábbi modelljéhez (elitpárt, tömegpárt, gyűjtőpárt) a demokrácia megfelelő modellje kapcsolódott, a kartellpárt mint empirikus jelenség kibontakozásához is hozzátartozik a demokrácia normatív modelljének a revíziója. Ebben a felülbírált modellben a demokrácia lényege a szavazóknak abban a képességében van, hogy választhatnak a politikai pártok által összeállított étlapról. A pártok vezetői csoportokból állnak, amelyek versengenek a kormányzati hivatalok elfoglalásának lehetőségéért és azért, hogy felelősséget vállaljanak a következő választáson a kormány teljesítményéért. Bizonyos értelemben ez csupán a gyűjtőpárt vagy a demokrácia elitista modelljének a fokozása, a lényeg az, ami ebből a megha-

tározásból hiányzik. A demokrácia ugyanis abból áll, hogy az elitek kedveskednek a tömegeknek, nem pedig a politikaformálás lakossági részvételéből. A választó törődjön inkább az eredményekkel és ne a szakpolitikával, amely a profik birodalma. A pártok profik társulásából állnak és nem az állampolgárok vagy az értük létező szövetségek alkotják.

Más értelmezésekben azonban a demokrácia kartellpárti modelleje alapvetően más. A korábbi modellek központi eszméje a hivatali váltógazdaság volt, nem csupán olyan pártok voltak, amelyek egyértelműen „belül” voltak, míg mások egyértelműen „kívül”, hanem a politikusok fő ösztönzője attól való félelmük volt, hogy a választók elmozdítják őket a hivatalukból és ezért figyeltek a polgárokra. A kartellmodellben azonban egyik nagy párt sincs soha határozottan „kívül”. Következésképpen megerősödött az a vélemény, miszerint a választói demokrácia olyan eszköz, amely segítségével a hatalmon lévők ellenőrzik az alávettetteket és nem fordítva. Ahogy a pártprogramok egymáshoz mind hasonlóbbá válnak és a kampányok amúgy is az elfogadott célokra orientálódnak, nem pedig a verseny eszközei, egyre csökken annak a mértéke, hogy a választási eredmények befolyásolják a kormányzat cselekvését. Mi több, ahogy a hivatalban lévő és azon kívüli pártok közötti különbségek egyre jobban elhomályosulnak, csökken annak a mértéke, ahogy a szavazók akárcsak az általános elégedetlenség alapján megbüntethetnék a pártokat. Ugyanakkor a részvétel bevonja a szavazót a választási folyamatba, és azzal, hogy a választásokat teszik a politikai tevékenység legitim csatornájává, a többi, potenciálisan hatékonyabb csatorna legitimitása csökken. A demokrácia a társadalmi stabilitás elérésének, s nem a szociális változásnak az eszköze, a választások pedig az alkotmány „méltóságteljes” részei lesznek.

Másképpen fogalmazva: a demokráciát már nem olyan folyamatnak tekintik, amelynek révén a civil társadalom korlátokat szab és ellenőrzést gyakorol az állam felett, ehelyett szolgálattá válik, amit az állam nyújt a civil társadalomnak. A politikai vezetést is meg kell újítani, és a választások kínálják azt a békés rituálét, amelynek segítségével ez elérhető. Szükség van a visszacsatolásra, ha a hatalmon lévők széles körben elfogadható kormányzást akarnak, és a választási verseny, amely jelzi a politika és eredményei iránt a lakosság elégedettségét (vagy a vele szembeni elégedetlenségét), biztosítja ezt az információt. Ezért az állam tartja a versenyen alapuló választásokat. Mivel azonban a demokratikusan megívott választási versenyhez, legalábbis annak mai értelmezésében, szükség van a politikai pártokra, az állam biztosítja a politikai pártokat (vagy garantálja azok biztosítását). Végül persze a hatalmon lévő pártok maguk az állam, amely ezt a szolgáltatást nyújtja, ezért aztán a pártok saját létezésüket garantálják.

A pártpolitika, mint teljes munkaidős pálya elismerése egy sor olyan tendencia elfogadását, sőt bátorítását jelenti, amit a demokrácia korábbi felfogásai nem tartottak kívánatosnak. Míközben ezeknek a tendenciáknak a viszonya a pártkartellhez akár előfeltételként, akár következményként egyenes, a pártok és a választások irányában mégis alapvető irányváltást jelent. A legfontosabb, hogy a politikusok növekvő szükségét érzik a választási vereség költségcsökkentésének. Ez persze egyetemes törekvés, ami gyakorta vezet a választások átfogó felfüggesztéséhez olyan országokban, ahol a választási politika normái nem szilárdultak meg. A nyugati országokban, ahol ez nyilvánvalóan nem járható, az alternatíva az, hogy mindenkinek adjanak állami szubvenciót és támogatást, illetve hagyják, hogy különböző koalíciók legyenek hivatalban különböző szinteken és helyeken, és így tovább. Ennek egyik következménye a verseny tompítása. Mi több, miután a politikusok hosszú távú életpályát követnek, politikai ellenfeleiket szakmabelinek tekintik, akiket ugyanúgy foglalkoztatásuk biztonsága hajt és ugyanolyan nyomásokkal találják szemben magukat, továbbá akikkel hosszú távon kell tevékenykedni. A stabilitás fontosabbá válik, mint a diadal, és a politikából munka lesz, nem pedig hivatás.

KIHÍVÁSOK A KARTELLPÁRTTAL SZEMBEN

Igaz ugyan, hogy a kartellpártok képesek egymás közt korlátozni a versenyt, az általánosabb politikai oppozíciót természetesen nem tudják elfojtani. Különösen ez a helyzet, ahogy a pártok, egyedül vagy csoportosan egyre szorosabban kötődnek az államhoz és megszűnnek a civil társadalom és az állam közötti hatékony kommunikáció csatornáiként működni. Ehelyett a pártok kívánalmakat fogalmazznak meg az állammal szemben a civil társadalom konkrét csoportjai nevében, ezek a csoportok pedig maguk is úgy találják, hogy követelésekkel kell fellépniük a párttal/állammal szemben. Ezért a követelések megfogalmazása egyre inkább az érdekképviselői szervek dolga lesz. Egyes esetekben persze, és különösen ami a nagyobb és jobban megszilárdult csoportok érdekképviselőit illeti (például szak-szervezetek, munkáltatói szövetségek), ők már kifejlesztették a maguk kapcsolatait az állammal, és ezek nem sokban különböznek azoktól, amiket a pártok alakítottak ki. Ezt a jelenséget neveztek el „neokorporatizmusnak” és ez egyebek között kiváltságos és biztos pozíciók adását jelenti bizonyos csoportoknak cserébe a „jó magaviseletükért”. Ám pontosan azért, mert ezeket a megszilárdult csoportokat kooptálják a rendszerbe, gyakran nem akarnak, vagy nem képesek bizonyos követeléseket kifejteni, és ez elvezethet alternatív, nem ritkán rövid életű és harány szerveződések megjelenéséhez.

Mindebből feltételezhető, hogy a kartellpártok által megteremtett önvédelmi mechanizmusoknak megvan a maguk belső ellentmondása. Amilyen mértékben a kartellpártok korlátozzák a szervezetben belüli nézetkülönbségek lehetőségét, minimálisra csökkentik a kartellen belüli verseny következményeit és védekeznek a választói elégedetlenség következményeivel szemben, olyan mértékben akadályozzák a választásokat abban, hogy legalább azt a minimális visszacsatolási funkciót ellássák, amit a demokrácia új modellje rájuk bíz. Mindez még tovább megy, ha a nagy érdekképviseleti szerveket is a neokorporatív elrendezések önvédelmi ernyője alá vonják. Ugyanakkor azonban ezzel nem lehet megakadályozni a kartellen kívüli kihívásokat még akkor sem, ha korlátokat tudnak állítani az új pártok útjába, amelyek be akarnak jutni a rendszerbe, például azzal, hogy az állami szubvenciót a korábbi választási teljesítményhez kötik vagy korlátozzák választási szereplésüket. Még fontosabb, hogy a kizárásra tett kísérletek vissza is üthetnek, mert a kizárt újhíttűeknek olyan fegyvert adnak a kezükbe, amivel mozgósíthatják az elégedetlenek támogatását. Ezért hasonlatosan ahhoz, ahogy az elitpártok megteremtették a tömegpártok kibontakozásának és sikerének társadalmi és gazdasági feltételeit, és ahogyan a gyűjtőpárt vezetett el a kartellpárt megjelenéséhez szükséges feltételekig, a kartell közelmúltbeli sikere elkerülhetetlenül kifejleszti a saját ellenzékét.

A rendszerbe betörni kívánó új pártok természetesen ideológiai kérdések széles köre alapján folytathatnak kampányt, hogy támogatókat nyerjenek. A tapasztalat azonban egyre inkább arra utal, hogy az egyetlen konkrét, egybe hívó felszólítás, ami sok új párt esetében közösnek bizonyul és különösen hatékonyan mozgósítja a támogatókat (például az Egyesült Államokban a Ross Perot-kampány tapasztalatai, vagy a kanadai reformpárt kampánya), az a követelés, hogy „zúzzák szét” a megszilárdult politika „öntőformáját” (lásd például: Poguntke, 1994; Scarrow, 1994). Ez a követelés sok esetben jobbára csak retorika és képviselői, különösen azok, akik az új középosztályokban keresik támogatóikat – a hollandiai Demokraták 66 párttól kezdve a brit Liberális Demokrata és az ír Progresszív Demokrata Pártjáig – gyakran felettébb készségesen hajlandók csatlakozni a rendszerhez, amit pedig kezdetben megtagadtak. Más esetekben is, mint sok zöld párt példája mutatja, ahol a szembenállás mélyebb gyökerű, ezekről a követelésekről is kiderül, hogy képesek alkalmazkodni és kooptálhatók.

Egyes esetekben azonban a tiltakozás radikálisabb elégedetlenségbe torkollik. Mindenesetre ez a helyzet a különféle új szélsőjobboldali pártok esetében, mint amilyen a belgiumi Vlaams Blok, a franciaországi Nemzeti Front, a svájci Nemzeti Akció, vagy talán még a svédországi Új Demokrácia is ez utóbbi mintha követni kívánná a szomszédos Dánia és Norvégia Ha-

adás pártjainak nyomdokait. És ugyanez igaz az egyre harsányabb osztrák Szabadságpártra is. Mindezek a pártok láthatóan mélységesen demokráciaellenes és gyakran idegengyűlölő ellenzéket alkotnak szemben azzal a konszenzussal, ami manapság a legtöbb nyugati demokráciában érvényesül és ez nyilvánvalóan támogatottságuk legfőbb bázisa. De talán még szembezőköbb az a tény, hogy ezek közül sok párt nagy előnyökre tesz szert azon feltételezett képessége jóvoltából, hogy fel tudja törni, amit gyakran a bevett politikai alternatívák között létező „meghitt” elrendezésnek neveznek. Ezért tehát valójában a kartellként való működés, az a kísérlet, hogy ne legyenek a bevett alternatívák között egyértelmű „győztesek” és „vesztesek”, és az állam feletti ellenőrzés kiaknázása olyan erőforrásokat szül, amelyek fölött osztozhatnak a kartellpártok, ezzel viszont akaratlanul pontosan azt a muníciót szolgáltatják, amivel a jobboldali tiltakozók hatékonyabban vívhatják háborújukat. Ezek az új tiltakozók nem a párttal szemben jelentenek kihívást; végtére is tiltakozásukat párt szervezi. De önmagukat a kartellpárt kihívójának látják és ezt a kihívást jószerivel a kartellpártok tevékenysége fűti és ezért hosszabb távon hozzájárul a tiltakozás legitimálásához.

A tanulmány elején megjegyeztük, hogy a mai irodalom nagy része a pártok hanyatlásáról, kudarcáról beszél. Szerintünk ez a hangsúly alapvetően téves. A valóságban kevés tényleges bizonyíték van arra nézve, hogy véget érne a pártok kora. Ellenkezőleg, igaz ugyan, hogy bizonyos vonatkozásokban a pártok kevesebb hatalommal rendelkeznek, mint korábban, főképpen kevésbé intenzív párthűséget élveznek, kevesebb a követőjük, kevésbé különülnek el a politikai identitások, más tekintetben azonban pozíciójuk megerősödött, nem utolsósorban azoknak a megnövekedett erőforrásoknak köszönhetően, amelyeket az állam (az államban lévő pártok) a rendelkezésükre bocsát. Az bizonyos, hogyha a tömegpártot tekintjük modellnek, ahogyan az irodalom nagy része láthatóan ezt teszi, akkor a főáramban lévő pártok talán a korábbinál kisebb hatalommal rendelkeznek. Azaz kevésbé nagyhatalmú tömegpártok. De, mint mondtuk, ez nem megfelelő mérce, mert nem veszi figyelembe, hogy a pártok miképpen alkalmazkodnak a saját fennmaradásuk biztosítása érdekében és azt sem, hogy milyen új forrásokra tesznek szert a láthatóvá vált gyengeségek ellentételezéseként. Röviden: ezek más pártok. Talán szilárdabb talajon mozgunk, ha a párt hanyatlása helyett a párttal szemben megmutatókozó kihívásokról beszélünk, bár alapvetően ez is téves. Amit ma a nyugati demokráciákban látunk, az nem annyira kihívás a párttal, mint olyannal szemben általában, hanem a kihívás óhatatlanul sokkal inkább a kartellpárttal szemben fogalmazódik meg.

Fordította: Gáthy Vera

JEGYZETEK

- ¹ Így például Lawson és Merkl (1988: 3), akik megjegyzik, hogy „a pártok nagyarányú hanyatlásának jelensége, amit az amerikai politikai rendszer keretei között gyakran észlelnek, egyre jobban megmutatkozik más politikai rendszerekben is”; vagy Selle és Svasand (1991: 459–60), akik rámutatnak az 1970-es évek óta az irodalomban látható „felettebb pesszimista” perspektívára, olyan tendenciákra, amelyeknek alapján egyesek azt a következtetést vonták le, hogy „a pártok többé már nem működnek olyan jól, mint egykoron”. És valóban, a pártok hanyatlásáról annyira általánossá vált a szóbeszéd, hogy már 1980-ban Stephen L. Fisher (1980) a „Pártok hanyatlása” téziszéről úgy írt, hogy láthatóan nem volt szüksége másokat idézni. Lásd még: Finer (1984).
- ² Ugyanez mondható el Panebianco választási-professzionális pártjáról, ami első sorban abban különbözik a gyűjtőpárttól, hogy a szervezetében profik és tanácsadók dolgoznak és nem pártbürokraták.
- ³ David Mayhew (1974) pontosan ezeket a kifejezéseket alkalmazza, amikor az amerikai kongresszusban a vezetői posztokkal történő személyi jutalmazást írja le.
- ⁴ Az Egyesült Királyság különös eset, ahol a kartellpárttal összefüggő magatartás kevésbé szembetűnő. A parlamenti pártra helyezett hangsúly ugyan látszólag elősegítene a kartellalakítást, ez a hivatali váltógazdaság erőteljes elvárásától függ. A Munkáspárt látszólagos képtelensége a hatalomba való visszatérésre és a konzervatívok látszólagos szilárd hatalma mindkét pártot kartellelens magatartásra ösztönözte. Ezért például a Munkáspárt inkább hajlott az arányos képviseletre, ami megtörné a hivatalviselés kétpárti monopóliumát (ma már ténylegesen egypárti monopólium), a konzervatívok viszont egyre kevésbé hajlottak arra, hogy kinevezésekben és megtiszteltetésekben osztozzanak a Munkáspárttal (J. Webb, 1994).

IRODALOM

- Beer, Samuel H. (1969) *Modern British Politics*, 2nd edn. London: Faber and Faber.
- Castles, Francis, ed. (1982) *The Impact of Parties*. London: Sage.
- Dahl, Robert (1956) *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Dalton, Russell and Kuechler, Manfred, eds. (1990) *Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies*. New York: Oxford University Press.
- Downs, Anthony (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Duverger, Maurice (1954) *Political Parties: Their Organization and Activities in the Modern State*. London: Methuen.
- Einhorn, Eric S. and Logue, John (1988) Continuity and Change in the Scandinavian Party Systems in Steven B. Wolinetz (ed.) *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*, pp. 159–202. London: Routledge.
- Epstein, Leon (1986) *Political Parties in the American Mold*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Finer, S. E. (1984) The Decline of Party? in Vernon Bogdanor (ed.) *Parties and Democracy in Britain and America*, pp. 1–6. New York: Praeger.
- Fiorina, Morris (1981) *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Fisher, Stephen L. (1980) The „Decline of Parties” Thesis and the Role of Minor Parties, in Peter. H. Merkl (ed.) *Western European Party Systems: Trends and Prospects*. New York: Free Press.

- Katz, Richard S. and Mair, Peter, eds. (1992) *Party Organizations: A Data Handbook on Party Organization in Western Democracies, 1960-90*. London: Sage.
- Kirchheimer, Otto (1966) The Transformation of West European Party Systems, in Joseph LaPalombara and Myron Weiner (eds.) *Political Parties and Political Development*, pp. 177-200. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lawson, Kay, ed. (1980) *Political Parties and Linkage: A Comparative Perspective*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lawson, Kay (1988) When Linkage Falls, in Kay Lawson and Peter H. Merkl (eds) *When Parties Fail*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lawson, Kay and Merkl, Peter H. (1988) Alternative Organizations: Environmental, Supplementary, Communitarian, and Antiauthoritarian, in Kay Lawson and Peter H. Merkl (eds.) *When Parties Fail*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lipset, S. M. and Rokkan, Stein (1967) Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: an Introduction, in S. M. Lipset and Stein Rokkan (eds.) *Party Systems and Voter Alignments*, pp. 1-63. New York: The Free Press.
- Mair, Peter (1994) Party Organizations: From Civil Society to the State, in Richard S. Katz and Peter Mair (eds.) *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage.
- Mayhew, David R. (1974) *Congress: The Electoral Connection*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Michels, Robert (1962 [1911]) *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracies*. New York: The Free Press.
- Neumann, Sigmund (1956) Towards a Comparative Study of Political Parties, in Sigmund Neumann (ed.) *Modern Political Parties*, pp. 395-421. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Ostrogorski, M. I. (1902) *Democracy and the Organization of Political Parties*. London: Macmillan.
- Panbianco, Angelo (1988) *Political Parties: Organisation and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pizzorno, Allesandro (1981) Interests and Parties in Pluralism, in Suzanne D. Berger (ed.) *Organizing Interests in Western Europe*, pp. 247-84. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poguntke, Thomas (1994) Explorations into a Minefield: Anti-Party Sentiment - Conceptual Thoughts and Empirical Evidence, előadás a pártellenes érzelmekről rendezett műhelyvitán, ECPR Joint Sessions, Madrid.
- Pomper, Gerald M. (1992) Concepts of Political Parties, *Journal of Theoretical Politics* 4(2): 143-59.
- Ranney, Austin (1962) *The Doctrine of Responsible Party Government*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rose, Richard and McAllister, Ian (1986) *Voters Begin to Choose: From Closed-Class to Open Elections in Britain*. London: Sage.
- Sainsbury, Diane, ed. (1990) *Party Strategies and Party - Voter Linkages*, az *European Journal of Political Research* különszáma, 18.
- Scarrow, Susan (1994) The Consequences of Anti-Party Sentiment: Anti-Party Arguments as Instruments of Change előadás a pártellenes érzelmekről rendezett műhelyvitán, ECPR Joint Sessions, Madrid.
- Selle, Per and Svasand, Lars (1991) Membership in Party Organizations and the Problem of Decline of Parties, *Comparative Political Studies* 23: 459-77.
- Truman, David (1951) *The Governmental Process*. New York: Knopf.
- Webb, Paul D. (1994) Party Organizational Change in Britain: The Iron Law of Centralization? in Richard S. Katz and Peter Mair (eds.) *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*. London: Sage.

GLOBALIZÁCIÓS KIHÍVÁSOK

SZABÓ MÁTÉ

A globalizációellenes mozgalmak – a 21. század új mozgalomtípusai?¹

„Közel másfél órás késéssel, közép-európai idő szerint szombaton hajnalban a kanadai Québec Cityben megnyílt a 3. Amerika-csúcs. A találkozó kezdetét anarchista tüntetők késleltették, akik áttörték a biztonsági kordont és összezsaptak a rendőrökkel. A globalizációs folyamatot ellenző „alternatívok” és a rendőrök összetűzése során már pénteken legkevesebb öten megsérültek, és mintegy két tucat személyt őrizetbe vettek. A helyszíni jelentések szerint ezrek vesznek részt a tiltakozó megmozdulásokon. Az Andok-országok, illetve a karibi országok vezetői nem tudtak időben eljutni saját szállodájukból az amerikai elnök hoteljében rendezett külön találkozóra az utcai tüntetések miatt. Az amerikai csúcstalálkozóról egyetlenként hiányzó Kuba államsfője, Fidel Castro üdvözölte és országa teljes szolidaritásáról biztosította a csúcs ellen tüntetőket.” (2001. április 21., Népszabadság)

„Az amerikai kontinens 34 országának állam- és kormányfői vasárnap a kanadai Québecben aláírt közös nyilatkozatban azt tűzték célul, hogy a demokratikus amerikai országok 2005-ig megteremtik a vámoktól és egyéb kereskedelmi akadályoktól mentes amerikai szabad kereskedelmi övezetet. Jean Chrétien kanadai miniszterelnök szerint ezzel új korszak kezdődik az amerikai földrész együttműködésének történetében. Chrétien szerint az 1998-as santiagoói csúcsertekezletet jellemző önbizalom mára egységgé és szolidaritássá szilárdult. A tanácskozáson a földrész államai közül egyedül Kuba nem vett részt, mert nem demokratikus berendezkedése miatt nem hívták meg. A tanácskozást immár hagyományosnak nevezhető módon nagy-

szabású tüntetések kísérték. Az anarchista és egyéb, az erőszaktól sem visszariadó erők mellett – jelentések szerint mintegy 25 ezres tömeg – békésen tüntetett a globalizáció ellen, mert az, véleményük szerint, csak a multinacionális cégek és a gazdag országok érdekeit szolgálja.” „Harmincnégy rendőr és 45 polgári személy sérült meg Québec Cityben, az óceánparti csúcstalálkozó színhelyén a zavargások kezdete óta – közölte a rendőrség szóvivője. Az anarchisták és a rendőrök összecsapása pénteken már jóval a tárgyalások megnyitása előtt megkezdődött. A tüntetések kapcsán mintegy 150 embert állítottak elő, de többségüket rövid időn belül szabadon engedték. Jean Chretien kanadai miniszterelnök szombati sajtóértekezletén elismerését fejezte ki a rendőröknek az anarchisták elleni fellépésért. A nap folyamán több ezer ember – egyes jelentések szerint húsz-, más hírek szerint harmincezren – a zavargások helyszínétől távolabb békésen tüntettek a csúcstalálkozó célkitűzései ellen. A szabad kereskedelem és a nyitott határok csak a gazdagok érdekeit védik a szegényekkel szemben – hirdették.” (2001. április 22. Népszabadság)

A társadalmi mozgalmak és tiltakozások kutatása jelentős tapasztalattal és felkészültséggel érkezett a 21. század küszöbére. A hatvanas évek diákmozgalmi, új baloldali, terrorista, illetve a nyolcvanas évek új társadalmi mozgalmi, a zöld, a feminista és a békekezdeményezések, az alternatív életformák, majd a kommunista rendszerek bukásával összefüggésben megizmosodó demokratizáló mozgalmak, és az Európa-szerte megnövekedett jelentőségű új jobboldal és idegenellenesség, valamint a globális mozgalmak mind meglehetősen széles körben feldolgozott kutatási témák a nemzetközi társadalomtudományban. Ma még azonban kétségkívül hiányzik azon globalizációellenes tiltakozások elemzése, amelyek a világpolitikában elsősorban az 1999-ben Seattle-ben rendezett WTO-találkozó elleni tiltakozás óta váltak és válnak a globális jelentőségű nemzetközi találkozók kísérőivé.

Holott az ilyen tiltakozások lehetőségének kialakulását sok, korábban a társadalomtudományok által elemzett és diagnosztizált összefüggés segítette elő, amelyek összetalálkozása azonban mégiscsak a társadalmi gyakorlat terén jelent meg, ismételten megerősítve ama felismerést, miszerint a mozgalmak és tiltakozások a társadalmi gyakorlat kreatív, innovatív szereplői, amelyek gyorsan, flexibilisen alakulnak át a környezet kihívásainak hatására. Miben újak ezeknek a tiltakozásoknak a szereplői, miért tekinthetjük ezeket újfajta mozgalmaknak, amelyek talán ismét, hasonlóan a megelőzően említett 20. századi mozgalmi hullámokhoz egy újabb tiltakozási és mozgalmi hullám² jellemzőit mutatják fel?

TILTAKOZÁSOK A GLOBALIZÁCIÓ ELLEN

Minden új hordoz korábbról már ismert vonásokat is. A nemzetközileg koordinált mozgalmi tiltakozókampányok jelensége már ismert sajátossága például az európai munkásmozgalomnak, avagy a feminista mozgalmaknak, a békemozgalmaknak is a 19. század kapitalista globalizációs tendenciáinak kibontakozásától kezdve.³ Ezekben azonban a nemzeti politikai-társadalmi téren megszervezett mozgalmak hoztak létre nemzetközi kampányokat, szervezeteket. A posztmodern globalizációs mozgalmak azonban a globális társadalmi-politikai térben szerveződnek meg, integrálnak támogatást, egyéneket és csoportokat, amelyeket esetleg akár nem is kívánnak a nemzeti társadalmi-politikai térben, terekben önállóan megszervezett ágensekként létrehozni.⁴ Míg korábban a szolidaritásséma adta az összekötés alapját a különféle csoportok között, amely a különféle nemzeti társadalmi-politikai keretekben kialakult hasonló és összefüggő konfliktusok és problémák megoldására koncentrálnak mobilizálta az elkülönült mobilizációs kampányok koordinált cselekvését, addig most a globális társadalmi-politikai tér egységesen érvényesülő problémái, amelyek mobilizálják a különféle régebbi és újabb tiltakozási potenciálokat a közös cselekvésre a globális társadalmi-politikai térben, amelyben az elektronikus szervezett mozgalmak és a globális elit konfliktusa zajlik.⁵ A közös elem a tiltakozás mozzanata az adott, többnyire globális vagy regionális elit döntéshozatala, léte, eljárása ellen, amelyben a legkülönbébb elitellenes grass-roots csoportok avagy elleneltek különböző frakciói vesznek részt. A tiltakozásban való részvétel nem alapul állandó, közös célok, diagnózisok, szervezeti struktúrák mentén felépülő koordináción. Ez a „patchwork”-jelleg teszi lehetővé, hogy leomoljanak a globális tiltakozáson belül a korábban eléggé átjárhatatlannak látszó falak a munkásmozgalom régi, illetve az új mozgalmak új tiltakozási potenciálja között. A szakszervezeti-munkásmozgalmi tiltakozás új profilja bontakozik ki ezekben a globalizációellenes akciókban, amely a 20. század végének a korábbi munkásmozgalommal és a kortárs szakszervezetekkel egyaránt ellentétes és egymástól is különböző mozgalmait, a feministákat, zöldeket, autonómokat és bizonyos etnikai mozgalmakat egyaránt magába foglal.⁶ Az egység, ha van, akkor akcióegység, és ez jelöli ki a mozgalom határait, aki részt vesz benne, benne van, legyen erőszakos avagy erőszakmentes, kapitalizmus- avagy modernizációellenes célja, stratégiája. A globalizációellenes mozgalom posztmodern abban az értelemben, hogy megismétlődnek benne a 20. századi baloldali jellegű mozgalmi kultúrájának bizonyos elemei, a szocialisták, a szindikalisták, az anarchisták, a zöldek és az alternatívok mozgalmainak és tiltakozásainak hozadéka. Az ad hoc akcióegység-

gek, a hálózatok hálózatainak létrehozása jellemezte a korábbi mozgalmak stratégiáit is, azonban többnyire lokális-regionális jellegük volt, a külső szolidaritás eseti megnyilvánulásaként vendégaktivistákkal, avagy másutt szolidaritási akcióként megszervezett hasonló jellegű, kapcsolódó tematikájú rendezvényekkel. Az új globalizációellenes mozgalomban mindenki vendég és ugyanakkor mindenki otthon van, legyen a rendezvény akárhol, mivel társadalmi-politikai értelemben a tematika nem kötődik a rendezvény helyéhez, a tiltakozók a globális társadalmi-politikai rekrutáció alapján álló heterogén szívárványkoalíciót jelképezik, még akkor is, ha a költségek függvényében a helyi-körzeti aktivizmus részvételének esélye esetleg nagyobb lehet. Ez azonban nem döntő tényező a globalizált világ globalizációellenes mozgalmaiban. A tér és idő költségtényezőinek a modern kommunikációs és közlekedési technológiák következtében való csökkenése, és a globális hálózatok világszerte létrejött struktúrái bizonyos elitcsoportok számára megkönnyítik a globális szervezést és szerveződést, illetve a mobilizációt,⁷ s ezek a csoportok a legkülönbélebb célokkal és motivációkkal hozzák létre és folytatják akcióegységüket a globális elitek találkozási ellen.

A globalizációellenes tiltakozások tartósabb struktúráinak kiépülése jellemzi a 20–21. század fordulóját, amely ismételt érveket szolgáltat amellet, hogy a tiltakozás mozgalmi mobilizációja racionális struktúrákban szerveződik meg a társadalmi-politikai-kulturális keretfeltételek menetén. A mobilizációs lehetőségstruktúra átalakult: a döntések egy része transzparensten globális szervezetek és elitek kezébe került, s a döntések nemzetállamok feletti struktúrákban születnek meg⁸, és a mobilizációs struktúrák megszerveződésére e globális társadalmi-politikai térben teret engedtek és engednek az új kommunikációs technológiák, amelyek globális társadalmi hálózatok, a születőben lévő globális civil társadalom kereteit jelölik ki.⁹ A globálisan szervezhető erőforrások a tiltakozás számára koncentráltan használhatók fel egy-egy globális esemény ellen, amelyek sokkal nagyobb, globális média-eseményekké válnak, mint a legjobban megszervezett, esetleg nagyobb volumenű, de a nemzeti társadalmi-politikai térben megszervezett tiltakozás akár nemzetközileg szervezett szolidaritási eseményekkel felerősítve. Az erőforrások globális tiltakozásokká szerveződése¹⁰ tehát a korábbi struktúrák és lehetőségek leghatékonyabb felhasználását meghaladó eredményekre vezethet, és így racionálissá válik a résztvevők szempontjából a globális társadalmi-politikai térbe való kilépés többletköltségeinek fedezése. Ennek hasznai mobilizációs dinamika kiindulópontjául szolgálnak, amely a globális média közvetítésével¹¹, illetve a tiltakozók saját elektromos kommunikációs hálózatainak kibővülésével¹² kumulálja a források mobilizációját.

Ugyanakkor jelentős gátló tényezőktől szabadítja meg a mozgalmak tiltakozását, illetve olyan új struktúrákat épít fel, amelyek mintegy „kibújnak” a társadalmi-politikai ellenőrzés kialakult, nemzetállami szerveződéssel rendelkező rendszereiből. A globális tiltakozások a jelentős globális diszkurzív-kommunikatív struktúrára épülve hozzák létre az erőszakos avagy erőszakmentes demonstrációt, a blokádot a globális rendezvényel szemben.

A 20. század végére a nyugati demokráciákban kialakult a közrendvédelmi partnerség olyan rendszere, amelynek kalkulálható tényezőivé váltak a rendvédelmi szervek és a különféle, rendszeresen legálisan tiltakozó csoportok és mozgalmak. Az előzőleg egyeztetett, a kölcsönös tolerancián és előzékenységen alapuló, szinte korporatív struktúra létrehozását jelentő rendszereket marginális, ellenzéki csoportok utasították el, amelyek féken tartására a közrendvédelem koncentrált preventív és reaktív ellenőrző tevékenységét. Ez a tiltakozó mozgalmak feletti ellenőrzés hatékonyságának megnövekedésével járt, a nagy és jelentős csoportok, a szakszervezetek, a foglalkozási szervezetek, a zöld mozgalmak fokozatosan részévé váltak a partnerségi rendszernek, és a marginalizálódó radikálisokra koncentrálták erőiket a rendfenntartók.

„Nyugat-Európában és Észak-Amerikában, a vezető nyugati demokráciákban a hetvenes évek óta dokumentálható az eltolódás a tiltakozókkal szembeni toleránsabb rendőri fellépés irányában, a társadalmi-politikai tiltakozás intézményesedésével összefüggésben. Különösen vonatkozik ez a munkaügyi és a bérkonfliktusokra, a sztrájkok rendőri kezelésére. Ugyanakkor, míg a tiltakozási kultúra egészét, domináns csoportjait illetően érvényes ez a tendencia, bizonyos szubkulturális csoportok, mint a nagyvárosok színesek lakta szegénynegyedeinek vonatkozásában, avagy a terrorista és autonóm „szcéne”, vagy bizonyos erőszakra hajlamos etnikai és vallási csoportok esetében, illetve a szeparatista szervezetek ellen a rendőrségi fellépés tovább militarizálódik. Ez a kettős, ellentmondásos tendencia jellemzi a tiltakozások rendőri kezelésének változásait az utóbbi évtizedekben.

A hatvanas években a rendőrség nagyszabású gumibotos rohamokkal lépett fel a tüntetők, avagy a sztrájkolók, a blokádot alkotó csoportok ellen. A nyugati rendőrség azóta tanult ezek kudarcaiból. A közvélemény kritikája a rendőrséget arra indítja, hogy ellenálljon a represszió fokozását támogató politikai törekvéseknek. Ebbe az irányba hatnak a béralkuk intézményesítései, illetve a szociáldemokrata kormányzatok elterjedése a hetvenes években. A rendőrök a konfliktusok társadalmi-politikai gyökereit elfogadva, nem kívánnak erőszakkal véget vetni olyan konfliktusoknak, amelyek megoldása hosszabb távú struktúraalakító politikát igényel. Hogy a rendőrség a megoldatlan társadalmi-politikai konfliktusok terhét viseli, ez a felis-

merés mára már szélsőségek körében elterjedt a nyugati rendőri vezetők között, akik éppen ezért nem kívánják és nem is tudják ilyen esetben erőszakkal elnyomni a strukturális problémák következtében fellépő tiltakozásokat, csupán bizonyos fokig keretek között tartják ezek következményeit. A hetvenes években a nyugati rendőrségeken belül is mozgalmak indultak a rendőrség militarizálása ellen, amelyben szerepük volt a rendőri szakszervezeteknek és a tüntetéseknel vagy más bevetéseknél a rendőri tevékenység dokumentálására és etikai-jogi felülvizsgálatára szakosodott állampolgári kezdeményezések nyomásának is.

A toleranciához vezető tanulási folyamatok, amelyek a tiltakozókkal szembeni rendőri brutalitás csökkenéséhez vezettek, ugyanakkor ütköznek azokkal az érdekekkel és irányzatokkal, amelyek az erőszakos rendfenntartó stratégiák fenntartását avagy kiterjesztését szolgálják. Vannak ugyanis olyan ritualizált erőszakos konfliktusok, mint a szeparatisták, a színes gettók, illetve az anarchista és terrorista szubkultúrák esetében, amelyek kollektív megmozdulásaival szemben a kormányzatok igenlik a mind hatékonyabb erőszakalkalmazást a közrend fenntartásának érdekében. Ezek száma, jelentősége az utóbbi évtizedekben Nyugat-Európában talán éppen hogy nem csökkent, hanem még növekedett is. Ilyen esetekben a titkos információgyűjtés, a lehallgatások, a provokátorok alkalmazása, sőt akár a hivatalosan támogatott merényletek is megjelennek a közrendvédelmi munkában, s ezek kihatnak a célcsoportok nyilvános tiltakozásainak rendőri kezelésére is.

Több szerző szerint van a rendőri hivatásnak olyan belső dinamikája, amely éppen a represszió fenntartása, a tolerancia növekedése ellen hat. Mint Gary Marx írja az amerikai rendőrségről, a társadalmi ellenőrzés szervei sokszor hozzájárulnak saját érdekükben a deviáns jelenségek fenntartásához... A rendőrség alkalmazta közrendfenntartó technikák egy része maga is hozzájárul az erőszak eszközléséhez a tiltakozók és a rendőrök között, főleg a tömeg elleni gumibotos rohamok esetében, ahol a békés tüntetők és a rendbontók egyaránt a rendőri erőszak tárgyává válhatnak.¹³

A nemzeti közrendvédelmi partnerségen belül marginalizálódott radikálisok, illetve jelentősnek mondható szegmenseik azonban a globalizációellenes tiltakozási mobilizációkba bekapcsolódva olyan politikai szerveződési keretre tettek szert, amely kivonja magát a több évtizede hatékonyabbá váló nemzeti közrendvédelmi partnerségi rendszerekből. A közrendvédelemnek a nemzetállami keretekben megszervezett szervei pedig számukra új, idegen és ismeretlen kihívással kerülnek szembe, a globálisan szerveződő radikálisok nehezen megfogható és behatárolható, és a velük való kommunikációra sem nem kész, sem nem képes flexibilis koalícióival, amelyeknek nincs szóvivője, székháza a városban vagy az államban, legközelebb valószínű-

leg nem is itt fog tüntetést szervezni, tehát aligha áll szóba a helyi rendfenntartókkal a közrendvédelmi egyeztetés céljából.¹⁴ A radikális marginálisok koalícióival szemben egyelőre még nem létezik a közrendvédelmi szervek nemzetek feletti koalíciója a globális tiltakozások kapcsán, és így a tiltakozók lépéselőnyben, a rendvédelem szervei pedig velük szemben bizonyos lépéshátrányban vannak. A közrendvédelmi partnerség nemzetállami keretei minden egyes, az adott államterületen belül szervezett globális fórum elleni tiltakozás nyomán repedeznek, akár Seattle-ban, akár másutt. A rendvédelmi szervek a radikális kihívással szemben gyakran sértik meg a közrendvédelmi partnerség egyébként számukra könnyen betartható szabályait, ismét megjelenik a tiltakozók és a rendfenntartók oldalán egyaránt az erőszak és annak eskalációja, amely akár a korábban integrált csoportokban is szolidaritást vált ki az emberi jogokat és a jogállami minimumokat esetleg megsértő rendőri cselekményekkel szemben¹⁵, és rombolhatja a közrendvédelmi partnerség kialakult kereteit.

Így ír erről egy aktivista, a független internetes médiában, összefoglalva a globalizációellenes tiltakozásokkal szembeni rendőri fellépések tapasztalatait Seattle óta, amelyek szerinte a közrendvédelem „law and order” aspektusa megerősödéséhez vezettek¹⁶, és ártalmasak lehetnek az emberi jogok védelmének és a demokratikus ellenőrzésnek a struktúráira: „A tömegkommunikációt és a közvéleményt szisztematikusan manipulálja a rendőrség és más kormányzati szervek, amelyek szembekerülnek a területükön születőben lévő tömegmozgalmakkal. A manipulációk eltorzítják a tiltakozók és az ellenállás célját és üzenetét. A tiltakozások új hulláma azért alakulhatott ki, mert elterjedt az a felfogás, mely szerint többé már nem a nép és intézményei hozzák meg az őket érintő döntéseket. A kormányok hatékonyan torzítják el e tiltakozások üzenetét. Az újságokban és a beszélgetésekben mindenütt felhangzik az a feltevés, mely szerint a tiltakozók nem is tudják, mit is akarnak, és inkább az erőszakban, mintsem az értelmes változásokban érdekeltek. Ez világos jele annak, hogy a tiltakozás hangját a rendőrség róluk alkotott képe elnyomja a médiában és a közvéleményben.

Ezen túlmenően az aktivisták meg vannak félemlítve. Mindenki, aki részt vett az elmúlt időszak valamelyik tiltakozásában, ismer olyanokat, akik a rendőri brutalitás áldozataivá lettek. 1999. november 30-a óta a körülbelül 2500 előállításból alig egy tucat végződött vádemeléssel. Mindeme tények ellenére, nincsen nagyobb közvita az erős kéz rendőri stratégiájáról. Ennek okai világosak. Dacára azon igazságtalanságoknak, amelyeket az aktivistáknak a rendőröktől el kellett szenvedniük, a közvéleményt elriasztották ezektől az aktivistáktól. E félelmek alapja ugyanazon igazságtalanságokat elkövető rendőrség információs taktikája.

„A rendőrség veszteségei Seattle óta minimálisak. Egyetlen vezetőt sem függesztettek fel, nem indult eljárás egyetlen rendőrrel szemben sem, és a töménytelen könnygáz és a rengeteg túlórázás árát sem keresi senki rajtuk... Ha a kormányzat nem tűri meg a nyilvános diskurzus teljes spektrumát, és a közvélemény nem mozdul meg, akkor ez a tendencia (a hatóságok túlhatalma és brutalitása – Sz. M.) tartóssá válhat, és sohasem lepleződnék le ezek a visszasságok. Az elfojtott politikai viták eredményeképpen pedig a változásra irányuló energiák az undergroundba szorulnak, és máris látszik a mozgalomban a titkos akciók, a szabotázsokra való hajlam támogatásának megnövekedése.”¹⁷

A globalizáció elleni tiltakozómozgalmak igen nagymértékben függenek a saját elektronikus média megnyitotta kommunikációs kapcsolatlehetőségtől. Az ilyen horizontális és vertikális kommunikációs költségeket az eddiginél jóval nagyobb mértékben csökkentő kommunikációs kapcsolatrendszer mintegy szervezhelyettesítő funkciót lát el, ezért az internetes kommunikációs szabadság védelme az új mozgalmak számára alapvető fontosságú. A szólásszabadság klasszikus liberális és baloldali értéke a saját médiához való szabadságként jelenik meg az internetre épülő globális mozgalmakban.¹⁸ Míg a modernizációs mozgalmak, a klasszikus polgári és munkásmozgalmak lételeme a sajtó szabadsága, illetve a saját sajtó kiépítése volt, addig a posztmodern mozgalmak a sajtó-, gyülekezési és egyesülési szabadságot mind „naturáliákban”, mind pedig a globális virtuális térben egyaránt igénylik a maguk számára, a diskurzív terek létrehozásával, a kommunikációs közösségek kialakításával, a tiltakozás mobilizálásának számtalan hatékony technikájával együtt, amelyek így új tartalmat és terjedelmet igényelnek a klasszikus demokratikus jogoknak. A globális demokrácia intézményei még nincsenek meg¹⁹, de a globális demokrácia problémái már előbb jelennek meg a virtuális térben, mint a démosz igényei, egyelőre még csak a nemzetállamokkal és intézményeikkel szemben támasztott igényekként.²⁰ Azonban nyilvánvaló, hogy a rendvédelem globális funkciói előbb-utóbb ebben az egyelőre nem állam uralta térben is egyre erősebben meg fognak nyilvánulni, mint azt a nemzeti rendőrségek adat-és gazdaságvédelmi szekcióinak létrehozása, illetve a rendvédelmi szervezetek egyelőre még csak a nemzetállami jogrendszereken belül érvényesíthető reakciói, és azon túlmutató „vállalati és csoportérdek” érvényesítési stratégiái mutatják.

A globalizált, illetve a globalizációellenes mozgalmak számára egyaránt létfontosságú virtuális agórájuknak, szerveződési terüknek a szabadsága, hiszen ez mobilizációjuknak talán a legfontosabb terepe. Azonban az államok és a nemzetközi szervezetek érdekeit védő adminisztratív-politikai ellenőrzés erre a

területre is kiterjeszteni igyekszik uralmát, ellenőrizni kívánja ezt a korábban a szabad szerveződés teréről szolgáló terepet.²¹ Ahogyan a gyülekezési és szólásszabadság alapvető volt minden demokratikus tömegmozgalomban ahhoz, hogy a hatalmon lévőkkel szemben garantált mobilizációs politikai térre tehesen szert, és az ennek biztosításáért folytatott küzdelem végigkíséri a társadalmi mozgalmak és a politikai tiltakozás történetét, úgy az új mozgalmak számára az „utcai csatátér”, majd az azt követő média- és nyilvánosságbeli konfliktusok mellett, amelyek a korábbi mozgalmak reális és virtuális küzdőterei voltak, most megjelenik a komputer közvetítette kommunikáció virtuális térének kiegészítő terepe, és szabadságának, illetve politikailag motivált ellenőrzés-mentességének garantálása. A mozgalmak tiltakozásában relatíve elkülöníthetőek egymástól az ún. alapkonzfliktusok, pl. a szociális problémák a munkásmozgalom, az ökológiaiak a zöld mozgalmak esetében, és az ún. járulékos konfliktusok, amelyek az alapkonzfliktusokra való mobilizáció és diskurzus akadályozása ellen irányulnak, mint egyesületi, gyülekezési és szólásszabadsággal, rendőri avagy másféle politikai-adminisztratív beavatkozásokkal kapcsolatos problémák. A globalizációellenes mozgalmak alapkonzfliktusai a globalizáció szociális, ökológiai és demokratikus szempontból fellépő problémái, járulékos konfliktusai között, mint a fentebbi idézet mutatja, jelen vannak a hagyományos, 20. századi egyesületi, gyülekezési és sajtó-, illetve véleménynyilvánítási problémák, azonban újként jelentkeznek a virtuális kommunikációs tér, az internetes hálózatok szabadságának, a szólás, egyesülés és gyülekezés a virtuális térben való biztosításának kérdései az adminisztratív és politikai kontrollal, és a nyílt avagy rejtett beavatkozással, manipulációval, cenzúrával szemben.

A globális mozgalom a nép beleszólásáért a 21. század médiájába és kommunikációjába (a Global Movement for People's Voices in Media and Communication in the 21st Century)²² elnevezésű, globális NGO-hálózat azonos címet viselő felhívásában nagyon jól dokumentálja ezeket az igényeket, és érdekes elemzéseket és célkitűzéseket fogalmaz meg, eléggé részletesen kifejtve, amelyből ezúttal csak szemléltető céllal idézünk.

„Az elektronikus kommunikáció az interneten a kormányzatok ellenőrzésének céltáblájává vált a társadalom ügyeinek kommunikációjáról folytatott nyilvános viták megkerülésével. Világszerte teljes az internet ellenőrzése... nagy internetes szolgáltatók az öncenzúra egyik formájaként együttműködnek a kormánnyal és a rendőrséggel... A média kommercializálódása és tulajdonlásának koncentrációja következtében a nyilvánosság megsérül és nem felel meg a társadalom politikai és kulturális igényeinek, beleértve a vélemények sokféleségének megnyilvánulását, a kulturális kifejezés és a nyelvek sokszínűségét,

amely a demokrácia előfeltétele. Ez nem csupán a hagyományos médiában zajlik, hanem befolyásolja az internetet is.

Javaslatunk a CIVIL TÁRSADALOM és az NGO-k nemzetközi szövetségének kialakítására irányul a médiával és a kommunikációval kapcsolatos munka koordinálására. Úgy véljük, hogy új társadalmi mozgalomra van szükség ezen a területen, amely nemzetközileg működik. A civil társadalom szervezeteinek együtt kell működniük a médiában és a kommunikációban a társadalmi változás elérésére. A médiának és a kommunikációnak ugyanis nagy szerepe van abban, hogy elérhetik-e társadalomváltoztató céljaikat... s ehhez küzdeniük kell a cenzúra nyílt és burkolt formái ellen.... Biztosítanunk kell, hogy az egyszerű polgár hangja megjelenhessen a médiában és az interneten!

Alapvető értékeink és céljaink:

A hozzáférhetőség és az elérhetőség

A kommunikációhoz való jog

A különbség kifejezésének joga

A biztonság a magánélet és titok sérthetlenségében

Megfelelő kulturális környezet".

A globalizációellenes tiltakozások tehát a nyugati demokráciákban létrejött, nagyjából pacifikált tiltakozási potenciáloknak az új politikai térben való radikalizálódási kísérletét jelentik, amelynek többféle kapcsolódása lehetséges a már kialakult tiltakozási kultúrákhoz. Az imént említett radikalizáció alternatívája mellett előállhat a marginális radikálisok integrálásának esélye az új politikai szintéren, amely viszont bizonyos fokig tehermentesítheti a nemzeti konfliktusmegoldási terepet, ahonét a nagyobb hatékonyság reményében a radikálisok kivonulnak.

Összességében a globalizált mozgalmi tiltakozások kihívást jelentenek a közrendvédelem demokratikus struktúrái számára, bonyolultabbá, nehezebbé teszik az államterületek feletti ellenőrzést. Amennyiben a rendfenntartás globalizált keretei kialakulnak, azok demokratikus ellenőrzésére a nemzetállamokban szervezett demokratikus eljárások és intézmények közvetlenül nem adnak lehetőséget, tehát új ellenőrzési formák kialakítására lesz szükség a globális civil társadalom jogvédelmére, a „globális jogvédő mozgalmakra”, a „határok nélküli aktivizmusra”.²³

A globalizációellenes tiltakozások új típusú mobilizációs struktúrák létrejöttének lehetőségét hordozzák, amelyek több ponton kapcsolódnak a megelőző keretekhez, és több ponton átalakítják azokat.

Célok. A globalizációellenes tiltakozások a posztmodern termelési és kapcsolatrendszerek menedzselésének és ellenőrzésének alternatív megoldásait támogatják és bírálják a kialakult rendszert. Ebben a vonatkozásban örökölték a modern és a

posztmodern baloldali gondolkodás társadalomkritikáját és alternatívakeresését a kapitalizmussal, a bürokratizálódással, a modernizációval szemben. Hasonlóan a 20. századi új társadalmi mozgalmakhoz, az alternatív mozgalmakhoz, nem alkotnak átfogó társadalomelmélettel megalapozott kritikát és alternatívát, hanem a különféle modernizációs projektekkel szembeni elutasítást jelenítik meg a tiltakozás révén, mint a közösségtől elidegenedett döntéshozatal, avagy a génmanipulált, biotechnológiai termékek termelésének és fogyasztásának elutasítása. A különféle motiváltságú tiltakozások közös nevezőjét a globális problémák és a kialakult globális rendezések elleni fellépés igénye jelentik.

Szervezeti formák. A hálózatok hálózatával leírt heterogén, informális jellegű szerveződés kialakult már a különféle alternatív mozgalmakban, sőt azok globális struktúrái is létrejöttek. Hasonlóan a globális szervezetek mellett, azok árnyékában és velük együttműködve létező NGO-struktúrákhoz a radikális, a tiltakozás révén való nyomásgyakorlás szervezésére az ad hoc, titkos, vagy nagyrészt az akciók váratlanságával és jogellenességével indokolható fél-nyilvános szerveződés jelenik meg a globális térben, amely a forrásokat nyilvános tiltakozásra nem nyilvános módon mobilizálja. Hozzáférést biztosít a különböző elektronikus levelezőhálózatok tagjainak, a szimpatizánsoknak, lehetőséget biztosít a bekapcsolódásra, azonban az akciók hatékonyságának, meglepetésszerűségének megőrzése érdekében a szervezet nem teljesen átlátható, a vezetők személye, kiléte titkos, az információ jó része anonim, bárki által lehívható, felhasználható, a hozzáérés nem jelent önmagában bekapcsolódást a szervezetbe, hálózatba. A szerveződés jellege nyitott, hálózati, azonban félnyilvános, ebben valamennyire hasonlít bizonyos nemzetközi terroristaszervezetek felépítéséhez. Léteznek vezetők, szervezők, félprofi közreműködők, de nincsen állandó, transzparens, formálisan kialakított szervezet. Visszatérnek itt a korai munkásmozgalom, illetve az autonóm mozgalmak bizonyos szervezeti sajátosságai, a modern tömegdemokráciák előtti titkos, a veszélyeztetettség tudatával létrehozott formák, az autoriterrendszerekben létező ellenzéki illegalitás bizonyos modelljei. Azonban mindez a modern nemzetállami demokráciák szervezeti lehetőségstruktúráinak kialakulása után, azok konszolidációját követően zajló folyamat, amely a tiltakozást mindenkor jellemző nem konvencionális elemét hordozza mind a demokratikus, mind az autoriterberendezkedéssel szemben. Sőt, mindez a nemzetállami szuverenitások kereteit meghaladóan működik ott, ahol nincsenek, illetve nem érvényesülnek kötelező szabályok, normák az autonóm társadalmi szerveződésekkel szemben, tehát az informalitás szinte megkerülhetetlen követelmény.

Akcióformák, stratégiák, taktika. A globalizációellenes mozgalmak kontinuitását a direkt akciók között, előtt és után zajló, az elektronikus médiumok közvetítésével zajló diskurzus adja, elemzőik sokszor idézik Jürgen Habermas kommunikatív közösségkoncepcióját. A diskurzus résztvevőit a címzett globális elitek, illetve ágenseik, a mozgalmi aktivisták és szimpatizánsok, illetve az érdeklődő, az aktivisták által mobilizálni kívánt globális közvélemény alkotják. A diskurzus közvetítője az elektronikus média, az internet, illetve az ahhoz kapcsolódó kommunikációs hálózatok. A diskurzus, a kommunikáció maga válik az akció, a szerveződés formájává, és ugyanakkor a célok kommunikálójá is. Ez a globális kommunikációs közösségek egyik típusát alkotó folyamat adja a globalizáció elleni mozgalmak egyik nagyon fontos, újnak mondható sajátosságát. A modernizáció 19–20. századi mozgalmi az írott sajtó, a nyomtatás révén kommunikáltak, amelyet később az elektronikus média, főként a televízió szorított háttérbe, hogy majd a globális és az antiglobalizációs mozgalmak az elektronikus kommunikáció új formái révén kerüljenek kapcsolatba tagjaikkal és környezetükkel. Az akciókat megelőző és kísérő szervezés, az akció lefolytatása, majd az azt követő belső és nyilvános viták egyaránt az elektronikus, komputerizált kommunikáció révén zajlanak. A globalizációellenes mozgalmak ezzel átveszik és saját céljaikra alkalmazzák a globalizált struktúrák saját kommunikációs rendszerét, annak alternatív felhasználása révén tiltakoznak a globalizáció ellen.

Az elektronikus kommunikáció maga is a tiltakozás médiuma lett, így a nagy nemzeti-nemzetközi szervezetek adatbankjaiba történő behatolás, az ott elhelyezett tiltakozó szignálok és logók készítése a tiltakozó célú „hackerizmus”, avagy a tömeges e-mailevek küldésével történő tiltakozás egyaránt ennek a megszervezését szolgálhatják.²⁴ Ez azonban többnyire kísérőjelensége a globális szervezetek és konferenciák elleni direkt akcióknak. A direkt akciók a korábbi radikális mozgalmak által a címzettekkel szembeni demonstratív és direkt kényszerítő tiltakozási formák megszervezésének hagyományát fejlesztik tovább. Az akciók a résztvevők sokféleségének és sokféle motívumának, kapcsolódásának következtében csak részben koordináltak és szervezettek. A globális kommunikációs kampány által mobilizált csoportok akciói azonos helyen és időben zajló rendezvény ellen párhuzamosan és egymást keresztezve is végbemehetnek. Emiatt az akciók sokszínű palettája nem jellemezhető egységesen. Egészében véve vegyes stratégiát foglal magába, amelyben a konvencionális elemek mellett az erőszakos és jogellenes formák különböző mértékben, de helyet kapnak. Mivel nincsen felelős koordinációs bázis, mint a nemzetállamokban szervezett tiltakozások és kampányok esetében, az elfogadott akcióformákra való korlátozódás aligha kérhető szá-

mon. A legtöbb esetben nem adnak ki legális demonstrációs engedélyeket a rendvédelmi szervek a rendezvény közvetlen helyszínén, esetleg korlátozzák a bármely célú szabad mozgást ott, s ilyenkor az egyébként legális, közvetítő jellegű tiltakozások szervezői és résztvevői is, amennyiben belépnek az elzárt terekre, avagy megkísérlik a behatolást, szabályszegést követnek el, felelősségre vonhatók, főként ha szembeszegülnek a rendvédelmi szervekkel, és illegális behatolást kísérelnek meg, például kerítések lebontásával. A közrendvédelmi partnerség hiánya, illetve ellehetetlenülése így megnöveli a tiltakozók direkt kényszerítő jellegű tiltakozásának valószínűségét. A heterogén és eltérő célokat és stratégiákat követő tiltakozási potenciálon belül pedig nagy valószínűséggel akadnak olyanok, akik az engedélyezett akciók, pl. tüntetés során avagy annak kísérőjeként illegális, tárgyak elleni erőszakot jelentő rongálást vagy akár személyeket is veszélyeztető ellenállást folytatnak. Elhíresültek a francia Bove McDonalds-ellenes akciói, avagy más globális hálózatok, mint a Nike elleni rongálások. De gyakran előkerül a nemzeten belüli radikális mozgalmak repertoárjaiból a kerítések és kordonok megrongálása, a rendfenntartók megdobálása, a közelharc, illetve az elzárt közlekedési útszakaszok blokkolására tett kísérletek ülve vagy felvonulás szervezésével.

Összességében elmondható, hogy az akcióformák heterogének, és a tárgyak elleni erőszak meglehetősen elfogadott a tiltakozók körében, akárcsak a rendvédelem szerveivel szembeni erőszakos ellenállás. Az akcióformák eme heterogenitása kedvez az erőszak eszkalációjának, amelybe az eredetileg békésen, konvencionálisan tiltakozó csoportok, illetve külső szemlélők is belesodródhatnak. Hasonlóan a nyugati demokráciákban működő heterogén alternatív mozgalmakhoz, amelyeknek van erőszakmentes, „softliner” és radikális, „hardliner” irányzatuk, a gyakorlatban a két irányzat közösen lép fel egy adott konfliktus keretében, és együttesen is elhatárolhatóak a személyek elleni terrorizmus stratégiájától.

A posztmodern, globalizáció elleni tiltakozás olvasata, értelmezése sokféle lehet, mást és mást jelenthet a résztvevők, a szimpatizánsok, az ellenfelek és a közönség számára. Nincsen egységes célrendszere, szervezeti kerete, akcióformája és stratégiája, és ennek megfelelően a „happening” dramaturgiája és annak visszhangjai egyaránt sokféleképpen variálódnak. A heterogenitás, a radikalizmus és a rendezvényi rizikók növekedése, az elektronikus médiumokhoz kötődő mobilizációs mintával együtt visszatérő sajátosságai a globális rendezvények egyre növekvő sokaságának és a globalizációellenes globális ellenelit kialakulását jelzik. Ennek az ellenelitnek a rekrutációja a sok szabad idővel és kulturális tőkével, valamint kommunikatív potenciállal és hatékonysággal rendelkező, a jóléti demokráciákban kialakult radikális baloldali-alternatív miliő, amely a balol-

dali-alternatív mozgalmak új tiltakozási potenciálját alkotta meg a globális társadalmi-politikai térben. Mobilizációjának lehetőségét a globális problémák tudatosítását elősegítő globális kommunikációs rendszerek, és az azok szélesebb körű hozzáférhetőségével kialakuló szervezeti és mobilizációs hálózatok hordozzák.

A globális demokráciáról, a nemzetközivé váló döntéshozatal demokratizmusának problémáiról folytatott viták az új nemzetközi rendszer egyik sajátosságaként a „démosz” hiányát vetették fel, illetve a „globális civil társadalom”, mint a globális NGO-hálózatok alkotta új ágens kialakulásáról beszéltek.²⁵ Ahogy a globális szervezetek megkísérelték és megkísérlik a döntéshozatalukat legitimáló politikai-társadalmi hálózatok megszerveződésének felmutatását az NGO-árményékkonferenciák megszervezésével, úgy kialakul a kivonulás és tiltakozás globális civil hálózata, amelyet radikalizmusa elhatárol az 1990-es évek során létrejött, a nemzetközi szervezetekkel és azok árnyékában felnőtt globális NGO-technokráciák „policy network”-jétől. A kívülről való tiltakozás és nyomásgyakorlás eme ágensei a kollektív tiltakozás új arénáit hozzák létre, amelyekben a közös címzettek, a globális struktúrák ágensei elleni fellépés a célok, a szervezeti forma és az akcióforma globális sokféleségével jellemezhető „szivárványszín-koalíciót” alkot a globális civil társadalom „ellenzéki”, disszenter képviselőiből. Jóllehet mobilizációik nem tekinthetnek vissza a küzdelmek hosszú történetére, de a nemzeti kereteken belül megszerveződő baloldali-alternatív tiltakozási kultúrák globális örökösének tekinthetők, olyan új típusú tiltakozásokat hordoznak, amelyek átalakítják mind a tiltakozás, mind pedig a tiltakozással szembeni politikai-adminisztratív ellenőrzés struktúráit. A tiltakozás és a mobilizáció szerkezete átalakul, a lokális, nemzeti és regionális arénák kiegészülnek a globális konfliktusok megoldására való globális mobilizáció és tiltakozás kísérleteivel.

A GLOBÁLIS MOZGALMAK ELMÉLETI ELEMZÉSEI

Az eddig ismert, még többnyire a 20. században publikált, „Seattle előtti” elméleti elemzések nem foglalkozhattak még a globalizációellenes tiltakozó mozgalmak konkrét megnyilvánulásával, azonban több olyan trendet diagnosztizáltak még a 20. század mozgalmában, amelyek a „rég” típusú „új társadalmi mozgalmak” átalakulását vetítették előre, és megalapozzák a 21. század kialakuló új mozgalmainak elemzését. A kialakulás alaptendenciáinak jelzéseiről, diagnózisairól van szó, amelyeket hasznos az új mozgalmak elemzőinek megismerni, de még nem magáról az elemzésről, amely csak kialakulóban van. Ugyancsak előrebozsátánám, hogy ezek a 21. századi mozgalmak

akkal foglalkozó elemzések gyökeresen megváltozott forrásbázison és metodológiával kell, hogy megszülessenek. A 19–20. századi modernizációs és az alternatív mozgalmak elemzői a 20. században kialakult módszertant alkották a sajtóra és tömegkommunikációra, a résztvevő megfigyelésére alapozva. A forrásbázis és vele az egyre tökéletesebbé váló módszertan egy csapásra történelemmé vált a cyberspace-ban megszerveződött globális mozgalmak megjelenésével. Az újságok többé már nem árulkodnak úgy a tiltakozás trendjeiről, mint a 19–20. században, és sem a televízió sem a rendőrségi statisztika nem vált, mint egyesek vélték, az új médiummá, forrássá a mozgalmak és tiltakozások megismerésére a 21. században, hanem maguknak a mozgalmaknak az elektronikus alternatív médiájára lehet és kell is alkalmaznia a kommunikáció és diskurzuselmélet módszereit ahhoz, hogy alaposabban megismerjük a 21. századnak a globális elektronikus térben megjelenő mobilizációs struktúráit.

A most röviden ismertetett néhány szerző munkáitól tehát ne is várjuk el, ami nem elvárható. Jelentős előrejelző, trenddiagnosztikus elméleti teljesítményük van, amelyet azonban rövidesen leváltanak majd az alkalmazott kutatásból származó, azokra épülő és abban megmértett elméleti modellek.

A globalizációs folyamat hatásait Michael Zürn *Kormányzás a nemzetállamon túl* című munkája úgy értelmezi, mint azt a folyamatot, amelyben „a társadalmi tevékenységi rendszerek határai eltolódnak a nemzeti társadalmakon kívülre, azonban nem globalizálódnak még ezáltal”.²⁶ A globalizáció tendenciája szerinte az, hogy „a csere, a termelési folyamatok relatíve kiterjednek a határokon kívülre, a gazdaság, a környezet, az erőszak, a mobilitás, a kommunikáció és a kultúra területein...”²⁷ A nemzetközi alrendszerek kialakulása, a globális társadalmak születése azon alapul, hogy „a tranzakciók költségeinek csökkenése a társadalmi-gazdasági változás megértésének kulcsa. Ott, ahol a távolság legyőzése már nem vagy alig jelent specifikus tranzakciós költségeket, kiterjednek és elmélyednek a társadalmi kapcsolatok.”²⁸ A globális politika szereplői között az elemzők beszélnek globális városokról, globális elitekről, globalizálódott médiáról, az államközi rendszerekből kialakuló integrációkról és funkcionális rezsimekről, valamint a globális civil társadalomról is.²⁹ Ezek között jelennek meg a globális, a földgolyó egészén, vagy nagy régióban elterjedve működő társadalmi mozgalmak, amelyek a globális civil társadalom előfutáiraiként értelmezhetőek.

Ahogy Albrow fogalmaz *A globális korszak* című munkájában, „a fejlődés a globalitás felé... a gyakorlatok, értékek, technológiák... fejlődése globálisan... a globális gyakorlat hatásainak növekedése az emberi életre... s e területek interakciója”.³⁰ Mint mozgalmkutató, ebből a perspektívából

kívánok foglalkozni itt a globalizáció jelenségei közül a transznacionális, a globális mozgalmakkal, először Martin Albrow „A globális korszak” című művének idevágó gondolatmenetét rekonstruálva, majd néhány gondolatát saját, illetve más mozgalmkutatók tapasztalataival ötvözve, kritizálva kísérlem meg kibontani. Albrow úgy értelmezi a globalitást ebben a művében, mely szerint „a globalitás... abban különbözik a modernségtől, hogy nincs meg benne a központi ellenőrző hatalom cszméje”.³¹ Azaz, a globális társadalom már nem áll szemben a homogén és unikális erőszakmonopólium-intézménnyel, az állammal, mint a civil társadalom és az állam a nemzetállami logikájú intézményrendszereken belül, hanem hatalmi centrumok pluralitása és ezek komplexumai jelentik ellenpólusát, amelyet államok integratív szervezetei, tömbjei, illetve nemzetközi rezsimek és a globális elitiek jelenítenek meg.

Albrow szerint a globális mozgalmak „az absztrakt univerzalizmus modernségének termékei, amely internacionalizmust hoz létre”³², amelyre példa a nemzetközi munkásmozgalom. De ugyanakkor „a globális korhoz tartozik egy másik momentum is, a reakció a globalitásra, a fellépés a globális értékekért, a... globális chiliizmus”.³³ Albrow erre a Moon szektát, avagy kisegyházat hozza fel példaként. A globális mozgalmak Albrow modelljében egyszerre a globalizáció termékei, ugyanakkor utópiájának megfogalmazói, fejlődését előrevivó élcsapatok, vannak közöttük azonban a globalizáció hatásaihoz reaktíve, negatív következményeinek elhárításának igényével fellépő, és proaktív, a globalizáció beteljesedése révén új előnyöket remélő mozgalmak is. A globális mozgalmak mind a „nemzetállami kereteken túlmutató identitásokon alapulnak” és a „nemzetállami politika definícióin túlmutató jelentőségűek”.³⁴ „A nemzetállami politizálás iránti érdeklődés visszaesése olyan mozgalmakban való elkötelezettség megerősödéséhez vezet, amelyek az embereket világméreteken mobilizálják, és olyan problémákat tematizálnak, amelyek a nemzetállam napirendjén csak marginális szerepet játszanak.”³⁵

Így Albrow a következő mozgalmakat említi meg, illetve jellemzi globálisakként³⁶: a feketék, az ökológisták (pl. Greenpeace), az iszlám fundamentalisták, a feministák, a béke-mozgalom, a munkásmozgalom és az alternatív mozgalmak. Hogy a globális mozgalmak a globalizációs folyamat elutasítói is lehetnek, ez a probléma egyáltalán nem jelenik meg Albrow-nál. Az iszlám fundamentalistákat sem tekinti ilyeneknek. Nem foglalkozik egyáltalán azzal az igen elterjedt és sajátos, a globalizációs technológiák elleni diffúz tiltakozó hullámokkal, mint amit a komputervírusok termelése és terjesztése, a komputerhálózatok leleplező célú feltörése, lebénítása jelentenek. A globális deviancia mozgalmi így kikerülnek elméletének látóteréből, hiszen Albrow a globalitást a modernitás leváltójá-

nak, és ezáltal az antimodernség attitűdje felszámolójának tekintik a modernitáséval együtt. Ennél differenciáltabb a már említett Zürn-féle megközelítés, amely a globalizáció által előhívott fragmentációs mozgalmakról, mint fajsúlyos tényezőkről értekezik a globalizációs folyamatok eredményeként. Ide sorolja az etnikai reneszánszt, a szeparatizmust, a „fragmentációs” mozgalmakat, amelyek a nagyobb integrációk világa ellen lépnek fel a fejlett és a fejlődő országokban egyaránt.³⁷ Az iszlám fundamentalizmust is ilyen, a globalizációs hatások által mobilizált, ám éppen a globalizációs tendenciák ellen fellépő mozgalmaként elemzi. A nemzetállami és a globális mobilizációk viszonya ugyanakkor nem jellemezhető zérusösszegű játékként: a globális és a nemzetállami mobilizációk intenzitása bizonyos helyzetekben akár párhuzamos is lehet, tehát a globális aréna megjelenése nem jelenti szükségképpen a nemzetállami kereten belül működő civil társadalom aktivitásainak lecsökkenését.

Albrow elemzése a globális mozgalmakról két, egymást metsző tendenciát kapcsolnak össze. Egyrészt a fogyasztásra, az életstílusra, a növekvő személyi kulturális tőkére épülő kapitalizmus megnöveli a civil társadalom forrásainak, kulturális tőkájének mennyiségét, amelyet a modern kommunikációs technológiák révén eredményesen használhatnak fel a globális arénában is. „A globális mozgalmak ereje azon alapul, hogy világszerte egészen köznapi emberek egy kis többletenergiaival és idővel szabad döntésükkel a közös ügy mellé állnak. E mozgalmaknak nincsen sok pénzük, sem átfogó infrastruktúrájuk. Azonban emberi, jobban mondva kulturális tőkével bőven rendelkeznek. A bizonyos értékek melletti elkötelezettséget használják fel, és olyan tudásból és ismeretanyagból profitálnak, amelyet sem az állam, sem a munkaadók, sem az egyházak nem tudnak ellenőrizni, és nem használható fel a magánfogyasztás céljaira sem.”³⁸ A globális „kulturkapitalizmus” megnöveli a társadalom tagjainak kulturális tőkáját, egyre szélesebben teríti azt, viszont ezt a széles körben hozzáférhető kommunikációs-interakciós készséget és képességet a rendszer ellen szerveződő hálózatok is felhasználhatják kialakulásuk és működésük során.³⁹ Másrészt létre jön az ún. globális nyilvánosság, a „globális elitek” részvételével, amely a „globális civil társadalomnak” az avantgarde-ját jelenti.⁴⁰ „Ily módon a globalizáció a korlátlan társiasság/társadalmasodás (Vergesellschaftung) újjáéledésével van összefüggésben, a globális közvélemény megjelenésével és a globális mozgalmak megerősödésével. Ugyanakkor kibontakozik a menedzserek és más szellemi foglalkozású emberek olyan új osztálya, amely a globalitást mint saját erőforrását szemléli és használja fel.”⁴¹ „A globális intézmények menedzserei abban a helyzetben vannak, hogy a globális értékeket mint szakterületük követelményeit szemléljék. Minden globális intézményes szektor saját képet alkot a világról és meg-

kísérli azt saját képére formálni. "42 „A globalitás menedzselése multikulturális értékdiskurzusban zajlik, állandó a szektorok közötti vitában, amelyben mindegyik a saját dominanciáját igyekszik elérni anélkül, hogy olyan tekintély állna rendelkezésre, aki ezt a vitát eldöntse."43 Több empirikusan is alátámasztott tendencia mutat a globális elit, a globális menedzser típusának megjelenésére és elterjedésére, azokéra, akik a világ problémáinak menedzselésével foglalkoznak. Mivel a globalizáció egymással inkonzisztens identitások koegzisztenciájának lehetőségét megnöveli, a globális elit egyes csoportjai a globális ellen-elitiek tiltakozó mozgalmainak a részesei, aktivistái is egyben.

Melyek azok a tendenciák a globális rendszerben, amelyek megnövelik a globális elitnek szakértői tudásában rejlő hatalom felhasználásának lehetőségét? „Ezek a globális mozgalmak főként magának a globalitásnak a problémáira orientálódnak és értékeik a globalitásra épülnek fel. Ezen az alapon a globális menedzserek osztályával kerülnek konfliktusba, s gyakran ellenlábasaik. Megkísérelnek befolyást gyakorolni azokra, akik a globális változásokkal foglalkoznak... és akik felelősek ezekért."44 A globalizáció a problémák sokaságát termeli a szakértők számára, akik a globális intézményekben működnek. „Olyan tevékenységi területek közötti viszonyok, mint a nevelés, az egészségügy, a munkaerőpiac és az igazságszolgáltatás a nemzetállamokon belül régen kialakult és meggyökeresedett kulturális prioritásokon alapulnak, amelyeket az egyes hatóságoknak már-már alig kell befolyásolniuk. A globalizált világban ezek a tevékenységi területek állandó versenyben állnak egymással. Eltűnnek egymás közötti határaik. A globalizáció ugyanis nem vezet az értékkonfliktusok megoldásához, hanem éppen ellenkezőleg, ahol korábban csak technikai kérdéseket láttunk, ott az értékekről folyó vita éppen most kerül előtérbe, és eléri az intézmények legmagasabb szintjeit."45 De ez a konfliktusos viszonyrendszer magába rejti a kooperáció lehetőségét az uralkodó globális elit és a mozgalmi ellenelit között, pl. a nemzetállami elitcsoportokkal szemben. A konfliktusok sokpólusú dinamizmusa globalizált világban a világos barát-ellenség, mi-ők szerepek feloldódását hozza, olyan kristályosan sokmetszetű és ellenfényben átalakuló konfliktusszerkezeteket, amelyekben a szereposztások gyorsan, és a hagyományos szemléletmód számára meghökkentően alakulnak át. „Az ellenállás a globális kapitalizmus érdekei ellen a globális értékekért való fellépéssel annak a példája..., hogy a nemzetállami társadalmon belüli konfliktusok a globális korban egyszerűen az egész glóbuszra áttevődnek."46 „A harcok mennek tovább, miközben a folyamatok, amelyek a csoportok közötti konfliktusokat létrehozták, az egész világra kiterjednek. A gazdag országok gazdagjainak többféle stratégia áll rendelkezésére. A belföldi szegényekkel

szövetkezhetnek a más országok szegényeivel szemben.⁴⁷ Ilyen például a külföldi tőkével, munkával, áruval szembeni xenofób fellépés, a migrációellenesség, a kiárusítás vádjai a kozmopolitákkal szemben stb. „De a szegény országok gazdagságaival is szövetkezhetnek a belföldi szegényekkel szemben...”⁴⁸ Mint például az európai integrációt támogató elitek kapcsolatrendszere, akik az integráció költségeit a társadalomnak az ebbe a folyamatba beleszólással nem rendelkező többségére hárítják.

A globális elitek a globalizált társadalmi alrendszerek közötti, a nemzetállamhoz hasonló hierarchiák hiánya, valamint mobil kulturális tőkéjük, hatalmi alapjaik gyors növekedési lehetőségei, illetve átrendezési szabadsága miatt folyamatos konfliktusszituációban léteznek, amely nyitottá teszi őket az ellenelit bizonyos csoportjaival való hosszabb-rövidebb távú együttműködésre. Mint a nemzetállamon belüli mozgalmi lehetőségstruktúrák elemzői megmutatták⁴⁹, az elitek belső konfliktusa lehetőséget teremt a mozgalmi ellenelit számára arra, hogy bekapcsolódjék az elitek harcába valamelyik elitcsoport szövetségeseként, „alulról való támogatójaként”, és az elitcsoportok nyitottabbak a konfliktusszituációkban az ellenelit kooptálása és a vele való valamiféle kooperáció felé. „A központi ellenőrző hatalom hiánya a globális intézményekben, a globális gazdasági stratégiák szituációhoz kötött volta és a flexibilis szervezeti struktúrák...”, valamint „az új információs technológiák hatásai”⁵⁰ olyan bizonytalanságokat visznek be a globális hatalmi rendszerbe, ami megnöveli a globális elitek belső konfliktuspotenciálját, és nyitottságot teremthet az ellenelit felé. Mivel a globális elitek hatalmi alapjait jelentő kulturális tőke mobil, hozzáférhető, annak alternatív felhasználása előtt nem tornyosulnak akadályok, s a hatékony kapcsolatteremtési technikák révén gyorsan globális társadalmi hálózatok alakíthatóak ki, a globális civil társadalom mozgalmainak megszerveződése viszonylag kis anyagi és emberi tőkebefektetést igényel. „A társadalmi rétegződés, az emberek hierarchikus alárendeltsége a hatalom, a pénz és a presztízs alapján többé már nem a direkt osztályhelyzet függvényei, hanem olyan csoportokban való tagságon alapul, amelyek ezen javak felett rendelkeznek, és szerepeik a tér és az idő feletti rendelkezés módjai szerint definiálhatóak. Ezek a csoportok léptek az osztályok helyére. A mai hatalmi elit az információs technológia, a repülőjegy és több lakó- és tartózkodási hely segítségével mozog, tevékenykedik és kommunikál transzkontinentális szinten.”⁵¹ A globalizált világban az a mérvadó, hogy a társadalom tagjai „különböző mértékben férnek hozzá a hatalomhoz és a forrásokhoz, amelyek eltérő személyes elkötelezettséget jelentenek az utazásban és a telekommunikációban. A közlekedési és a kommunikációs technológiák hatalmas kiterjedése révén sokkal könnyebbé vált a kiterjedt hálózatok fenntartása. Ennek kö-

vetkeztében a társadalmi rétegződés számára döntő szerepet játszik, hogy milyen mértékben képes az egyén mindenkori szférájában kommunikálni és mozogni. Nagyjában és egészében a személy térbeli korlátai forrásaitól függenek, amelyekkel szférájában rendelkezik.”⁵² A globális kommunikáció felgyorsult a nemzetállamon belüli kommunikációhoz képest, s így a globális hálózatok a globális kollektív cselekvés virtuális formái akár gyorsabb és könnyebb mobilizációt tesznek lehetővé, mint egyes nemzetállamokon belül.

A globális mozgalmak általános elemzésében Alain Touraine francia, Alberto Melucci olasz és Manuel Castells spanyol kutatók hozzájárulását lehet elméleti sikon kiemelni, és persze, mint a fenti idézetekből is kitűnik, nagyon sokan, egyre többen foglalkoztak és foglalkoznak alkalmazott kutatásukkal. Touraine, Melucci és Castells egyaránt identitási mozgalmaknak tekintik a globális mozgalmakat, amelyek az információs társadalom virtuálissá váló struktúrái következtében a diszkurzív térben megszerveződve az „uralkodó kódok kihívásával-átalakításával” („challenging codes”, Alberto Melucci)⁵³ hozzák létre új típusú kommunikatív közösségeiket. E koncepció visszanyúl Habermas kritikai nyilvánosság-elméletéhez, amely kortárs ágenseinek a 20. század új társadalmi mozgalmait tekintette⁵⁴ és Alain Touraine aktor-cselekvés kapcsolatrendszerének elemzésére⁵⁵, s ezzel az új mozgalmak elemzését határozottan a „régire”, a 20. századi alternatív mozgalmak közelébe horgonyozzák. Jóllehet – mint például Nyíri János Kristóf recenziója⁵⁶ Castells három kötetéről helyesen emeli ki – Castells kötődik a baloldali társadalomelméleti hagyományhoz, azonban a globális mozgalmakat a maguk ambivalenciájában, mint a mozgalmakat és ellenmozgalmakat magába foglaló komplex együttest szemléli⁵⁷, és ezzel szakít az alternatív mozgalmakat a 20. század végén egyoldalúan baloldali-liberális mozgalomtípusként jellemző szemlélettel. Példái, a mexikói zapatisták, a Japán Aum szekta és az amerikai szélsőjobboldali terrorizmus nem hagynak semmi kétséget afelől, hogy szerinte sem a régi baloldalt folytatják a globális mozgalmak a 21. században, hanem ambivalens jelenségek mind a globális demokrácia, mind a globális civil társadalom kialakulásának szempontjából.

A GLOBÁLIS MOZGALMAK SAJÁTOSÁGAI

A következőket lehetne összefoglalóan kiemelni az eddigi elméleti irodalomból, azzal a fenntartással, hogy ezek a globális mozgalmak általános trendjeit jellemzik, és nem specifikusan a globalizáció ellen globálisan szerveződő Seattle-típusú tiltakozást, amelyek a 21. század új jelenségeinek, s majd kiderül, nem trendjeinek tekinthetők-e.

- Mobilizációs folyamatuk több szektorban, funkcionális és kontinentális „szférában” zajlik. Ennek következtében multikulturális jellegűek, egy avagy több téma körül szervezik, mobilizálják transzkontinentális módon támogatóikat és tagjaikat, illetve ellenfeleik is így szerveződnek, mobilizálódnak. Globális mozgalmak és globális ellenmozgalmak feszülnek egymással szemben, mint pl. a feministák és a natalisták az abortusztéma kapcsán globális térben.
- Témáik, orientációjuk olyan, amely lehetővé teszi a transzkontinentális szerveződést, az összes kultúrákból, ha egyenlőtlenül is a kapcsolódást, mint pl. az ökológiai avagy az antimilitarista tematika. A címzettek, akiknek a tiltakozás témájában dönteni, felelős módon lépni kell, többnyire szintén globális aktorok, elitek, nemzetközi szervezetek és rezsimok, mint például a klíma felmelegedése, az üvegházhatás kérdéskörében.
- Szerveződésük laza, globális hálózat, amelyet a modern kommunikációs technológiák tesznek lehetővé. A személyi és anyagi erőforrások mobilizálása a mozgalmon belül nem mindig globálisan centralizált, mint a Greenpeace, avagy bizonyos szekták, a Moon, a Krishna esetén, hanem lehetséges a nemzeti integrációk, a regionális szövetségek, de a tagszervezeti identitás alapján álló autonóm részegységek közötti koordináció is.

A globális mozgalmakon belül elkülöníthetők a globalizációt ellenző, *reaktív* mozgalmak, amelyek az azzal járó új hátrányokat kívánják elutasítani tiltakozásukkal, és a globalizáció új előnyeiből maguknak részesedést biztosítani kívánó *proaktív* mozgalmak⁵⁸. A reaktív mozgalmak stratégiája a globális elitekkel szembeni konfrontáció és *konfliktus*, a proaktív mozgalmak viszont *kooperációra* készek a globális elitekkel és szervezetekkel. A reaktív tiltakozómozgalmak *akcióorientáltak*, a proaktív mozgalmak inkább a *kommunikáció*, az intézmény- és hálózatfejlesztés, a beleszólás kiterjesztésének hívei. Az akcióorientált mozgalmak *tiltakozóhálózatokat* szerveznek, a proaktív mozgalmak pedig *kampányokat*, amelyekben sajátos céljaik érdekében gyakran szorosan együttműködnek az adott politikaterületen működő nemzetközi szervezetekkel és lobbival. A reaktív mozgalmak *expresszív*ek, tiltakozásuk életfelfogásuk kifejezését szolgálja, a proaktív mozgalmak az *instrumentális* érdekérvényesítési logikát követik.⁵⁹ Az egymástól meglehetősen eltérő profillal rendelkező reaktív és proaktív mozgalmak adott konfliktusban azonban együttműködhetnek bizonyos közös célok érdekében, egyikük a „*hardliner*”, másikuk pedig a „*softliner*” stratégiát alkalmazva.

A globális mozgalmak a szerint is tipizálhatóak, hogy a *lokális*, a *nemzetállami*, a *regionális-kontinentális* és a *transzkontinen-*

tális-globális szinteken milyen erősséggel, intenzitással vannak jelen, szerveződtek meg. E tipizálás alapján a globális mozgalmak között a lokális-regionális gyökerű, az azokra épülő globális, illetve az azok híján eleve globálisan szerveződő, vagy a globális szintről a lefelé szerveződő mozgalom típusát különíthetjük el. A *centrifugális*, a központból, a globális szintről szerveződő, és a *centripetális*, a bázisközösségek hálózatától a globális szintre jutó mozgalom dinamikája választható el így egymástól ideáltipikus módon. A gyakorlatban persze a két fejlődési vonal akár párhuzamos is lehet. A globális mozgalmak ugyanis felépülhetnek minden szerveződési szinten az arányos jelenlétre, de megjelenhetnek anélkül, vagy csak bizonyos szinteken. Ugyancsak tipizálási szempont, hogy mely régiókban terjedtek el, illetve ezzel kombinálható, hogy honnét kapják támogatásukat.

Eszerint beszélhetünk az *OECD-világ* mozgalmairól, vagy a „*global underdog*” szegény régiók mozgalmairól, a második szempont szerint pedig ugyanígy a gazdag világ támogatta, avagy a szegény világ támogatta mozgalmakról. Hiszen az iszlám fundamentalizmus pl. elterjedt mindkét, a gazdag és szegény világban is, de támogatottsága az utóbbira korlátozódik. A globális ökológiai mozgalom viszont szintén mindenütt jelen van, de támogatottsága az első világból jön. A lokális és a globális civil társadalom ereje is régióként eltérő kombinációkat mutathat, hiszen gyenge civil társadalmakat a globális szintről „penetrálnak” bizonyos mozgalmak, mint az Európán kívüli világban vagy a kommunista rendszerekben, és erős belső civil társadalmakra erős globális kötődések épülhetnek fel, mint az OECD-országcsoport magját alkotó jóléti demokráciákban.

Fontos a differenciálás a különféle globális mozgalmak között, hiszen ha csupán ama kritérium szerint a globális mozgalom kategóriájába soroljuk őket, hogy transzkontinentálisan vannak jelen, viszonylag közös témáik, működő hálózati kapcsolataik vannak, akkor nagyon heterogén mozgalomegyüttest sorolunk egy kategóriába. Ez olyan egyszerűsítés volna, mint a lokális, avagy nemzetállami szintű megszerveződés alapján közösséget feltételezni a mozgalmi szektor azonosítható alanyai között. A *globális mozgalmi szektor* megszerveződése már önmagában véve is innováció, újítás a korábban csak, vagy elsősorban nemzetállami, vagy regionális, illetve lokális alapú szerveződéssel szemben, és új viszonyrendszerek is létrejönnek a globalizált mozgalmi szektorral együtt. Kialakul bizonyos specifikus szelektivitása, amely bizonyos témákat, bizonyos csoportokat, bizonyos szerveződési módokat preferál, másokat diszpreferál, ha a lokális-nemzetállami-regionális szintekhez hasonlítjuk. Nem ugyanazok a mozgalmak vannak jelen a különböző szinteken, s ha igen, eltérő a súlyuk. Nyilván a grass-roots szerveződés nem lehetséges globális szinten, de elterjedt a lokális-nemzetállamin.

A globális mozgalmi szektorba csak a „nagyok nagyjai” jutnak ki a lokális és a nemzetállami szintekről, hiszen a globális társadalmi-politikai térbe való kilépés lehetősége az egyébként forrásokban többnyire szegény mozgalmaktól viszonylag nagy energia- és időbefektetést követel meg. A „gazdag” régiók, a Nyugat felülreprezentáltak a globális mozgalmak bázisterületei között. A szegény régiók globalizálódása így ezen a területen is a gazdag világ támogatásától válhat függővé, a modern technológiák és a know-how rendelkezésre bocsátásától. Az ilyen „handicap” kiküszöbölését szolgálják a szegény és tapasztalatok híján lévő területek mozgalmi szektorai, civil társadalmába a fejlett világból érkező amerikai és európai segélyprogramok, mint pl. az USAID és a Phare a kilencvenes években Magyarországon, amelyek többek között a helyi civil szervezeteknek a globális hálózatokba való bekapcsolódását is segítették.

Az erőforrásoktól, az elfogadástól és támogatástól való függés a globális mozgalmi szektorban még nagyobb, mint a lokális és a nemzetállami szinteken. Ez a globális mozgalmak demokratikus legitimitásának problémáját, demokráciadeficitük kérdését veti fel.⁶⁰ A globális működés során ugyanis elválhatnak a helyi aktivisták részvételétől és ellenőrzésétől, és közeledhetnek a globális elitekhez és szervezeteikhez, a globális establishmenthez. A globális bürokráciák önérdeke is lehet, hogy saját reszortjuk helyzetét megnövelve segítsék az azonos területen működő globális civil kezdeményezések kialakulását, s ezáltal az elit és az ellenelit túlságosan is közeli kooperációja alakulhat ki az állampolgári ellenőrzést nélkülöző térben.

Miért lenne egyenlőbb és egyszerűbb a hozzáférés és az ellenőrzés a globális mozgalmi szektorban a nemzetállaminál? Természetesen éppen fordítva van, sokkal nehezebb és nehézkesebb. Ez tehát azt jelenti, hogy amennyiben a globális civil társadalomról és mozgalmairól beszélünk, akkor az nem mindenben és minden esetben jelent valami progresszívet, demokratikus és magasabb rendűt a korábbi mobilizációs arénákkal szemben; pusztán új, nem kevésbé problematikus, hanem másként problematikus területet jelent. A globalizációellenes mozgalmak, amikor repedéseket hoznak létre a nemzetállamokon belül kialakult közrendvédelmi partnerség keretein, megkérdőjelezzik magát a jogállami konszenzust is, amellyel szemben, avagy azt helyettesítően még messze nem alakult ki a globális demokrácia intézményes modelljei. Azonban a konfliktus itt is kihívást jelenthet a konszenzus és az intézményépítés folyamataival szemben, és a problémák a megoldásuk felé vezető út állomásaivá válhatnak a demokratizálódásnak a nemzetállamon túli fejlődése révén.

JEGYZETEK

- ¹ Fenti híreket lehetett olvasni a Québecben zajlott tiltakozásról a Népszabadság on-line-on, amikor az alábbi tanulmány készült a Firenzei Európai Egyetemen, ahol az EUSSIRF-program keretében tanulmányozhattam 2001. március 30.–május 4. között az európai közrendvédelmi struktúráját és az azzal szembeni új kihívásokat. A quebecbeli tiltakozásokról érdemes volt átfutni a bővebb és részletesebb független médiatudósításokat és internetes visszhangokat is, amelyek óráról órára tudósítottak a helyszínről, illetve a másutt zajló szolidaritási tiltakozásokról.
Kutatásaimat az OSSF RSS 1771/1999. számú támogatás készítette elő. A tanulmány megírását a 21. Századi Intézet ösztöndíja támogatta.
- ² Andre Gunder Frank–Marta Fuentes: On Studying the Cycles in Social Movements, in: Michael Dobkowski–Isidor Walliman (eds.): *Research in Social Movements, Conflict and Change*. Vol. 17. JAI Press. Greenwich, Connecticut. 1994. 173–197. o.
- ³ Margaret Keck–Kathryn Sikkink: Historical Precursors to Modern Transnational Social Movements and Networks, in: John A. Guidry–Michael D. Kennedy–Mayer N. Zald (eds.): *Globalizations and Social Movements*. The University of Michigan Press: Ann Arbor. 2000. 35–54. o.
- ⁴ Dieter Rucht: The Transnationalization of Social Movements: Trends, Causes, Problems, in: Donatella della Porta–Hanspeter Kriesi–Dieter Rucht (eds.): *Social Movements in a Globalizing World*. MacMillan Press: London. 1999. 206–223. o.
- ⁵ Tim Jordan: Cyberspace. *The culture and politics of Cyberspace and the Internet*. Routledge: London and New York. 1999. 214–219. o.
- ⁶ Jellemző szlogenváltozás mutatja ezt Olaszországban is, ahol az itteni tartózkodásom idején zajló május elsejei rendezvényeket a baloldal mint nemzetközi szolidáris és interetnikus (kiemelés tőlem – Sz. M.) akciókat hirdeti.
- ⁷ Jerry Evarard: Virtual States. *The Internet and the boundaries of the nation states*. Routledge: London and New York. 2000. "A világtársadalom tagjai szorosabb közösségeket alkothatnak on-line, mint az utcán összetalálkozva. Az ilyen érdekalapú virtuális közösségek kihívást jelenthetnek a nemzetállamokkal szemben is." (133. o.) „A Cyberspace hamarosan globális jellegűvé válik, ha ma még nem is az. A világtársadalom tagjai a földrészt bármely pontjáról elérhetik azt, de nem mindenki lesz képes arra, hogy elérje az internetet... Akik nem férnek hozzá a globális kommunikációs technológiákhoz, azok egyre kevésbé lesznek képesek megérteni és követni a globális gazdaság és társadalom változásait" (161. o.)
- ⁸ David Held, Anthony McGrew et. al.: *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Stanford U. P.: Stanford, California. 1999. 444–452. o.
- ⁹ Robin Mansell–Uta Wchn (eds.): *Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development*. The United Nations: Oxford U. P. 1998. 76–77. o.
- ¹⁰ John A. Guidry–Michel D. Kennedy–Mayer N. Zald (eds.): *Globalizations and Social Movements*, in: John A. Guidry–Michael D. Kennedy–Mayer N. Zald (eds.): *Globalizations and Social Movements*. The University of Michigan Press: Ann Arbor. 2000. 1–35. o.
- ¹¹ W. Lance Bennett–Robert M. Entmann (eds.): *Mediated Politics. Communication in the Future of Democracy*. Cambridge U. P.: Cambridge. 2001.
- ¹² Steven Hick–Edward F. Halpin–Eric Hoskins (eds.): *Human Rights and the Internet*. MacMillan Press: London. 2000.
- ¹³ Donatella della Porta: A tiltakozások rendőri kezelésének kutatása, in: *Új Rendészeti Tanulmányok* 1996/1. 192–193. o.

- ¹⁴ Ezt tanúsítják a 2001. szeptember 11-én New Yorkot ért terrortámadást megelőzően egyre fokozódó erőszakcselekmények ezen globális konferenciák helyszínéin. Azt követően részben maguk a szervezők is nagyobb biztonsági előkészítéssel rendezik azokat, részben a tiltakozók is visszarriadnak az erőszak alkalmazásától.
- ¹⁵ Ezekhez a jelenségekhez a távoli eseményekről kapott sajtóhíreken túl akkor került kicsit közelebb a magyar közvélemény, amikor a 2000 őszi prágai globalizációellenes tüntetésen néhány magyar aktivistát is őrizetbe vettek, akiknek az ottani hatóságok által feltételezeten elkövetett visszaélései miatt ügyükkel kapcsolatosan magyar jogvédő értelmiségiek nyilvános felhívást intéztek a cseh kormányhoz. Fogva tartásukról, jogi helyzetükről a sajtó rendszeresen beszámolt, és persze volt visszhangja a magyarországi szolidaritási tiltakozásnak is.
- ¹⁶ A tüntetésekkel kapcsolatos közrendvédelmi modellekről Nyugat-Európában, és a sajtó, a nyilvánosság szerepéről több tanulmány foglalkozik a következő gyűjteményes kötetben: Dominique Wisler-Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia*. Villányi úti konferenciaközpont. Budapest. 1999.
- ¹⁷ Forrás: <http://la.indymedia.org/display.php3>
- ¹⁸ Marshall Conley-Christina Patterson: Communications, Human Rights and Cyberspace, in Hick-Halpin-Hoskins (eds.): i. m. 211-225. o.
- ¹⁹ Held-McGrew 1999. i. m.
- ²⁰ Steven Hick-Ariel Teplitsky: Internet Solidarity: Grassroots Movement Struggles for Human Rights, in: Hick-Halpin-Hoskins (eds.) 2000. i. m. 52-65. o.
- ²¹ Steve Wright: Political Control and the Internet, in: Hick-Halpin-Hoskins (eds.) 2000. 200-211. o.
Jerry Edward 2000. i. m. 135-151. o.
- ²² [index.html, http://www.communica.org](http://www.communica.org)
- ²³ Margaret E. Keck-Kathryn Sikkink: *Activists beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Cornell U. P. Ithaca and London. 1998. 1-39. o.
- ²⁴ Trevor Locke: Participation, inclusion and netactivism: how the Internet invents new forms of democratic activity, in: Barry N. Hauge-Brian D. Loader (eds.): *Digital Democracy. Discourse and Decision Making in the Information Age*, Routledge: London-New York. 1999. 211-222. o.
- ²⁵ Gay W. Seidman: Adjusting the Lens: What Do Globalizations, Transnationalism, and the Anti-Apartheid Movement Mean for Social Movement Theory? In: Guidry-Kennedy-Zald (eds.) 2000. i. m. 339-359. o.
- ²⁶ Michael Zürn: *Regieren jenseits des Nationalstaates*. Suhrkamp: Frankfurt am Main. 1998. 73. o.
- ²⁷ Zürn (1998) i. m. 76. o.
- ²⁸ Zürn (1998) i. m. 74. o.
- ²⁹ Ulrich Beck (Hrsg.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Suhrkamp: Frankfurt am Main. 1998.
Ulrich Beck (Hrsg.): *Politik der Globalisierung*. Suhrkamp: Frankfurt am Main. 1998/b.
- ³⁰ Martin Albrow: *Abschied vom Nationalstaat*. Suhrkamp: Frankfurt am Main. 1998. 141-142. o. (eredeti angol cím: *The Global Age. State and Society Beyond Modernity*, 1996); az idézetek itt és a továbbiakban a német fordításra vonatkoznak.
- ³¹ Albrow (1998) i. m. 297. o.
- ³² *Uo.* 221. o.
- ³³ *Uo.* 223. o.
- ³⁴ *Uo.* 310. o.
- ³⁵ *Uo.* 270. o.
- ³⁶ *Uo.* 220-226. o.

- ³⁷ Zürn (1998) i. m. 258–294. o.
- ³⁸ Albrow (1998) i. m. 224. o.
- ³⁹ Uo. 225. o.
- ⁴⁰ A globális nyilvánosság és a globális civil társadalom viszonyáról: Martin Shaw: *Die Repräsentation ferner Konflikte und die globale Zivilgesellschaft*, in: Beck (1998/a) i. m. 221–256. o.
- ⁴¹ Albrow (1998) i. m. 194. o.
- ⁴² Uo. 196–197. o.
- ⁴³ Uo. 196–197. o.
- ⁴⁴ Uo. 270. o.
- ⁴⁵ Uo. 197–198. o.
- ⁴⁶ Uo. 226. o.
- ⁴⁷ Uo. 250. o.
- ⁴⁸ Uo. 250. o.
- ⁴⁹ Sidney Tarrow: *Power in Movement*. Cambridge U. P. Cambridge (Mass.). 1994. 81–100. o.
Hanspeter Kriesi et. al.: *New Social Movements in Western Europe*. UCL Press: London. 1995. 26–53. o.
- ⁵⁰ Albrow (1998) i. m. 200–201. o.
- ⁵¹ Uo. 252. o.
- ⁵² Uo. 251–252. o.
- ⁵³ Alberto Melucci: *Challenging codes. Collective action in the information age*. Cambridge U. P. Cambridge–New York. 1996.
- ⁵⁴ Jürgen Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns* 1–2. Subrkamp. Frankfurt am Main. 1–2. 1981. Vol. 2. 575–593. o.
- ⁵⁵ Alain Touraine: *Return of the Actor. Social Theory in Postindustrial Society*. University of Minnesota Press: Minneapolis. 1988. Korai trendelőrejelzése: „Az egyre integráltabbá váló hatalmi komplexumokkal szemben az ellenzék egyre inkább globális csoportokban jelenik meg.” 119. o.
- ⁵⁶ Nyíri János Kristóf: Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában, in: *Magyar Tudomány* 1998/11. 1286–1297. o.
- ⁵⁷ Manuel Castells: *The Power of Identity. The Information Age* Vol. 2. Blackwell: Oxford. 1997. 68–110, 354–363. o.
- ⁵⁸ A kategóriákhoz: Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution*. Random House: New York. 1978. 144–149. o.
- ⁵⁹ Hanspeter Kriesi–Ruud Koopmans–Jan W. Duynendak–Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe*. UCL Press: London. 1995.
- ⁶⁰ Hilmar Schmidt–Ingo Take: Demokratischer und besser? in: *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 43/1997. 12–20. o.
Marianne Beisheim: Nichtregierungsorganisationen und ihre Legitimität, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 43/1997. 21–29. o.

A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

A tisztesség fanatikusának nevezte a későbbi magyar jogtudomány egyik jelentős alakja, Moór Gyula Réz Mihályt (1879–1921) annak korai balálakor írott méltatásában. Szerkesztőségünk azonban nem elsősorban ezért az emberi tulajdonságért, hanem politikatudósi teljesítménye miatt gondolta úgy, hogy rövid bepillantást enged Réz Mihály munkaságába.

Réz az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legfelkészültebb és legsokoldalúbb politikatudósa volt. Concha Gyózával ellentétben nem csupán vaskos tudományos munkákat írt, hanem esszét és publicisztikát is. Fő érdeklődési területe a nemzetközi politika volt, de gyakran foglalt állást kora belpolitikájában. Tisza István híveként konzervatív liberális eszméket képviselt, számos tudományos könyvet publikált, s csak súlyos és korában gyógyíthatatlan betegsége (az idegpályák elsorvadása) miatt bekövetkező korai halála akadályozta meg abban, hogy további jelentős tudományos összefoglalásokat tegyen közzé.

A mostani újraközlésre kiválasztott szövegei egy harmincéves korában megjelent tanulmánykötetből valók, amelyben a szerző a politikatudomány szerepén és módszerein túlmenően a kiegyezésről, Machiavelliről, a szabadság és az egyenlőség egymáshoz való viszonyáról értekezik.

RÉZ MIHÁLY

A politikai tudomány határai*

Hiába mutatja ki a tudomány, hogy szükséges valamely intézmény vagy irány; s amely irány vagy intézmény lehetséges, annak megvalósítása – a válság elkerülése szempontjából – hiába való.

Amely intézmény elméletileg célszerű lett volna a francia forradalom idején (parlamentarizmus, két kamara), annak alkotóelemei hiányoztak s a közhangulat miatt sem volt kivihető; ami kivihető volt, az a forradalom káros következményeit nem akadályozhatta meg. Nemcsak a monarchia megdöntése, de a régi nemesség és a klérus megsemmisítése is kiszámíthatatlan károkat okozott. Van tehát a válságoknak mélyebben fekvő s kevésbé önkényes oka, melyen a tudományos elemzés nem bír segíteni.

A világtörténelem nagy eseményei nem csupán félreértésből származtak s a francia forradalom okai sem téves meghatározások. Abban, hogy bizonyos intézményekhez hiányzanak az alkotóelemek, és hogy azoknak megalkotása a közhangulatba ütközik, van bizonyos *szükségképpeniség*, mely a fejlődés múltjából, az állam egyéniségéből következik. Ezzel szemben áll az egyén önkényes törekvéseivel.

De sem a *szükségképpeniség*, sem az önkényesség nem teljes. E körülmény enyhíti az ellentét merevségét, anélkül, hogy igazolná a politikai tudományba bizakodók reményeit. Nem teljes az a *szükségképpeniség*, melyet a politikai jelenségekben feltalálunk, mert hiszen az anyagi tényezők mellett ott vannak az imponderábilisok s azoknak visszahatásai. Akármilyen törvényszerűséget állapítsunk meg a gazdasági élet rendjében, mégis kétségtelen, hogy azokra egyes kiváló államférfiaknak igen fontos befolyása van, s ha Franciaország forradalmára nagy befolyással is volt az akkori gazdasági rend, ezen gazdasági rend létrejöttére egy IV. Henriknek vagy Colbertnek viszont szintén döntő hatása volt. De ha eképpen nem teljes a *szükségképpeniség*, melyet a politikai élet a vizsgálódónak nyújt; másrészt az önkényesség sem oly teljes, mint azt az aktív politikus óhajtaná. Mert ugyanazon imponderábilisok, melyek az anyagi tényezők-nél mutatkozó törvényszerűségen néha rést ütnek, bizonyos fokú *szükségképpeniséget* mutatnak némelykor, mely minden irányító törekvéssel dacol. Bármily kevésbé óhajtandó bizonyos

* A közölt szöveg Réz Mihály 1909-ben megjelent tanulmánykötetének 31–52. oldalán található. A tanulmányt tartalmi és stiláris változtatás nélkül, a mai helyesírás szabályai szerint közöljük.

vélemények és érzések ereje, gyakran lehetetlen azoknak ellentállani, s gyakran a nemzet jellemében, múltjában s műveltsége fejlődési fokában szükségképpen erővel jelentkeznek.

Itt kettős nehézséggel találkozunk. A politikai tudomány, *mint kutató*, arra az eredményre jut, hogy a törvényszerűség soha ki nem ismerhető, mert a politikai élet minden egyes esetben egy egész sor *lehetőséget* mutat, melyekről abszolúte nem mondhatjuk meg, hogy melyek lépnek működésbe bizonyos esélyek (az érzelmek változása, találmányok, külbehatás, kiváló politikusok közbelépése) által. Másrészt látnia kell annak, aki a politikai tudományt *az élet irányítójául* óhajtáná, hogy e *lehetőségek körén kívül* az emberi akaratnak semmi tere nincs. Hogy e lehetőség száma *egynél több*: az megakadályoz bennünket a *törvényszerűség* megállapításában; hogy e lehetőségek száma *korlátozott*: az akadályozna a politikai tudomány eredményeinek *gyakorlati értékesítésében*, még ha lehetnének is eredményeink.

Mindezekről eltekintve, van még egy ok, mely a politikai igazságok tökéletes felismerését és a tudomány ezen eredményeinek megvalósítását végkép lehetetlenné teszi. Az érdek és a szenvedély nemcsak igazságok felismerésében, vagy elfogadásában gátol meg, hanem valamely politikai igazságot feltétlenül *nem is fogadhat el*.

„Mióta és míg a világ,
Nem volt-e, nem leend-e
Erős, ki nyomni mindig kész
S ki elnyomassék, gyenge?
Amazt mikép mérséklitek,
Hogy enyhe legyen lánca?
Mikép ezt, hogy nagyon súlyos
Békjőit meg ne rázza?”

Anglia terjeszkedése a hódító polgárosodás diadalát jelentheti, s a távoli néző tárgyilagosan odaítélheti neki e jogot; de az a nemzet, amelynek ez ítélet folytán pusztulni kell, hogyan fogadja el ezt az igazságot abszolútnak, s – nemcsak érzelmei, de érdekei szempontjából is – hogyan találjon abban megnyugvást? Ugyanez az eset a nemzetek belső életében is. Összeomlóban egy régi osztály, pusztulásának haszna bizonyítható. De aki annak híve, érzése annak mást mond, értéket lát benne, s azoknak nagy becset tulajdonít; és az az osztály maga, ha látja, hogy kezéből kiveszik a hatalmat, fogja-e nyugodtan nézni az abszolút igazság diadalát?

A kommunista kiáltvány vaskövetkezetességgel van szerkesztve s hatalmas tehetség terméke. De annak a világfelforgató elméletnek aligha lehet tárgyilagosa bírálója az a munkásosztály, amelynek „egy világot” ígér, akár az a tőkepenzes osztály,

melytől a létjogosultságot tagadja meg. Nem nézeteltérésről van itt szó. A lét vagy nem lét kérdése ez. Az abszolútnak jelzett igazság ellen itt a minden egészséges lényben működő *életössz-*
tőn tiltakozik.

Valamely párt vagy felekezet hasonlóképpen érdemes lehet, hogy megsemmisüljön, de abba aligha nyugszik bele. A római egyházat sokan károsnak tartják, de ez ellen nemcsak a hívők érzelme tiltakozik, hanem az egyház létérdeke is; és kétségte-
len, hogy azt teljes erővel védené. Az önkormányzatok megszüntetése az abban eddig részesedők érdekébe ütközik, az áll-
lamhatalom általános korlátozása a hatalom mindenkori birtokosaiéba.*

A politikai elv nem elvont tantétele, mely fölött ítélni lehet az abszolút igazság szerint. *Osztály* az erőknél új megosztása; az erőviszonyok új szabályozása. Keresztülvive az életbe, meggyöngyíti az egyiket, hogy erősítse a másikat; új elemeknek ad erőt vagy megsemmisít régiakat.

Azt mondják: az összesség érdekeinek kell uralkodnia a partikuláris érdekek felett. Ha ez igazság, akkor is erkölcsi igazság, nem politikai; de midőn tényeket kutatunk, etikai kárhoztatás a létezőket nem létezővé tenni. A tény pedig az, hogy minden érdek védekezik s hogy minden párt, osztály, felekezet, csoport érzelmei is ennek megfelelők.

De vannak az egyes pártoknak, osztályoknak, felekezeteknek, csoportoknak – érdekeiktől eltekintve – olyan érzelmeik, melyeknek létezése és hatása etikailag sem kárhoztatható, sőt kívánatos. A politikai érzelmei az értékelésben szükségképp szubjektívek, mert a *pretium affectionis* fogalma kizárja a tárgyilagosságot.

Ki mondja meg, hogy a haza dicsőségének, a nemzet nagyságának mekkora értéke van? Ki mondja meg, hogy a vallásunkhoz való ragaszkodásunk, osztályunk hagyományaihoz való ragaszkodásunk határa hol kell, hogy legyen? Ki mondja meg, hogy a nép millióinak keserű sorsa szífvünket mennyire indítsa meg; s hogy mikor mindez az érzés összeütközik, melyeknek kell győztesül maradnia? Ki mondja meg? És ha megmondja: ki hallgathat reá?

Nem lehet ebben senki bíró. Ítélete nem igazság lenne, hanem érzelmi nyilatkozat. Aki át nem érzett valamely érzést, nem is ismeri s meg nem ítélni; aki átérezte, pártos fél az már s bíró nem lehet. És az érzés intenzivitásának hány különböző foka van, s ki ítélni tárgyilagosan afölött, hogy melyik jogosult?

* Ha vannak is esetek, midőn egy osztály, párt, vagy felekezet saját gyengítésébe tudatosan beleegyezik, ez más fontosabb érdekellentétből keletkezik s az ilyen eseteket ellensúlyozza viszont az a gyakori tünet, hogy még midőn egy osztály vagy felekezet érdekében is tétetik valamely előterjesztés, de mely egyelőre csekély áldozatot kíván: ha az osztály érdeke meg is kívánná, elveti azt épp ezen osztály egyéneinek érdeke.

Meg lehet bármelyiket indokolni; de mint helyesen mondták: az ember csinálja az indokot, s nem az indok az embert.

El sem lehet fogadni semmi döntést, mert az ember egyénisége épp érzelmeiben gyökerezik, s az egyéniség minden kívülről jövő kényszer ellen az *önfenntartás* ösztönével védekezik. A zsarnok törvényhozók már nem küzdenek az emberi természet e sajátossága ellen, és vallásokat népükre már többé nem kényszerítenek. Helyükbe a szabadság doctrinair hívei akarnak lépni, érzelmeiket kényszerítve reánk?

Igen helyesen mondotta *Burke*, hogy a politikát az emberi *természetre* kell alapítani s nem az emberi észre, mely annak csak egy része, s éppen nem mondhatni, hogy legnagyobb része. Az érdekek és érzések ereje is az emberi természetben alapul, s ezek sokkal kevésbé hozhatók összhangba, mint az emberi ész elvont követelményei.

Láttuk ennél fogva, hogy a politikai elv az erők viszonyát kívánja szabályozni s így a szabályozandó erők képviselőinek érdekeit oly mélyen érinti, hogy azok részéről a tárgyilagosság lehetetlen s tényleg nem létezik. És láttuk, hogy nemcsak az érdekeket érinti, hanem az érzelmeiket is, és azon elv, mely ezeket elítéli, egyéniségünk legbelsőbb lényét sérti meg.

A szubjektív igazság csupán a mi érzéseink értékelése szerint abszolút. Ha azt elnyomják, az elnyomó irányt mindig csak *mások* szubjektív igazságának tarthatjuk, melyet reánk erőszakolnak. Nemcsak az érdekek, de az érzelmeik sem egyenlíthetők ki közegyetértéssel. A politikai élet ellentmondó irányoknak harca, a *létért való küzdelem* tere. Az élet és nem az igazság törvénye irányadó benne.

Önmagát védi osztályunk, pártunk, felekezetünk, és védi legszentebb – egyéniségünkkel válhatatlanul egybeforrott – eszményeinek létérdekét.

Lehetetlen az, hogy, midőn egy egyéniségünkkel egybeforrott erős érzés parancsait feltétlenül kötelezőknek tartjuk; ugyanakkor egy oly politikai igazságot, mely annak létjogát is megtagadja, abszolúte érvényesnek ismerhessünk el. Ezen igazság abszolút voltának tagadása: természetes önvédelem.

Örök törvény a halál; de az életért való küzdelem törvénye is örök.

A politikai tudomány első feladata: megszabni határait.

Édvtvős optimizmusa és a rutin embereinek szkepticizmusa egyaránt tarthatatlan. A politika nem lehet egzakt tudomány, s elérhető eredményei sem valósíthatók meg mindannyian; de megállapíthat bizonyos igazságokat s befolyásolhatja velük a gyakorlati politikát bizonyos fokig.

Sem a véletlenre, sem az imponderábilis tényezőkre, sem – ennél fogva – a lappangó erőkre vonatkozólag nem bír törvényszerűségeket megállapítani. Ezen okok megjelenésének okát sem ismeri, s ezen okok lényege, természete már csak azért is kiismerhetetlen előtte, mert mindig változó. A nagy ember, az idealizmus, a föltalálások, az új (eddig lappangó) tényezők minden korszakban megjelennek, de mindig más összetételben. Pedig épp ez teszi ki lényegüket. *Azonos kifejezések alatt itt egészen heterogén elemeket értünk.* De hogyan állapítsuk meg oly okok okozatait, melyeknek összetétele, lényege állandóan kiszámíthatatlanul változó?*

A politikai élet ezen tere tehát kiismerhetetlen, mert habár kétségtelen, hogy minden jelenség törvényszerű – s eképp a véletlen is ismeretlen szükségképpeniség – a jelenségek ezen sorának törvényszerűsége megismerhetetlen. Ha a lélektan egzakt tudomány lehetne, az imponderábilis kivehető volnának ez állítás alól; de amíg a lángész megjelenésének és természetének törvényszerűségét meg nem ismerhetők tapasztaljuk, a politika egzakt tudomány nem lehet. Mert nemcsak a politika, hanem a tudományos s a gazdasági életnek, valamint a technikai vívmányoknak is ez a mozgó rugója. És amíg ez és a véletlen szerepe ki nem ismerhető, ezeknél fogva a külső államok behatásának törvényszerűsége sem lesz megállapítható.

De megállapítható – ezzel szemben – bizonyos törvényszerűség a politikai viszonyok bizonyos tárgyi tényezői és a politikai intézmények között. A történelem tapasztalatai alapján bizonyos törvényszerű kölcsönhatások, az állam lényegének természetére vonatkozó bizonyos igazságok megállapíthatók. Ezen alapfogalmak eloszlatnak számos hipotézist, mely a napi politikai okoskodásai mögött öntudatlanul rejtőzködik. Ezek alapján kell a gyakorlati politikusnak a többi tényezővel s azoknak visszahatásával számolnia. Neki kell a jelen ható tényezőit felismernie, a lappangó erők ébredését, a vezetők természetét, a külbefolyások hatását, az imponderábilis erejét és irányát – a lelkekre való hatásból – felismernie. Művészet ez; eszköze már nem elmélkedés, hanem az érzés.

Az a különbség a népszerű politikus és a valódi államférfi között, hogy míg amaz csak a népszerű érzelmek áramlatával kongeniális, emez a tárgyi törvényszerűségnek is épp úgy tudatában van, s elég erővel bír irányát ehhez képest szabni meg. A népszerű áramlat hőse csak annyira érti az imponderábilis tényezőket, mint valami emberi szenvedélyt, az, aki maga is épp annak rabja; holott az államférfi olyan, mint a pszichológus, ki az emberi lélek minden érzését átérzi, de ismeri is, ismeri össz-

* Az emberi értelem, a vágyak, az érzelmek, a törekvések, a célok változása következtében – Pulszky Ágost szerint – oly új alakulatokat mutat a történelem, amiket a természet csak geológiai korszakokban.

hangjuk feltételeit, s tárgyilagosan értékelnéi tudván őket, helyüket kimutatja.

Eme tárgyi tényezők közt az állam lényegének természetére vonatkozó igazságok kimutatása a politikai tudomány feladata.

A politikai kérdések megoldásánál nem szabad a közjogból magyarázni meg csupán az állam lényegét. Egy alkotmányos állam közjoga szerint a törvények bármelyike, sőt az egész alkotmány is bármikor megváltoztatható, ha az illetékes tényezők ez irányú akarata megegyező; valójában ez a viszonyoktól függ, s az alkotmány megváltoztatása a törvényeket is megváltoztatja, de nem a tényeket. A közjog szerint valamely alkotmány mindaddig fennáll, míg jogszerűleg meg nem változtatik; valójában az folyton változik a váltakozó erőviszonyok szerint. A német császárnak nincs vétőjoga, de tényleg vétót mondhat a Bundesratban bírt túlsúlya folytán; az angol királynak van vétőjoga, de ténylegesen nem használhatja. És ha Anglia belső osztályellentétei erősödni fognak – így ítélt Gneist –, a korona túlsúlya ismét bekövetkezik.

Az erőviszonyok mivolta képezi az állam lényegét, annak törvényszerűségeit kell a politikának kutatnia. A jogrendszerben az erőviszonyoknak csak egy része szerveztetik és jut öntudatra, de ha ezen öntudat a jogrendszer keletkezése percében is csak az aktív erőviszonyoknak felel meg, idők folytán azokkal ellentétbe jut, mert az élet nem áll meg, a törvény pedig merev.

De a jogrendszerben az állam lényege nemcsak ezen eltérések miatt nem mutatkozik *pontosan*: hanem *teljesen* sem mutatkozhatik, mert az is az állam lényegéhez tartozik, amit az jogilag nem is szabályoz. A *laissez faire* a gazdasági harcból kizárja az állami beavatkozást, a gondolatszabadság elve pedig az eszményi tényezőkre való hatását korlátozza. A jog e területeknek csak határait ismeri, melyeket az államhatalomnak átlépni nem szabad; de azon erőviszonyok, melyek a gazdasági és szellemi küzdelmek folytán kialakulnak, épp az állam lényegét teszik.

Ezen tények első csoportja szempontjából a közjog egy része anakronizmus; a második csoport pedig a közjog előtt terra incognita. Pedig éppen ezen erőviszonyok – nevezzük bár társadalmioknak – határozzák meg azt, hogy valamely államban minő intézmények lehetségesek, s a lehetséges intézmények természetét is ez határozza meg.

Miként a természettudományban megdőlt Linné rendszere, mely külső ismérvek szerint s csupán egy szerv tekintetbevételével osztályozott: úgy kell a politikában is e változásnak bekövetkeznie. És miként Cuvier az összes szervek s azok működésének tekintetbevételét követelte, sőt még továbbmenve a szervek alkotó *szövetének* vizsgálatát tűzte feladatul; úgy kell a politikának is a monarchia és respublica, demokrácia és arisztokrácia külsőleges és egyoldalú ismérvei helyett az összes intézményekből – tehát magán, büntető és örökösödési jogaikból is –

megállapítani valamely állam típusát, sőt továbbmelve, ezen szervek *alkotószövegeteit*, magát a gazdasági, társadalmi és kulturális életet is vizsgálat tárgyává tenni. Ez a tulajdonképpeni feladat s a marxizmus rendkívüli érdeme éppen az, hogy e szövegek egyikét – a gazdaságit – tette vizsgálati kiinduló pontjává. Hogy erre az egyre vezetett mindent vissza, abban áll egyoldalúsága; de ezen az alapon oly teljes világnézetet adott, mely kiterjeszkedve a politikára, nemzetgazdaságra és az etikára is, ép teljessége folytán óriási hatást gyakorol, s a rendszeresség erejével az érzelmeket szolgálva legjobban bizonyítja, hogy felfogásának materializmusa mily egyoldalú. Ami félelmissé teszi, az ép ideológiájának ereje, s így gyakorlati hatása az, ami elméletének igazsága ellen leginkább bizonyít.

A politikának tehát az intézményeket alkotó viszonyokat kell vizsgálnia.

Széchenyi egész politikai rendszere ezen alapul, a külső – közjogi – ismérvek helyett az *alkotó szöveget* vizsgálta s ezt akarta átalakítani. A *laissez faire* elvének bukása Anglia politikájában szintén annak belátását bizonyítja, hogy ha az állam a gazdasági élet bizonyos kérdéseit nem is szabályozza jogilag, azok azért az államra kihatnak, és hogy a jogilag deklarált szabadság a szabadságra bocsátott erők uralmát szülheti.

Ennek belátása további perspektívákat nyit meg szemünk előtt, s általa az állam természetébe mélyebb bepillantást nyerünk. Látjuk, hogy nemcsak az állam gátolhatja a szabadságot, hanem a viszonyok ereje is, s hogy az állam e viszonyok épségben hagyásával közvetve maga is részes azon következményekben, melyek ezáltal előállanak.

Az egyéni szabadság hívei feledik, hogy, midőn az egyént az állam uralmától megszabadítják, az erőviszonyok nyers uralmának szolgáltatják ki. A *laissez faire* ezen következményeit Carlyle mutatta ki zseniális röpirataiban, s az állam természetére új világot vetett. Követték őt a konzervatív politikusok, Bismarck és Disraeli is; a kommunisták másrésről szintén ezen szempontot hangsúlyozzák.

Nemcsak az államot mint jogi szervezetet kell vizsgálnunk tehát, hanem vizsgálnunk kell azon erőviszonyokat is, melyek megadják annak konkrét jellegét.

Ezen erőviszonyok korántsem csupán materiálisak, amennyiben azok korántsem mind gazdasági természetűek (pl. hadsereg, külbefolyás). Törvényszerűségük vizsgálata a politika feladata; az állam lényegének ismeretéhez csak így juthatunk közelebb.

A politikai igazságokat tévesen mondták viszonylagosnak. Hiszen még ezen elv maga is az abszolút igazság érvényét követeli magának. Az igazság voltaképp nem is lehet más, mint abszolút. A viszonylagosság csak több abszolút igazság *keresztződését* jelentheti.

Abszolút igazság a nehézségi erő törvénye; abszolút igazság a testek áthatlansága is: e két igazság kereszteződése a valóságban *érvényesülésüket* viszonylagossá teszi. Midőn tehát egy viszonylagos érvényű elvet találunk, keresnünk kell azon abszolút igazságokat, melyeknek érvényesülés közben való keresztezése okozza a viszonylagosságot.

Az intézmények célszerűsége pl. a tapasztalás szerint viszonylagosnak mutatkozik. Ezen viszonylagosság mögött egyrészt az *intézmények*, másrészt a *viszonyok* természetét megállapító abszolút igazságok rejlenek, melyek érvényesülés közben egymást keresztezik. Ma csak annyit tudunk, hogy mind a kétőnek természete hely és idő szerint *különböző*. Ez már abszolút igazság. E különbségek további kutatása – számos viszonylagos elv összehasonlításával – más közös vonásokat, más abszolút igazságokat fog fölmutatni s az állam lényegének ismeretéhez közelebb vezet. Az államtípusokra ugyanez áll.

Ezen megállapítható abszolút igazságok ugyan soha nem fognak *általános* elismerésre találni – legalább speciális alkalmazásban nem –, de megakadályozzák azt, hogy levek, melyek bizonyos elemek érdekeinek és érzelmeinek felelnek meg, ezek által – mint pl. a jakobinusok által – az örök, emberi igazság nevében erőszakolhassanak a közömbösökre vagy az ellenfelekre is, s így azok ellenállását ezáltal is megbénítsák. Mert természet az a politikai irányoknak, hogy azok mindegyike a maga *speciális* igazságát *általános* igazságnak hiszi, s néha nemcsak hogy a tudomány által megállapított abszolút igazságokat nem fogadja el – mint azt Eötvös reméli –, hanem a maga érzelmi igazságát hirdeti abszolútnak s azt másokra erőszakolni igyekszik. Az *egyenlő* igazság ritkán nyer elismerést, s a létért való küzdelemben mindenkinek a maga igazsága a maga egyik fegyvere. Az igazság fegyverével való eme küzdelemben belevinni némi tárgyilagosságot – nem az érdekeltek számára, mert azok nem fogadják el; hanem azok számára, akik nem érdekeltek –, s kimutatni, hogy az abszolútnak és általánosnak hirdetett igazság csak az érdekeltek szubjektív igazsága, mely másokra nem irányadó: erre lehetőséget nyújtani a politikai tudomány feladata. Teljesíti pedig e feladatát azáltal, ha megállapít bizonyos abszolút törvényszerűségeket mint objektív igazságokat. Az imponderábilis tényezők határt szabnak e törvényszerűségek megállapításának; a megállapítható törvényszerűségek viszont megakadályoznák, hogy a nap uralkodó imponderábiliái medrükből kicsapjanak, s a maguk szubjektív igazságát objektív igazságnak tüntessék föl.

Comte helyesen mondja, hogy a metafizikai világnézet kora a pozitív világnézetet megelőzi. A politikai értelem kifejlődésének is a túl gyors általánosítás a kezdetleges állapota; a viszonyoknak, a reális tényezőknek in concreto vizsgálata ellenben a fejlődés jele.

Általában természetes hibája a primitív értelemnek az indokolatlan általánosítás, s az „emberek”-ről és az „élet”-ről legtöbbet a keveset tapasztalt serdülő kor tud beszélni; míg az élet-tapasztalat az egyes esetek egyenkénti megfigyeléséből ítélni tanít.

Az egyház világnézete is rég kész volt, s a természettudományoknak csak küzdelmesen lehetett az emberiséget a speciális tények részletes vizsgálata alapján ítélő gondolkodásra szoktatni.

Miként a természettudományi felfogásnak, úgy az objektív politikai vizsgálódásnak is az érzelmi mozzanatokban van legfőbb akadálya. A természettudomány azonban éppúgy, mint a politika, csak természetes határai közé szorítja az érzelmi tényezőket, s meggátolja, hogy azokon túlcsapva akadályozzák a tények tárgyilagos vizsgálatát. Ellentétben tehát a népszerű felfogással, mely a gyakorlati politikai gondolkozást az elme természeti állapotának tekinti, az elméletet pedig, mint annak bűnbeesését; éppen az a célja a tudománynak, hogy szoktassa le az elméletet azon indokolatlan általánosításokról, melyek a gondolkozás primitív fokán oly gyakoriak, s ránevelni a gondolkozást arra, hogy egyes érzelmi mozzanatok általánosítását el nem fogadva, csak a speciális viszonyok speciális következményeit vizsgálja a tudomány útmutatása szerint, melynek a *különböző* viszonyokban nyilvánuló *közös* igazságokra kell rámutatnia, ismertetve az állam lényegének objektíve megállapítható törvényszerűségeit.

Ez a politikai tudomány határa elméletileg úgy, mint gyakorlatilag.

Ezen határok között kell a politikának kutatásait végeznie, s a kutatásának eredményei ezen határok között számíthatnak gyakorlati hatásra. A tapasztalatból kell kiindulnia, de az indukciót a dedukcióval lesz kénytelen kiegészíteni. Kutatásainak anyagát a történelem adja meg. A történelemben azonban a vezérlő politikusokat nemcsak mint a politikai kutatás tárgyait, hanem mint annak alanyait is kell vizsgálnia. Tanulmányoznia kell a nagy államférfiak politikai világnézetét; vizsgálnia kell, hogyan tükröződött az ő vizsgálódó lelkületében a világ. Mert csak akkor lesz a kutatás módja valóban tapasztalati s eredményei pozitív értékűek, ha nemcsak maga állapítja meg a tények okozati összefüggését s ezeknek alapján a politikai viszonyok természetét; hanem megvizsgálja azon politikusok ez irányú vélekedéseit is, kik e meggyőződéseik alapján gyakorlati politikát csinálván, érintkezésbe jöttek a valósággal s kiknek fennmaradt alkotásai mutatják, hogy világnézetük az idők bírálatát kiállotta. Ez egyszersmind némileg a kísérletezési módszer előnyeivel is bír, mert bár az elméleti kutató maga nem hozhat működésben tetszés szerinti tényezőket, hogy lássa azok hatásait; de bizonyos gyakorlati politikusok kísérleteit figyelemmel kísérheti,

s azok alapjául szolgáló elveket az eredmények alapján bírálhatja. A gyakorlati politikus világnézetét természetesen nem lehet olyképpen megállapítani, hogy beszédeinek és iratainak egyes tételei összefüggésükből kiszakítottan és abszolút igazságok gyanánt idéztessenek. A gyakorlati politikus nyilatkozatai elméleti szabotossággal ritkán bírnak. Általános kifejezéseket használ egyes esetekre; abszolút igazságként állt fel viszonylagos igazságokat. Gyakorlati szempontból ez gyakran szükséges, és szükséges az is, hogy terveit ne a maga teljességében tárja fel. Argumentációja sem lehet szabatos, mert mindig ad hominem kell argumentálnia. De a történetíró az államférfi tetteiből kiolvashatja egész gondolkodásmódját, s a siker próbakövével az annak alapjául szolgáló meggyőződések értékét megállapíthatja.

Ezen vizsgálódások meg fogják mutatni, hogy az állam lényegéről az egyes körök államférfiainak minő véleménye volt, s az egyes intézményekre vonatkozó elveik különbségéből és hasonlóságaiból egyaránt értékes következtetéseket vonhatunk. Így lesz a politikai tudomány a gyakorlati élet számára is szükséges útmutató. Hogy vezethessen és taníthasson, előbb az eredményesen vezetőktől kell tanulnia; és hogy ezen alapon szilárd épületet rakhasson, előbb meg kell vonnia teljes szigorúsággal kutatásának határait.

A politikai tudomány szűkre szabott határainak megóvása gyakorlati szempontból is kiváló fontosságú. Mert ha igaz, hogy a politika nem egzakt tudomány s azzá nem is lehet; ha igaz, hogy a lehetőségek közül az egyiknek vagy másiknak érvényesülését a véletlen szabja meg; ha igaz, hogy az imponderábilák, a lappangó erők, a találmányok, a külbehátások és a lángész megjelenése kiszámíthatatlanságuk által a politikai életet is kiszámíthatatlanná teszik: akkor szétfoszlik mindaz a varázs, amellyel korunk utópistái radikális elméleteiket körülvették, s a merészen követelt átalakulás következményeinek *hirdetett bizonyossága* maga is utópiának bizonyul. Akkor az ő kérlelhetetlen pontossággal megszabott törvényszerűségeik inkább az óhajtások, mint a tények közé lesznek sorozandók, s egész mozgalmuk azon imponerábilák közé, melyekről fentebb mondatott, hogy a maguk szubjektív érzelmi igazságát abszolútnak tüntetik fel, s azoknak másokra erőszakolását ily módon próbálják meg.

De annak az igazságnak, hogy a politika nem egzakt tudomány, még további konzekvenciái is vonhatók. Következmenyei nemcsak antiradikális, hanem – bizonyos tekintetben – antidemokratikus természetűek is. Ha ugyanis a politikai életben nem ismerünk még oly abszolút törvényszerűséget, minőt ismeri vélnek Marx és hívei; ha a politikai tudomány nem is juthat el oda, hogy e törvényszerűséget tökéletesen megállapíthassa; ha a gazdasági determinizmust a fizikai s a tudományok fejlődésé-

nek belső törvényszerűségei folyton keresztezik; ha ekképpen a gyakorlati politika szükségképpen továbbra is a művészet tere marad: akkor a lángész jövőben sem lesz mellőzhető, s a nép millióinak bölcsessége őt ezután sem pótolhatja.

Neki kell átéreznie az *imponderabiliák* irányát s erejét; fölis-merni a *lappangó erőket*, választani az erőviszonyokban mutatkozó *lehetőségek* között, neki kell végül kitűzni a *célt*, mely nemcsak óhajtandó, de elérhető is, és *mint ható erőnek* ez irányba működni. Neki kell a nemzetnek – helyzetében rejlő *speciális igazságait* meglátnia, s kimutatni, hogy egy általános igazság a speciális viszonyok által – nem ugyan igazságában, de *hatásában* – miként módosíttatik.

Nem található formula, mely ezt pótolhatná; nem tantétel – sem ideális, sem materiális –, mely azt nélkülözhetővé teszi. A technika minden csodája csak fokozhatja, de nem pótolhatja a látó erőt. Semmiféle tudományos sansculottizmus a lángészt a maga isteni jogon nyert birodalmából nem számúzheti.

KÖNYVEKRŐL

TÖRÖK GÁBOR

Egy elkötelezett könyv

(*Lánczi András: Demokrácia és politikatudomány.*
Budapest, Aula, 2000)

Nehéz helyzetben van a recenzens, amikor írását – ráadásul „visszaesőként” – személyes megjegyzésekkel kezdi. A magyar politikatudomány művelőinek köre olyan csekély, hogy nem könnyű a szubjektív elemeket félretolva olvasni egy-egy újabb monográfiát vagy publikációt. Tanárok és tanítványok, barátok és ellenségek, kollégák és riválisok alkotják a magyar politológia jelenlegi törzsgárdáját, ahol a személyes érintkezés hiánya szinte elképzelhetetlen. Tovább bonyolítja a recenzens helyzetét, ha annak a kollégának a könyvéről kellene szólnia, akivel néhány éve egy egyetemi szobában dolgozik, s akinek gondolatai – talán nem szégyen bevallani – komoly hatást gyakoroltak nem csupán a tudományról, de a hétköznapokról alkotott véleményére is. Lánczi András ugyanis, akinek 2000-ben megjelent *Demokrácia és politikatudomány* című könyve e bírálat tárgya, nem csupán kutatóként számít eredeti gondolkodónak. A további, hosszasan és lelkesen sorolható személyes kommentárokat hagyjuk meg a nyugdíjasbúcsúztató számára, ám a tisztánlátás érdekében talán nem árt, ha az olvasó tisztában van azzal: nem csupán a recenzio témáját adó könyv, de a szerző irányában a recenzens is elkötelezettnek minősíthető.

Lánczi András könyvét az ezredforduló legjelentősebb hazai politikatudományi innovációjának tartom. A propedeutikák megszületését követően egy olyan monográfia áll előttünk, amely a politikával – akár tudományos, akár gyakorlati szinten – foglalkozók számára megkerülhetetlen kérdéseket feszeget.

A szerző azonban nem csupán felteszi a kérdéseket és különböző argumentumokat mutat be, hanem maga is megadja a saját választát. A könyv legimpozánsabb jellemzője éppen eredetisége, gondolatgazdagsága. Láncki a magyar politikatudomány legszebb hagyományaihoz nyúl vissza, amikor értékek mellett elkötelezetten érvel egy olyan kérdés esetében, amely erre lehetőséget is kínál számára. Könyve kiváló példa a leíró és normatív megközelítés egyesítésére. Fő állításához (a demokrácia politikai tudás és morális megalapozottság nélkül nem létezik) a könyv minden bekezdésében újabb és újabb argumentumokat ad, miközben nem feledkezik meg a lehetséges ellenérvekről sem. Ez az érvelő-vitalközlő szerkezet teszi olvashatóvá, érdekessé, igazi szellemi kalanddá a könyvet, amelyben a szerző – akinek ritka módon az ifjú politológusgenerációban már nyíltan vállalt követője is akad G. Fodor Gábor személyében – egyetlen pillanatra sem tagadja meg önmagát: a felmerülő kérdéseket nem zárja le az „így is, úgy is lehet” megoldással, hanem rendre egyértelműen megfogalmazza saját álláspontját. A recenzens több állításával kapcsolatban is hangot adhat saját szkepszisének, ám már önmagában ez a bátor és érvekkel alátámasztott világosság lenyűgözi.

A szerző már az előszóban megfogalmazza hitvallását a demokráciáról: „Az eddig ismeretes kormányzati formák közül a modern demokrácia az első, amely nyíltan és egyértelműen támaszkodni kíván a tudomány eredményeire, mi több, egyik fontos legitimációs forrása a rendszerezett tudás...” Majd a weberi tanok szellemében szocializálódott recenzens számára megdöbbentő kijelentéseket tesz: „A politikában a tény és érték szétválasztás nem tartható álláspont” és „a politikában nincs semleges technika, mert célok szolgálatában állnak”. Láncki évek óta Leo Strauss politikai filozófiájának kutatójaként dolgozik, és egy Strauss-fordítással és egy Strauss-monográfiával sokat tett azért, hogy elbizonytalanítsa azokat, akik a politikáról weberiánus keretekben gondolkodnak. E törekvéséről ebben a könyvben sem feledkezik meg.

A könyv első fejezete a demokrácia természetével, a megkezdhetetlen fogalmakkal és az alapkérdésekkel foglalkozik. A felmerülő kérdések közül talán a legérdekesebb arra vonatkozik, hogy vajon miért a demokrácia lett a modern ember számára a legjobb kormányzati forma. Láncki röviden áttekinti a fogalom alakváltozásait, majd a fejezet végén visszakanyarodik egy érdekes vitához. A kérdés minden bizonnyal mindenkit megérintett, aki akár hallgatóként, akár oktatóként, kutatóként vagy csak érdeklődőként foglalkozott a társadalomtudományok valamelyikével, esetleg kicserélte már nézeteit egy természettudományi orientációjú embertársával. Láncki így fogalmaz: „...noha a természettudósok rendszerint lenézik a társadalommal, még inkább a politikával foglalkozókat, mondván, míg egy

természettudós bármikor képes például egy irodalomtörténeti tanulmányt írni, addig az irodalmár képtelen volna egy természettudományos problémáról bármi fontosat is mondani, a társadalomtudomány eredményei a természettudományéhoz hasonló erőfeszítések gyümölcsei, s mint ilyenek, ismeretelméletileg ugyanolyan megalapozottak, mint bármely természettudományos tétel”.

Lánczi itt egy régi témáját, a politikai tudás kérdését vezeti ismét elő. Az empiriában „hívó” politológusként is azt gondolom, hogy a kérdés megválaszolása nélkül politikai kutatás nem kezdődhet. Lánczi válasza egyértelmű: „Azt állítom, hogy miközben a politika történései a lehető legtávolabb látszanak állni a racionalitástól, kiszámíthatatlanok, mégis tendenciájában a politikai tudás uralja a politikát is”.

A következő fejezet fő témája a politikai tudás. A szerző a demokrácia fogalmát a természeti törvény vagy a természetjog fogalmához hasonlóan átfogó, axiomatikus fogalomként határozza meg. Majd ismét leszögezi a politikai tudás és a demokrácia kapcsolatát: „...a demokrácia az a kormányzati forma, amely nem nélkülözheti az igazolt tudáson alapuló ismereteket”. Bár a politikai praxis ismeretében számos ellenérvet sorakoztathatnánk fel az állítással szemben, Lánczi meggyőzően érvel amellett, hogy azok a demokráciák, amelyek nem élnek a politikai tudás kínálta lehetőségekkel, diszfunkcionális működésüket bizonyítják.

A könyv legérdekesebb részéhez érkezünk. A 31. oldalon a szerző felteszi a kérdést: miképpen lehetséges a politikai tudás modern formája, a modern politikatudomány? Lánczi vitatkozik az értékmentesség parancsolatával; megjegyzi: Max Weber a politikatudománnyal kapcsolatban kísérletet sem tett arra, hogy ezt bebizonyítsa: „pontosabban kapitulált a „van” és a „legyen” közti szakadék áthidalásának feladata előtt, holott a politika lényege a jövőre vonatkozó döntések meghozatalának állandó kényszere: ha ebben a kérdésben a tudomány nem illetékes, akkor a politika legfontosabb eleme, a döntés, irracionálisá válik, ami elfogadhatatlan végkövetkeztetés lenne”.

Így kapcsolódik egybe Lánczinál a politikai tudás és a demokratikus politikai rendszer. Itt ismét csak a tapasztalat, a politikai gyakorlat ellenérvei adódnának, ám a szerző lenyűgöző időutazásban bizonyítja állításának helyességét. Platónról kezdve olvashatunk érveket a politikai tudás fontosságáról, és miután a recenzens nem kompetens a politikai filozófia ilyen mélységeiben, kapitulál Lánczi és társai érvei előtt.

Az ördög ügyvédje helyett marad tehát az érdeklődő olvasó szerepe. Ebben a minőségben is sok érdekesség akad: például a szerző által idézett James Bryce véleménye, aki úgy vélte, ahhoz, hogy „valódi és első kézből szerzett tudásanyaghoz jusjunk, be kell kapcsolódnunk a gyakorlati politikába”. A vélemé-

nyek számbavételét befejezve pedig hová máshová, mint Leo Strauss-hoz utalja a szerző az olvasót.

A következő fejezet a demokrácia morális alapjairól szól. A szerző másik fontos állítása, a morál és a politika elválaszthatatlansága itt bomlik ki részletesebben. Miközben a demokrácia nem nélkülözheti a politikai tudást, egyben elválaszthatatlan a morális alapoktól – állítja Láncki. A szexualitás és a zene példáján keresztül mutatja be a demokratikus mentalitás kialakulását, a fontosabb töréspontokat. Érdekes fejtegetéseket olvashatunk a homoszexualitás megítélésének változásairól, a normák és a demokratikus mentalitás kapcsolatáról. A szerző régi témái ebben a fejezetben is megjelennek: a természeti törvény vagy a modern természetjog fogalmáról írottak az erkölcs és politika elválaszthatatlansága melletti érveket szolgáltatják.

Az utolsó fejezet a demokratikus intézmények és elméletek lendületes összefoglalására vállalkozik. Láncki áttekinti a létező demokráciák típusait, a demokratikus intézményeket és foglalkozik a demokráciaelméletek legfontosabb kérdéseivel. A fejezet tartalmazza Lijphart elméletének sokat – és gyakran pontatlanul – idézett tételeit. A szerző világosan írja le a többségi és konszenzusos demokrácia közötti különbségeket, az egyes modellek sajátosságait. Hasznos lehet minden olvasó számára ennek a fejezetnek a tanulmányozása, hogy végre a magyar politológiai irodalomban is egyértelmű legyen: a konszenzusos modell nem egyenlő a békés, nyugodt politikai viszonyokkal – szemben a durvának és konfliktusosnak gondolt többségi modellel.

Láncki könyvének végén ismét hangsúlyozza, hogy álláspontja szerint „...a demokrácia morális, azaz bölceleti megalapozásra szorul”, s nyíltan bevallja, hogy könyvét ebben az irányban elkötelezett – bár ezt a kifejezést nem használja – írásnak tartja.

Ha a bevezetőben a recenzens nehéz helyzetéről szóltam, talán megengedhető, hogy ismét erre utaljak. Láncki András könyve ugyanis – túl a személyes vonatkozásokon – nagyon nehezen bírálható. A szerző álláspontja egyszerűen, világosan megfogalmazható: a demokrácia és a politikai tudás, a politika és a morál egymástól elválaszthatatlan fogalmak. A könyv ezt a két tételt igyekszik bizonyítani, ehhez páratlanul gazdag hivatkozási apparátus társul, a kifejtés végig logikus, rendszerezett; Láncki nem engedi, hogy az olvasó letérjen az általa felvázolt útról. A recenzens egy dolgot tudna felróni a szerző bűnéül: azt, hogy a magyar politikatudományban nem burkolt formában, nem az értékmentesség örve alatt, hanem egyértelműen és vállaltan normatív, a demokrácia, a politikai tudás és a politika morális alapjai mellett elkötelezett könyvet írt. Ám éppen ez az, ami a saját kutatási területén az állásfoglalástól tartózkodó, a távolságtartást előnynek gondoló (vagy másként fogalmazva:

vállalható normát még nem találó) recenzenst lenyűgözte Láncki könyvében.

Ne gondolják azonban, hogy Láncki írása hibátlan alkotás lenne. A kritikus addig forgatta a könyvet, amíg megtalálta azt a pontot, ahol támadhat: a könyv borítója ugyanis, képzeljék el, nagyon-nagyon csúnya...

LAKNER ZOLTÁN

A szavak hatalma: értjük-e, amit mondunk?

*Giovanni Sartori: Demokrácia
Budapest, 1999, Osiris.*

Sartori a kortárs politikatudománynak kétségkívül az egyik legtöbbet idézett, legnagyobb tekintéllyel rendelkező alakja, akinek a párttipológiákról szóló elmélete meghatározó jelentőségű, és bármilyen, a pártrendszerekkel kapcsolatos politológuskurzus során önálló tétel a vizsgakövetelmények között. Életműve, ugyanakkor, nem csupán a pártrendszerek kutatására és tipologizálására korlátozódik, hanem a politikai filozófiák, a politikai eszmetörténet területére is kiterjed. Ennek példája a demokráciáról szóló több műve, melyek közül az első 1957-ben jelent meg (*Democrazia e Definizioni*), s amelyet harminc évvel később egy kétkötetes angol nyelvű munka (*The Theory of Democracy*) követett.

Az írásunk tárgyául szolgáló, s magyarul elsőként megjelenő Sartori-munka, amint azt a szerző is említi előszavában, ezekre alapozva nagyon csekély mennyiségű jegyzettel íródott. Hozzátehetjük, hogy Sartori nem egy alkalommal ki is lép egy tudományos munka keretei közül: személyes állásfoglalását kertelés nélkül tudomásunkra hozza, mégpedig nem elégedve meg az általa helytelennek tartott elméletek és vélekedések cáfolatával, s a maga által helyesnek tartott értelmezések melletti érveléssel, hanem a közbeszédhez közelítő kifejezésekkel nyilvánít véleményt. Mindettől azonban nem válik közvetlen, közérthető stílusúvá a mű, nem lesz könnyed olvasmány, hiszen a tárgyalt témák szerteágazó volta, a meghatározó fontosságú etimológiai

eszmefuttatások ezt igen nehezen megvalósíthatóvá is teszik. Ettől kezdve, a stílust illetően, kérdéses, pontosan mire és kiknek szánta könyvét a szerző: a kevés jegyzet, az olvasást nehezítő apparátus hiánya, s az a tény, hogy számos olyan fogalmat és körülményt is megmagyaráz, amelyek a politológiában nem számítanak újdonságnak (pl. a tervgazdaság politikai következményei vagy Marx munkaérték-elmélete stb.), a szélesebb közönség, tehát nem csak a politikatudománnyal hivatásszerűen foglalkozók számára tehetnék érthetővé gondolatmenetét. Érvelésének bonyolultsága, egyáltalán, írói stílusa viszont helyenként megnehezíti a megértést, s egyértelműen előnyösebb azok helyzete a megértés folyamatát illetően, akik rendelkeznek alapismeretekkel a témát illetően.

Felvetődhet annak az ambícióknak a lehetősége is, hogy a demokráciáról való gondolkodásunk megújítására törekedett esetleg a szerző. Erről nincs szó, Sartori nem a jövő demokráciájáról ír, pontosabban, a jövő kezdeténck a liberális demokrácia elveinek kiteljesítését látja, s recenzióm nagy része a könyvnek ezt a szálát ragadja ki és mutatja be az olvasónak. Ahhoz azonban, hogy a kívánatosnak tekintett kiteljesedés megtörténjen, tisztázni kell számos fogalmat, félreértést, tévhiteteket kell eloszlatni: „nem emellett vagy amellett vagyok, hanem az ostobaságok ellen” – írja (10.). Sartori művének legérdekesebb részei a demokrácia elméletével kapcsolatos kifejezések etimológiájának levezetése, a különböző jelentéstartalmak elemzése, melyek révén világossá válhat mindannyiunk számára, hogy a történelem során milyen értelemben voltak használatosak például a demokrácia, liberalizmus, utópia, köztársaság stb. kifejezések. Ezek a felhalmozódott jelentések pedig, úgy tűnik, lerakódtak az emberiség emlékezetében, még akkor is, ha ezzel nem vagyunk tisztában, s nem is tudjuk mi mindent mondunk, amikor egy-egy kifejezést használunk. „Eszméink a szemüvegeink” (13.) – ezt a mondatot választotta Sartori az egyik fejezet mottójává. Ehhez hozzátehetjük: csak szavakkal tudjuk kifejezni, mit is látunk szemüvegünkön át, s eszméink sikere jelentős részben azon múlik, megtaláljuk-e a megfelelő szavakat, melyekkel illethetjük ezeket, az általunk használt kifejezés felöleli-e a tárgyalni kívánt problémakör egészét, elfogadják-e szavunkat ellenfeleink, s ennek révén helyt tudunk-e állni a minket foglalkoztató kérdésekkel kapcsolatos diskurzusban. Ahhoz, hogy sikeresek legyünk a tematizálásban, a névvel illetésben, tisztában kell lennünk kifejezésünk előtörténetével, a ráakódott tartalmakkal; máskülönben nem biztos, hogy működőképes lesz témameghatározási kísérletünk. Ennek alapján túlzás nélkül állíthatom, kevés olyan könyvvel találkoztam, amely annyira igazzá tette volna azt a közhelyet, hogy a múlt megismerése tanulságokkal szolgálhat a jövőre nézve. S ehhez, ezek szerint, nem pusztán az események, történelmi személyiségek ismerete

tartozik hozzá, hanem olyan szimbólumoké is, amelyenek a szavaink.

Nem elég azonban megfelelő szavakat használni a valóság leírására, s az sem elegendő, hogy vonzó ígéretek tudjunk tenni a jövőre nézve. A megfelelő kérdésfeltevés, a jövő világgal kapcsolatos ajánlás vagy recept mellett a működőképes gyakorlat, az életképes praxis is elengedhetetlenül fontos. Sartori értékelése szerint a liberális demokrácia és a kommunizmus versengése a praxis terén zajlott, s utóbbi teljes összeomlásához az vezetett, hogy a lehetséges legjobb világ *utópia* volt, így nem volt olyan *gyakorlati* eszköz, amely megvalósítását előmozdította volna. A két rendszer összehasonlításának alapját a liberális demokrácia *tényeinek* és a kommunizmus *eszményeinek összehasonlítása* jelentette azok számára, akik kétféle demokrácia létezésében hittek. Nemcsak ebben a témakörben, hanem bármilyen kutatás és elmélkedés során fontos tudnunk azt, mi, mivel hasonlítható össze, illetve ez mely dimenziókban tehető meg.

Másfelől, a praxist illetően az is kérdés, hogy mi az, ami az elméletből számon kérhető a gyakorlat során. Az eszmények a praxis során nem szó szerint valósulnak meg, inkább mint legitimitáselvek funkcionálnak: a létrejövő struktúrát az hitelesíti, hogy a lehető legmesszebbre megy az eszmények megvalósításában, miközben a működtetés realitásait is figyelembe veszi, beleértve az eszmék tételei közötti ellentmondások gyakorlati áthidalását vagy kompenzálását.

Összességében, úgy tűnik, Sartori a fogalmak tisztázására, állásfoglalásra, s néhol „hangos gondolkodásra” szánta ezt a könyvét, s azért tűnik némelykor nehezen emészthetőnek, mert a demokráciával kapcsolatos teljes elméleti spektrum végiggondolása meglehetősen szétfolyóvá teszi érvelését. Ugyanakkor, mindvégig érezhető az elhivatottság az ostobaságok kiirtására, s bár a szerző maga sem látszik tudni a válaszokat a jövő – általa is feszegetett – kérdéseire, a jövőre való felkészülésben és a jelen megértésében nélkülözhetetlen az általa képviselt tisztázó hevület.

A könyv három nagy fejezetben tárgyalja a demokrácia témáját. Először az elmélet, az alapelvek kerülnek analízisra, ezt követően a megvalósulás, a gyakorlat, végül pedig a jövő lehetséges útjainak vizsgálata. Dolgozatom nem kívánja végigelemezni, s különösen nem idemásolni a mű sorait. Arra törekedtem, hogy mindhárom fejezetből olyan kérdéseket emeljek ki, amelyek Sartori általi tárgyalása a magyar demokrácia állapotára vonatkozóan, illetve az azzal kapcsolatos közvélekedés ismeretében is nyilvánvaló tanulságokkal szolgálnak.

ESZMÉNY ÉS VALÓSÁG

A mű első lényegi állítása – amellyel bízást egyetérthetünk –, hogy a demokráciának egy előíró (normatív, „deontológiai”) és egy leíró definíciója adható meg. A kettő nem azonosítható: a demokrácia *eszménye* nem feleltethető meg a valóságnak, illetve a demokrácia *valóságán* nem is kérhető szó szerint számon az eszmény (14.). A „kell” és a „van” kategóriáinak megkülönböztetése nem új gondolat, csak éppen rendre vannak, akik hajlamosak megfeledkezni a különbségtétel fontosságáról. Dahl is azt írja egy helyütt, hogy a sokféle névvel (modern demokratikus rendszer, demokratikus politikai rendszer, poliarchia stb.) illetett *létező* rendszerek nem *eszményi* értelemben vett demokráciák. Vannak emberi cselekvéssel átbidalható szakadékok eszmény és valóság között, ámde léteznek bizonyos eredendő korlátok is annak útjában, hogy a „van” teljes mértékben megfeleljen a „kell” előírásainak (Dahl 1996: 19.). Sartori világosan rámutat arra, hogy a demokrácia olyan, sokszor számon kért alapelvei, mint a népszuverenitás, az egyenlőség és az önkormányzás, mást jelentenek az eszmék, és mást a valóság síkján. Az eszmények szintjén a népszuverenitás a népet alkotó egyének egyenlő szuverenitását jelenti, amely annál inkább képes kiteljesedni, minél inkább adott annak a lehetősége, hogy a nép önmagát kormányozza. Ha pedig mindenki egyformán szuverén, akkor mindenkét egyenlő hatalom illet meg, s ebből már az egyenlőség fogalma is levezethető. Leíró nézőpontból azonban a népszuverenitás elsősorban legitimitáselv, az egyenlőség a törvény előtti és a szavazati egyenlőség révén valósul meg, a teljes önkormányzás pedig csak mikrodemokrációkban alkalmazható. Az eszmény és a valóság megkülönböztetésének fontosságát a Függetlenségi Nyilatkozat példájával illusztrálja Sartori. Eszerint, amikor Jefferson az emberek egyenlőségéről írt, akkor nem azt értette ezalatt, hogy az emberek a valóságban egyenlők, éppen ellenkezőleg: a valóságban létező egyenlőtlen-ségek miatt fontos, azt az eszményt megfogalmazni, hogy az emberekre úgy kell tekinteni, olyan módon kell kezelni őket, mintha egyenlők volnának. A demokraták számára nem az a kérdés, hogy mindenki egyenlő vagy sem: persze, hogy nem, de a demokraták eszménye és törekvése egy olyan világ, amelyben ez megvalósulhat (39–40.).

Aki ezt a distinkciót, amely tehát az idea és a realitás szintjét elválasztja, figyelembe nem veszi, Sartori szerint *perfekcionista*, aki nem az eszmények valóságba ültethetőségének eszközeit keresi, hanem előbbiek szó szerinti megvalósulását követeli, nem véve tudomást a „kell” és a „van” természetének különbözőségéről. A perfekcionista, az eszményi világok kitálói Marx fellépéséig a szemlélődés magatartását választották, leszámítva első képviselőjüket, Platón, akinek példája viszont

kellőképpen el is riaszthatott mindenkit attól, hogy összekeverje a vágyakat a való világgal. Marx szerint azonban a filozófus feladata már nem egyszerűen a világ értelmezése, hanem annak megváltoztatása is: ő a forradalmi cselekvés révén akarta az „eszményi várost” valóságossá tenni. A *perfekcionista aktivizmus* (versus szemlélődő perfekcionizmus) megjelenése az *utópia* kifejezés jelentésváltozásán alapul Sartori szerint. Az utópia önmagában a lehetetlenségre utal. Görögül *ou* „nem”, *toposz* pedig „hely”, vagyis például Morus Utópiája már címében is arra utal, hogy „a ma nem létező örökké nem létező lesz” (41.). Aki utópistának vallja magát, az nem reménykedik a megvalósulásban, aki viszont reménykedik, az nem vallja magát utópistának. Marx azonban az utópiából a tudományba vezető útnak nevezte a szocializmust, Mannheim pedig az ideológiák területére helyezte az utópiát mint forradalmi ideológiát (versus konzervatív ideológiák). Sartori szerint azonban az utópia, és ilyen módon a marxi utópia is *egyszerűen lehetetlen* a valóságban: *gyakorlati lehetetlenségről*, a végrehajtás, a cselekvés áthidalhatatlan problémájáról van szó. Az eszményi világ gyakorlati megvalósítása *egymással ellentétes cselekvéseket* igényelne, olyan aktusokat, amelyek nem valósíthatók meg egyidejűleg, egyazon valóság keretein belül.

Ennek példája Marxnak a megvalósult kommunizmusra vonatkozó azon elképzelése, hogy annak révén, illetve annak elemeként létrejön a szó szerinti önkormányzás. A közvetlen demokrácia szélesebb körű alkalmazását követelőknek is figyelmébe ajánlhatjuk azt a két politológiai közhelyet, miszerint az önkormányzás intenzitása térbeli kiterjedésével és időtartamával fordítottan arányos. A kisebbtől a nagyobb szerveződési egységek felé haladva lehetetlenné válik: még a poliszokban is tisztségviselőket választottak, bármily sűrű volt is a rotációjuk. Az önkormányzás az általunk választott képviselők útján valósul meg, mert nem lehetséges másként. Másfelől, az önkormányzás intenzitása annak időtartamával is fordítottan arányos: az emberi életnek számos, a köz ügyeit nem érintő szegmense van, s nem várható el a közösség minden egyes tagjától, hogy családját és a munkamegosztás szempontjából nélkülözhetetlen munkáját odahagyva örökösen csak szavazási opciókon törje a fejét. Marx a párizsi kommün példájára alapozta a teljes önkormányzás megvalósíthatóságát, de abból a két hónapból már csak azért sem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mert az azt jellemző forradalmi hevület sem konstans. A *permanens forradalom*, illetve az *állandósult polgárháború* a totalitárius rendszerek jellemzője, amelynek fenntartásról azonban nem valamiféle önkormányzás, hanem egy messianisztikus és a terror eszközeit alkalmazó élcsapat „gondoskodik” (Fischella 1994: 313–322.) Összességében tehát a Marx által megvalósítani kívánt önkormányzás a *lehetetlen* tartományába tartozik,

mert képtelenség a tér és az idő korlátainak áttörése – a való életben. Ha nem az eszmények szó szerinti értelmezése alapján, hanem a realitás követelményeinek figyelembe vételével cselekszünk, akkor viszont lehetségessé válik az önkormányzás közvetett és ellenőrzött szisztémájának működtetése (az utópiáról és Marxról: 41–46.).

A Sartori-féle gondolatmenet alapján Rousseau is a perfekcionizmus, egyszerűbben szólva a *túlzás* hibájába esik, amikor a szabadság biztosítékának nem csak általa tartott „törvények uralmát” akarja a végsőkig bebiztosítani, amiben olyannyira messzire megy, hogy a lehetetlenségig jut el: Sartori a kör négyyszögeseítésének kísérletéről beszél vele kapcsolatban. Rousseau szerint – s itt csak röviden vázolom az általános akaratra vonatkozó elméletét – tekintélyes, erős törvények biztosítják a szabadságot és az igazságosságot az emberek közösségei számára. Ezért, úgy véli, a törvényekre leginkább figyelmet fordító kormányformát kell keresni, olyannyira, hogy egyenesen a törvényeknek az emberek fölé emeléséről beszél. A problémát az jelenti, hogy ki fogja meghozni ezeket a törvényeket, ha egyszer azok az emberfeletti tartományban vannak. Rousseau ezt a problémát egyrészt azzal próbálja áthidalni, hogy a lehető legkevesebb, de változtathatatlan törvény meghozatalát és alkalmazását tartja kívánatosnak, kikerülni véلve ezáltal azt a csapdát, amelybe az athéniak estek. Ott mindenki saját kénye kedve szerint indítványozhatott törvényeket, kikezdve ezzel a törvények szent és tiszteletet parancsoló mivoltát, hiszen az elsősorban a törvények ősi eredetén alapul. Ezzel azonban nincs megoldva az a kérdés, hogy az életet szabályozó kis számú, tekintélyes és változtathatatlan törvény hogyan keletkezzék. Nos, ehhez szükséges az általános akarat, a *volonté générale*, amely azonban nem is egészen akarat, hanem inkább annak az eszköze, hogy a közösség tagjai felismerjék a közjót hordozó, örökkön létező törvényeket. A nép nem törvényekről dönt, hanem arról, hogy a javaslat megfelel-e az objektív, egyetlen, oszthatatlan és elpusztíthatatlan általános akaratnak, amely valójában a valódi törvény felismerésre szolgáló csálthatatlan ösztön, s nem kreatív, iniciatív tényező. A lényeg az, hogy Rousseau úgy akarta felszabadítani az embert, hogy olyan törvények személytelen kormányzása alá kívánta helyezni, amelyek magasabb rendűek, fölülte állnak nemcsak az embernek, hanem a kibocsátó akaratnak is (Rousseau-ról: 131–136.). Rousseau maga is elismeri, hogy az általa elképzelt eszmény csakis városi méretekben lehet életképes, s ez máris megvonja a megvalósíthatóság határait. Még inkább az *eszmény* dimenziójában tartja azonban az általános akarat világát, annak transzcendens mivolta, a *deus ex machina* törvényhozási elvvé emelése. De a realitáson kívüli tartja köztársaságát az emberi kezdeményezés kizárása, a változtathatatlanságra ítélet, és persze az is, hogy ő maga sem igen

tudta olyan szegletét megnevezni a világnak, ahol az általa kívánatosnak tartott módon megkezdődhetne a törvénykezés, hiszen az emberiség már régóta dolgozik a maga nem az általános akarat által felismert törvényein, sőt ezek szerint él.

Lehet, kissé profánnak tűnik az eszmények megvalósíthatóságának ilyesfajta számonkérése a klasszikus szerzőkön, ámde Sartorinak épp az az egyik legfontosabb mondanivalója, hogy ez nem ignorálható tényező a demokrácia vizsgálatánál. A leíró és az előíró definíció nem ugyanaz: a valóság nem az eszményeknek valamiféle tökéletlen manifesztálódása, hanem egyszerűen *más természetű*. Olyan valami, amiben élni kell és lehet, nem pedig elgondolni. Egy valóságos demokrácia nem lehet független attól, hogy az eszmények által meghatározott módon milyenek *kell* lennie, ez nagyon fontos, de az is, hogy a valóság és az eszmények sosem lesznek egyenlők. A két szint eltérő természete abban áll ugyanis Sartori szerint, hogy az eszmények épp a valósággal szembeni elégedetlenségből születnek, s a fennálló rendhez képest vázolják fel a dolgok kívánatos állapotát. A valóságra adott effajta válasz tehát a valósággal való szembe-*szegülés* funkcióját tölti be. Ennek alapján az eszme támadásra, a valósággal szembeni harcra való, s ilyen értelemben minél túlzóbb, annál jobb, mert annál hatásosabb. Éppen emiatt azonban, a valóságos világ törvényeivel szembe-*sülve* az eszmény *egészében* megvalósíthatatlanná válik, miközben *részbeni* realizálódása is elegendő ahhoz, hogy az új rend erre épüljön. A valósággal szemben megfogalmazott „harcos” eszmények szerepe a *maximalizálás*, a „kell” minél szélsőségesebb hangsúlyozása a „van” világával szemben. A létező demokráciában az *optimalizálás* útját kell követni, a valóság és az eszmények leginkább kielégítő összeegyeztetésére kell törekedni. Az eszmények viszonyítási pontként szolgálnak a valóság számára, ugyanakkor pedig az eszmény mint igény számot kell vessen a valóság törvényeiből eredő ellenállással. Az eszmény és a valóság ennek a kölcsönös *feedback monitoring*nak a működési elve szerint kell hogy egymáshoz kapcsolódjon, így az eszmények sem válnak túlfeszítettségük következtében kontraproduktívvá, s a valóság sem szakad el az általa hivatkozott eszményektől.

SZABADSÁG ÉS DEMOKRÁCIA

Ha a fogalmak eredetének, jelentésének tisztázását tekintjük Sartori szövegében forgó műve legfontosabb pozitívumának, akkor különös hangsúllyal szólhatunk a szabadság és a demokrácia viszonyának elemzéséről, amelyeknek összekapcsolódása korántsem volt magától értetődő a történelem folyamán. Először is a demokrácia, amint az közismert, Arisztotelésznél még mint a rossz kormányformák egyike jelenik meg, s az athéni demokrá-

cia végórát kísérő zűrzavar, a törvény uralmának a démosz szélsőséges hatalmává való átfordulása a felvilágosodás korában is hatott. A szerződéselméletek megalkotói, vagy akár az amerikai alapító atyák nem is a demokrácia, hanem a köztársaság kifejezést használták az általuk kívánatosnak tartott rendszer megnevezésére. Az athéniak éppen az optimalizálás és a maximalizálás elveinek összeegyeztetésére nem voltak képesek az i. e. V. század végétől, s ezzel valószínűleg ők is a perfekcionizmus hibájába estek. Ezen a ponton azonban arra kívánom ráirányítani a figyelmet, hogy az athéni polisz demokráciája *korántsem volt a mai értelemben szabad*.

Sartori Fustel de Coulangest idézi ezzel kapcsolatban, aki szerint a polisz szabadsága abban állt, hogy tagjai *politikai jogokkal* rendelkeztek, szavaztak, tisztségviselőket választhattak, arkhónnak voltak jelölhetők, de ettől még „*az egyén az állam szolgája marad*” (kiemelés tőlem – L. Z.) (119.). Arisztotelész az embert „zoón politikon”-nak, „politikai lénynek” nevezte. Ennek jelentése pedig az, hogy *a politikai lét* nem az élet egy bizonyos része, hanem *az élet lényegét, egészét fedi*. A nem politikai lény a görögök szerint „idion”, tökéletlen lény, aki „poliszfogyatékossgban” szenved (120.), szemben a „politész”-szel, a polgárral, aki maradéktalanul betölti az ember hivatását. Ami Athénben megvalósult, az közvetlen demokrácia volt, amely *kollektív szabadságot* biztosított a polisz tagjai mint közösség számára, de nem védte az *egyéni szabadságot*, amelyet pedig a modernek a szabadság központi elemének tartanak. A modern demokráciákban az egyén önmagában való érték, s nem mint állampolgár vagy a társadalom egy tagja lesz azzá, vagy másképp fogalmazva, az állampolgár nem teszi ki az ember egészét. Az előbbiekből következően a görögök nem tekintették az emberi lét elidegeníthetetlen részének a magánszférát, a személyiséget – értsd: az emberi lét politikán, államon kívüli szegmensét – következésképpen, nem is tartották különös védelemre érdemesnek. Ezzel szemben, Sartori joggal sorolja a modern szabadságfogalom alapelemei közé a „privacy”-t és a függetlenséget (129.). Természetesen a görögöknek is volt privát szférájuk, ám ez, éppen, mert kívül esett a közösség szféráján („koinón”: közös és jó), nem volt külön védelemre méltó, s az „idion” területéhez tartozott. Az „idion” latin megfelelője volt a „privatus”, amely a „privatio”, „megfosztottság” kifejezésből származik – ld.: „depriváció” – s ezzel pontosan arra utal, hogy az életnek ez a szférája nem egyeztethető össze a „zoón politikon”-nal kapcsolatos antropológiai állásponttal.

A görögöknél tehát az egyén szabadsága maradéktalanul a hatalomban, a hatalom kollektív gyakorlásában oldódott fel. Ebből az következik, hogy az egyén, ha a polisz ügyeitől elvonatkoztatva tekintjük, nem védelmezendő érték, ilyen értelemben nem védi semmiféle etikai vagy jogi norma. Sartori szerint az

ilyen világban ölni normális dolog, az élethez való jog és annak védelme egyszerűen nem létezett abban az értelemben, ahogyan azt mi használjuk. A szerző ezt különösen azok figyelmébe ajánlja, akik az individualizmust mint egyoldalúan rossz dolgot emlegetik: individualizmus nélkül nem létezne az a biztonság az ember számára, amely nélkül ma már nem tudnánk élni. A csak a poliszhoz kapcsolódó jogok, a „minden a poliszban” formula a „minden az államban” formulához hasonlatos – bár a polisz nem tekinthető államnak, épp a közvetlen demokrácia miatt, abban az értelemben, mint a modern állam. Márpedig, ha csak a közösség, csak a permanens politikai mobilizálás biztosít jogokat az egyén számára, akkor az – modern fogalmat használva – maga a totalitarizmus, amelynek alapjellemezője a „privacy” kiiktatása, s az élet minden szférájának totális kontrollja. A görögök, ha ki nem is iktatták, de védelemre méltónak sem tartották a privát szférát, mert emberképükkel nem volt összeegyeztethető a politikai lét és a magánélet egyenrangúsága, s az egyén önmagában való értéke (az athéni demokráciáról: 119–122.).

Az antik és a modern demokrácia másik lényeges különbségét a pluralizmus kérdése jelenti. A pluralizmus Sartori szerint értékhit, ami azt foglalja magában, hogy a közösségekben, a társadalomban a világlátások sokasága létezik, s a vélemények különbözősége, akár ellentmondó volta, vagyis *a disszenzus nem ellensége, hanem éppenhogy alapja, fenntartója és katalizátora az együttélésnek*. A görögöknél ez a fajta sokszínűség nem létezett, s erre vezethető vissza az egyénnel kapcsolatos ambivalens álláspontjuk is: a monolit értékhitű közösséget felkavaró kiemelkedő egyéniségek elismerését váltogató üldözés, száműzetés a sokszínűségben rejlő összetartó erő meg nem értését és az ezzel együtt járó tolerancia nem ismerését jelezték. A pluralizmus ugyanakkor távolról sem az individualizmust, hanem a kollektívumok sokszínűségét jelenti, a közösségekben belüli szabad közösségalkotás lehetőségét és elfogadását. A reformációval és az azt követő vallásháborúk nyomán alapozódott meg az a nézet, hogy az uniformitás nemhogy az együttélés egyedüli biztosítékának nem tekinthető, de egyenesen gyanakvásra ad okot. A sokszínűségben rejlő lehetőségek, az innováció, a dinamizmus sokkal gyümölcsözőbbek lehetnek az egész társadalom számára, mint a sokszor csak erőszakosan fenntartható egyfajta egység. A pluralizmus mint értékhit, amely toleráns – elfogadja a miénktől eltérő hitvalláshoz való jogot –, a civil társadalom, az államtól és az egyháztól független közösség lehetőségét és követelményét hozta el, s tette a modern demokrácia megkülönböztető vonásává. A pluralizmus megköveteli egyház és állam választását, s azt is, hogy a civil társadalom mindkettővel szemben autonómiát élvezzen. Ez az autonómia a liberális világlátás alapja, s ily módon a pluralizmus és a tolerancia, s az autonómi-

át élvező civil társadalom jelenti a liberális demokrácia kiindulópontját (a pluralizmusról: 123–124.).

A klasszikus liberalizmus tartalma az egyéni szabadság melletti kiállítás, a jogvédelem és az alkotmányos állam elmélete és gyakorlata volt. Maga a „liberalizmus” kifejezés azonban csak a korábban mellőzött „demokrácia” jelzőjeként vált sikeressé, amelynek pedig – amint azt láthattuk – korántsem volt alapelve a liberalizmus által hordozott szabadság. A liberalizmus szó azonban Sartori elemzése szerint „későn született”, valamikor a XIX. század elején, s igen hamar összekapcsolódott a gazdasági liberalizmussal, vagy ha úgy tetszik, a manchesteri liberalizmussal, a *laissez faire* kapitalizmussal. A politikai liberalizmus így gyorsan diszkreditálódott mint kifejezés, s 1848–1849-ben a liberálisok vereséget is szenvedtek Franciaországban és Németországban; Angliában Sartori szerint a század második felében csupán annyit jelentett ez a szó, hogy „Gladstone híve”, az Egyesült Államokban pedig, ahol a leginkább kiteljesedtek a liberális elvek, nem is használták ezt a fogalmat. A demokrácia kifejezéssel összekapcsolódva azonban valójában mégiscsak a liberalizmus győzelmének vagyunk tanúi, hiszen lényegileg a liberálisok kerekedtek felül, még akkor is, ha az elnevezésért való küzdelemben vereséget szenvedtek. A demokraták elfogadták, hogy a *demokrácia*, a néphatalom csak eszköz, a *cél* pedig a *szabadság*. S ahogy a demokratikus rendszer a huszadik század folyamán minden jelentős politikai irányzat számára megkérdőjelezhetetlenné vált, úgy zajlott le a liberális penetráció folyamata: akár a konzervatívokat, akár a szociáldemokratákat tekintjük, mind a demokrácia liberális értelmezését kellett hogy elfogadják, benne az egyéni szabadság védelmével és az alkotmányos állammal, még akkor is, ha a kollektív értékekről és a gazdaságirányításról vannak is eltérő nézeteik. Miközben politikai ellenfélként akár szemben is állhattak a liberális pártokkal, addig azonban kénytelenek voltak fokozatosan átvenni a liberalizmus bizonyos alapfogalmait, mert a demokrácia szókészlete, elvrendszere addigra liberálissá hangolódott át, s nem volt másképpen értelmezhető és használható. Mára, s ez Sartori mondandójának egyik központi eleme, a liberalizmus és a demokrácia összetartozó fogalmakká váltak. Szerinte a liberális demokráciához nem csupán arra a demokratára van szükség, aki a jóléttel, az egyenlőséggel és a társadalmi kohézióval törődik, hanem kell hozzá az a liberális is, aki a politikai szolgaság, az államforma és az egyéni kezdeményezés problémáira figyel. A demokrácia a liberalizmus nélkül halva született, nem létezhet, csakis a liberális jelzővel, s annak tartalmával együtt életképes (a liberális demokráciáról: 165–168., 170–172.).

AZ IDEOLÓGIÁK VÉGE?

A jövőre vonatkozóan Sartori egyik legfontosabb felvetése az ideológiák sorsára vonatkozik. A kommunizmus összeomlásával a marxizmus ideológiaként elvesztette vonzerejét, s ahogy világossá vált, hogy a kommunista dogma által hirdetett boldog jövő sohasem válik valósággá, ellenben rémisztó jelent, s immáron múltat érthetünk alatta, úgy a marxizmus történelemmagyarázata, s jövőre vonatkozó ígérete is hiteltelenné vált. A szerző szerint ebből azért lehet messzemenő következtetéseket levonni, mert a marxizmus amolyan szuperideológiaként funkcionált, hiszen végérvényesnek, a múltat és jelent egyedül értőnek, s a jövőt pontosan látónak, sőt azt létrehozónak hirdette önmagát. Hozzá képest – így Sartori – a liberalizmus, a szocializmus, a nacionalizmus sokkal szerényebb hatást váltanak ki. Ezért, a marxizmus és a kommunizmus bukása, ha nem is jelenti az ideológiák végét, de megteremtik annak a lehetőségét, hogy az ideológiák által jelölt hitekké alakult eszmék, sőt rögeszmék megszűnjenek gondolkodásunk kereteinek meghatározóivá lenni: a marxizmus vége az ideológiák végének kezdete. Sartori elismeri, ez hosszú folyamat, még Nyugat-Európában is, de úgy véli, legyen bármily hosszú is a marxizmusból való kilépés útja, s bármily időigényes is a „homo ideologicus” faképnél hagyása, a folyamat egyirányú. Ám miközben Sartori meggyőzően érvel amellett, hogy a hívó marxisták helyén még sokáig számolni kell az „érdekmarxisták” jelenlétével, akik a múlt előnyeit sírják vissza, s működtetik érdekhálózatukat, továbbá, hogy a marxizmus mint filozófia fennmarad, addig korántsem egyértelmű az, miért válik a marxizmus lassú ideológiai kimúlásával ideológiák nélkülivé a világ. Elsősorban azért nem világos a szerző ezel kapcsolatos érvelése, mert korábban éppen amiatt kritizálta Mannheimet, mert az a marxizmus utópiáját az ideológiák területére helyezte, s ezzel kivonta az utópia fogalmának lényegét, ti. a lehetetlenséget, megváltoztatva ezzel a szó jelentését (42.). Ha tehát a marxizmussal egy utópia és nem egy ideológia veszíti el a mozgósító erejét, akkor kérdéses lehet, miért vonhatunk le ebből következtetéseket a többi ideológiára, egyáltalán, az ideologikus gondolkodás jövőjére vonatkozóan. Nem is szólva arról, hogy az emberiség a marxizmus előtt, sőt, a kommunizmus bukása óta eltelt bő évtizedben is rendre megtalálta a módját, és az alapját annak, hogy szembenálló csoportokat formáljon, amelyek verbális és/vagy erőszakos küzdelmet folytatnak egymással, az általuk vallott értékek különbözősége miatt.

Az ideologikus gondolkodásnak mint látásmódnak, értelmezési módnak, a valóságot elrendező és megismerő struktúrának az egyik legfontosabb jellemezője, hogy „nem gondolkodásra szoktat, az ész ópiuma” (230.). Az ideológiával felvértezve len-

ni azt jelenti, hogy önmagunkra aggatjuk a politikai küzdelemben előkelőnek tekintett kifejezéseket, míg ellenfeleinket dehisztáló jelzőkkel illetjük. A címkézés aztán a minimumra szorítja le a gondolkodás szükségességét: elegendő egymás feliratait leolvasni, s máris egyértelművé válik, ki hova tartozik, ki-ről mit kell gondolni, s ami a legfőbb, a vitában megszűnik az érvelés kényszere, s marad a jelzők háborúja. Sartori szerint korunkban a sikeres értelmiségi mindig a bal-jobb tengely aktuálisan „helyes” pontján helyezkedik el, mert ott kell lennie, ha sikeres akar lenni. A magyar értelmiségre fokozottan igaz Sartori azon megállapítása, hogy a jobboldali és a baloldali „igazság” határozza meg életünket. Aki az egyik oldalhoz tartozik, még az érintkezés lehetőségét is elveszíti a másik oldallal. A legnagyobb vesztes azonban az, aki nem fogadja el ennek a két-, vagy akárhányféle „jó gondol”-nak az uralmát, s nem hajlandó beállni egyik táborba sem, azon egyszerű okból, hogy nem a közöttük húzódó arcvonalat tekinti a társadalom vagy a politika meghatározójának, nem azt tartja problémának és témának, amiről a táborok hangos veszekedése szól. A kívülállót ma már nem vetik tömlőcbe, de „agyonhallgatott, számkivetett, marginalizálódott senki lesz” (233.). Az ideológia vége ebben az értelemben az lesz, ha nem mondja meg senki, hogyan kell gondolkodnunk, s ha nem leszünk sem fizikai, sem verbális erőszak által arra kárhóztatva, hogy gondolkodásunk szabadságából kelljen áldoznunk a siker oltárán (az ideológia végének gondolatköréről: 219–233.). E sorok írója azt szűri le tanulságként mindebből, hogy a liberális demokrácia alapértékének tekintett pluralizmus és tolerancia akkor valósul meg igazán, illetve akkor beszélhetünk arról, hogy mindazok, akik e kifejezéseket használják, meg is értették ezeket, amikor az orwelli „good-think”, „jó gondol” kimúlik. Akkor nem egy vagy több „cleve adottnak”, s éppen ezért indoklást nem igénylőnek beállított „igazság” határozza majd meg gondolkodásunkat és magatartásunkat. De ahogy Sartori Morus Utópiájának utolsó sorát idézi: *I may rather wish for than hope after – ez inkább vágyam, mint reményem.*

HIVATKOZÁSOK

- Dahl, Robert, 1996: *A pluralista demokrácia dilemmái*. Budapest. Osiris.
Fischella, Domenico, 1994: *A politikatudomány alapvonalai*. Miskolc.

ABSTRACTS

TAMÁS FRICZ

THE PARTY DOES NOT DISAPPEAR, IT CHANGES?

In this study I attempt to answer the question: to what extent do the crisis phenomena in the functioning of today's German parties and party system, forecast a basic functional change of the parties in the 20th century? In this context a special emphasis falls on the media, the changing role of the media in politics, which change is an indicator, and at the same time, an initiator of the changes. First, the article examines the causes of the crisis phenomena and the reasons of the loss of confidence in the parties, making references to the major phenomena of the functional changes. Then I treat the markedly different role of the media, for the functional change of the parties cannot be understood without it. Finally, I try to show the interrelations between the changed political positions of the media and the changing functions of the parties.

One of the main findings of the article is that the disintegration of the conventional basis of the parties, the end of the communist regime, and the inability to solve problems, led to the crisis of the parties. They lost their traditional relations with the electors, and gradually became state parties or state institutions. As a reaction to this, the electors apparently lost their trust in the parties, and were/are looking for new ways of politicising through new organisations. This is mainly typical for the younger generations. They do not want to fight against the parties, they do not want to change them, but want to find solutions to their constant and changing problems. The second conclusion is that the parties are trying to overcome this crisis situation by dropping many of their functions, and by showing themselves as professional governing factors, indispensable democratic actors, or as serving institutions and networks, which can provide a carrier to those who are attached to them. The citizens do not disapprove of the changes in the functions, because, truly, the parties' abilities are the

best for governing. The civic sphere is unable to carry out the tasks of governing the society.

Finally, the article argues that the media appears as the manager of the whole process of crisis and functional changes, and thus the media gains a central role and acts as a quasi civil society which tries to bridge the gap between the parties and the citizens, and support the pragmatism of the parties, their humanistic features, and the personification of politics. At the same time, the media often distorts the citizens' picture of the parties and politics, and their role in the society.

ANTAL BIRKÁS

CHANGING PARTY-SYSTEM

The paper is about the 2001 General Election Campaign in the UK. Its purpose is to study the British party-system on the basis of the GE- campaign. The British- system is no longer a two party- system. It has changed a lot since the 1970's. Nowadays liberals are getting stronger and stronger. If the UK changed its voting system, the outcome would be a „three party- system” (with „Libdems” as the so called „England's third party”).

You can already see these changes: not in the House of Commons (because of the faults in the voting system), but in the campaign. You can already find a multiparty system present in the public opinion.

CSABA TOTH

THE MAIN DIRECTION OF HUNGARIAN PARTY SYSTEM DEVELOPMENT

The paper starts by stating and continues by supporting the thesis that the development of the Hungarian party system can best be described with the term “concentration”. In the first part of the study, a work-definition of concentration is developed. Then, some specific West-European examples are shown to illustrate the different degrees of party system concentration.

The second section of the paper provides evidence that by the end of the year 2000 the Hungarian party system has become significantly more concentrated than it was in the early 90s. In 1998, the two leading parties gathered 62% of the popular vote, as opposed to only 46% in 1990. The effective number of

electoral parties shrank from the original 6,7 to 4,5. Results of polls conducted after 1998 suggest that the concentration of the party system did not come to an end with the last general elections; the process continued until around 1999. By that time, as far as concentration is concerned, the Hungarian party system resembled the British and German “quasi” two-party systems.

The concentration of the Hungarian party system took place in three stages. In the first stage – the period of 1990-1993 –, the party system was fragmented with a number of medium-size parties. The beginning of the second stage was marked by the rise of the MSZP (Hungarian Socialist Party). This second stage – the period of 1994-1997 – showed the characteristics of a “quasi” dominant party system. The last stage of the development of the Hungarian party system has been characterized by the rise of Fidesz (Alliance of Young Democrats), and the decline of the once medium-size parties. It is yet uncertain whether these parties will be able to remain in Hungarian politics after the general elections of 2002.

GÁBOR TÓKA

RESEARCHING ELECTORAL BEHAVIOR

The article reviews the history and methodology of electoral behaviour research from the beginnings in the 19th century to the present day. The first section analyses the specific strengths and weaknesses of ecological, time-series, survey-based, and experimental studies as well as formal modelling in the study of voting. The section highlights the unique contribution of each method in advancing causal propositions about the determinants of vote choices. The second section revisits the oft-discussed competition – and opposition – between “sociological”, “psychological” and “economic” (or “rational”) models of voting behaviour. It explores the micro-logic of each major model, highlighting how their assumptions differ about the typical motivation of citizens’ political acts, and how the representatives of each model tried to justify the central tenets of their model. The article points out that many classic works identified with one or another model were open to reinterpretation within the framework of another model, and that – implicitly or explicitly – radically different accounts of voting developed within each major “school”. In the course of this the article reviews major methodological developments and findings in electoral research. The topics covered include

interpersonal and economic influences on the vote; the debate on the extent and forms of issue voting; directional vs. proximity voting; revisionist challenges to party identification theory and the recently emerging expressive models of the vote; cross-national differences and historical trends in the socio-demographic correlates of vote choice; the Hotelling-Downs model; and the role of information shortcuts in the electoral arena.

RICHARD S. KATZ and PETER MAIR

**CHANGING MODELS OF PARTY ORGANIZATION AND
PARTY DEMOCRACY.
THE EMERGENCE OF THE CARTEL PARTY**

Many recent discussions of the decline of party are predicated on the assumption that the Duverger/socialist mass-party model is the only model for parties. We contend that this assumption is misconceived, that the mass-party model is only one, temporally limited and contingent model, and that it is necessary to differentiate notions of adaptation and change from notions of decline or failure. Following an analysis of how various models of party can be located in terms of the relationship between civil society and the state, we contend that the recent period has witnessed the emergence of a new model of party, the cartel party, in which colluding parties become agents of the state and employ the resources of the state (the party state) to ensure their own collective survival. Finally, we suggest that the recent challenge to party is in fact a challenge to the cartel that the established parties have created for themselves.

MÁTE SZABÓ

**ANTI-GLOBALIZATION MOVEMENTS AND PROTESTS:
THE NEW SOCIAL MOVEMENTS OF THE 21TH CENTURY?**

Since the Seattle protest, almost all meetings of the leading international political and economic organizations all challenged by groups of international protest movements. The anti-globalization protest is based upon a new type of international mobilization, based on electronic communication.

The global communication of qualified, high social capital groupings enabled them to organize rallies and riots, sometimes even non-conventional and violent ways, which raised the security costs of international meetings and destroyed their elite-planned PR.

Police and security organs are facing new challenge by these protests. Meanwhile the protesters are globally organized, the security organs are rooted in the hosting country. There are no possibilities to include the demonstrators in previous agreements with the police, because a „long distance activism” occurred and radicals from other countries or continents may influence the events.

The article analyze the trends of the mobilizations of the anti-globalization movements based on mailing list inquiries and relevant social science analyses of Manuel Castells, Martin Albrow , Ulrich Beck and Joachim Zürn. The prospects of the new movements are still uncertain, but they may influence a structural trend of the civil societies, where global conflicts may reappear in the environment of international meetings organized by a global network and challenging security organs and the global media.

CONTENTS

PARTIES, CAMPAIGNS, VOTERS

<i>Tamás Pricz: The Crises and Transformation of the German Party System at the Beginning of the 21st c.</i>	5
<i>Viktor Szigetvári: Tony Blair and the New Labour</i>	29
<i>Antal Birkás: A Changing Party System: the British Electoral Campaign of 2001</i>	55
<i>Csaba Tóth: The Major Trend of the Hungarian Party System</i>	81
<i>Gábor Tóka: Researching Electoral Behavior</i>	105

CARTEL PARTIES

<i>Richard S. Katz – Peter Mair: Changing Models of Party Organization and Party Democracy</i>	131
--	-----

CHALLENGES OF GLOBALIZATION

<i>Máté Szabó: Anti-Globalization Movements: New Types of Movements of the 21st c.?</i>	157
--	-----

TRADITIONS OF HUNGARIAN POLITICAL SCIENCE

<i>Mihály Rész: The Boundaries of Political Science</i>	183
---	-----

ON BOOKS

<i>Gábor Tórk: A Committed Book</i>	195
<i>Zoltán Lakner: Power of Words: Do We Know What We Say?</i>	201

<u>LIST OF NEW BOOKS</u>	213
--------------------------------	-----

<u>MESSAGES</u>	229
-----------------------	-----

<u>ABSTRACTS</u>	233
------------------------	-----

